

การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง
ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

A MORAL CULTIVATION IN THE BUDDHIST ORIENTED SCHOOL
AT BANCHUMSEANG SCHOOL, CHUMSEANG - SUBDISTRICT,
SATUK DISTRICT, BURIRAM PROVINCE

นายวัชรพล มะลิซ้อน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง
ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

นายวัชรพล มะลิซ้อน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Moral Cultivation in the Buddhist Oriented School
at Banchumseang School, Chumseang Sub - district,
Satuk District, Buriram Province

Mr. Watcharaphol Malison

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอเสตึก จังหวัดบุรีรัมย์” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิโกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระสุธีรัตนบัณฑิต, ดร.)

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.อภิวัฒน์ โพธิ์सान)

กรรมการ

(รศ.วิเชียร ขาบุตรบุญศรี)

กรรมการ

(พระมหาภักขวัชร เขมทสสี, ดร.)

กรรมการ

(ดร.วรเวช ศิริประเสริฐศรี)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาภักขวัชร เขมทสสี, ดร.

ประธานกรรมการ

ดร.วรเวช ศิริประเสริฐศรี

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นายวัชรพล มะลิซ้อน)

ชื่อวิทยานิพนธ์	: การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์
ผู้วิจัย	: นายวัชรพล มะลิซ้อน
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: พระมหาภูษัณห์ ชนมทนต์, ดร. ป.ธ. ๙, ศน.บ. (รัฐศาสตรการปกครอง),รป.ม.(นโยบายสาธารณะ) พธ.ด.(พระพุทธศาสนา) : ดร.วรเวช ศิริประเสริฐศรี รป.ศ.(รัฐประศาสนศาสตร์),ประกาศนียบัตรบัณฑิต(วิชาชีพครู) รป.ม.(รัฐประศาสนศาสตร์), พธ.ด.(พระพุทธศาสนา)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๐

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติ แนวคิด และรูปแบบของโรงเรียนวิถีพุทธ ๒) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถีพุทธ ๓) เพื่อศึกษาวิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยศึกษาจากเอกสาร จากการสังเกต และการสัมภาษณ์เชิงลึก

ผลการวิจัยพบว่า

โรงเรียนวิถีพุทธเกิดขึ้นในปลายปี ๒๕๔๕ เป็น ๑ ใน ๕ ของโครงการโรงเรียนรูปแบบใหม่ของกระทรวงศึกษาธิการ โรงเรียนวิถีพุทธบ้านชุมแสง เริ่มโครงการวิถีพุทธเมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๔๘ ซึ่งมีรูปแบบการพัฒนาผู้เรียนโดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างบูรณาการ ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านการพัฒนา “การกิน อยู่ ดู ฟัง เป็น” คือ มีปัญญารู้เข้าใจในคุณค่าแท้ใช้กระบวนการทางวัฒนธรรมแสวงหาปัญญา และมีวัฒนธรรมเมตตาเป็นฐานการดำเนินชีวิต โดยมีผู้บริหาร และคณะครูเป็นกัลยาณมิตร ช่วยกันพัฒนาดำเนินการจัดการศึกษาให้ผู้เรียนมีวิธีการทำงานวิถีชีวิต วิธีการเรียนรู้ วิถีวัฒนธรรมต่าง ๆ ตามหลัก “ไตรสิกขา” ที่นำไปสู่ “ปัญญา” ๓ ด้าน คือ ๑) ศีล (พฤติกรรม) มีกิริยามารยาท กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น ๒) จิตใจ (สมาธิ) มีสมาธิ มีความตั้งมั่น เข้มแข็ง มุ่งมั่นทำดี ด้วยจิตใจกล้าหาญ อดทน สู้สิ่งยาก ขยันหมั่นเพียร ไม่ย่อท้อสามารถฟันฝ่าอุปสรรคผ่านความยากลำบากไปได้ ฟังตนเองได้ ๓) ปัญญา มีความเข้าใจในพระรัตนตรัย ในกฎแห่งกรรม และในหลักบาปบุญ คุณโทษมีทักษะและอุปนิสัยในการเรียนรู้ที่ดี จูงใจ ใฝ่รู้ รู้จักการค้นคว้า การจดบันทึกให้เกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การคิดวิเคราะห์ประมวลผล สามารถนำเสนอถ่ายทอดได้ทั้งแบบกลุ่มและรายบุคคล

หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปลูกฝังคุณธรรมสำหรับเด็กและเยาวชน แบ่งออกเป็น ๓ ด้าน คือ ๑. หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านพฤติกรรม (ศีล) ประกอบด้วย ๑) ขรവാสนธรรม ๔, ๒) พรหมวิหาร ๔, ๓) วุฑฒิธรรม ๔, ๔) อิทธิบาท ๔, ๕) เบญจศีล (ศีล ๕) เบญจธรรม (คุณธรรม ๕), ๖) ทิศ ๖, ๒. หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านจิตใจ(สมาธิ) ประกอบด้วย ๑) สมถภาวนา, ๓. หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านปัญญา ประกอบด้วย ๑) ปรัโตโฆสะ, ๒) โยนิโสมนสิการ, ๓) วิปัสสนา,

วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถิพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ประกอบด้วย ๑.กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถิพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ประกอบด้วย ๑) การเตรียมการ, ๒) การดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ, ๓) การดำเนินการพัฒนาตามระบบ ไตรสิกขา, ๔) การดูแลสนับสนุนใกล้ชิด, ๕) การปรับปรุงและพัฒนาต่อเนื่อง, ๖) การประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงาน, ๒. วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง แบ่งออกเป็น ๕ ด้าน คือ ๑) ด้านกายภาพ ๗ ประการ, ๒) ด้านกิจกรรมประจำวันพระ ๔ ประการ, ๓) ด้านการเรียนการสอน ๕ ประการ, ๔) ด้านพฤติกรรม ครู ผู้บริหารโรงเรียน และนักเรียน ๕ ประการ, ๕) ด้านการส่งเสริมวิถิพุทธ ๘ ประการ, ๓. กิจกรรมนักเรียนในโรงเรียนวิถิพุทธ แบ่งออกเป็น ๔ กิจกรรมหลัก คือ ๑) กิจกรรมประจำวันและประจำสัปดาห์, ๒) กิจกรรมตามโครงการโรงเรียนวิถิพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง, ๓) กิจกรรมตามแผนปฏิบัติการของโรงเรียน(ที่เกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรม), ๔) กิจกรรมตามหลักธรรม ทิศ ๖, ๕) กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, ๔. ปัจจัยแห่งความสำเร็จของโรงเรียนวิถิพุทธ แบ่งออกเป็น ๒ คือ ๑) ด้านการบริหารจัดการ, ๒) ด้าน บ้าน วัด โรงเรียน (บวร), ๕. ประโยชน์ที่เกิดขึ้นในโรงเรียนวิถิพุทธ แบ่งออกเป็น ๔ คือ ๑) ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับโรงเรียน, ๒) ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับบุคลากรของโรงเรียน, ๓) ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับผู้เรียน, ๔) ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับทุกคน (ด้านการพัฒนา),

Thesis Title : The Moral Cultivation in the Buddhist Oriented School at Banchumseang School, Chumseang Sub-district, Satuk District, Buriram Province

Researcher : Mr. Watcharaphol Malison

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Supervisory Committee

: Phramaha Bhatchawat Khemadassi Pali IX, B.A.(Political Science (Government)), M.P.A.(Public Policy), Ph.D.(Buddhism)

: Dr.Banpot Khathaisong B.A.(Buddhism), M.A.(Philosophy), Ph.D.(Philosophy).

Date of Graduation : November 1, 2017

Abstract

In this thesis, there are three objectives of research namely, 1) to study of history, concept and model of Buddhist oriented school, 2) to study of Buddhadhamma for child and youth in Buddhist oriented school, 3) to study how to instillation of morality in Buddhist Oriented School Banchumseang school. This is qualitative research by study from document, observation and deep-interview.

The result of research found that :

The Buddhist oriented school began in 2002 A.C. It is the one of five projects of modern formed school of Ministry of Education. Banchumseang school began Buddhist oriented project on June 20, 2015 which forms development of learner by the Threefold Training as morality, concentration and wisdom interrogatively. Learner have study through developing “eating, being, seeing, hearing correctly” which must have wisdom and understanding in true value. They use the cultural progress in searching of wisdom and have the culture loving-kindness as basic of living. Administrator and colleague of teacher are good friends (Kalyanamitta) who develop the management of education for learner. They have the way of working, way of life, way of any culture according to “Threefold Training” which lead to three sides of wisdom namely 1) morality (behavior) : polite manner, eating, being, seeing, hearing correctly, 2) mind (concentration) : concentrating, sustaining, being strong, will to act good with courage mind, tolerance, patient, diligent, never give up, can destroy obstacle pass the hardship, refuge oneself, 3) wisdom : they understand in triple Germ, in law of karma, in evil and merit things, and have skill and habits in good

learning, motivating, know how to search and note be arising of really learning and practice, think analytical and synthetic, can present both by group and individual.

The Buddhadhamma concerning with establishing the virtue for child and youth can divided into three groups namely : 1.Buddhadhamma which is behavior factors (morality) consists 1) Garavasadhamma, 2) Four Sublime State of Mind, 3) Four Vutthidhammas 4) Four Itthipadas, 5) Five Precepts and five virtues, 6) six duties (disa), 2.Buddhadhamma which is mental factors (concentration) consists 1) transitive meditation, 3.Buddhadhamma which is intellectual factors consists 1) Paratogosa 2) Yonisomanasikara 3) insight meditation.

The progresses in establishing the virtue in Buddhist oriented school-Banchumseang School contain five aspects. 1. the method in establishing the virtue in Buddhist oriented school-Banchumseang School consist ; 1) preparation, 2) management of condition and configuration, 3) development according to Threefold Training System, 4) closed supporting, 5) improvement and development continuously, 6) evaluation and propagation of conduction. 2.the progresses in establishing the virtue in Buddhist oriented school-Banchumseang School is divided into five kinds namely ; 1) seven kinds of physical progress, 2) four kinds of activities in religious day, 3) five kinds of learning and teaching, 4) five kinds of behavior of teacher, administrator and student. 3. The activities of students in Buddhist oriented school is divided into four kinds namely ; 1) daily and weekly activities, 2) activities according to the project of Buddhist oriented school, 3) activities according to the practical planning of school (concerning Buddhadhamma), 4) activities according to six duties, 5) activities concerning Buddhist days. 4. Factors of success of Buddhist oriented school is divided into two kinds namely ; 1) management, 2) village, temple, school (VTS). 5.the benefits which arising in Buddhist oriented school is divided into four kinds namely ; 1) benefits occur to school, 2) benefits occur to school's staff, 3) benefits occur to learner, 4) benefits occur to everybody (in development).

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จเรียบร้อยลงได้ด้วยดี เพราะความกรุณา เอื้อเฟื้อจากผู้มีพระคุณหลายฝ่ายด้วยกัน ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในพระคุณเป็นอย่างยิ่ง จึงขอกล่าวนามเพื่อเป็นการขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

กราบขอบพระคุณท่านเจ้าคุณพระศรีปริยัติธาดา ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ พระครูวินัยธรอำนาจ พลบุญ,ดร. ผู้อำนวยการโครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนาวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ พระมหาภักขวิชช์ เขมทสสี,ดร., ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และดร.วรเวช ศิริประเสริฐศรี, กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ที่คอยให้คำปรึกษา ข้อเสนอแนะให้แนวคิดและช่วยตรวจแก้ไขในส่วนต่างๆ ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งเขียนวิทยานิพนธ์สำเร็จเรียบร้อยเป็นรูปเล่ม

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ประจำหลักสูตรและอาจารย์ผู้ให้ความรู้ทุกท่าน ที่ได้ให้คำปรึกษา ให้แนวคิดวิธีการต่างๆ ในการเขียน วิธีสืบค้นหาข้อมูลต่างๆ และช่วยตรวจรูปแบบวิทยานิพนธ์ ช่วยให้คำแนะนำในส่วนที่บกพร่องต่างๆ จนกระทั่งบรรลุผลสำเร็จเป็นรูปเล่ม ขอขอบพระคุณพระอาจารย์ทุกท่าน ที่ได้ร่วมให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ในการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้เป็นอย่างมาก

ขอขอบคุณนายชวลิต ชูทรัพย์ ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านชุมแสง ที่เมตตาอำนวยความสะดวกในการสืบค้นหาข้อมูล และอนุญาตให้สัมภาษณ์บุคลากรในโรงเรียนบ้านชุมแสง จนจบการศึกษาตลอดทั้ง คณะครู ผู้ปกครอง และนักเรียน ที่ให้ความอนุเคราะห์ตอบแบบสัมภาษณ์และส่งเสริมสนับสนุน

คุณความดีและประโยชน์ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ขอน้อมบูชาพระคุณบูรพาจารย์ผู้บวชสืบต่อพระพุทธศาสนาให้คงอยู่สืบมาจนถึงปัจจุบันและบูชาคุณบิดามารดาครูอุปฌาย์อาจารย์อาจารย์ขออนุโมทนาขอบคุณคณะท่านผู้อำนวยการความสะดวกในการสนับสนุนให้ผู้วิจัยได้ศึกษาและวิจัยจนทำให้วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จ ขอขอบคุณคณาจารย์เจ้าหน้าที่วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ทุกท่านที่ให้ความเป็นกัลยาณมิตรเสมอมา

ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัยจงปกป้องคุ้มครองทุกท่านให้จงเจริญงอกงามไพบุลย์ในพระพุทธศาสนาตลอดกาลเป็นนิจเทอญ

นายวัชรพล มะลิซ้อน

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในการอ้างอิงจะระบุเล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่าง เช่น ที.ส. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึงทีฆนิกาย สัลลขณวรรค เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

พระสุตตันตปิฎก

ที.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สัลลขณวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อภฺฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อภฺฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ข.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
ข.จุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุฬนิตเทส	(ภาษาไทย)
ข.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
--------	-------	---	-------------	---------	-----------

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓. ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔. ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๕. นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖. ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗. วิธีการดำเนินการวิจัย	๗
๑.๘. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ รูปแบบของโรงเรียนวิถีพุทธ	๙
๒.๑ ประวัติความเป็นมาของโรงเรียนวิถีพุทธ	๙
๒.๒. ความหมายของโรงเรียนวิถีพุทธ	๑๑
๒.๓. แนวคิดว่าด้วยโรงเรียนวิถีพุทธ	๑๓
๒.๔. รูปแบบโรงเรียนวิถีพุทธ	๑๔
๒.๕. ตัวชี้วัดของโรงเรียนวิถีพุทธ	๑๕
๒.๖. การจัดสภาพโรงเรียนตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ	๑๘
๒.๗. การดำเนินงานตามแนวโรงเรียนวิถีพุทธ	๒๐
๒.๘. สรุป	๒๘
บทที่ ๓ หลักพุทธธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถีพุทธ	๓๐
๓.๑. หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านพฤติกรรม (ศีล)	๓๐
๓.๑.๑ ขรവാสนธรรม ๔	๓๐
๓.๑.๒ พรหมวิหาร ๔	๓๒
๓.๑.๓ วุฑฒิธรรม ๔	๓๗
๓.๑.๔ อธิปาท ๔	๓๙
๓.๑.๕ เบญจศีล (ศีล ๕) – เบญจธรรม (คุณธรรม ๕)	๔๔
๓.๑.๖ ทิศ ๖	๖๘
๓.๒. หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านจิตใจ(สมาธิ)	๗๒
๓.๒.๑. สมถภาวนา	๗๒
๓.๓ หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านปัญญา	๘๒

๓.๓.๑	โปรโตโฆสะ กัลยาณมิตร	๘๒
๓.๓.๒	โยนิโสมนสิการ	๘๕
๓.๓.๓	วิปัสสนาภาวนา	๙๑
๓.๔.	สรุป	๑๐๐
บทที่ ๔	วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง	๑๐๒
๔.๑	กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง	๑๐๒
๔.๑.๑	การเตรียมการ	๑๐๒
๔.๑.๒	การดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ	๑๐๓
๔.๑.๓	การดำเนินการพัฒนาตามระบบไตรสิกขา	๑๐๔
๔.๑.๔	การดูแลสนับสนุนใกล้ชิด	๑๐๔
๔.๑.๕	การปรับปรุงและพัฒนาต่อเนื่อง	๑๐๔
๔.๑.๖	การประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงาน	๑๐๕
๔.๒	วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง	๑๐๕
๔.๒.๑	ด้านกายภาพ	๑๐๕
๔.๒.๒	ด้านกิจกรรมประจำวันพระ	๑๐๖
๔.๒.๓	ด้านการเรียนการสอน	๑๐๗
๔.๒.๔	ด้านพฤติกรรม ผู้บริหารโรงเรียน ครูและนักเรียน	๑๐๙
๔.๒.๕	ด้านการส่งเสริมวิถีพุทธ	๑๑๑
๔.๓	กิจกรรมนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธ	๑๑๓
๔.๓.๑	กิจกรรมประจำวันและประจำสัปดาห์	๑๑๓
๔.๓.๒	กิจกรรมตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง	๑๑๔
๔.๓.๓	กิจกรรมตามแผนปฏิบัติการของโรงเรียน	๑๑๔
๔.๓.๔	กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา	๑๒๑
๔.๔	ปัจจัยแห่งความสำเร็จของโรงเรียนวิถีพุทธ	๑๒๑
๔.๕	ประโยชน์ที่เกิดขึ้นในโรงเรียนวิถีพุทธ	๑๒๒
๔.๕.๑	ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับโรงเรียน	๑๒๒
๔.๕.๒	ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับบุคลากรของโรงเรียน	๑๒๓
๔.๕.๓	ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับผู้เรียน	๑๒๓
๔.๕.๔	ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับทุกคน (ด้านการพัฒนา)	๑๒๔
๔.๖	สรุป	๑๒๔
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๓๐
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๓๐
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๓๖
บรรณานุกรม		๑๓๘
ภาคผนวก		๑๔๓
ประวัติผู้วิจัย		๑๘๔

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เด็กและเยาวชน เป็นทรัพยากรอันมีค่าของสังคม ที่ควรจะได้รับ การทะนุบำรุงอย่างดี ที่สุดต้องช่วยกันสร้างโอกาสในด้านการพัฒนาทางสรีระและสติปัญญา ตลอดจนโอกาสทางสังคมอื่น ๆ ให้แก่เด็กและเยาวชนไทยให้มากขึ้น เพราะการเรียนรู้ที่เหมาะสมและเกื้อกูลต่อการพัฒนาการของมนุษย์ต้องมีโครงสร้างและการทำงาน ทางร่างกาย จิตใจและสติปัญญา ที่สมบูรณ์มีประสิทธิภาพในการเรียนรู้^๑ ดังนั้น การสร้างพฤติกรรมของเยาวชนตามหลักคตินิยมทางพระพุทธศาสนา จึงถือได้ว่าเป็นวัยที่ขาดการยับยั้งชั่งใจ ขาดความอดทนอดกลั้นความลำบากตรากตรำต่อทุกขเวทนา ต่อการกระทบกระทั่ง ต่อความย่ำแย่ของกิเลสตัณหา

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคสมัยปัจจุบัน โลกเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัย ซึ่งกระแสได้ไหลเข้ามาสู่สังคมไทยจึงส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทุกๆ ด้าน เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีดังกล่าวนี้ ได้เชื่อมต่อไปทั่วทุกมุมโลก ทำให้โลกดูแคบลง ทำให้ผู้คนหลงใหลในเทคโนโลยีและสารสนเทศใหม่ๆ มากกว่าที่จะสนใจพัฒนาด้านจิตวิญญาณ โดยเฉพาะทางด้านศาสนา และด้านวัฒนธรรมประเพณี สิ่งที่ดีงามซึ่งบรรพชนได้ดำรงรักษาไว้แต่ก่อนในสังคมไทย ทำให้มนุษย์จิตใจเสื่อมถอยลง ดังจะเห็นได้จากชาวต่างชาติ ที่ออกตามสื่อสารมวลชน เช่น ชาวบราซิล จี ฆา การชัมชิ่ง ซึ่งผู้ที่กระทำความผิดมิใช่แต่ผู้ใหญ่หรือบุคคลธรรมดาเท่านั้น แต่กลับกลายเป็นเด็กและเยาวชนที่มีอายุน้อยลงทุกวันเพียงอายุไม่เกิน ๑๕ ปี ที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะแสดงให้เห็นถึงความเสื่อมโทรมทางด้านศีลธรรม

การศึกษาของไทยในปัจจุบันยังไม่สามารถช่วยพัฒนาให้ผู้เรียนมีความประพฤติที่ดีงาม และมีวินัย ในตนเองได้ อีกทั้งผู้เรียนที่สำเร็จการศึกษาแล้ว ก็ไม่สามารถเป็นพลเมืองที่มีค่านิยม และมีคุณสมบัติที่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศชาติให้มีความเจริญได้ นอกจากนี้การจัดการศึกษาของไทยส่วนใหญ่ ไม่เพียงแยกการเรียนรู้ออกจากชีวิต แต่ยังละเลยการพัฒนาจิตใจ กลับมุ่งเน้นที่วิชาการ ความฉลาดทางสติปัญญา และการเอาชนะทางการเรียน สังคมจะมีสันติสุขได้นั้นจะต้องเป็นสังคมที่มีคุณธรรม

ดังนั้น การศึกษาตามนโยบาย “คุณธรรม นำความรู้” ในการจัดการศึกษาจึงพัฒนาคน โดยใช้คุณธรรมเป็นพื้นฐาน การพัฒนาระบบการทำงานแบบบูรณาการ การปฏิรูปการเรียนรู้ไปสู่การเรียนรู้ที่ดี หรือการเรียนรู้ในอุดมคตินั้นควรจะมีการเจริญสติ เจริญสมาธิ เจริญปัญญา เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งด้วย กระทรวงศึกษาธิการ จึงมีแนวคิดที่จะส่งเสริมให้สถานศึกษานำระบบของพุทธธรรมมา

^๑ พวงเพชร สุรัตน์กุล, มนุษย์สังคม, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๙.

ประยุกต์ใช้กับระบบการเรียนการสอนในสถานศึกษา ดร.สิริกร มณีรินทร์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และคณะได้ไปกราบขอคำแนะนำเรื่องการจัดการเรียนการสอนโรงเรียนวิถีพุทธจากพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ณ วัดญาณเวศกวัน เมื่อวันที่ ๑ - ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖ นอกจากนั้นยังมีข้าราชการระดับสูงได้ไปกราบขอคำแนะนำในเรื่องเดียวกันนี้จากพระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมทั้งนิมนต์ท่านมาให้ข้อคิดในการประชุมระดับความคิด จากการประชุมใหญ่ ๒ ครั้ง ทำให้ได้ข้อสรุปโรงเรียนวิถีพุทธในเรื่อง ภาพสรุปโรงเรียนวิถีพุทธ กรอบความคิดรูปแบบโรงเรียนวิถีพุทธ แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ และแนวทางการบริหารโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ

คณะกรรมการพัฒนานวัตกรรมการศึกษา ได้ให้ความหมายของโรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่นำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้ หรือประยุกต์ใช้ในการบริหารและการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการ ทั้งนี้เพื่อพัฒนาเยาวชนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ตามที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ กำหนดให้นักเรียนเป็นคนดี เก่ง มีความสุข อย่างแท้จริง^๒ ซึ่งจะเห็นได้ว่า มีความสอดคล้องกับเป้าหมายโดยแท้ของการนำหลักธรรมไปใช้อยู่แล้ว ให้ความชัดเจนขึ้นโดยผ่านการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ อันจะเป็นตัวอย่างที่จะขยายผลสู่การพัฒนาในโรงเรียนอื่น ๆ ในวงกว้างต่อไป

หลักพุทธธรรมมีกรอบการพัฒนาหลัก เป็นระบบการศึกษา ๓ ประการเรียกว่า ไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ที่เรียกสั้น ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นการฝึกหัดอบรมเพื่อพัฒนากาย ความประพฤติจิตใจ และปัญญา ไตรสิกขา นี่เป็นการศึกษาที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตทุกด้านและทุกวัย มีความง่ายยากตั้งแต่เรื่องเบื้องต้น ทั้งของเด็กและผู้ใหญ่ จนถึงเรื่องที่จะเอื้อตบซบซ้อน ที่อยากจะหาองค์ความรู้อื่นใดมาเทียบได้^๓

โรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง เริ่มโครงการวิถีพุทธเมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๔๘ ตามนโยบายของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบุรีรัมย์ เขต ๔ ที่มีนโยบายให้สถานศึกษาในสังกัดทุกโรงเรียน สมัครเข้าร่วมโครงการโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ได้เริ่มพัฒนาให้ความรู้ แก่ผู้บริหาร ครู ผู้ปกครอง และนักเรียน ในการดำเนินการตามแนวทางการบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ ที่ต้องเตรียมความพร้อมตั้งแต่การจัดสภาพปัจจัยนำเข้า ด้านกระบวนการและเป้าหมายด้านผลผลิต ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นหลังการพัฒนา โดยการนำหลักพุทธธรรม ตามหลักไตรสิกขามาบูรณาการกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ กิจกรรมเสริมหลักสูตรและจัดกิจกรรมประจำวัน พื้นฐานสู่วิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสงได้นำผลการประเมินตนเอง มาเป็นข้อมูลในการศึกษาเพื่อทำการพัฒนากระบวนการดำเนินงานโครงการวิถีพุทธให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น และเข้าร่วมเป็นเครือข่ายองค์กรที่ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมและพัฒนาพฤติกรรมนักเรียนกับหน่วยงานภายนอก เช่น ศูนย์ส่งเสริมคุณธรรมและพลังแผ่นดิน หน่วยงาน ปปส. กระทรวงยุติธรรม กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงศึกษาธิการและองค์กรทางพุทธศาสนา ฯลฯ ทำให้มีการพัฒนากระบวนการ

^๒ กระทรวงศึกษาธิการ, พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๔.

^๓ กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๖), หน้า ๕.

ดำเนินการโครงการวิถีพุทธในโรงเรียนบ้านชุมแสง หลากหลายเป็นการพัฒนาการเรียนทั้ง ๔ ด้าน คือพัฒนาทางกาย สังคม จิตใจและปัญญา ผ่านวิถีปฏิบัติสู่การเรียนรู้วิถีพุทธแบบบูรณาการในชีวิตประจำวันคือ การกิน อยู่ ดู ฟังเป็น ใช้หลัก “พุทธวิธีบริหาร” คือ หลักปฏิบัติ ดังนี้ คือ หลักธรรมาภิบาล หลักไตรสิกขา หลักปัญญาฉัฏฐธรรม ๔ และหลักภาวนา ๔ โดยใช้การบริหารแบบมีส่วนร่วมที่เรียกว่า “บวร” เป็นความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน มีกระบวนการดำเนินงานแบบวงจรคุณภาพ PDCA ในการวางแผนปัจจัยการบริหาร ตามหลักศรัทธา P (Plan) การจัดกระบวนการจัดประสบการณ์ การเรียนรู้ ตามหลักกัลยาณมิตร D (Do) การประเมินผลด้านผลผลิตที่เกิดขึ้นกับนักเรียนโรงเรียนและชุมชน C (Check) และการทบทวนการดำเนินงานตามโครงการ A (Action)

จากเหตุผลเบื้องต้นดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาหลักพุทธธรรมที่ใช้ในการปลูกฝังคุณธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนาที่ดำเนินการอยู่ในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง โดยจะมุ่งศึกษานักเรียนที่ยังเรียนอยู่ในช่วงชั้นที่ ๒ และช่วงชั้นที่ ๓ คือ ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ - ๖ และระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ - ๓ เหตุผลที่ต้องการศึกษากลุ่มนี้ก็เพราะเป็นวัยที่สามารถเรียนรู้ วิเคราะห์ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่ตนประสบได้ด้วยตนเอง มีสติปัญญาพอที่จะเข้าใจว่าสิ่งไหนมีประโยชน์ สิ่งไหนไม่มีประโยชน์ สิ่งไหนควรทำและสิ่งไหนไม่ควรทำ และเป็นกลุ่มที่ได้ใช้หลักสูตรการศึกษาภาคบังคับในช่วงแรกๆ ที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนพัฒนาคุณภาพชีวิต กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม การคิดวิเคราะห์และพื้นฐานความเป็นมนุษย์ เน้นการบูรณาการอย่างสมดุลทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ สังคมและวัฒนธรรมเป็นวัยที่กำลังต้องการศึกษาหาความรู้และหากมีการจัดกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมต่างๆ ที่ได้นำหลักพุทธธรรม จากการจัดกิจกรรมต่างๆ มาประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม จะทำให้นักเรียนเป็นผู้ที่มีคุณภาพ ทั้งทางร่างกาย จิตใจและสติปัญญา

ผู้วิจัยคาดหวังอย่างยิ่งว่าการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการปลูกฝังคุณธรรมในแนวทางพระพุทธศาสนาที่ดำเนินการอย่างถูกต้องครบถ้วนจะเป็นแรงขับเคลื่อนให้เกิดพฤติกรรมที่ดีขึ้นกับผู้เรียน จนนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่เป็นสุขในครอบครัว อันจะส่งผลสู่ชุมชนและสังคมโดยรวม ซึ่งหมายถึง การจัดการศึกษาภาคีรัฐสามารถสร้างนักเรียนให้เป็นคนดี คนเก่ง สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข อย่างแท้จริง

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติ แนวคิด และรูปแบบของโรงเรียนวิถีพุทธ
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถีพุทธ
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ประวัติ แนวคิด และรูปแบบของโรงเรียนวิถีพุทธเป็นอย่างไร ?
- ๑.๓.๒ หลักพุทธธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ได้นำมาใช้ในบริบทของโรงเรียนมีอะไรบ้าง ?
- ๑.๓.๓ วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง

อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์เป็นอย่างไร?

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ ๔ ด้าน คือ ๑) ขอบเขตด้านข้อมูลและประชากร ๒) ขอบเขตด้านเนื้อหา ๓) ขอบเขตด้านพื้นที่ ๔) ขอบเขตด้านระยะเวลา ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านข้อมูลและประชากรมี ๒ ประเภท คือ

๑.๔.๑.๑ ประเภทเอกสาร ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ รวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับบทบาทและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรม ทุกประเภท ทั้งหนังสือ เอกสาร งานวิจัย เสี่ยงธรรมะ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้อง และสิ่งตีพิมพ์ทุกชนิด เป็นต้น

๑.๔.๑.๒ ประเภทผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้บริหารระดับสูงจำนวน ๑ คน ครูประจำชั้นเรียน จำนวน ๖ คน นักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ถึงนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จำนวน ๔๗ คน ผู้ปกครองนักเรียน จำนวน ๖ คน และสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมภายในโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยได้ศึกษากระบวนการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ดังนี้

๑.๔.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติ แนวคิด และรูปแบบของโรงเรียนวิถิพุทธ

๑.๔.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถิพุทธ

๑.๔.๒.๓ เพื่อศึกษาวิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถิพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

ผู้วิจัยได้ศึกษากระบวนการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลา

ผู้วิจัยเริ่มศึกษาเดือน กันยายน พ.ศ.๒๕๕๘ สิ้นสุดเดือน กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๐

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้เฉพาะในการวิจัย

๑.๕.๑ การศึกษา หมายถึง การฝึกฝนพัฒนาตน เพื่อให้มีความเจริญงอกงาม มีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาตัวเองขึ้นไป เพื่อให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จิตใจที่เจริญงอกงามยิ่งขึ้น คนที่มีจิตสำนึกในการศึกษาจะเรียนรู้ว่าอะไรที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตตนเอง แล้วนำมาฝึกฝนพัฒนาตนเอง ปรับปรุงชีวิตตนเองให้ดีขึ้น จิตสำนึกในการศึกษาจะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และจิตใจมนุษย์ให้พัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น

๑.๕.๒ โรงเรียนวิถิพุทธ หมายถึง โรงเรียนบ้านชุมแสงที่นำหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาใช้ในบริบทของโรงเรียน โดยเน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการ

๑.๕.๓ การปลูกฝังคุณธรรม หมายถึง ระบบการพัฒนาผู้เรียนของโรงเรียนบ้านชุมแสง ประกอบไปด้วยการเรียนการสอนในภาพรวมของสถานศึกษา การจัดระบบวิถีชีวิตในสถานศึกษาของ

ผู้เรียน โดยนำไปสู่จุดเน้นของการพัฒนาให้ผู้เรียนสามารถ กิน อยู่ ดู ฟังเป็น คือใช้ปัญญาและเกิดประโยชน์แท้จริงต่อชีวิต

๑.๕.๔ หลักพุทธธรรม หมายถึง หลักพุทธธรรมที่โรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสงนำมาใช้ในการปลูกฝังคุณธรรมให้แก่ นักเรียนโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสงตามบริบทและตามความเหมาะสมของโรงเรียน

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องผู้วิจัยได้รวบรวมเนื้อหาที่มีความเกี่ยวข้องหรือสอดคล้องกับงานวิจัยครั้งนี้ แบ่งออกเป็น ๒ คือ

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พุทธทาส อินทปัญโญ (พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “คู่มือการศึกษาพุทธศาสนา” ว่า เด็กเป็นผู้ยังไม่มีความรู้เรื่องพระพุทธานุศาสน์ แต่การเรียนรู้เพื่อเตรียมไว้สำหรับการศึกษาในวันข้างหน้าเป็นสิ่งที่เหมาะสม แต่ควรปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนสำหรับเด็ก^๔

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “สยามสามไตร” ว่า ความสุขของมนุษย์อยู่ที่การพัฒนาดีมีการศึกษาที่ดี การพัฒนาดีคือการพัฒนาความสุขให้เด็กโดยการพัฒนาพ่อแม่ให้เป็นผู้มีความสุข เป็นความสุขที่ร่วมกับผู้อื่น ไม่แย่งชิงเบียดเบียนกัน พ่อแม่จะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีของเด็ก และเมื่อเด็กเข้าสู่ระบบการศึกษาเด็กควรได้รับการฝึกฝนด้วยกระบวนการฝึกฝนที่ทำให้เกิดความสุขในแนวทางพระพุทธศาสนา ให้เด็กมีพื้นฐานของชาวพุทธ เด็กจะเห็นความหมายของชีวิตตามแนวทางพระพุทธศาสนาชัดเจน^๕

กระทรวงศึกษาธิการ ได้กล่าวถึง “หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๔” ถึงความสัมพันธ์ของการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน ว่ามีจุดหมายที่ผู้เรียน มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ เห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัยและปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ ยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง^๖

สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ ได้กล่าวถึง “แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถิพุทธ” ว่าเป็นการพัฒนาผู้เรียนอย่างบูรณาการโดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ผู้เรียนจะได้เรียนรู้ผ่านการ

^๔ พุทธทาสภิกขุ, คู่มือการศึกษาพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร:ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), สยามสามไตร, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๕๖-๒๗๓.

^๖ กระทรวงศึกษาธิการ, หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๑), หน้า ๓-๔.

พัฒนาปัญญาเข้าใจในคุณค่าแท้ในกระบวนการทางวัฒนธรรมแสวงปัญญา และวัฒนธรรมเมตตา เป็นฐานการดำเนินชีวิตโดยมีผู้บริหารและคณะครูเป็นกัลยาณมิตรการพัฒนา^๗

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาสุพัฒน์ กลยาณธมโม (ศรีชมชื่น) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พระพุทธเจ้า: บทบาทและหน้าที่ในฐานะพระบรมครู” ผลการศึกษาพบว่า ครู หมายถึง บุคคลที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์และเป็นผู้ที่อยู่ในฐานะกัลยาณมิตร เป็นผู้นำทางสติปัญญาทั้งเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้เรียน ครูพึงมีความพร้อมอยู่เสมอในการถ่ายทอดความรู้ ความสามารถที่ตนเองมีอยู่แก่ผู้เรียนเพื่อพัฒนาสติปัญญาให้สูงขึ้น และยกวิญญาณของศิษย์ให้สูงขึ้นและเปี่ยมไปด้วยคุณธรรม^๘

พิชณัฐ บัญช่วย ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษากระบวนการสร้างภavana ๔ โดยใช้หลักไตรสิกขา” ผลการศึกษาพบว่า ไตรสิกขาเป็นระบบการศึกษาที่เน้นการฝึกอบรมตนเองอย่างมีขั้นตอนเพื่อนำไปสู่การพ้นทุกข์ในภาคปฏิบัติ องค์ธรรมไตรสิกขาจะทำงานไปพร้อมกันประสานกันเป็นพื้นฐาน^๙

พระมหาเสกสรร จิรภาโส (จีแสง) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หลักไตรสิกขาที่มีต่อการจัดการศึกษาไทย” ผลการศึกษาพบว่า การศึกษาตามหลักไตรสิกขาเป็นการบูรณาการการศึกษาให้สอดคล้องกับ ศาสนา คุณธรรม และจริยธรรม ทั้งปริยัติ และ ปฏิบัติ^{๑๐}

ศกวรรณ ทัพพะพยัคฆ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การปลูกฝังความรู้และคุณธรรมทางพระพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นประถมศึกษา: ศึกษาเฉพาะกรณี กลุ่มโรงเรียนประถมศึกษา ชั้นปีที่ ๕-๖ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี” ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของความรู้และคุณธรรมและสามารถปรับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้เข้าได้กับทุกสมัย^{๑๑}

ชัชวาลย์ ชำนาญ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารงานบุคคลเพื่อปฏิรูปการเรียนรู้ในโรงเรียนสัตยาไส จังหวัดลพบุรี” ผลการศึกษาพบว่า โรงเรียนสัตยาไสดำเนินการปฏิรูปการศึกษาสอดคล้องกับระบบ โดยเน้นรูปแบบการบริหารบุคคลตามแนวทฤษฎีมนุษยสัมพันธ์เพื่อพัฒนาคนให้มี

^๗ สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, *แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ออนป้า จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๓.

^๘ พระมหาสุพัฒน์ กลยาณธมโม (ศรีชมชื่น), “พระพุทธเจ้า: บทบาทและหน้าที่ในฐานะพระบรมครู”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕)

^๙ พิชณัฐ บัญช่วย, “การศึกษากระบวนการสร้างภavana ๔ โดยใช้หลักไตรสิกขา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

^{๑๐} พระมหาเสกสรร จิรภาโส (จีแสง), “การศึกษาวิเคราะห์หลักไตรสิกขาที่มีต่อการจัดการศึกษาไทย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๑๑} ศกวรรณ ทัพพะพยัคฆ์, “การปลูกฝังความรู้และคุณธรรมทางพระพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นประถมศึกษา: ศึกษาเฉพาะกรณี กลุ่มโรงเรียนประถมศึกษา ชั้นปีที่ ๕-๖ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

คุณธรรมนำความรู้ ใช้หลักการบริหารบุคคลแบบมีส่วนร่วมในลักษณะคณะกรรมการ และใช้หลักการมอบความรักความเมตตาต่อกันและการเป็นแบบอย่างที่ดีให้เป็นพื้นฐานการทำงานแบบครอบครัว^{๑๒}

นางนิตดา ชื่นแสงเนตร์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์” ผลการศึกษาพบว่า การศึกษาของโรงเรียนสัตยาไสคือเครื่องมือในการยกระดับจิตใจให้กับผู้เรียนให้แสดงออกมาเป็นอุปนิสัยที่ดีงามด้วยกระบวนการเรียนรู้ไปสู่การเปลี่ยนแปลงของผู้เรียนได้เอง การแปลความหมายการศึกษาไปสู่การปฏิบัติด้วยการให้ความสำคัญกับการจัดการเรียนรู้จากภายในด้วยวิธีการฝึกจิตใจผู้เรียนให้มีสมาธิจากการทำสมาธิและการสวดมนต์ ควบคู่กับวิธีการสอนที่บูรณาการความรู้ทุกหน่วยวิชาไปกับคุณธรรม โดยครูใช้ความรักความเมตตากระตุ้นให้ผู้เรียนเข้าถึงคุณค่าภายในตัวเองและนำออกมาปฏิบัติให้เป็นประโยชน์กับผู้อื่น^{๑๓}

จากการทบทวนข้อมูลเอกสารและข้อมูลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยพบว่ามีผู้เคยทำวิจัยเพื่อการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาตามแนวทางพระพุทธศาสนาในโรงเรียนทั่วไป รวมถึงการศึกษาความสำเร็จในการจัดการศึกษาของโรงเรียนวิถิพุทธ แต่ทั้งหมดเป็นการศึกษาเพื่อทราบและนำเสนอผลที่ได้รับจากการดำเนินการในโรงเรียนเฉพาะส่วนที่ประกอบกับเรื่องที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาเท่านั้น ยังไม่มีผู้ใดทำการวิจัยเพื่อนำเสนอระบบการปลูกฝังคุณธรรมตามแนวทางการดำเนินการโรงเรียนวิถิพุทธของโรงเรียนบ้านชุมแสง ผู้วิจัยเชื่อว่าหากได้ทำการวิจัยเพื่อศึกษารูปแบบการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถิพุทธ ไม่เพียงแต่จะทราบถึงกระบวนการบ่มเพาะพฤติกรรมที่ดีงามให้กับเด็กและเยาวชนในโรงเรียนบ้านชุมแสงแล้ว ยังหมายรวมถึงความสามารถใช้เป็นแนวทางส่งเสริมการจัดการศึกษาตามแนวทางพระพุทธศาสนาในลักษณะอื่น เพื่อเป็นหนทางสู่การสร้างคนดีสังคมกลับเข้าสู่สังคมไทยได้ต่อไปด้วย

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

สำหรับการวิจัยเรื่อง “การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้รูปแบบของการรวบรวมข้อมูล ๓ ขั้นตอน คือ

๑.๗.๑ ขั้นตอนรวบรวมข้อมูล

๑.๗.๑.๑ การศึกษาค้นคว้าจากเอกสารตำราที่เกี่ยวข้องทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถาและเอกสารทั่วไปตามแนวทางของการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ที่จะต้องอาศัยค้นคว้าจากเอกสารเป็นหลัก

๑.๗.๑.๒ การรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ด้วยการใช้วิธีการเพื่อเข้าถึงข้อมูล ๒ ประการ คือ

^{๑๒} ชัชวาลย์ ชานาญ, “การบริหารงานบุคคล เพื่อปฏิรูปการเรียนรู้ในโรงเรียนสัตยาไส จังหวัดลพบุรี”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิษฐ์, ๒๕๕๐).

^{๑๓} นางนิตดา ชื่นแสงเนตร์, “การศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐).

(๑) การสัมภาษณ์เชิงลึก(Indept Interviews) โดยการสัมภาษณ์ผู้บริหารระดับสูง จำนวน ๑ คน ครูประจำชั้นเรียน จำนวน ๖ คน นักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ถึงนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จำนวน ๔๗ คน ผู้ปกครองนักเรียน จำนวน ๖ คน

(๒) การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมภายในโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

๑.๗.๒ ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อได้ข้อมูลมาแล้ว ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ ตีความ พิสูจน์ว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้นั้นถูกต้อง สร้างข้อสรุปจากการศึกษารูปแบบ หรือข้อมูลจำนวนหนึ่ง การจำแนกชนิด และการเปรียบเทียบข้อมูล การเชื่อมโยงสิ่งต่าง ๆ เพื่อหาคำอธิบาย หรือเพื่อหาคำตอบภายใต้กรอบความคิด หรือทฤษฎี เพื่อให้ได้คำตอบที่น่าเชื่อถือ และแม่นยำที่สุด

๑.๗.๓ ขั้นตอนนำเสนอข้อมูล

เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลเสร็จแล้ว ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาเขียนพรรณนาเชิงคุณภาพ

๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบประวัติ แนวคิด และรูปแบบของโรงเรียนวิถิพุทธ

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักพุทธธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถิพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ได้นำมาใช้ในบริบทของโรงเรียน

๑.๘.๓ ทำให้ทราบวิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถิพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

บทที่ ๒

ประวัติ แนวคิด และรูปแบบของโรงเรียนวิถิพุทธ

บทที่ ๒ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับ ๑. ประวัติความเป็นมาของโรงเรียนวิถิพุทธ ๒. ความหมายของโรงเรียนวิถิพุทธ ๓. แนวคิดว่าด้วยโรงเรียนวิถิพุทธ ๔. รูปแบบโรงเรียนวิถิพุทธ ๕. ตัวชี้วัดของโรงเรียนวิถิพุทธ ๖. การจัดสภาพโรงเรียนตามแนวโรงเรียนวิถิพุทธ ๗. การดำเนินงานตามแนวโรงเรียนวิถิพุทธ ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๒.๑ ประวัติความเป็นมาของโรงเรียนวิถิพุทธ

สืบเนื่องจากมหาเถรสมาคมได้มีมติเมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๔๔ มอบหมายให้พระธรรมวรเมธี เลขาธิการแม่กองธรรมสนามหลวง และพระเทพโสภณ อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นผู้แทนไปพิจารณาสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของกระทรวงศึกษาธิการซึ่งกำลังจะประกาศใช้ในขณะนั้น

ผลการเจรจากับกรมวิชาการในสมัยนั้น ปรากฏว่ากระทรวงศึกษาธิการพร้อมที่จะประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานเรียบร้อยแล้ว ในที่สุดกระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๔๔ ในหลักสูตรนี้มีเรื่องเกี่ยวกับมาตรฐานวิชาพระพุทธศาสนาเพียงไม่กี่บรรทัด ดังต่อไปนี้

มาตรฐาน ส.๑.๑ เข้าใจประวัติ ความสำคัญ หลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ และสามารถนำหลักธรรมของศาสนามาเป็นหลักปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน

มาตรฐาน ส.๑.๒ ยึดมั่นในศีลธรรม การทำความดี มีค่านิยมที่ดีงาม และศรัทธาในพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ

มาตรฐาน ส.๑.๓ ประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรม และศาสนพิธีของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ ค่านิยมที่ดีงาม และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตน บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม สิ่งแวดล้อมเพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

เพื่อช่วยให้โรงเรียนทั่วประเทศมีรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาเป็นแบบเดียวกัน โดยไม่มีการบิดเบือนหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา พระเทพโสภณ อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจึงเสนอให้กระทรวงศึกษาธิการแต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้แกนกลางพระพุทธศาสนาสำหรับโรงเรียนทั่วประเทศ กระทรวงศึกษาธิการจึงมีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการดังกล่าวมีพระเทพโสภณเป็นประธาน มีกรรมการ ๖๓ รูป/คน เมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม ๒๕๔๕

กระทรวงศึกษาธิการจัดประชุม^๑ เรื่อง “หลักสูตรใหม่ เด็กไทยพัฒนา” ณ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๔๕ ซึ่งมี ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตรเป็นประธาน ได้หารือถึงโรงเรียนที่จัดการศึกษาเพื่อสนองความสามารถที่แตกต่างของบุคคลเพื่อนำพาเด็กและเยาวชนไทยก้าวทันความเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างไว้ชีวิตจำกัด โดยที่กระทรวงศึกษาธิการได้นำเสนอรูปแบบการจัดการศึกษาของสถานศึกษา อันเป็นนวัตกรรมการจัดการศึกษารูปแบบใหม่ ๕ รูปแบบ คือ โรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนในกำกับของรัฐ โรงเรียนสองภาษา โรงเรียนสำหรับเด็กที่มีความสามารถพิเศษ และโรงเรียนต้นแบบการใช้เทคโนโลยี สารสนเทศและการสื่อสาร (ICT)

โรงเรียนวิถีพุทธเป็นหนึ่งในจัดการศึกษาตามรูปแบบใหม่ ที่จะช่วยผลักดันให้เด็ก และเยาวชนไทยสามารถพัฒนาตามศักยภาพ เป็นคนดี คนเก่ง ของสังคมและสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข กระทรวงศึกษาธิการนำความเห็นของที่ประชุมมาหารือและประชุมเพื่อหาข้อสรุปของการดำเนินการโรงเรียนวิถีพุทธอีกหลายครั้ง โดยมีทั้งพระภิกษุ คฤหัสถ์และผู้ทรงคุณวุฒิ เช่น พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) วัดญาณเวศกวัน และพระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิการบดีมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย จนได้ข้อสรุปการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธซึ่งจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวไทยได้รับการกล่อมเกลาจากคำสอนของพระพุทธศาสนาตั้งแต่วัยแรกของประวัติศาสตร์ไทย จนกล่าวได้ว่าวิถีพุทธ คือ วิถีวัฒนธรรมของชาวไทยส่วนใหญ่จนมีความเป็น เอกลักษณ์ที่ทั่วโลกตระหนักและให้การยอมรับพุทธธรรมหรือพุทธศาสตร์ เป็นองค์ความรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้ศึกษา เข้าใจธรรมชาติของโลกและชีวิตอย่างแท้จริง และฝึกให้ผู้ศึกษาสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ตั้งแต่ระดับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนทั่วไป คือการกิน อยู่ ดู ฟัง จนถึงระดับการดำเนินชีวิตของนักบวชผู้มุ่ง ชีวิตที่บริสุทธิ์ และในทุกระดับ ยังผลให้ผู้ศึกษาเองมีความสุขพร้อมๆ กับช่วยให้คนรอบข้างและสังคมมีความสุขพร้อมๆ กันไปด้วยอย่างชัดเจนพุทธธรรมมีกรอบการพัฒนาหลักเป็นระบบการศึกษา ๓ ประการ เรียกว่า ไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาที่เรียกสั้นๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกหัด อบรม เพื่อพัฒนากาย ใจ และปัญญา ไตรสิกขานี้ เป็นการศึกษาที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตทุกด้านและทุกวัย อีกทั้งมีความ ยากง่าย ตั้งแต่เรื่องเบื้องต้นทั้งของเด็กและผู้ใหญ่ จนถึงเรื่องที่ละเอียดซับซ้อนที่ยากจะหาองค์ความรู้อื่นมาเทียบได้การศึกษาของกุลบุตรกุลธิดา และผู้ใหญ่ทั้งหลาย ในอดีตอันยาวนานของไทยมีฐาน

จากการใช้พุทธธรรมมาอบรมสั่งสอน แต่อาจไม่มีระบบของการศึกษาบังคับอย่างในปัจจุบัน แม้ในปัจจุบันจะมีการศึกษาภาคบังคับแก่คนส่วนใหญ่ แต่ก็มีได้นำเอาพุทธธรรมมา เป็นฐานของการศึกษาแต่นำเอาระบบและองค์ความรู้ตามโลกนิยม โดยมีฐานมาจากประเทศตะวันตกมาเป็นแกนในการจัดการศึกษา ทำให้พุทธธรรมเองเริ่มห่างเหินจากชีวิตของคนไทยยุคปัจจุบันมากขึ้น ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายในความล้ำค่าของพุทธธรรม และในความเป็นสมบัติของชาติ ซึ่งได้ก่อร่างสร้างฐานของวัฒนธรรมไทยมาแต่อดีตด้วยคุณค่าอันอนันต์ขององค์ความรู้ในพุทธธรรม และระบบไตรสิกขาที่

^๑ กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: อันสำเนา, ๒๕๔๗), หน้า ๑.

ชัดเจน ในการให้การศึกษาพัฒนาผู้เรียนทุกวัย^๒ จึงมีแนวความคิดที่จะส่งเสริมให้สถานศึกษา นำระบบของพุทธธรรมมาประยุกต์เข้ากับระบบการเรียนการสอนในสถานศึกษาปัจจุบัน เพื่อพัฒนาเยาวชนไทยให้เป็น “มนุษย์ที่สมบูรณ์” ตามที่พระราชบัญญัติสถานศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ กำหนด คุณสมบัติของการเป็นคนที่ดี เก่ง มีความสุขอย่างแท้จริง อันเป็นเป้าหมายของพุทธธรรมอยู่แล้วให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น โดยผ่านการดำเนินงานของ “โรงเรียนวิถีพุทธ” อันจะเป็นตัวอย่างที่จะขยายผลสู่การพัฒนาโรงเรียนในวงกว้างต่อไป

พุทธธรรมหรือพุทธศาสตร์ เป็นองค์ความรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาเข้าใจธรรมชาติของโลกและชีวิต อย่างแท้จริง และฝึกให้ผู้ศึกษาสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ตั้งแต่ระดับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนทั่วไป คือ การกิน อยู่ ดู ฟัง จนถึงระดับการดำเนินชีวิตของนักบวชผู้มุ่งชีวิตที่บริสุทธิ์ และในทุกระดับ ยังผลให้ผู้ศึกษาเองมีความสุขพร้อมๆ กับช่วยให้คนรอบข้างและสังคมมีความสุขพร้อมๆ กันไปด้วยอย่างชัดเจนพุทธธรรมมีกรอบการพัฒนาหลัก เป็นระบบการศึกษา ๓ ประการ เรียกว่า ไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาที่เรียกสั้นๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกหัด อบรม เพื่อพัฒนากาย ความประพฤติ จิตใจและปัญญา ไตรสิกขานี้ เป็นการศึกษาที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตทุกด้านและทุกวัย อีกทั้งมีความยากง่าย ตั้งแต่เรื่องเบื้องต้นทั้งของเด็กและผู้ใหญ่ จนถึงเรื่องที่ละเอียดซับซ้อนที่อยากจะหาองค์ความรู้อื่นมาเทียบได้

การศึกษาของกุลบุตรกุลธิดา ในอดีตอันยาวนานของไทยมีฐานจากการใช้พุทธธรรมมาอบรมสั่งสอน แต่อาจไม่มีระบบของการศึกษาบังคับอย่างในปัจจุบัน แม้ในปัจจุบันจะมีการศึกษาภาคบังคับแก่คนส่วนใหญ่ แต่ก็มิได้นำเอาพุทธธรรมมาเป็นฐานของการศึกษาแต่นำเอาระบบและองค์ความรู้ตามโลกนิยม โดยมีฐานมาจากประเทศตะวันตกมาเป็นแกนในการจัดการศึกษา ทำให้พุทธธรรมเองเริ่มห่างเหินจากชีวิตของคนไทยยุคปัจจุบันมากขึ้น ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายในความล้ำค่าของพุทธธรรมและในความเป็นสมบัติของชาติ ซึ่งได้ก่อร่างสร้างฐานของวัฒนธรรมไทยมาแต่อดีตด้วยคุณค่าอันอันันต์ขององค์ความรู้ในพุทธธรรม และระบบไตรสิกขาที่ชัดเจน ในการให้การศึกษาพัฒนาผู้เรียนทุกวัย^๓ จึงมีแนวความคิดที่จะส่งเสริมให้สถานศึกษานำระบบของพุทธธรรมมาประยุกต์เข้ากับระบบการเรียนการสอนในสถานศึกษาปัจจุบันเพื่อพัฒนาเยาวชนไทยให้เป็น “มนุษย์ที่สมบูรณ์” ตามที่พระราชบัญญัติสถานศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ กำหนดคุณสมบัติของการเป็นคนดี เป็นคนเก่ง และอยู่อย่างมีความสุขอย่างแท้จริงอันเป็นเป้าหมายแท้ของพุทธธรรมอยู่แล้วให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น โดยผ่านการดำเนินงานของ “โรงเรียนวิถีพุทธ” อันจะเป็นตัวอย่างที่จะขยายผลสู่การพัฒนาโรงเรียนในวงกว้างต่อไป

๒.๒ ความหมายของโรงเรียนวิถีพุทธ

โรงเรียนวิถีพุทธเป็นหนึ่งในโรงเรียนรูปแบบใหม่ที่จะช่วยผลักดันให้เด็กและเยาวชนไทยสามารถพัฒนาตามศักยภาพเป็นคนดี คนเก่งของสังคม สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขโรงเรียนวิถีพุทธจะนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการบริหารและพัฒนาผู้เรียน

^๒ กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ, (พิมพ์ครั้งที่ ๔) กรุงเทพมหานคร: องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๔๗), หน้า ๓.

^๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓.

โดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา อย่างบูรณาการมีนักวิชาการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้ให้ความหมายของโรงเรียนวิถิพุทธไว้ต่างๆ กัน ดังนี้

กระทรวงศึกษาธิการ ได้ให้ความหมายว่า โรงเรียนวิถิพุทธ คือ โรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่นำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้ หรือประยุกต์ใช้ในการบริหาร และการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการ ผู้เรียนได้เรียนรู้ได้พัฒนาการกินอยู่ ดู ฟัง ให้เป็นโดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมแสวงปัญญาและมีวัฒนธรรมเมตตา เป็นฐานการดำเนินชีวิต^๔

มติมหาเถรสมาคม ได้ให้ความหมายว่า โรงเรียนวิถิพุทธ คือ โรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่นำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้ หรือประยุกต์ใช้ในการบริหารและการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา ผู้เรียนได้เรียนรู้และพัฒนาชีวิตโดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมแสวงหาปัญญาและมีเมตตาเป็นฐานการดำเนินชีวิต มุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาเข้าใจชีวิตแท้จริงสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม โดยอาศัยระบบการศึกษาตามหลักพุทธธรรม ๓ ประการ คือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา มาใช้ในการฝึกอบรมให้ครอบคลุมการดำเนินชีวิตทุกด้าน สู่การพัฒนาที่สมบูรณ์ได้ โรงเรียนที่จัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขานี้เพื่อพัฒนาผู้เรียนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยภavana ๔ คือ พัฒนาการทางกาย สังคม จิตใจ และปัญญา กระบวนการจัดการศึกษาในโรงเรียนวิถิพุทธต้องบูรณาการไตรสิกขาเข้ากับกลุ่มสาระและกิจกรรมต่างๆ ในหลักสูตร นั่นคือ มีศีล สมาธิ ปัญญา เป็นเหมือนเส้นด้ายที่ร้อยเรียงทุกกลุ่มสาระและกิจกรรมเข้าด้วยกัน กล่าวอีกนัยคือ โรงเรียนฝึกอบรมผู้เรียนให้มีวิถีชีวิตแบบชาวพุทธทั้งในและนอกสถานศึกษา ดังนั้น ผู้เรียนต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องมีไตรสิกขาในขณะที่กิน อยู่ ดู และฟังซึ่งเป็นกิจกรรมประจำวันของนักเรียน เมื่อมีไตรสิกขาเป็นเครื่องมือพัฒนาแล้ว ผลที่ตามมาคือผู้เรียนจะได้รับการพัฒนาทั้ง ๔ ด้านไปพร้อมกันได้แก่

๑. พัฒนาการทางกาย (กายภavana) หมายถึง การเจริญกาย พัฒนากาย คือ การฝึกอบรมกายให้รู้จักติดต่อกับสิ่งแวดล้อมทั้งหลายด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณมิให้เกิดโทษให้เป็นกุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญในเบื้องต้น คือ ให้กินเป็นอยู่เป็น ดูเป็น และฟังเป็น กายภavanaจึงเป็นเรื่องของการพัฒนาตนเองเพื่อความสัมพันธ์ที่ดีกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

๒. พัฒนาการทางด้านสังคม (ศีลภavana) หมายถึง การเจริญศีลคือการพัฒนาความประพฤติฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย กฎเกณฑ์และกติกาของสังคม ไม่เบียดเบียน หรือก่อความเดือดร้อนเสียหายให้แก่สังคม สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี

๓. พัฒนาการทางจิต (จิตภavana) หมายถึงการเจริญจิต คือพัฒนา ฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทนมีสมาธิ สดชื่นเบิกบาน ผ่องใส เป็นต้น

^๔ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, ยุทธศาสตร์การพัฒนาโรงเรียนวิถิพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : อูษาการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๓.

๔. พัฒนาการทางปัญญา (ปัญญาภาวนา) หมายถึงการเจริญปัญญา คือการพัฒนาปัญญา การฝึกอบรมทางปัญญา ให้รู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกและชีวิตตามสภาวะที่เป็นจริง สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ไม่ลุ่มหลงไปตามกระแสนิยม สามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา ผู้เรียนที่มีการพัฒนาการทั้ง ๔ ด้านนี้ จะเป็นคนเก่ง ดี และมีความสุขด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

๑) พัฒนาการร่างกาย ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากการศึกษาวิชาชีวะและพัฒนาการทางด้านปัญญาซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากการศึกษาวิชาการที่จะทำให้ผู้เรียนเป็นคนเก่ง

๒) พัฒนาการทางสังคม ซึ่งเป็นผลจากการยึดมั่นในศีลธรรม รักษาระเบียบวินัยและจรรยาบรรณ จะทำให้ผู้เรียนเป็นคนดี

๓) พัฒนาการทางจิต ซึ่งเกิดจากการบริหารทางจิตให้มีสติ สมาธิ และคุณธรรมอื่นๆ จะทำให้ผู้เรียนมีสุขภาพจิตที่ดี เป็นคนมีความสุข

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า เมื่อพัฒนาการทั้ง ๔ ด้านถือเป็นเป้าหมายของโรงเรียนโดยปกติทั่วไปที่เราทำได้ยินกันเสมอว่าการศึกษาไทยมุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนเป็นคนเก่ง ดี และมีความสุขแล้ว โรงเรียนวิถิพุทธซึ่งกำหนดให้พัฒนาการทั้ง ๔ ด้านเป็นเป้าหมายของการจัดการศึกษาเช่นกันโรงเรียนวิถิพุทธก็ไม่ต่างจากโรงเรียนปกติทั้งหลาย ดังนั้นโรงเรียนวิถิพุทธจึงหมายถึง โรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่ เน้นการนำหลักธรรมของพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการบริหารและการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการทำให้ผู้เรียน กิน อยู่ ดู และฟังเป็น นั่นเอง^๕

สรุปว่า โรงเรียนวิถิพุทธก็คือโรงเรียนที่ฝึกอบรมผู้เรียนให้มีวิถีชีวิตแบบชาวพุทธทั้งในและนอกสถานศึกษา ฝึกอบรมผู้เรียนให้กิน อยู่ ดู ฟังเป็น ตามหลักไตรสิกขาคือให้เกิดความประพฤติที่ดีงาม (ศีล) เกิดความมั่นคงในอารมณ์ (สมาธิ) เกิดความรู้เท่าทัน (ปัญญา) ประยุกต์หลักพุทธธรรมให้ใช้ในชีวิตประจำวันได้ และสามารถบูรณาการหลักธรรมให้เข้ากับกับศาสตร์สมัยใหม่ได้ และนำหลักวิถิพุทธสอดแทรกวิถีปัญญา ให้เป็นโรงเรียนที่เน้นหลักในการดำเนินชีวิตให้มีความสุข มีการดำเนินชีวิตที่ชัดเจนตามทางสายกลางคือหลักของมรรคมงคล ๘ ตามหลักพระพุทธศาสนา

๒.๓ แนวคิดว่าด้วยโรงเรียนวิถิพุทธ

โรงเรียนวิถิพุทธ เป็นโรงเรียนระบบปกติทั่วไป ที่นำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาใช้ หรือประยุกต์ใช้ในการบริหาร และการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา ชาวไทยของเรานั้นมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่ได้รับการกล่อมเกลาคำสอนของพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ยุคแรกของประวัติศาสตร์ชาติไทย จนกล่าวได้ว่าวิถิพุทธ คือวิถีวัฒนธรรมของชาวไทยส่วนใหญ่ จนมีความเป็นเอกลักษณ์ที่ทั่วโลกตระหนัก และให้การยอมรับพุทธธรรมหรือพุทธศาสตร์เป็นองค์ความรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาเข้าใจธรรมชาติของโลกและชีวิตที่แท้จริง และฝึกให้ผู้ศึกษาสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ตั้งแต่ระดับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนทั่วไป คือการกิน อยู่ ดู ฟัง จนถึงระดับการดำเนินชีวิต

^๕ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **โรงเรียนวิถิพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓๓-๓๓๓.

ของนักบวชผู้มั่งมีชีวิตที่บริสุทธิ์ และในทุกระดับยังผลให้ผู้ศึกษาเองมีความสุขพร้อมๆ กับช่วยให้คนรอบข้างและสังคมมีความสุขพร้อมกันไปด้วยอย่างชัดเจนพุทธธรรมมีกรอบการพัฒนาเป็นระบบการศึกษา ๓ ประการ เรียกว่าไตรสิกขา คืออภิสัสสิกขา อภิจิตตสิกขา และอภิปญญาสิกขา ที่เรียกสั้นๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกหัดอบรม เพื่อพัฒนากาย ใจ และปัญญา ไตรสิกขานี้เป็นการศึกษาที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตทุกด้านและทุกวัย มีความยากง่ายตั้งแต่เรื่องเบื้องต้นทั้งของเด็กและผู้ใหญ่ จนถึงเรื่องที่ละเอียดซับซ้อนที่ยากจะหาองค์ความรู้อื่นใดมาเทียบได้^๖

การศึกษาของกุลบุตรกุลธิดาและผู้ใหญ่ทั้งหลายในอดีตอันยาวนานของไทย มีฐานจากการใช้หลักพุทธธรรมมาอบรมสั่งสอน แต่ไม่มีระบบของการศึกษาภาคบังคับอย่างในยุคปัจจุบันแม้ในปัจจุบันจะมีการศึกษาภาคบังคับแก่คนส่วนใหญ่ แต่ก็มิได้นำเอาพุทธธรรมมาเป็นฐานของการศึกษาแต่นำระบบและองค์ความรู้ตามโลกนิยมโดยมีรากฐานจากประเทศตะวันตกมาเป็นแกนในการจัดการศึกษา ทำให้พุทธธรรมเริ่มห่างเหินจากชีวิตของคนไทยยุคปัจจุบันมากขึ้น ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายในคุณค่าของพุทธธรรม และจากการที่เป็นฐานของวัฒนธรรมไทยมาแต่อดีต

ด้วยคุณค่าอันอนันต์ขององค์ความรู้ในพุทธธรรม และระบบไตรสิกขาที่ชัดเจนในการศึกษาพัฒนาผู้เรียนทุกวัย ทางกระทรวงศึกษาธิการจึงมีแนวความคิดที่จะส่งเสริมให้ทางสถานศึกษานำระบบของพุทธธรรมมาประยุกต์ในการจัดระบบการเรียนการสอนในสถานศึกษาปัจจุบัน เพื่อพัฒนาเยาวชนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติที่ได้กำหนดคุณสมบัติของการเป็นคนที่ดี เก่ง มีความสุขอย่างแท้จริง อันเป็นเป้าหมายแท้จริงของพุทธธรรมอยู่แล้ว ให้มีความชัดเจนขึ้น โดยผ่านการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธอันจะเป็นตัวอย่างที่จะขยายผลสู่การพัฒนาในโรงเรียนอื่นๆ ในวงกว้างต่อไป

๒.๔ รูปแบบโรงเรียนวิถีพุทธ

โรงเรียนวิถีพุทธดำเนินการพัฒนาผู้เรียนโดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาอย่างบูรณาการ ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านการพัฒนา การกิน อยู่ ดู ฟัง เป็น คือ มีปัญญาเข้าใจในคุณค่าแท้ใช้กระบวนการทางวัฒนธรรมแสวงหาปัญญาและมีวัฒนธรรมเมตตา เป็นฐานการดำเนินชีวิตโดยมีผู้บริหารและคณะครูเป็นกัลยาณมิตรในการพัฒนา^๗

รูปแบบโรงเรียนวิถีพุทธ เน้นการจัดสภาพทุก ๆ ด้าน เพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักพุทธธรรมอย่างบูรณาการ โดยส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามตามลักษณะแห่งปัญญาคุณธรรม ๔ ประการ คือ

๑. สัมปยุตสังเสวะ หมายถึง การอยู่ใกล้คนดีใกล้ผู้รู้ มีครูอาจารย์ดีมีข้อมูลมีสื่อที่ดี
๒. สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตร การเรียนการสอนที่ดี
๓. โยนิโสมนสิการ หมายถึง มีกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาหาเหตุผลที่ดี

^๖ กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๖), หน้า ๗-๘.

^๗ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๘๒-๘๓.

๔. ัมมานุสุมปฏิปัตติ หมายถึง ความสามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ถูกต้องเหมาะสม

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า โรงเรียนวิถีพุทธ มี ๒ แบบ คือ แบบที่โรงเรียนหลายแห่งจัดกันมา ตามวัฒนธรรมเอื้อ คือ ตามที่ถือกันมา สืบกันมา รู้ตามกันมาว่าอย่างนี้เป็นชาวพุทธ ก็เลยทำอย่างนั้น อันนี้เป็นเรื่องของวัฒนธรรมเอื้อ และอีกแบบหนึ่ง คือ การจัดอย่างโรงเรียนที่ออกชื่อนั้น หมายความว่าเขาได้ศึกษาในแง่หลักการว่า สารของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้ เขาก็ไปถึงขั้นจัดให้เป็นไปตามหลักการ^๔

เมตตา ภิรมย์ภักดี กล่าวว่า การจัดการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนวิถีพุทธนั้นมิใช่เป็นเพียงการจัดกิจกรรมต่างๆ ที่โรงเรียนจัดกันอยู่โดยทั่วไปจนกว่าจะเรียกได้ว่าเป็นวัฒนธรรมโรงเรียน เช่น การจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การนิมนต์พระสงฆ์มาแสดงพระธรรมเทศนาหรือมาสอนวิชาพระพุทธศาสนา การมีห้องจริยธรรม มีพระพุทธรูปประจำโรงเรียน การฝึกให้นักเรียนนั่งสมาธิ การจัดให้นักเรียนสอบธรรมศึกษา การจัดกิจกรรมค่ายคุณธรรมเท่านั้นเพราะโรงเรียนวิถีพุทธ ต้องทำมากกว่านั้น คือ นอกจากจัดกิจกรรมในลักษณะที่เป็นวัฒนธรรมโรงเรียนดังกล่าวแล้วโรงเรียนวิถีพุทธยังได้นำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการดำเนินงานของโรงเรียนทั้งระบบด้วย คือ ทั้งด้านการบริหารจัดการ การจัดการเรียนรู้ การจัดสภาพแวดล้อมทั้งทางกายภาพและสังคม การจัดกิจกรรมต่างๆ รวมตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับบ้าน วัด และชุมชน^๕

กระทรวงศึกษาธิการ ได้สรุปว่า รูปแบบของโรงเรียนวิถีพุทธที่สำคัญคือการนำหลักธรรมมาใช้ในระบบการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา ซึ่งอาจเป็นการเรียนการสอนในภาพรวมของหลักสูตรสถานศึกษา หรือการจัดเป็นระบบวิถีชีวิตในสถานศึกษาของผู้เรียนส่วนใหญ่โดยนำไปสู่รูปแบบของการพัฒนาให้ผู้เรียนสามารถกิน อยู่ ดู ฟัง เป็น คือ ใช้ปัญญา และเกิดประโยชน์อย่างแท้จริงต่อชีวิต และการจัดรูปแบบของสถานศึกษาจะแสดงถึงการจัดการสภาพแวดล้อมและบรรยากาศที่เป็นกัลยาณมิตร เอื้อในการพัฒนาผู้เรียนรอบด้าน^๖

สรุปว่า โรงเรียนวิถีพุทธต้องมีรูปแบบโดยเฉพาะแตกต่างจากโรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่มุ่งเน้นการแข่งขันด้านวิชาการ แต่โรงเรียนวิถีพุทธมีรูปแบบที่สามารถปลูกฝังให้นักเรียนสามารถใช้ชีวิตประจำวันได้อย่างมีความสุข เรียนรู้ภายในตัวเองมากขึ้นโรงเรียนวิถีพุทธจัดรูปแบบที่เอื้อต่อการพัฒนาทางร่างกาย และพัฒนาทางด้านจิตใจปัญญา พัฒนาอารมณ์ เพื่อมุ่งเน้นการพัฒนาทั้งสองด้านคือ ร่างกาย และจิตใจควบคู่กันไป และเด็กสามารถอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น คือ การใช้ปัญญา คิดไตรตรองด้วยเหตุ ผลและด้วยปัญญาที่หยั่งรู้ และรู้จักประยุกต์หลักธรรมในพระพุทธศาสนาใช้ในการดำรงชีวิต

๒.๕ ตัวชี้วัดของโรงเรียนวิถีพุทธ

^๔ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), *สู่การศึกษาแนวพุทธ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๖), หน้า ๓๖.

^๕ เมตตา ภิรมย์ภักดี, *สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, ยุทธศาสตร์การพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธ*, (กรุงเทพมหานคร: วิชาการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๖๖.

^๖ กระทรวงศึกษาธิการ, *แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ*, หน้า ๘.

การศึกษาและพัฒนาอัตลักษณ์โรงเรียนวิถีพุทธที่ได้ดำเนินมานั้นได้มีขั้นตอนที่ผ่านมามีดังนี้

๑. การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างเพื่อศึกษา เพื่อให้การศึกษาและพัฒนาอัตลักษณ์โรงเรียนวิถีพุทธครอบคลุมและเป็นตัวแทนที่ดีของโรงเรียนของประเทศไทย ผู้วิจัยจึงได้พัฒนาเครื่องมือสำหรับการรับสมัครโรงเรียนทั่วไปประเทศทั้งที่เป็นโรงเรียนวิถีพุทธและไม่เป็นโรงเรียนวิถีพุทธผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ตด้วยเว็บไซต์ <http://www.vitheeбуд्धा.com> เพื่อให้โรงเรียนที่มีความพร้อมและสนใจได้ลงทะเบียนสมัคร โดยโรงเรียนจะต้องส่งข้อมูลเพื่อใช้ประกอบในการพิจารณาโรงเรียนวิถีพุทธประกอบด้วย ข้อมูลพื้นฐานของโรงเรียน และข้อมูลการดำเนินงานตามแนวทาง ๒๙ ประการสู่ความเป็นโรงเรียนวิถีพุทธ แล้วทำการคัดเลือกตัวแทนโรงเรียนทั้งหมดจำนวน ๑๐๐ โรงเรียน เพื่อนำมาศึกษาต่อไป

๒. จัดทำสนทนากลุ่ม (Focus group) โดยนำโรงเรียนทั้งหมด จำนวน ๑๐๐ โรงเรียน ที่เป็นตัวแทนของโรงเรียนวิถีพุทธทั่วประเทศมาประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ รับฟังปัญหา อุปสรรค ข้อเสนอแนะการดำเนินงานตามแนวทาง ๒๙ ประการสู่ความเป็นโรงเรียนวิถีพุทธเพื่อสังเคราะห์หาข้อสรุป แนวปฏิบัติของการพัฒนาอัตลักษณ์โรงเรียนวิถีพุทธ ในขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพโดยการแบ่งกลุ่มออกเป็น ๕ กลุ่มๆละ ๒๐ คน แบ่งตามประเด็นพิจารณาได้แก่ ภูมิภาคที่ตั้ง ขนาดโรงเรียน ในเมืองกับชนบท โรงเรียนแกนนำกับไม่เป็นโรงเรียนแกนนำ และโรงเรียนที่มีระดับมากที่สุดกับน้อยที่สุด

๓. ทดลองใช้ในสภาพจริง นำแนวปฏิบัติของการพัฒนาอัตลักษณ์โรงเรียนวิถีพุทธ ไปทดลองใช้ในสภาพจริงกับโรงเรียนที่ได้สมัครใจเพื่อทดลองใช้จำนวน ๒๐ โรงเรียน จากตัวแทนโรงเรียนจำนวน ๑๐๐ โรงเรียน ใช้ระยะเวลาทดลอง ๓ เดือน

๔. ประเมินผลโดยคณะกรรมการประเมินผล เพื่อตรวจสอบผลสำเร็จของการดำเนินงานโดยใช้กรอบแนวคิด CIPP model ของสตัฟเฟิลบีม (Stufflebeam) ได้แก่ การประเมินสภาพแวดล้อม การประเมินปัจจัยนำเข้า การประเมินกระบวนการ และการประเมินผลผลิตที่ได้ จากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้แก่ ประชาชนในพื้นที่ บุคลากรในโรงเรียน นักเรียน สำนักรงานเขตพื้นที่

๕. สรุปผลการดำเนินงานและรายงาน สรุปผลและรายงานอัตลักษณ์โรงเรียนวิถีพุทธ การประเมินผลความสำเร็จของโครงการต่อสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อเป็นแนวทางในการนำไปปฏิบัติ

ซึ่งจากแนวทางการดำเนินการที่รับทราบร่วมกันตั้งแต่เริ่มต้น คณะผู้บริหาร ครู และพระอาจารย์จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ร่วมกันวิเคราะห์ สังเคราะห์ แนวทางการดำเนินการ เดิมยกร่างเป็นแนวทางดำเนินการ ที่เป็นรูปธรรมอีกครั้ง สอดคล้องกับตัวชี้วัดแนวทางการดำเนินงาน โรงเรียนวิถีพุทธ พ.ศ. ๒๕๔๘ แบ่งเป็น ๕ ด้าน รวม ๒๙ ประการ และคณะกรรมการฯ ได้นำร่างฯ ไปสอบถามความเห็นของผู้เกี่ยวข้อง หลายครั้ง รวมทั้งผ่านความเห็นชอบของคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน เมื่อวันที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๕๓ จึงประกาศให้โรงเรียนวิถีพุทธทราบและเป็นแนวทางในการประเมินตนเองตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๕๓ เป็นต้นมา

แนวทางการดำเนินการ ๒๙ ประการสู่ความเป็นโรงเรียนวิถีพุทธทำให้โรงเรียนมีแนวทางการพัฒนาโรงเรียนที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยร่วมกันนำอัตลักษณ์ ๒๙ ประการสู่ความเป็นโรงเรียนวิถีพุทธ ไปเป็น

ตัวชี้วัดในการคัดเลือกโรงเรียนวิถิพุทธชั้นนำอย่างต่อเนื่อง เพื่อรับใบประกาศเกียรติคุณยกย่องจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเพื่อให้การคัดเลือกโรงเรียนวิถิพุทธ ปี พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นอย่างเรียบร้อย ได้โรงเรียนวิถิพุทธที่มีคุณภาพจำนวน ๑๐๐ โรงเรียนจากโรงเรียนวิถิพุทธทั้งหมด ๑๒,๑๖๒ โรงเรียนให้เป็นตัวอย่างแก่โรงเรียนอื่นๆ ดังนี้

แนวทางการดำเนินการ ๒๙ ประการสู่ความเป็นโรงเรียนวิถิพุทธ ประกอบด้วย

๑. ด้านกายภาพ ๗ ประการ

- ๑.๑ มีป้ายโรงเรียนวิถิพุทธ
- ๑.๒ มีพระพุทธรูปหน้าโรงเรียน
- ๑.๓ มีพระพุทธรูปประจำห้องเรียน
- ๑.๔ มีพระพุทธรูปศาสนสุภาษิต วาทีธรรม พระราชดำรัสติดตามที่ต่างๆ
- ๑.๕ มีความสะอาด สงบ ร่มรื่น
- ๑.๖ มีห้องพระพุทธรูปศาสนาหรือลานธรรม
- ๑.๗ ไม่มีสิ่งเสพติด เหล้า บุหรี่ ๑๐๐ %

๒. ด้านการเรียนการสอน ๕ ประการ

- ๒.๑ บริหารจิต เจริญปัญญา ก่อนเข้าเรียน เข้า ป้าย ทั้งครู และ นักเรียน
- ๒.๒ บูรณาการวิถิพุทธ ทุกกลุ่มสาระ และในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา
- ๒.๓ ครูพานักเรียนทำโครงการคุณธรรม กิจกรรมจิตอาสาสัปดาห์ละ ๑ ครั้ง
- ๒.๔ ครู ผู้บริหาร และ นักเรียน ทุกคน ไปปฏิบัติศาสนกิจที่วัดเดือนละ ๑ ครั้ง มีวัด

เป็นแหล่งเรียนรู้

- ๒.๕ ครู ผู้บริหาร และ นักเรียนทุกคน เข้าค่ายปฏิบัติธรรมอย่างน้อยปีละ ๑ ครั้ง

๓. ด้านพฤติกรรม ครู ผู้บริหารโรงเรียน และนักเรียน ๕ ประการ

- ๓.๑ รักษาศีล ๕
- ๓.๒ ยิ้มง่าย ไหว้สวย กราบงาม
- ๓.๓ ก่อนรับประทานอาหารจะมีการพิจารณาอาหารรับประทานอาหาร ไม่ดัง ไม่

หก ไม่เหลื่อ

- ๓.๔ ประหยัด ออม ถนอมใช้ เงิน และ สิ่งของ
- ๓.๕ มีนิสัยใฝ่รู้ สู้งาน

๔. ด้านการส่งเสริมวิถิพุทธ ๘ ประการ

- ๔.๑ ไม่มีอาหารขยะขายในโรงเรียน
- ๔.๒ ไม่ดุด่า นักเรียน
- ๔.๓ ชื่นชมคุณความดี หน้าเสาธงทุกวัน
- ๔.๔ โฮมรูมเพื่อสะท้อนความรู้สึก เช่นความรู้สึกที่ได้ทำความดี
- ๔.๕ ครู ผู้บริหาร และนักเรียน มีสมุดบันทึกความดี
- ๔.๖ ครู ผู้บริหาร และนักเรียน สอบได้ธรรมศึกษาตรีเป็นอย่างน้อย
- ๔.๗ บริหารจิต เจริญปัญญา ก่อนการประชุมทุกครั้ง
- ๔.๘ มีพระมาสอนอย่างสม่ำเสมอ

๕. ด้านกิจกรรมประจำวันพระ ๔ ประการ

๕.๑ ใส่เสื้อขาวทุกคน

๕.๒ ทำบุญใส่บาตร ฟังเทศน์

๕.๓ รับประทานอาหารมังสวิรัตในมือกลางวัน

๕.๔ สวดมนต์แปล

๒.๖ การจัดสภาพโรงเรียนตามแนวทางโรงเรียนวิถิพุทธ

โรงเรียนวิถิพุทธเป็นสถานศึกษาในระบบปกติ ที่นำหลักธรรมทางพุทธศาสนา หรือองค์ความรู้ที่เป็นคำสอนในพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาของสถานศึกษา โดยมีจุดเน้นที่สำคัญคือ การนำหลักธรรมมาใช้ในระบบพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษาซึ่งอาจเป็นการเรียนการสอนในภาพรวมของหลักสูตรสถานศึกษา หรือการจัดระบบวิถีชีวิตในสถานศึกษาของผู้เรียนส่วนใหญ่ โดยนำไปสู่จุดเน้นของผู้เรียน ให้ผู้เรียนสามารถ กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น คือ ใช้ ปัญญา และเกิดประโยชน์แท้จริงต่อชีวิต การจัดการดำเนินการของสถานศึกษาจะแสดงถึงการจัดสภาพแวดล้อม และบรรยากาศที่เป็นกัลยาณมิตร เอื้อในการพัฒนาผู้เรียนอย่าง รอบด้าน ด้วยวิถีวัฒนธรรมแสงปัญญา โดยผ่านระบบไตรสิกขา ที่ผู้เรียนศึกษาอบรม ทั้ง “ศีล” หรือพฤติกรรมหรือวินัยในการดำเนินชีวิตที่ดีงามสำหรับตนและสังคม “สมาธิ” ซึ่งเป็นด้านการพัฒนาจิตใจที่มีคุณภาพมีสมรรถภาพ มีจิตใจที่ตั้งมั่นเข้มแข็งและสงบสุข รวมทั้ง “ปัญญา” หรือความรู้ที่ถูกต้องมีศักยภาพในการคิดการ แก้ปัญหาที่แยบคาย (โยนิโสมนสิการ) โดยมีครูและผู้บริหารสถานศึกษาเป็นกัลยาณมิตรที่สำคัญ ที่รักและปรารถนาดี ที่จะพัฒนาผู้เรียนอย่างดีที่สุด ด้วยความเพียรพยายามระบบพัฒนาผู้เรียนตามหลัก “ไตรสิกขา”^{๑๑}

สภาพของสถานศึกษาตามแนวโรงเรียนวิถิพุทธ ดังได้กล่าวสรุปไว้เบื้องต้นแล้วนั้นอาจจะขยายความให้เห็นชัดเจนขึ้นในแต่ละด้าน ดังต่อไปนี้

๑. ด้านกายภาพ สถานศึกษาควรจัดอาคารสถานที่ สภาพแวดล้อม ห้องเรียนแหล่งเรียนรู้ที่จะส่งเสริม ผู้เรียน พัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา เช่น มีศาลาพระพุทธรูปเด่น เหมาะสมที่จะชวนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่เสมอ มีมุมหรือห้องเรียนพุทธธรรม บริหารจิต เจริญภาวนาเหมาะสมหรือพอเพียงที่จะบริการผู้เรียน หรือการตกแต่งบริเวณให้เป็นธรรมชาติหรือใกล้ชิดธรรมชาติ ชวนให้มิใช่ใจสงบและส่งเสริมปัญญา เช่น รมรื่น มีป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม หรือพุทธสุภาษิตต่างๆ ดูแลเสียงต่างๆ มิให้อีกทีก ถ้าจะมีการเปิดเพลงกระจายเสียงก็ควรพิถีพิถันเลือกเพลงที่ส่งเสริมคุณธรรมประเทืองปัญญา เป็นต้น

๒. ด้านกิจกรรมพื้นฐานชีวิตสถานศึกษาจัดกิจกรรมวิถีชีวิตประจำวัน ประจำสัปดาห์หรือในโอกาสต่างๆ อันเป็นภาพรวมของสถานศึกษาที่เป็นการปฏิบัติบูรณาการ ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา โดยเน้นการมีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของการกิน อยู่ ดู ฟัง ด้วยสติสัมปชัญญะ เพื่อเป็นไปตามคุณค่าแท้ของการดำเนินชีวิต ดังเช่น กิจกรรมต่อไปนี้

๑) กิจกรรมสวดมนต์ไหว้พระ ก่อนเข้าเรียน (หน้าเสาธง) และก่อนเลิกเรียนประจำวัน (เพื่อใกล้ชิดและคุ้นเคยกับพุทธศาสนา)

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๐.

๒) กิจกรรมรับศีล หรือทบทวนศีลทุกวันพระ หรือวันสุตัสปดาห์ อาจจัดเป็นรูปแบบต่างๆ ตามความเหมาะสม เช่น เป็นบทกลอน เพลง หรือบทสวดธรรมดา เช่น กิจกรรมแผ่เมตตา เพื่อให้ตระหนักถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข

๓) กิจกรรมทำสมาธิ รูปแบบต่างๆ เช่น นั่งสมาธิ ท่องอาขยานเพื่อสมาธิสวดมนต์สร้างสมาธิ หรือทำสมาธิเคลื่อนไหวตามอิริยาบถอื่นๆ เป็นประจำวัน หรือก่อนเรียน (เพื่อพัฒนาสมาธิ)

๔) กิจกรรมพิจารณาอาหารก่อนรับประทานอาหารกลางวัน (เพื่อให้กินเป็นกินอย่างมีสติ มีปัญญาเข้าใจ)

๕) กิจกรรมอาสาตาวีเศษปฏิบัติวินัย หรือศีล (เพื่อให้อยู่เป็น อยู่อย่างสงบสุข)

๖) กิจกรรมประเมินผลการปฏิบัติธรรม (ศีล สมาธิ และปัญญา) ประจำวัน (เพื่อให้อยู่เป็น)

๗) การสวดมนต์ ฟังธรรมประจำสัปดาห์ หรือในวันพระ

๘) กิจกรรมบันทึกและยกย่องการปฏิบัติธรรม (เน้นย้ำและเสริมแรงการทำความดี)

๙) ทุกห้องเรียนมีการกำหนดข้อตกลงในการอยู่ร่วมกัน โดยเข้าใจเหตุผล และประโยชน์ที่มีต่อการอยู่ร่วมกัน (พัฒนาศีล วินัย และปัญญา)

๑๐) กิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา เป็นต้น

๑๑) กิจกรรมทำบุญตักบาตรประจำปีของสถานศึกษา

๓. ด้านการเรียนการสอน สถานศึกษาที่มีการจัดหลักสูตรสถานศึกษา หรือจัดการเรียนการสอนที่บูรณาการพุทธธรรมเพื่อพัฒนาผู้เรียน ผ่านกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างชัดเจนเพื่อเป็นการพัฒนาผู้เรียนด้วยหลักพุทธธรรมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เช่น

๑) หลักสูตรสถานศึกษามีการกำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ และผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง ที่สะท้อนการพัฒนาไตรสิกขาไปพร้อมๆ กัน หรือ

๒) การจัดหน่วยการเรียนรู้ ทุกชั้นให้มีการบูรณาการพุทธธรรมในการเรียนรู้ และปฏิบัติ หรือการจัดการเรียนรู้แต่ละครั้งนำพุทธธรรมมาเป็นฐานในการคิดหรือเป็นเกณฑ์ตรวจสอบการเรียนรู้การปฏิบัติ หรือเชื่อมโยงการเรียนรู้สู่หลักธรรมในการพัฒนาดนและผู้อื่น

๓) ประสานความร่วมมือกับวัดและคณะสงฆ์ในการจัดการเรียนรู้ ทั้งสาระพระพุทธศาสนา และกลุ่มสาระหรือกิจกรรมอื่นๆ เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาในบริบทต่างๆ ทั้งนี้ กระบวนการจัดการเรียนรู้ควรมีลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” โดยนักเรียนมีกระบวนการเรียนรู้การพัฒนาทั้งด้านกาย (กายภาวนา) ด้านความประพฤติ (ศีลภาวนา) ด้านจิตใจ (จิตตภาวนา) และด้านปัญญา (ปัญญาภาวนา) โดยมุ่งให้นักเรียนมีคุณลักษณะ “กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น” เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาดนและสังคมโดยไม่เบียดเบียนผู้ใด และเกื้อกูลในการพัฒนาวัฒนธรรมแสงปัญญาและวัฒนธรรมเมตตา เช่น “การกิน อยู่เป็น” เพื่อยังประโยชน์ในการดำรงชีวิตที่อยู่ได้เหมาะสมเป็นไปตามคุณค่าแท้ หรือ “การดู ฟังเป็น” เพื่อเน้นประโยชน์ในการเรียนรู้เพิ่มพูนปัญญา

๔. ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ สถานศึกษาส่งเสริมบรรยากาศของการใฝ่เรียนรู้และพัฒนาไตรสิกขา หรือส่งเสริมการมีวัฒนธรรมแสงปัญญาและมีปฏิสัมพันธ์เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน มีบรรยากาศของการเคารพอ่อนน้อม ยิ้มแย้มแจ่มใส การมีความเมตตากรุณาต่อกัน ทั้งครูต่อนักเรียน นักเรียนต่อครู นักเรียนต่อนักเรียนและครูต่อครูด้วยกัน และสถานศึกษาส่งเสริมให้บุคลากรและนักเรียนปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น เช่น การลด ละ เลิกอบายมุข การเสียสละ เป็นต้น

๕. ด้านการบริหารจัดการ สถานศึกษาโดยบุคลากรในสถานศึกษาร่วมกับผู้ปกครองและชุมชนสร้างความตระหนักและศรัทธา รวมทั้งเสริมสร้างปัญญา เข้าใจในหลักการและวิธีดำเนินการ โรงเรียนวิถีพุทธร่วมกันทั้งนี้ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งครูและผู้บริหารต้องเพียรพยายามสนับสนุนโดยลักษณะต่างๆ และการปฏิบัติตนเองที่จะสนับสนุนและเป็นตัวอย่างในการพัฒนาผู้เรียนตามวิถีชาวพุทธสถานศึกษาวิเคราะห์จัดจุดเน้น หรือรูปแบบรายละเอียดโรงเรียนวิถีพุทธ ตามความเหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษา ซึ่งแต่ละสถานศึกษาจะมีจุดเน้นและรายละเอียดรูปแบบที่แตกต่างกันได้ เช่น สถานศึกษาบางแห่งจะมีจุดเน้น ประยุกต์ไตรสิกขาในระดับชั้นเรียน (การจัดกระบวนการเรียนรู้รายวิชา) สถานศึกษาบางแห่งเน้นประยุกต์ในระดับกิจกรรมวิถีชีวิตประจำวัน ภาพรวม สถานศึกษาบางแห่งอาจทำทั้งระบบทุกส่วนของการจัดการศึกษาก็เป็นไปได้

๒.๗ การดำเนินงานตามแนวโรงเรียนวิถีพุทธ

ภาพอรรถกถาของโรงเรียนวิถีพุทธเป็นภาพที่สะท้อนถึงการนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักไตรสิกขามาใช้ในการพัฒนาผู้เรียน และแสดงถึงความพยายามนำหลักพุทธธรรมต่างๆ มาประยุกต์ใช้ในการบริหารและจัดการศึกษาอย่างชัดเจนโดยให้มีรูปแบบที่หลากหลายตามความเหมาะสมของสถานศึกษาที่จะพัฒนาผู้เรียนได้อย่างดีที่สุดพร้อมกับสร้างสรรค์สภาพการดำเนินงานที่ผู้เกี่ยวข้องทุกส่วนมีความสุข และได้พัฒนาสู่ชีวิตและสังคมที่ดีงามควบคู่กันไป สู่คุณค่าเมื่อโรงเรียนพัฒนาสู่วิถีพุทธ และได้พัฒนาจนเป็นโรงเรียนวิถีพุทธที่ชัดเจน จะสังเกตได้ถึงความเปลี่ยนแปลงและประโยชน์อันมากมายที่เกิดขึ้นตามมา ที่เปี่ยมไปด้วยความงดงามและคุณค่า^{๑๒}

๑. นักเรียนได้รับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ต่างๆ อย่างชัดเจนพร้อมกับการพัฒนาปัญญาและด้านอื่นๆ การพัฒนาที่จะให้เป็นคนดี เก่ง และมีความสุขพร้อมๆ กัน ที่ว่ายากจะไม่ยากสำหรับโรงเรียนวิถีพุทธ

๒. การพัฒนาผู้เรียนที่เกิดขึ้นชัดเจนจะเป็นที่ชื่นชอบ และชื่นชมของทั้งผู้ปกครอง ครูและชุมชนที่ได้รับทราบ อีกทั้งการยอมรับและความร่วมมือช่วยเหลือจะเกิดขึ้นอย่างทวีคูณ

๓. สภาพแวดล้อมและบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ของโรงเรียนจะดีขึ้นมาก ในลักษณะที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาผู้เรียนรอบด้าน ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ผู้คนที่เกี่ยวข้องล้วนเป็นกัลยาณมิตรแก่กันและกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อนักเรียน

๔. บุคลากรในโรงเรียนพัฒนาตนเองทั้งวิธีการทำงานและวิถีชีวิตทำให้สภาพการทำงานมีความสุขมีคุณค่าเพิ่ม ชีวิตส่วนตัวพัฒนาสู่ความสะอาด สว่าง สงบ ชัดเจน เพราะความเป็นวิถีพุทธช่วยกล่อมเกล่า

๕. โรงเรียน โดย ครู ผู้บริหาร บุคลากรและนักเรียน เป็นแบบอย่างต่อสังคม อีกทั้งเป็นพลังการพัฒนางว้างให้ตั้งงามยิ่งๆ ขึ้นได้

แนวการดำเนินการและจังหวะก้าวการพัฒนาของโรงเรียนวิถีพุทธแต่ละแห่งจะมีความแตกต่างกันได้ตามลักษณะเฉพาะของแต่ละสถานศึกษา อย่างไรก็ตามก้าวอย่างชัดเจนและมีโอกาสเกิดขึ้นได้จากความพยายามพัฒนาผู้เรียนทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ควบคู่กันไปอย่างบูรณาการบนวิถี

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙-๓๑.

การดำเนินชีวิตธรรมดาที่ส่งเสริมการพัฒนา “การกิน อยู่ ดู ฟัง ให้เป็น” คือ การดำเนินชีวิตได้อย่างรู้เท่าทันและจัดการได้ในลักษณะที่จะก่อประโยชน์ต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมให้มากที่สุด

กระทรวงศึกษาธิการ เสนอแนะแนวดำเนินการโรงเรียนวิถีพุทธเป็นแนวคิดแนวทางซึ่งโรงเรียนสามารถนำไปปรับใช้ได้ตามความเหมาะสม ในการบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ

การพัฒนาสู่โรงเรียนวิถีพุทธที่ชัดเจนมีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องพิจารณาองค์ประกอบและลำดับขั้นตอนที่เป็นระบบและลำดับขั้นตอนขององค์ประกอบต่อไปนี้ เป็นข้อเสนอเชิงตัวอย่างหนึ่งที่สถานศึกษาสามารถนำไปพิจารณาปรับใช้ได้ตามความเหมาะสมซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑) ขั้นการเตรียม: ที่จะให้การจัดโรงเรียนวิถีพุทธดำเนินไปโดยสะดวก ด้วย ศรัทธาและฉันทะ

๒) ขั้นดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ: ที่จะเป็นปัจจัย เป็นกิจกรรมเป็นเครื่องมือสู่การพัฒนาผู้เรียนได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับลักษณะแห่งปัญญาวัฒนธรรม

๓) ขั้นดำเนินการพัฒนาผู้เรียนและบุคลากรตามระบบไตรสิกขา : ซึ่งเป็นขั้นตอนที่เป็นหัวใจของการดำเนินการโรงเรียนวิถีพุทธ ซึ่งต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

๔) ขั้นดูแลสนับสนุนใกล้ชิด : ที่จะช่วยให้การดำเนินการทุกส่วนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยท่าทีความเป็นกัลยาณมิตร

๕) ขั้นปรับปรุงพัฒนาต่อเนื่อง :ที่จะเน้นย้ำการพัฒนาว่าต้องมีมากขึ้นๆ ด้วยหลักอิทธิบาท ๔

๖) ขั้นประเมินผลและเผยแพร่ผลดำเนินการ : ที่จะนำข้อมูลผลการดำเนินงานสู่การเตรียมการที่จะดำเนินการในรอบต่อไป เช่น ในปีต่อไป หรือใช้กับโครงการต่อเนื่องอื่นและนำผลสรุปจัดทำรายงานผลการดำเนินงานแจ้งแก่ผู้เกี่ยวข้องให้ทราบ^{๑๓}

๒.๗.๑ การดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนการบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ

๑. การเตรียมการ เป็นขั้นตอนความพยายามที่จะเตรียมสิ่งที่จะทำให้การดำเนินการพัฒนาเป็นไปได้โดยสะดวก ซึ่งมีประเด็นสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในการเตรียมการ เช่น

๑) การหาที่ปรึกษา แหล่งศึกษา และเอกสารข้อมูลต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปรึกษาที่เป็นกัลยาณมิตร ในการพัฒนาวิถีพุทธนี้ซึ่งอาจจะเป็นพระภิกษุ หรือคฤหัสถ์ที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ มีศรัทธาและความรู้ชัดในพุทธธรรม ถ้าเป็นคฤหัสถ์ควรเป็นแบบอย่างในสังคมได้ เช่น เป็นผู้ไม่ข้องแวะในอบายมุข เป็นผู้ทรงศีล ปฏิบัติธรรม เป็นต้นที่ปรึกษาจะมีความจำเป็นมากโดยเฉพาะในระยะเริ่มของการพัฒนา

๒) การเตรียมบุคลากร คณะกรรมการสถานศึกษา นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชนให้มีความตระหนักในคุณประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น ให้เกิดศรัทธาและฉันทะในการร่วมกันพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธด้วยปัญญา รู้เข้าใจทิศทางจากศรัทธาและฉันทะ การพัฒนาร่วมกันความสำเร็จในการพัฒนาคาดหมายได้ว่าจะเกิดขึ้นได้ไม่ยาก สำหรับวิธีการเตรียมผู้เกี่ยวข้องนี้สามารถ

^{๑๓} กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ, (พิมพ์ครั้งที่ ๔), กรุงเทพมหานคร: องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๕-๓๕.

ดำเนินการได้หลากหลายตั้งแต่วิธีทั่วไป เช่น การประชุมชี้แจง การสัมมนา จนถึงการประชุมสัมพันธที่หลากหลายการร่วมกันศึกษาดูงาน เป็นต้น

๓) การกำหนดเป้าหมาย จุดเน้นหรือวิสัยทัศน์และแผนงานที่ชัดเจนทั้งระยะยาวในธรรมนูญสถานศึกษาและแผนปฏิบัติการรายปีก็ตาม ที่ผู้เกี่ยวข้องเห็นพ้องกันจะเป็นหลักประกันความชัดเจนในการดำเนินการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธได้ดี อันเป็นส่วนสำคัญของการเตรียมการที่ดี

๒. การดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ เป็นการดำเนินการจัดปัจจัยต่างๆของการพัฒนาผู้เรียน ซึ่งประกอบไปด้วยสภาพทั้งกายภาพ และองค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอันจะนำสู่การเป็นปัจจัยในการพัฒนาผู้เรียนตามหลักปัญญาคุณธรรม ๔ ประการ คือ

๑) การอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ มีข้อมูล มีสื่อที่ดี (สัปปุริสสังเสวะ)

๒) การใส่ใจศึกษาเล่าเรียน โดยมี ฐานของหลักสูตรการเรียนการสอนที่ดี (สัทธัมมัสสวนะ)

๓) การมีกระบวนการคิดที่ดี คิดถูกวิธี โดยมีสภาพและบรรยากาศที่ส่งเสริม (โยนิโสมนสิการ)

๔) ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หรือนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้เหมาะสม (ธัมมานุธัมมปฏิบัติ)

๒.๗.๒ สภาพและองค์ประกอบสำคัญของโรงเรียนวิถีพุทธ

๑. การจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา หน่วยการเรียนรู้ และแผนการจัดการเรียนรู้ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเรียนการสอนที่โรงเรียนวิถีพุทธควรคำนึงถึงอย่างยิ่ง แนวคิดหนึ่งของการจัดก็คือ การบูรณาการหลักธรรมทั้งที่เป็นความรู้ (K) ศรัทธา ค่านิยม คุณธรรม (A) และการฝึกปฏิบัติหลักธรรม (P) ในการเรียนการสอน โดยอาจกำหนดในระดับจุดเน้นหลักสูตรสถานศึกษาที่แทรกในทุกองค์ประกอบหลักสูตรสถานศึกษา หรือกำหนดในระดับหน่วยการเรียนรู้หรือแผนการจัดการเรียนรู้ที่ครูจะนำสู่การจัดการเรียนรู้ต่อไป

๒. การเตรียมกิจกรรมนักเรียน โรงเรียนต้องคิดและกำหนดให้เหมาะสมกับผู้เรียนของตนมากที่สุด ซึ่งลักษณะกิจกรรมที่กำหนดมีหลากหลาย ทั้งที่เป็นกิจกรรมประจำวันประจำสัปดาห์ หรือประจำโอกาสต่างๆ และกิจกรรมวิถีชีวิต ซึ่งถ้าโรงเรียนเลือกกำหนดและเตรียมการไว้ล่วงหน้า จะช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียน การศึกษาเริ่มต้น เมื่อคนกิน อยู่ ดู ฟังเป็น

๓. การจัดสภาพกายภาพสถานศึกษา ซึ่งครอบคลุมถึงอาคารสถานที่ ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ สภาพแวดล้อม อาณาบริเวณของสถานศึกษา ซึ่งสถานศึกษาจำเป็นต้องคำนึงถึงการจัดให้เหมาะสมและมุ่งเน้นที่จะส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาไตรสิกขาให้มากที่สุด ทั้งที่ผ่านระบบการเรียนรู้ตามหลักสูตรสถานศึกษา และผ่านการเรียนรู้วิถีชีวิตจริงจาก “การกิน อยู่ ดู ฟังเป็น” ในชีวิตประจำวัน

๔. การจัดบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ โดยผ่านการเตรียมการ การมอบหมายการรับผิดชอบของบุคลากรในการจัดกิจกรรมส่งเสริม หรือดูแลให้บรรยากาศปฏิสัมพันธ์ที่ดีเป็นกลายมนตรเกิดขึ้นอย่างจริงจังต่อเนื่อง โดยจัดผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย อาทิ การกระตุ้นทุกคนให้

ทำตนเป็นตัวอย่างที่ดี การยกย่องผู้ทำดีการปลูกศรัทธา ค่านิยม ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อผู้ อื่นเป็นต้น^{๑๔}

๒.๗.๓ การดำเนินการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธตามระบบไตรสิกขา

การดำเนินการพัฒนา คือ นักเรียนของสถานศึกษา โดยเป็นการพัฒนาตามระบบไตรสิกขาที่เป็นลักษณะบูรณาการ ทั้งในกิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักสูตร และกิจกรรมวิถีชีวิตต่างๆ ที่ส่งเสริม “การกิน อยู่ ดู ฟัง ให้เป็น” เป้าหมายการพัฒนาจัดให้มีความชัดเจนที่พัฒนาทั้งองค์รวมของชีวิตที่จะนำไปสู่การพัฒนาชีวิตที่สมบูรณ์ในที่สุดนอกจากการพัฒนาผู้เรียนอันเป็นภาระหลักแล้วสถานศึกษาจำเป็นต้องไม่ละเลยการพัฒนาบุคลากรของตนเองทั้งหมดด้วยเพราะบุคลากรโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ครูและผู้บริหารจะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาผู้เรียน ดังนั้น ยิ่งบุคลากรได้รับการพัฒนาตามระบบไตรสิกขามากเท่าไรจะยิ่งส่งผลดีต่อการช่วยให้นักเรียนได้รับการพัฒนามากขึ้นเท่านั้นการดำเนินการพัฒนาผู้เรียนและบุคลากรตามระบบไตรสิกขานี้ จะดำเนินการได้ดีหากในชั้นเตรียมการ ขั้นดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ และขั้นดูแลสนับสนุนใกล้ชิดดำเนินการได้อย่างดีเพราะต่างเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญในการดำเนินการพัฒนาผู้เรียน

๑. การดูแลสนับสนุนใกล้ชิด เป็นขั้นตอนสำคัญในการเป็นปัจจัยส่งเสริมให้การดำเนินการพัฒนาเป็นไปอย่างราบรื่นมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ลักษณะของการดูแลสนับสนุนที่เหมาะสมควรมีลักษณะของความเป็นกัลยาณมิตรที่ปรารถนาดีต่อกัน ปรารถนาดีต่อการพัฒนาผู้เรียน หรือต่องาน กิจกรรมที่สำคัญของขั้นนี้คือ การนิเทศติดตามที่จะดูแลการดำเนินงานให้เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้ การให้คำปรึกษาและชี้แนะผู้ปฏิบัติการให้ความช่วยเหลือทางวิชาการ ฯลฯ การสนับสนุนทั้งทรัพยากรข้อมูลและเครื่องมือต่างๆ ในการช่วยดำเนินการให้เป็นไปอย่างราบรื่นการรวบรวมข้อมูลและการประเมินผลระหว่างดำเนินการ อันจะเป็นฐานของการปรับปรุงต่อเนื่อง ต่อไป หรือแม้เป็นข้อมูลในการพิจารณาจัดการดูแลสนับสนุนได้อย่างเหมาะสม

๒. การปรับปรุงและพัฒนาต่อเนื่อง เป็นขั้นตอนของระบบบริหารจัดการที่กำหนดเพื่อกำหนดการพัฒนาที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยนำข้อมูลในขั้นตอนต้นๆ มาพิจารณาแล้วกำหนดปรับปรุงหรือพัฒนางานที่กำลังดำเนินการอยู่ให้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้องค์ของคุณธรรมที่สนับสนุนการปรับปรุงและพัฒนางานให้เป็นไปอย่างชัดเจนต่อเนื่องคือการมีอิทธิบาท ๔ (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) และอุปปญญัตถธรรม ๒ (ความไม่สันโดษในกุศลธรรมและความไม่ระย่อในความพากเพียร) เป็นต้น

๓. การประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงาน เป็นขั้นตอนที่จะสะท้อนให้ทราบถึงผลการดำเนินงานในช่วงเวลาหนึ่งๆอาจเป็น ๑ ปี หรือ ๓ ปี หรือเมื่อเสร็จสิ้นกิจกรรมเป็นต้นและในการประเมินจะเน้นข้อมูลที่เป็นเชิงประจักษ์เชื่อถือได้ให้ข้อมูลที่ชัดเจน สามารถนำไปสู่การเผยแพร่หรือรายงานให้ผู้เกี่ยวข้องได้ ทราบผลการดำเนินงานนั้นๆ และนำไปเป็นข้อมูลในการวางแผนดำเนินการอื่นๆ ต่อไป และในระบบประกันคุณภาพ ขั้นตอนนี้มีความสำคัญไม่น้อย ต่อการเสนอผู้เกี่ยวข้องยอมรับในการดำเนินการและบริหารจัดการ

^{๑๔} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), สำนักพัฒนานวกรรมการจัดการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร:๒๕๔๗),

๒.๗.๔ การจัดวิถีพุทธสู่วิถีการเรียนรู้ตามแนวโรงเรียนวิถีพุทธ

๑. หลักการจัดวิถีพุทธสู่วิถีการเรียนรู้

- ก. บูรณาการพุทธธรรมสู่การจัดการเรียนรู้ และการปฏิบัติจริงที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เพื่อนำสู่การเรียนรู้ เข้าใจความจริง
- ข. จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในทุกสถานการณ์ทุกสถานที่ ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม

ค. ประสานความร่วมมือ วัด คณะสงฆ์ และชุมชน ในการจัดการเรียนรู้^{๑๕}

๒. หลักธรรมสำคัญสู่การเรียนรู้โรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนวิถีพุทธได้นำหลักธรรมที่เห็นว่ามีค่าสำคัญอย่างยิ่ง ต่อการพัฒนาผู้เรียนให้เข้าสู่วิถีพุทธ ได้แก่หลักธรรมต่อไปนี้

ก. หลักธรรมที่เป็นปัจจัยด้านพฤติกรรม (ศีล)

- ๑. ขรവാสนธรรม ๔
- ๒. พรหมวิหาร ๔
- ๓. วุฑฒิธรรม 4
- ๔. อิทธิบาท ๔
- ๕. เบญจศีล (ศีล ๕) เบญจธรรม (คุณธรรม ๕)
- ๖. ทิศา ๖

ข. หลักธรรมที่เป็นปัจจัยด้านจิตใจ (สมาธิ)

- ๑. สมถภาวนา

ค. หลักธรรมที่เป็นปัจจัยด้านความรู้ความคิด (ปัญญา)

- ๑. ปรัตถโฆสะ (ตามหลักกัลยาณมิตตตา)
- ๒. วิปัสสนาภาวนา
- ๓. โยนิโสมนสิการ

๓. หลักการทำแนวทางจัดการเรียนรู้โรงเรียนวิถีพุทธประกอบด้วย

ก. หลักสูตรสถานศึกษาสอดแทรก เพิ่มเติมพุทธธรรมในวิสัยทัศน์ คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียน เพิ่มเติมคุณธรรมจริยธรรมในผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง ให้บูรณาการพุทธธรรมในการจัดหน่วยการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ สอดแทรกความรู้และการปฏิบัติจริงในการเรียนรู้ ทุกกลุ่มสาระ กิจกรรมพัฒนาผู้เรียนและสถานการณ์อื่นๆ นอกห้องเรียน ได้แก่ บูรณาการในการเรียนรู้ บูรณาการในวิถีชีวิต และบูรณาการไตรสิกขาเข้าในชีวิตประจำวัน

ข. ผู้สอน เป็นตัวอย่างที่ดีในลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” อย่างสม่ำเสมอ เป็นกัลยาณมิตรของผู้เรียน มีเมตตาธรรม ความอ่อนโยน อดทนอดกลั้น และสร้างเสริมกำลังใจแก่ผู้เรียนอยู่เสมอ

ค. กระบวนการเรียนรู้ พัฒนาผู้เรียนรอบด้าน สมดุล สมบูรณ์ทั้งกาย (กาย ภาวนา)ความประพฤติ (ศีลภาวนา) จิตใจ (จิตตภาวนา) ปัญญา (ปัญญาภาวนา) จัดโอกาสส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และปฏิบัติธรรมอย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิต (กิน อยู่ ดู ฟัง) สร้างเสริมให้เกิดวัฒนธรรม

^{๑๕} กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ, หน้า๕๒-๖๐.

แสวงปัญญาและวัฒนธรรมเมตตา เน้นให้เกิดการเรียนรู้แบบโยนิโสมนสิการ เข้าใจและค้นพบคุณค่าแท้ของสรรพสิ่ง

๔. กิจกรรมเสนอแนะการพัฒนากิจกรรมนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธ กระบวนการพัฒนาผู้เรียน คือ การจัดกิจกรรมอย่างหลากหลาย ต่อเนื่อง เป็นวิถีชีวิต เพื่อให้ผู้เรียน รู้จักคิดมีการฝึกปฏิบัติเสมอ ๆ ทั้งด้านความประพฤติ(ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา เพื่อให้เกิดการพัฒนาทั้ง ๓ ด้านไปพร้อม ๆ กันการศึกษาตามแนวพุทธปรัชญาการศึกษาของโรงเรียนวิถีพุทธ คือ กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ทั้งในด้านความประพฤติ (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา เพื่อความเจริญในทุกขั้นตอนของชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกิน อยู่ ดู ฟัง ในชีวิตประจำวันที่มีสติสัมปชัญญะ คอยกำกับเพื่อให้ผู้เรียนพัฒนาตน จนเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาสังคม และสิ่งแวดล้อมให้เจริญสืบต่อไปและเนื่องจากพุทธศาสนามีหลักการพัฒนาว่า มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะฝึกฝนและพัฒนาได้ ประกอบกับวิเคราะห์ ผู้เรียนว่า มีสติปัญญา อุปนิสัย ความพร้อม และภูมิหลังที่ แตกต่างกันการพัฒนาจึงเน้นที่ตัวผู้เรียนแต่ละคนเป็นสำคัญในการจัดกิจกรรมของโรงเรียนวิถีพุทธนั้น ครูและผู้บริหารสามารถจัดพัฒนาได้ ตามหลักการ หลักคิดข้างต้น โดยให้เหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษา

เสนอแนะการจัดกิจกรรมไว้เป็นแนวทาง ๔ ลักษณะ คือ กิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตร กิจกรรมประจำวัน ประจำสัปดาห์ กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและกิจกรรมพิเศษอื่นๆ รายละเอียด ดังนี้

๑. กิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตร เช่น

- ๑) พิธีแสดงตนเป็นพุทธมามกะ
- ๒) ประกวดมรยาทชาวพุทธ
- ๓) กิจกรรมค่ายพุทธบุตร (ตามสาระการเรียนรู้พุทธศาสนา)
- ๔) กิจกรรมบริหารจัดการเจริญปัญญา
- ๕) เรียนธรรมศึกษา สอบธรรมศึกษา
- ๖) บรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน

๒. กิจกรรมประจำวัน ประจำสัปดาห์ เช่น

๑) กิจกรรมหน้าเสาธง กิจกรรมที่ กระทำเพื่อรำลึกถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (ก่อนเคารพธงชาติ) กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์ แผ่เมตตา และสงบนิ่ง (สมาธิ) กิจกรรมพุทธศาสนสุภาษิตวันละบท กิจกรรมน้องไหว้พี่ (ในแถวหน้าเสาธง) กิจกรรมเดินแถว เข้าห้องเรียน อย่างมีสติ เช่น เดินพร้อมท่องคติธรรมเข้าห้องเรียน

๒) กิจกรรมทำความดีระหว่างวัน กิจกรรมเดินอย่างมีสติก่อนเข้าโรงอาหารกิจกรรมกล่าวคำพิจารณาอาหารก่อนรับประทานอาหาร กิจกรรมรับประทานอาหารอย่างมีสติ เช่น มีกติกากว่าไม่ดั่ง ไม่หก ไม่เหลือ กิจกรรมขอบคุณหลังรับประทานอาหาร กิจกรรมนั่งสมาธิ ๑ นาที ก่อนเรียน (อาจให้นักเรียนทำพร้อมกันหน้าห้องเรียน) เป็นต้น

๓) กิจกรรมก่อนเลิกเรียน เช่น กิจกรรมไหว้ พระสวดมนต์ กิจกรรมรำลึกพระคุณของผู้มีพระคุณกิจกรรมท่องอาขยานสร้างสมาธิ เป็นต้น

๔) กิจกรรมประจำสัปดาห์ เช่น กิจกรรมสวดมนต์ สรภัญญะประจำสัปดาห์กิจกรรมทำบุญตักบาตรประจำสัปดาห์

๓. กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาโรงเรียนวิสุทธิพุทธควรจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันอัฐมีบูชา ดังนี้

๑) กิจกรรมวันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา และวันเข้าพรรษา สถานศึกษา ผู้ปกครอง และชุมชนร่วมกิจกรรม ดังเช่น ทำบุญตักบาตรบริเวณสนามสถานศึกษาฝั่งพระเทชน์ (โดยนักเรียนเป็นผู้ดำเนินพิธีกรรม) เวียนเทียนที่วัด หรือในสถานศึกษา

๒) หล่อเทียนพรรษา และร่วมกับชุมชนในการหล่อเทียนและแห่เทียนพรรษา

๓) สถานศึกษาดำเนินการศาสนาคำสำคัญทางศาสนา โดยประดับธงทิวสีเหลืองเชิญธงธรรมจักร ธงฉัพพรรณรังสี และเปิดเพลงธรรมะทางวิทยุของสถานศึกษา

๔. กิจกรรมพิเศษอื่นๆ เช่น กิจกรรมไขปัญหาธรรม กิจกรรมวันสำคัญของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ กิจกรรมการประเมินผลการทำความดี กิจกรรมยกย่องเชิดชูเกียรติผู้ทำความดี กิจกรรมอาสาตบิเศษ (มีผู้สังเกตพฤติกรรมของผู้ปฏิบัติธรรม) กิจกรรมบันทึกความดีของผู้ปฏิบัติธรรม กิจกรรมต้นไม้พูดได้ (เน้นคติธรรม) กิจกรรมจัดนิทรรศการผลงานทางพระพุทธศาสนา กิจกรรมการกำหนดทักษะและความรู้ทางพระพุทธศาสนา กิจกรรมสมาทานศีลในวันพระ กิจกรรมสร้างสรรค์สังคม เช่น ทำความสะอาดห้องน้ำ กิจกรรมปฏิสัมพันธ์ เช่น ครูต้อนรับทักทายนักเรียน ด้วยกิริยาอาการอ่อนหวาน และสัมผัสที่ประกอบด้วยเมตตา กิจกรรมต้นไม้อธิษฐาน กิจกรรมอธิษฐานจิตก่อนเรียน กิจกรรมอบรมธรรมะ ๕ นาที (อาจจัดสัปดาห์ละ ๑ ครั้ง) กิจกรรมถือศีล นอนวัด ปฏิบัติธรรมช่วงเข้าพรรษา เป็นต้น

การจัดลักษณะทางกายภาพโรงเรียนวิสุทธิพุทธจากความสำคัญของสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ตามที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาและแนวทางในการจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อมของสถานศึกษาที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดสามารถสรุปเป็นหลักการ ในการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพของโรงเรียนวิสุทธิพุทธ ได้ดังนี้

บรรยากาศสงบเงียบ เรียบง่าย ใกล้ชิดธรรมชาติ ร่มรื่น ใกล้ชิดชุมชน สะอาดมีระเบียบ ทันสมัยมีการพัฒนาอยู่เสมอ เป็นแหล่งเรียนรู้ทั้งด้านวิชาการ วิชาชีพ และคุณธรรมโรงเรียนหรือสถานศึกษาเป็นปัจจัยภายนอกที่สำคัญต่อการเรียนรู้ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญต่อสถานที่ที่เกี่ยวข้องต่อการเรียนรู้มาก เหตุการณ์ในพระพุทธศาสนาหลายตอนเน้นถึงความสำคัญของสถานที่และบรรยากาศ เช่น

๑. เมื่อตรัสรู้แล้ว ทรงเปลี่ยนสถานที่จากที่ตรัสรู้ไปประทับใต้ ต้นไทร และต้นอื่นๆ

๒. ทรงกำหนดเรื่องความสะอาด ความมีระเบียบไว้ในพระวินัยปิฎกว่าด้วย เสนาสน วัตรและเสนาสน-ชั้นกะ

๓. ทรงแสดงภาวะที่เอื้อเกื้อกูล เหมาะสม สะดวกสบายของสภาพแวดล้อม ซึ่งประมวณไว้ ๗ ประการ คือ สัปปายะ ๗ ซึ่งประกอบด้วย

๑) อาวาสสัปปายะ หมายถึง ที่อยู่เหมาะสม เช่น ไม่พลุกพล่าน จอแจหรือชุมชนที่มีอาหารบริบูรณ์อยู่ไม่ใกล้ไม่ไกลเกินไป

๒) ภัตตสัปปายะ หมายถึง การพูดคุยที่เหมาะสม เช่น พูดแต่พอประมาณ

๓) ภัตตสัปปายะ หมายถึง การพูดคุยที่เหมาะสม เช่น พูดแต่พอประมาณ

๔) บุคคลสัปปายะ หมายถึง บุคคลที่ถูกกันเหมาะสมกัน เช่น มีท่านผู้ทรงธรรม ทรงภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษา

๕) โภชนสัปปายะ หมายถึง อาหารที่เหมาะสมกัน เช่น ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ

๖) อุตุสัปปายะ หมายถึง ดินฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะสมกัน เช่น ไม่หนาวเกินไป ไม่ร้อนเกินไป เป็นต้น

๗) อิริยาปถสัปปายะ หมายถึง อิริยาบถที่เหมาะสมกัน เช่น บางคนถูกกับกิจกรรม บางคนถูกกับนั่ง ตลอดจนมีการเคลื่อนไหวที่พอดี

๔. การพัฒนาบุคลากรและคุณลักษณะบุคลากรโรงเรียนวิถีพุทธผู้บริหารสถานศึกษา ครู และบุคลากร มีความสำคัญต่อการพัฒนาผู้เรียนในระบบไตรสิกขา ทั้งในฐานะเป็นผู้อบรม สั่งสอน ผู้จัดการเรียนรู้ และเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติตนบุคลากรทุกคนพัฒนาตามหลักไตรสิกขามีคุณลักษณะเป็นผู้มีความรู้พุทธธรรมเป็นอย่างดี ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ สามารถจัดการเรียนรู้ตามวิถีพุทธ และเป็นกัลยาณมิตร มีลักษณะของการเป็นผู้ที่ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น”พร้อมจะช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาได้เป็นอย่างดี

การพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษาควรดำเนินการอย่างต่อเนื่องมีรูปแบบวิธีดำเนินการ อย่างหลากหลายเหมาะสมกับลักษณะเงื่อนไขของตนเอง แนวทางสำคัญหนึ่งในการพัฒนาบุคลากรคือการปฏิบัติธรรมในวิถีชีวิตประจำวัน ทั้งนี้ผู้บริหารควรเป็นผู้นำในการพัฒนาตนเองและการปฏิบัติเป็นตัวอย่าง

๑. แนวทางการพัฒนาบุคลากร มีดังนี้

๑) วิเคราะห์สภาวะธรรม หรือภูมิธรรม ธรรมวุฒิ และลักษณะของบุคลากร

๒) ค้นหาบุคลากรแนวร่วมหรือแกนนำ

๓) วางแผนพัฒนาบุคลากร โดยการสร้างศรัทธาสรางความเข้าใจด้วยวิธีที่เหมาะสมกับลักษณะของบุคลากร

๔) จัดกิจกรรมที่เป็นตัวอย่างสะท้อนให้เห็นความสำเร็จ ทั้งกิจกรรมรูปธรรม และกิจกรรมพัฒนาจิต

๕) ให้การยกย่องชมเชยแก่บุคลากรที่พัฒนาจนเป็นแบบอย่างได้

๒. ลักษณะแนวกิจกรรมพัฒนาบุคลากร

๑) การจัดอบรมใหญ่ประจำปี

๒) จัดการพัฒนาจิต เจริญปัญญาย่อยรายสัปดาห์หรือรายเดือน

๓) จัดกลุ่มสนทนาธรรม

๔) จัดฟังเทศน์ ปฏิบัติธรรม ในโอกาสวันสำคัญ

๕) จัดศึกษาดูงาน หรือปฏิบัติธรรมในสำนักต่างๆ

๖) ส่งเสริมการศึกษาปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง โดยจัดห้องสมุดและสื่อต่างๆ ให้ยืมหรือใช้ศึกษา จัดห้องวิปัสสนา ฯลฯ

๗) ส่งเสริมการถือศีล ๕ เป็นวิถีชีวิต

๘) ส่งเสริมการประเมินผลการปฏิบัติธรรม และสอบอารมณ์ (วิปัสสนา)

คุณลักษณะของบุคลากรโรงเรียนวิถิพุทธ

๑. ผู้บริหารสถานศึกษา มีคุณลักษณะดังนี้

- ก. ศรัทธาในพระพุทธศาสนา
- ข. ละ เลิกอบายมุข
- ค. ถือศีล ๕ เป็นนิจ
- ง. มีอุดมการณ์ที่จะพัฒนาตนเอง และดำเนินชีวิตที่ดีงาม
- จ. เป็นผู้นำและปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างในการทำ ความดี

๒. ครู อาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา มีคุณลักษณะดังนี้

- ก. ศรัทธาในพระพุทธศาสนา
- ข. ละ เลิกอบายมุข
- ค. ถือศีล ๕ เป็นนิจ
- ง. มีอุดมการณ์ที่จะพัฒนาตนเองและดำเนินชีวิตที่ดีงาม
- จ. มีความเป็นกัลยาณมิตรต่อศิษย์

๓. การเกื้อกูลสัมพันธ์โรงเรียนวิถิพุทธและชุมชนหลักการโรงเรียนวิถิพุทธ

กับชุมชนซึ่งประกอบด้วยบ้านวัดและสถาบันอื่นๆในชุมชนมีความเป็น กัลยาณมิตรต่อกัน เกื้อกูลร่วมมือกันและกันในการพัฒนานักเรียนและพัฒนาชุมชนและสังคม ในวิถิแห่งพุทธธรรมเพื่อประโยชน์สุขร่วมกันโรงเรียนวิถิพุทธเพียรพัฒนาตนมีผลการพัฒนานักเรียนเป็นที่ยอมรับและศรัทธาของชุมชน เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสถานศึกษา จัดระดมสรรพกำลังลักษณะต่างๆ อย่างหลากหลายในการพัฒนางานทุกด้านของสถานศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนานักเรียนโรงเรียนวิถิพุทธบริการวิชาการ อาคารสถานที่ร่วมมือสนับสนุนกับชุมชนในการพัฒนาภูมิธรรมภูมิปัญญา คุณธรรม จริยธรรม และกิจกรรมสัมมาอาชีวะต่างๆ เป็นต้น แก่ชุมชน สังคม ด้วยเมตตาธรรม และด้วยความเป็นกัลยาณมิตร เพื่อให้เกิดความเจริญงอกงาม และสันติสุขสถานศึกษาอาจพิจารณา กำหนดและดำเนินงานตามวิสัยทัศน์ และแผนปฏิบัติการของสถานศึกษา ซึ่งบ่งชี้ถึงความเป็นวิถิพุทธอย่างเข้มแข็งและ ต่อเนื่องจนบังเกิดผลที่ชัดเจน ทั้งในด้านการบริหารจัดการ ด้านลักษณะทางกายภาพ ด้านบุคลิกภาพ และคุณธรรมของครู อาจารย์นักเรียน และบุคลากรของโรงเรียนจนเป็นภาพที่เห็นได้ชัดเจน เช่น ผู้บริหารมีคุณธรรมมีการบริหารจัดการ โดยใช้หลักเมตตาธรรม ครูมีความเป็นกัลยาณมิตร นักเรียนมีกิริยาจาสุภาพมีน้ำใจ มีคุณธรรม เป็นลักษณะเด่นที่ บุคคลทั่วไปเห็นได้ชัดเจน พร้อมกันนั้นโรงเรียนวิถิพุทธมีลักษณะเปิดกว้างสู่ชุมชนและสังคมพร้อมที่จะรับฟังความคิดเห็น เพื่อการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอและพร้อมที่จะให้ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนสังคมด้วยความเกื้อกูลกันและกันอย่างต่อเนื่อง

๒.๘ สรุป

รูปแบบของโรงเรียนวิถิพุทธ คือ โรงเรียนที่จัดการศึกษาตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยดำเนินตาม มรรค ซึ่งเป็นวิถิแห่งการดำเนินชีวิตในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นโรงเรียนที่ฝึกอบรมผู้เรียนให้มีวิถีชีวิตแบบชาวพุทธ ทั้งในและนอกสถานศึกษา ฝึกอบรมผู้เรียนให้ กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น คำว่า เป็น ในกรณีนี้หมายถึง กิน อยู่ ดู และฟัง ตามหลักไตรสิกขา ถือให้เกิดความประพฤติที่ดีงาม (ศีล)

เกิดความมั่นคงในอารมณ์ (สมาธิ) เกิดความรอบรู้เท่าทัน (ปัญญา) ประยุกต์หลักพุทธธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ และสามารถบูรณาการหลักธรรมให้เข้ากับรายวิชาอื่นๆ คือ สอดแทรกวิถีแห่งความเป็นพุทธวิธีแห่งปัญญาลงในทุกรายวิชาที่ทำการเรียนการสอน

บทที่ ๓

หลักพุทธธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถีพุทธ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาหลักพุทธธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอเสถียร จังหวัดบุรีรัมย์ ได้นำมาใช้ในบริบทของโรงเรียน คือ หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านพฤติกรรม (ศีล), หลักธรรมที่เป็นปัจจัยด้านจิตใจ (สมาธิ) และหลักธรรมที่เป็นปัจจัยด้านปัญญา (ปัญญา) ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๓.๑ หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านพฤติกรรม (ศีล)

หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านพฤติกรรม (ศีล) มีรายละเอียด ดังนี้

๓.๑.๑ ขรവാสนธรรม ๔

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับหลักขรวาสนธรรม ๔ หรือ ธรรมสำหรับชีวิตครองเรือน ๔ ประการมีดังนี้

๑. สัจจะ หมายถึง ความจริง ซื่อสัตย์ จริงใจ พูดจริง ทำจริง คือ เมื่อทุกคนได้ตกลงกันเป็นเบื้องต้นว่าใครมีหน้าที่ทำอะไร ทุกคนก็จะทำตามนั้นถือว่าได้ทำตามสัจจะที่ตนได้ให้ไว้ในที่ประชุม

๒. ทมะ หมายถึง การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดสินใจ แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา คือ เมื่อมีการทำงานร่วมกันก็ย่อมจะมีการกระทบกระทั่งกันบ้างเป็นเรื่องธรรมดา แต่เพื่อให้งานดำเนินไปได้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ ทุกคนก็ต้องมีการข่มจิตข่มใจเอาไว้ไม่ให้มีการทะเลาะกันเกิดขึ้น

๓. ขันติ หมายถึง ความอดทน ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียรเข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย คือ เมื่อทุกคนได้รับมอบหน้าที่ในที่ประชุมแล้วก็ต้องมีความอดทนที่จะทำงานนั้นๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เช่น ต้องอดทนในการฝึกซ้อมเพื่อให้ขบวนแห่ออกมาสวยงาม เป็นต้น

๔. จาคะ หมายถึง ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบาย และผลประโยชน์ส่วนตนได้ใจกว้าง พร้อมทั้งรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็นและความต้องการของคนอื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่^๑

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของขรวาสนธรรม ออกเป็น ๒ ประการ คือ ประการแรกเป็นธรรมธรรมดาที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ ประการที่ ๒ เป็นธรรมที่ใช้เป็นหลักในการที่จะนำไปสู่การปฏิบัติธรรมข้ออื่น ๆ ให้สำเร็จ

(๑) เป็นธรรมธรรมดาที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ สัจจะ หมายถึง ซื่อตรงต่อเพื่อนฝูง ซื่อตรงต่อลูกเมีย ซื่อตรงต่อเวลา ซื่อตรงต่อการทำงาน ทมะ หมายถึง ข่มใจ อย่าให้เกิดโทสะอย่าให้เกิดความรัก

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๕.

หรือความเกลียด ขันติ หมายถึง อดทนต่อความร้อน ความหนาว ความเหน้อย อดทนต่อคำด่า จาคะ หมายถึง การให้ทาน รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพื่อนบ้าน มิตรสหาย

(๒) เป็นธรรมที่ใช้เป็นหลักในการที่จะนำไปสู่การปฏิบัติธรรมข้ออื่นๆ ให้สำเร็จสัจจะ หมายถึงความจริงใจ ความตั้งใจจริงที่จะปฏิบัติในสิ่งนั้น เมื่อจะทำสิ่งใด หรือปฏิบัติธรรมข้อใดแล้ว ก็ควรตั้งใจจริง ทำอย่างสุดความสามารถ ทำให้ถึงที่สุด ดังเช่น เมื่อพระพุทธเจ้าทำความเพียรเพื่อตรัสรู้ ก็ได้ตั้งสัจจาธิฐานว่าแม้จะเหลือเพียงแต่กระดูกก็绝不会ลุกขึ้นจากที่นั่งถ้าไม่บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ในการศึกษาเล่าเรียนก็เหมือนกันถ้ามีสัจจะหรือสัจจาธิฐาน คือทำให้มันจริงๆ ตั้งใจจริง ก็จะช่วยทำให้ทุกคนประสบความสำเร็จสมดังที่ตั้งใจ ทมะ หมายถึงบังคับตัวเองบังคับใจตนเองไม่ให้หลงไปตามแรงของสิ่งที่มายั่ว ซึ่งแม้จะยากเย็นเพียงใดก็ต้องพยายามบังคับให้ได้ ในการบังคับนั้น ต้องใช้ไหวพริบและความฉลาดเข้าต่อสู้ เพราะจิตใจเมื่อถูกบังคับก็จะขัดแย้งกันยิ่งกว่าช้างที่ตกมันเสียอีก ซึ่งการบังคับจิตใจของตนเอง นั้นก็มี ๒ วิธีด้วยกันคือ กรณีกแรกคือ การปลอบประโลมจิตใจค่อยปลอบโยน กรณีกที่สอง คือ การบังคับโดยตรงการตัดใจไม่ให้ทำในสิ่งนั้น ซึ่งทั้ง ๒ วิธีนี้ต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ขันติ เมื่อมีทมะแล้วยังต้องใช้ขันติเข้ารองรับ ต้องอดทนต่อการบีบคั้นของกิเลส ไม่ว่าจะเป็นราคะ โทสะ โมหะ หรืออื่นๆ ต้องใช้ความอดทนอย่าหลงไปตามสิ่งยั่วยุหรือกิเลส จาคะ หมายถึง บริจาคออกไป สละสิ่งที่ไม่ต้องการที่มีอยู่ในจิตใจให้หลุดออกไประบายความสับสนวุ่นวายออกไปจากจิตใจ อาจจะโดยการสวดมนต์หรือการพักผ่อนให้ถูกวิธี ขรवासธรรม คือสัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ นี่เป็นเครื่องมือกำจัดมาร เป็นเครื่องมือที่จะสร้างสิ่งที่ปรารถนาในทุกกรณี ไม่ใช่เฉพาะเป็นธรรมของขรवासเท่านั้น แม้แต่บรรพชิตที่ต้องการจะบรรลุมรรคผลนิพพาน ก็ยังต้องใช้ธรรมข้อนี้ด้วยเช่นกัน^๒

หลวงกลิน อัตถโยธิน ได้กล่าวไว้ว่าเป็นธรรมโดยตรงของขรवास เป็นธรรมนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ เป็นสามัคคีธรรมอันควบคุมบุคคลไว้ให้กลมเกลียวกัน ผู้ปฏิบัติย่อมเกิดความไพบุลย์และตั้งตระกูลให้ถาวรมีความสุขเจริญ

สัจจะ หมายถึง สัตย์ซื่อแก่กันซื่อตรงต่อกัน เป็นคุณธรรมที่สำคัญในการคบหาของประชาชน ถ้าหากแต่ละบุคคลต่างประพฤติซื่อตรง ไว้วางใจซึ่งกันและกันย่อมจะนำความเจริญมาสู่บุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติ

ทมะ หมายถึง รู้จักข่มจิตของตน ความข่มใจ เป็นคุณธรรมสำคัญอีกประการหนึ่ง เพราะคนทั้งหลายย่อมมีอัธยาศัยแตกต่างกัน ถ้าไม่มีการข่มใจ ปลดปล่อยให้ประพฤติไปตามกิเลส ย่อมทำให้แตกสามัคคีกันโดยง่าย จึงควรต้องมีอุบายข่มใจของตนเมื่อถูกกิเลสเข้าครอบงำ อย่าหุนหัน

กระทำลงไปตามอำนาจของกิเลส ผู้ที่มีทมะย่อมเป็นผู้ที่อยู่ห่างจากความผิดพลาดทั้งเป็นผู้อาจรักษาสามัคคี

ขันติ หมายถึง อดทน อดกลั้น เมื่อมีเหตุการณ์ต่างๆ มากระทบ ทำให้เกิดโทสะ เมื่อใช้ทมะ คือ รู้จักข่มใจตนเข้าช่วยแล้ว แต่ยังไม่สำเร็จ ก็ต้องใช้ขันติ อดกลั้นเข้าช่วยอีกแรงหนึ่ง คือ ต้องรู้จักอดกลั้นต่อเหตุการณ์อันจะยั่วให้เกิดโทสะ

^๒ พุทธทาสภิกขุ, ขรवासธรรม, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓), หน้า ๕๕.

จาคะ หมายถึง สละให้ปันสิ่งของ ของตนแต่คนที่ควรให้ปัน การให้เป็นกิจสำคัญประการหนึ่งของชนผู้อยู่เป็นหมู่เหล่า เป็นการผูกไมตรีซึ่งกันและกัน เพราะคนเกิดมา มีสุข มีทุกข์ มีฐานะ มีอาชีพ แตกต่างกัน ดังนั้น จึงควรมีน้ำใจไมตรี อารีย์เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่กัน^๓

สรุป

จากความหมายของขรรวาสธรรม ๔ จึงสรุปได้ว่า เป็นธรรมนำมาซึ่งความสุขความเจริญ ความสามัคคีอันควบคุมบุคคลไว้ให้กลมเกลียวกัน และชีวิตของผู้ครองเรือนต้องมีการสมาคมกับคนอื่น ต้องมีความจริงใจต่อเขาต้องรู้จักขมจิตของตนเมื่อประสบเหตุการณ์ไม่ดีต้องมีความอดทนเพื่อต่อสู้กับชีวิตและในบางครั้งต้องบริจาคสมบัติของตนเมื่อเห็นคนอื่นเดือดร้อน ขรรวาส ธรรมข้อที่ ๑ สัจจะ หมายถึง ความสัตย์ ความซื่อ มีความจริง มีความตรง มีความแท้ ข้อที่ ๒ ทมะ หมายถึง พยายามปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งขึ้นเรื่อยๆ ขจัดนิสัยที่ไม่ดีออกไปเสียจากตนเองพยายามฝึกหัดบังคับใจตนเอง โดยเริ่มจากบังคับทีละเล็กทีละน้อย เมื่อทำบ่อยๆ ครั้งก็จะทำให้เกิดเป็นนิสัย ข้อที่ ๓ ขันติ คือ ความอดทน ซึ่งเป็นลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งทางจิตใจ ข้อที่ ๔ จาคะ หมายถึง ความเสียสละ ตัดใจ ตัดกรรมสิทธิ์ของตน ตัดความยึดถือความเสียสละ มี ๒ คือ ๑. สละวัตถุ หมายถึง การแบ่งปันกันกิน แบ่งปันกันใช้รวมทั้งการทำบุญให้ทาน ๒ สละอารมณ์ หมายถึง ไม่ผูกโกรธใครไม่พยาบาทโดยเฉพาะผู้นำของเยาวชนในโรงเรียนที่จะเป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียน หรือเยาวชนทั่วไป ควรได้รับการปลูกฝังด้วยหลักธรรมขรรวาสธรรม ๔ ซึ่งเน้นความมีคุณธรรมทั้งด้านความมีสัจจะ ความมีทมะ ความมีขันติ และมีจาคะ ให้เกิดขึ้นอย่างดีด้วย เพื่อให้มีจริยธรรมและมีคุณธรรม เพราะหลักขรรวาสธรรม ๔ หมายถึง ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ในการครองชีวิต

ดังนั้น ผู้บริหารสถานศึกษา คณะครูผู้สอน กรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครองนักเรียน และนักเรียน สามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างครบถ้วนจะถือได้ว่าเป็นผู้บริหาร คณะครูผู้สอน กรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครองนักเรียน และนักเรียนที่มีความสมบูรณ์ในหลักขรรวาสธรรม ๔ ก็คือ เมื่อมีสัจจะย่อมมีเกียรติยศชื่อเสียง เมื่อมีทมะย่อมได้รับปัญญา เมื่อมีขันติย่อมเกิดทรัพย์ในบ้าน และเมื่อมีจาคะย่อมเกิดมิตรที่ดีไว้เป็นสมัครพรรคพวกในสังคม

๓.๑.๒ พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร ๔ (ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์,) ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ^๔

๑. เมตตา (ความรักใคร่ ประารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า

๒. กรุณา (ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

^๓ กถิน อรรถโยธิน, หลวง. อธิบายธรรมวิภาค น.ธ.ตรี, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๑), หน้า ๒๒.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๑.

๓. มูทิตา (ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

๔. อุเบกขา (ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับมารับผิดชอบของตน

ผู้ดำรงในพรหมวิหาร ย่อมช่วยเหลือมนุษย์สัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตากรุณา และย่อมรักษาธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์แต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะมิให้เสียธรรม พรหมวิหารนี้ บางทีแปลว่า ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม, ธรรมเครื่องอยู่อย่างพรหม, ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วยพรหม, หรือธรรมเครื่องอยู่ของท่านผู้มีความยิ่งใหญ่

พรหมวิหาร ๔ เรียกอีกอย่างว่า อัปมัญญา ๔ เพราะแผ่สม่ำเสมอโดยทั่วไปในมนุษย์สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขตพรหมวิหารมีในผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่น ด้วยสังคหวัตถุเป็น พึงทราบด้วยว่าฉันทะ คือ กัตตุกัมยตาฉันทะ (ความอยากจะทำให้ดี หรือความต้องการที่จะทำให้คนสัตว์ทั้งหลาย ดีงามสมบูรณ์ปราศจากโทษข้อบกพร่อง เช่น อยากให้เขาประสบประโยชน์สุข พ้นจากทุกข์เป็นต้น) เป็นจุดตั้งต้น (อาทิ) ของพรหมวิหารทั้ง ๔ นี้

การข่มระงับกิเลส (เช่นนิวรณ์) ได้ เป็นท่ามกลาง สมาริถึงขั้นอัปนา (คือ ภาวะจิตที่มั่นคงเรียบรื่นสงบสนิทที่สุด) เป็นที่จบของพรหมวิหารทั้ง ๔ นั้น^๕

สรุป

จากความหมายและประโยชน์ของหลักพรหมวิหาร ๔ นั้น จึงเป็นมูลเหตุให้โรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง นำหลักพรหมวิหาร ๔ มาปลูกฝังให้กับนักเรียนเพื่อเป็นการกล่อมเกลাজิตใจให้เขาเป็นคนดีมีเมตตา รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ตนเอง

ลักษณะของเมตตา ควรสร้างความรู้สึกร่วมอารมณ์ไว้ตลอดวัน ว่า เราจะเมตตาสงเคราะห์เพื่อนที่เกิด แก่ เจ็บ ตาย จะไม่สร้างความลำบากให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ความทุกข์ที่เรามี เราก็มีเสมอเขา ความสุขที่เรามี เราก็สบายใจไปกับเขา รักผู้อื่นเสมอด้วยรักตนเอง

ลักษณะของกรุณา การสงเคราะห์ทั้งทางด้านวัตถุ โดยธรรม ว่าผู้ที่จะสงเคราะห์นั้นขัดข้องทางใด หรือถ้าหาให้ไม่ได้ ก็ชี้ช่องบอกทาง

ลักษณะของมูทิตา ควรฝึกจิตที่ไม่มีความอิจฉาริษยาเจือปน มีอารมณ์สดชื่นแจ่มใสตลอดเวลา คิดอยู่เสมอว่า ถ้าคนทั้งโลกมีความโชคดีด้วยทรัพย์ มีปัญญาเฉลียวฉลาดเหมือนกันทุกคนแล้ว โลกนี้จะเต็มไปด้วยความสุข สงบ ปราศจากอันตรายทั้งปวง คิดยินดี โดยอารมณ์พลอยยินดีนี้ไม่เนื่องเพื่อผลตอบแทน การแสดงออกถึงความยินดีในพรหมวิหาร คือไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๑.

ลักษณะอุเบกขา การวางเฉยต่ออารมณ์ที่มากระทบความวางเฉย เฉยโดยธรรม คือทรงความ
ยุติธรรมไม่ลำเอียงต่อผู้ใดผู้หนึ่ง

คนที่มีพรหมวิหาร ๔ สมบูรณ์ ศีลย่อมบริสุทธิ์

คนที่มีพรหมวิหาร ๔ สมบูรณ์ ย่อมมีมานสมาบัติ

คนที่มีพรหมวิหาร ๔ สมบูรณ์ เพราะอาศัยใจเยือกเย็น ปัญญาก็เกิด

พรหมวิหาร ๔

ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักในใจและกำกับความประพฤติ เพื่อดำเนินชีวิตหมดจดงดงาม และ
ปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ เป็นธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วย
พรหม

พรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ นี้ เริ่มต้นจาก กัตตุกัมมตาฉันทะ คือ ความต้องการที่จะทำให้คนและ
สัตว์ทั้งหลายดีงามสมบูรณ์ปราศจากโทษข้อบกพร่อง เช่น อยากให้เขาประสบประโยชน์สุข พ้นจาก
ทุกข์เป็นต้น มีการข่มระงับกิเลส เช่น กามารมณ์ ความพยาบาท ความหตุ้เศร้าซึม ความฟุ้งซ่าน
วิตกกังวล และ ความระแวงสงสัย และสุดท้าย คือ มีสมาธิถึงขั้นอัปปนา คือ ภาวะจิตที่มั่นคง ราบรื่น
สงบที่สุด

พรหมวิหาร ๔ ได้แก่:

๑.เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตแผ่ไมตรี คิดทำประโยชน์แก่
มนุษย์และสัตว์ทั่วหน้า

ลักษณะของเมตตา คือ เป็นไปโดยอาการช่วยเหลือเกื้อกูลแก่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย จิตที่
คิดช่วยเหลือเกื้อกูลนั้นเป็นจิตที่เปี่ยมไปด้วยเมตตา

หน้าที่ของเมตตา คือ น้อมนำประโยชน์ไปให้เขา ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อเขา

ผลของเมตตา คือ กำจัดความริษยาอาฆาตเคืองแค้นให้หมดไป เมื่อเรามีจิตเมตตาแล้ว เรา
จะมีไม่ผูกพยาบาทเคืองแค้นใครเลย

เหตุแห่งเมตตา คือ เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของคนและสัตว์ทั้งหลาย เห็นว่าเขาน่ารัก ก็มีใจ
เมตตา

ผลที่ดีของเมตตา คือ มีใจสงบ หายโกรธแค้น ไม่ขุ่นเคืองใจ

ผลที่ไม่ดีของเมตตา ถ้าใช้เมตตาไม่ถูกทาง คือ ทำให้เกิดเสนาหา เอ็นดูรักใคร่ ความใจดีมี
เมตตาบางทีก็ทำให้เกิดเป็นความเสนาหา กลายเป็นความพิศواسขึ้นมาได้

สิ่งที่ทำลายเมตตา คือ ราคะ ความกำหนัดในกามารมณ์ ความอยากได้อะไรดี อยากมี
อำนาจวาสนา และความพยาบาท ความโกรธ ความไม่พอใจ

ยกตัวอย่างเช่น พ่อเลี้ยงอาจมีเมตตาต่อลูกเลี้ยง ตั้งใจส่งเสียให้ได้เล่าเรียนสูงๆ เพื่อจะได้มี
งานดีๆทำ แต่พอลูกเลี้ยงเติบโตเป็นสาว พ่อเลี้ยงเกิดมีใจเสนหารักใคร่ในตัวลูกเลี้ยง ความเมตตาก็
ถูกความเสนหาทำลายไป กลายเป็นความกำหนัดความใคร่แทน เมื่อลูกเลี้ยงเริ่มมีคนรักในวัย
เดียวกัน พ่อเลี้ยงก็เกิดความรู้สึกโกรธ ไม่พอใจ ซึ่งความรู้สึกโกรธนี้ ก็ทำลายเมตตาจิตที่พ่อเลี้ยงเคย
มีให้แก่ลูกเลี้ยง เป็นต้น

๒. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ไฟใจจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ เมื่อคนอื่นประสบทุกข์ ต้องการทำทุกข์ของผู้อื่นให้หมดไป หรือแผ่ใจไปรับรู้ต่อคนสัตว์ทั้งหลายที่ประสบทุกข์

ลักษณะของกรุณา เป็นอาการที่ไฟใจจะปลดเปลื้องความทุกข์แก่คนและสัตว์ทั้งหลาย

หน้าที่ของกรุณา คือ ไม่นิ่งดูตาย ทนอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของคนและสัตว์ทั้งหลาย

ผลของกรุณา คือ ไม่เบียดเบียน ไม่คิดร้าย ไม่มุ่งทำลาย

เหตุของกรุณา คือ เห็นภาวะไร้ที่พึ่ง เห็นสภาพน่าอนาถของคนและสัตว์ทั้งหลายที่ถูกทุกข์ครอบงำ จึงเกิดความสงสาร

ผลที่ดีของกรุณา คือ ความสงบ ไม่คิดเบียดเบียน ไม่คิดมุ่งทำลาย

ผลที่ไม่ดีของกรุณา ถ้าใช้กรุณาไม่ถูกทาง คือ ทำให้ใจสงสารแล้วเกิดความโศกเศร้า

สิ่งที่ทำลายกรุณา คือ ความเศร้าโศกเสียใจเพราะความสงสาร และความคิดเบียดเบียนทำลาย

ยกตัวอย่างเช่น เราเลี้ยงหมาไว้ตัวหนึ่ง ต่อมาหมาของเราอาจโดนรถยนต์ชนให้ได้รับบาดเจ็บ เราก็เกิดความสงสาร อยากให้หมาพ้นทุกข์ทรมานจากการบาดเจ็บนั้น เราอาจพาหมาไปให้สัตวแพทย์รักษาพยาบาล แต่ด้วยความรักความสงสารที่มีมากเกินไป ทำให้เราโศกเศร้าเสียใจความโศกเศร้าเสียใจนี้ ทำลายความกรุณาไปแล้ว เพราะจิตที่โศกเศร้านั้น เป็นจิตที่ไม่สงบ และเราอาจคิดโกรธแค้น คนขับรถยนต์ที่ชนหมาของเรา ความโกรธแค้นนี้ ก็ทำลายความกรุณาที่มีอยู่ในใจของเราไปด้วยเช่นกัน

๓. มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใส กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อคนและสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข

ลักษณะของมุทิตา คือ พลอยยินดี ดีใจด้วย

หน้าที่ของมุทิตา คือ ไม่อิจฉาริษยา

ผลของมุทิตา คือ ขจัดความอิจฉาริษยา

เหตุแห่งมุทิตา คือ เห็นผู้อื่นประสบความสำเร็จ ก็พลอยยินดีไปกับเขาด้วย

ผลที่ดีของมุทิตา คือ มีใจสงบ ไม่มีความอิจฉาริษยา

ผลที่ไม่ดีของมุทิตา ถ้าใช้มุทิตาไม่ถูกทาง คือ เกิดความระแวง

สิ่งที่ทำลายมุทิตา คือ โสมนัส ดีใจว่าตนจะพลอยได้รับผลประโยชน์ไปด้วย และ ความอิจฉาริษยาที่ไม่ยินดีในความสุขความสำเร็จของผู้อื่น

ยกตัวอย่างเช่น ลูกสาวของเราอาจได้เป็นดาราดัง ทำให้เราดีอกดีใจไปกับลูกสาวด้วย และอาจคิดไปว่า เราได้เป็นแม่ของดาราดังไปแล้ว ลูกอาจมีรายได้ดี คงแบ่งเงินให้แม่ใช้จ่ายใช้สอยได้มากขึ้น ความคิดระแวงไปเช่นนี้ ทำลายมุทิตาที่เคยพลอยยินดีกับความสุขความสำเร็จของลูกไป

๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับที่รับผิดชอบของตน

ลักษณะของอุเบกขา คือ เป็นไปโดยอาการเป็นกลางต่อคนและสัตว์ทั้งหลายอย่างมีใจสงบไม่เอนเอียง

หน้าที่ของอุเบกขา คือ มองเห็นความเสมอภาคกันในคนและสัตว์ทั้งหลาย

ผลของอุเบกขา คือ ระวังความขัดเคืองเสียใจ และระวังความดีใจ ไม่คล้อยตาม

เหตุแห่งอุเบกขา คือ มองเห็นภาวะที่ทุกคนเป็นเจ้าของกรรมของตน ซึ่งแต่ละคนย่อมเป็นไปตามกรรม

ผลที่ดีของอุเบกขา คือ มีใจสงบ ไม่มีความยินดียินร้าย

ผลที่ไม่ดีของอุเบกขา ถ้าใช้อุเบกขาไม่ถูกทาง คือ เกิดความเฉยเมย ไม่รับรู้ ไม่แยแส ไม่ยินดี

สิ่งที่ทำลายอุเบกขา คือ ความเฉยชา ไม่รับรู้ ราคะ ความโกรธ ความขัดเคือง

ยกตัวอย่างเช่น เพื่อนของเราคนหนึ่งสอบได้ทุนไปเรียนต่างประเทศ เราเองก็รู้ว่าเพื่อนคนนี้เป็นคนเรียนดีมาแต่ไหนแต่ไร เขาสมควรที่จะสอบชิงทุนการศึกษาได้ แทนที่เราจะร่วมแสดงความยินดีกับเพื่อน เรากลับทำไม่รู้ไม่ชี้ อย่างนี้ไม่ใช่อุเบกขา แต่เป็นความไม่แยแส เฉยชา ไม่สนใจใยดี ต่อมาเพื่อนไปเรียนต่างประเทศ จบการศึกษาและกลับมาเมืองไทยแล้ว เพื่อนล้มป่วยเข้าโรงพยาบาล เราได้ข่าวก็ไม่ได้ไปเยี่ยมสอบถามอาการ อย่างนี้ไม่ใช่อุเบกขา แต่เป็นความเฉยชา ใจจิต แล้งน้ำใจ เป็นต้น

บุคคลที่ประพฤติดนอยู่ในพรหมวิหาร ย่อมช่วยเหลือมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตา กรุณา และย่อมรักษาศรัทธาไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์ แต่ก็ต้องมีอุเบกขาดูแลที่จะมิให้เสียธรรม

พรหมวิหารมีผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่น ด้วยสังคหวัตถุ ๔ คือ

๑. มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของและให้ความรู้ให้คำแนะนำสั่งสอน

๒. พุดจรรักษาน้ำใจ พุดจาไพเราะน่าฟัง สุภาพอ่อนหวาน พุดให้เกิดไมตรี มีความรักใคร่นับถือ

๓. ประพฤติตนเป็นประโยชน์ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ สาธารณประโยชน์ และส่งเสริมจริยธรรม

๔. ทำตนเสมอต้น เสมอปลาย และ ปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างเสมอภาคกัน วางตัวให้เหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม

บิดามารดานั้น คือ พรหมของบุตร พ่อแม่ทุกคนจำเป็นต้องมีพรหมวิหาร ๔ ยกตัวอย่างเช่น พ่อแม่มีลูกสาวสวยอยู่คนหนึ่ง พ่อแม่ก็รักและเมตตาลูกสาว ส่งเสริมให้ลูกสาวเรียนหนังสือดี เพื่อจะได้งานดีๆทำ ฟังตนเองได้ นี่คือการเมตตาของพ่อแม่ ต่อมาลูกสาวเรียนจบมีงานทำและแต่งงาน ภายหลังมีความขัดแย้งกับสามี ลูกสาวก็มีความทุกข์ มาร้องให้ปรับทุกข์กับพ่อแม่ พ่อแม่ก็กรุณาสงสารอยากให้ลูกสาวพ้นทุกข์ ได้แต่รับฟังปัญหา และคิดช่วยเหลือลูกสาวเท่าที่จะทำได้ ต่อมาลูกสาวหย่ากับสามีคนแรก และได้พบรักใหม่ แต่งงานกับมหาเศรษฐีคนดัง พ่อแม่ก็พลอยยินดีไปกับลูกสาวด้วย จิตที่ยินดีนี้ เป็นมุทิตา ต่อมาลูกสาวก็ตั้งครรภ์ กำลังจะให้กำเนิดหลานชาย แต่เกิดอุบัติเหตุเล็กน้อยทำให้แท้งบุตร ลูกสาวคนนี้มีลูกไม่ได้อีก พ่อแม่รับทราบ ด้วยความเห็นใจแต่ไม่เศร้าโศกเสียใจ เพราะเข้าใจในสังขาร รู้เรื่องราวได้อย่างมีใจสงบ อย่างนี้เรียกว่าเป็น

อุเบกขาและปลอบใจลูกสาวว่า ไม่มีหลานก็ไม่เป็นไร โชคดีแล้วที่ลูกสาวไม่เป็นอะไร ยังดีที่สุขภาพของลูกสาวยังแข็งแรงดีอยู่ แม้จะเป็นเรื่องร้ายแรง แต่พ่อแม่ก็ไม่ควรเศร้าโศกเสียใจ รู้จักทำใจให้สงบได้ โดยไม่ทุกข์ร้อน แต่ไม่ได้นิ่งดูตาย หรือ เฉยเมยกับข่าวร้าย

๓.๑.๓ วุฒิธรรม ๔

หลักวุฒิธรรม ๔ มีอุปการคุณสำหรับมนุษย์ทุกคน^๖ เป็นธรรมเครื่องเจริญปัญญา เป็นหลักในการพัฒนาปัญญา ซึ่งสามารถนำไปสู่การบรรลุธรรมขั้นต่างๆ จนถึงขั้นสูงสุดประกอบด้วย ๔ ประการ คือ (๑) การเสวนาสัตบุรุษ (สัปปุริสสังเสวะ) (๒) การฟังคำสอน (สัทธัมมัสสวนะ) (๓) การพิจารณาไตรตรองอย่างแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) (๔) การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (ธัมมานุสम्मปฏิบัติ) ดังพุทธพจน์ที่ว่าภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ธรรม ๔ ประการนี้อะไรบ้าง คือ ๑. สัปปุริสสังเสวะ (คบสัตบุรุษ) ๒. สัทธัมมัสสวนะ (ฟังพระสัทธรรม) ๓. โยนิโสมนสิการ (การพิจารณาโดยแยบคาย) ๔. ธัมมานุสम्मปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) ธรรม ๔ ประการนี้แลที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล”^๗ ดังนี้

๑ การเสวนาสัตบุรุษ (สัปปุริสสังเสวะ)

การพัฒนาปัญญาที่เริ่มต้นจาก การเสวนาสัตบุรุษ คือ การคบหากับผู้ทรงปัญญา หมายถึง “การคบหากัลยาณมิตร หรือการมีมิตรดี การคบหากคนนั้นเป็นพื้นฐานเบื้องต้น ที่จะนำไปสู่ความเจริญหรือความเสื่อม”^๘ ฉะนั้น การพัฒนาปัญญาให้ก้าวหน้าจะต้องคบบุคคลที่ดีก่อน ซึ่งคนที่ดีที่ควรคบนั้นเรียกว่า สัตบุรุษ หมายถึง ท่านผู้รู้ ผู้มีความรู้ ซึ่งควรจะมีความรู้ลักษณะอย่างน้อย ๗ ประการ อันได้แก่ (๑) รู้หลักและรู้จักเหตุ (ธัมมัญญตา) คือ รู้หลักความจริงของธรรมชาติ รู้หลักการ ซึ่งเป็นเหตุให้กระทำการได้สำเร็จผลตามมุ่งหมาย (๒) รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล (อัตถัญญตา) คือ รู้ความหมายและความมุ่งหมายของหลักธรรมหรือหลักการ กฎเกณฑ์หน้าที่ ฐานที่ประสงค์ของกิจที่จะกระทำ (๓) รู้จักตน (อัตตัญญตา) คือ รู้ฐานะ ภาวะ เพศ กำลังความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม (๔) รู้ประมาณ (มัตตัญญตา) คือ รู้จักความพอเหมาะพอดี (๕) รู้จักกาล (กาลัญญตา) คือ รู้ว่าเวลาไหนควรทำอะไร (๖) รู้จักชุมชน (ปริสสัญญตา) คือ รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมชน และชุมชน รู้จักมารยาท ระบียบวินัย และข้อควรรู้ควรปฏิบัติอื่นๆ ต่อชุมชนนั้นๆ (๗) รู้จักบุคคล (บุคคลัญญตา) คือ รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลโดยอริยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น^๙

ผู้ทรงปัญญานอกจากควรมีคุณลักษณะ ๗ ประการดังกล่าวแล้วยังควรมีคุณสมบัติอีก ๗ ประการ ได้แก่ (๑) น่ารัก (ปิโย) คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความสนิทสนมเป็นกันเอง (๒) น่าเคารพ (ครุ) คือ มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ (๓) น่าเจริญใจ (ภาวนีโย) คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง

^๖ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๔๙/๓๖๘.

^๗ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๑/๔๙๕.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ ๒ พัฒนาปัญญา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๖๓.

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖/๓๓๓, ๓๕๓/๔๐๐.

(๔) รู้จักพูดให้ได้ผล (วตตะ จ) คือ พูดเป็น รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำ (๕) ทนต่อถ้อยคำ (วจนกขโม) คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามแม้จุกจิก อดทนฟังได้ ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์ (๖) แลกรองเรื่องล้าลึกได้ (คัมภีรณจ กถ กตตะ) คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งซับซ้อนให้เข้าใจได้ (๗) ไม่ชักนํ้าในอฐาณ (โน จมฺฐาเน นิโยชเย) คือ ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย

การคบหากับผู้ทรงปัญญาซึ่งมีคุณลักษณะข้างต้นนั้น ถือเป็นสิ่งสำคัญขั้นพื้นฐานที่จะนำไปสู่ความเจริญหรือความเสื่อม เมื่อเราได้คบคนดี คนที่มีความรู้ ความสามารถเป็นพื้นฐานเบื้องต้นให้ได้ ฟังคำแนะนำสั่งสอน และได้แบบอย่างที่ดีให้เรานำความรู้ที่ใช้จากการเล่าเรียนนั้นไปประพฤติปฏิบัติจนบรรลุความสำเร็จเป็นผู้ที่มีปัญญาไปด้วย แต่หากคบคนพาลย่อมนำไปสู่ความเสื่อม ดังสุภาษิตที่ว่า “คบคนพาลพาลพาไปหาผิด คบบัณฑิตบัณฑิตพาไปหาผล” ตัวอย่างเช่น นิกานทชาดก เรื่องลูกนกแขกเต้า มีลูกนก ๒ ตัวเกิดมาในรังเดียวกัน แต่วันหนึ่งเกิดพายุพัดพาลูกนกจากกันไป ตัวหนึ่งไปอยู่กับ ฤาษี ซึ่งเป็นผู้มีคุณธรรม บรรยายกาศและสิ่งแวดล้อมล้วนแต่เป็นสิ่งดีได้เห็นแต่สิ่งที่ดีงาม นกแขกเต้าตัวนี้เป็นผู้มีธรรม สุภาพอ่อนหวาน

ส่วนนกแขกเต้าอีกตัวหนึ่งได้ไปตกอยู่กับโจร ซึ่งมีความเป็นอยู่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง นกแขกเต้าตัวนี้จึงก้าวร้าว พุดจาหยาบคาย

จากตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า การคบคนนั้นเป็นสิ่งสำคัญซึ่งบุคคลควรใช้พิจารณาในการเลือกและตัดสินใจคบคนๆ นั้น เพราะจะเป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่นำไปสู่ความเสื่อมหรือ ความเจริญ ซึ่งความเจริญนี้รวมไปถึงการกลายเป็นผู้ทรงปัญญาเอง ดังนั้นการคบหากับผู้ทรงปัญญาจึงจัดเป็นขั้นตอนหนึ่งในแนวทางการพัฒนาปัญญา

วุฒิธรรม หรือ วุฒิ ๔ ธรรมหมวดนี้ ในบาลี เรียกว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อปัญญาวุฒิ (ปัญญาวุฒิธรรม) คือ เพื่อความเจริญงอกงามแห่งปัญญา หรือที่เรารู้จักธรรมหมวดนี้ในชื่อสั้นๆ ว่า วุฒิ ๔ และอธิบายความหมายโดยมุ่งเน้นให้คนทั่วไปเข้าใจและนำไปใช้ประโยชน์ได้ในชีวิตประจำวัน จึงจะแสดงความหมายแบบง่ายๆ ไว้ ๔ ประการด้วยกันดังนี้

๑. สปัปฺรียสสังเสวะ (คบสัตบุรุษ) หมายถึงการคบคนดีมีความสามารถ “หาครูบาอาจารย์ที่ดีให้พบ” ครูผู้รู้ ผู้ทรงคุณงามความดี มีความประพฤติชอบด้วย กาย วาจา ใจ การเลือกครูดีนั้น ต้องพิจารณา ๒ เรื่องใหญ่เป็นสำคัญ คือ ต้องพิจารณาจากการมีความรู้จริงและการเป็นคนจริง เราจึงจะแน่ใจได้ว่าท่านจะสามารถสอนได้จริงทั้งในภาคทฤษฎีและปฏิบัติได้อย่างครบถ้วนทุกขั้นตอนเพราะครูคือต้นแบบ และต้องเป็นต้นแบบที่ดี สมบูรณ์พร้อมในทุกด้านซึ่งหาได้ยากยิ่งนัก (ข้อเตือนใจ : เลือกคบคนให้เอาถูกต้องอย่าเอาถูกใจ, เวลามองคนให้มองที่ข้อดี)

๒. สัทธัมมัสสวณะ (ฟังธรรม) หมายถึง “ฟังคำสอนครูบาอาจารย์ให้ชัด” เมื่อเราได้พบครูดีแล้ว สิ่งสำคัญอันดับที่สองก็คือ ตั้งใจฟังคำสั่งสอนของท่าน เอาใจใส่เล่าเรียน (ข้อเตือนใจ : ไม่มีทิวทัศน์ไม่อดทน) น้อมรับฟังคำของท่านโดยไม่มีข้อแม้ใดๆทั้งสิ้น)

๓. โยนิโสมนสิการ (ไตรตรองธรรม) หมายถึง “ตรองคำครูบาอาจารย์ให้ลึก” เมื่อเราได้พบครูดีแล้ว ได้ฟังคำครูชัดเจนทำใจโดยแยบคาย, รู้จักคิดพิจารณาให้เห็นเหตุผลคุณโทษในสิ่งที่ได้เล่าเรียนสดับฟังนั้น จับสาระที่จะนำไปใช้ประโยชน์อย่างแท้จริง (ข้อเตือนใจ : ให้รู้จักไตรตรองและเชื่อมโยงความรู้เข้าด้วยกัน หาเหตุและเชื่อมโยงไปหาผล)

๔. ธรรมานุธรรมปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) หมายถึง “ทำตามครูบาอาจารย์ให้ครบ” ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, ปฏิบัติธรรมถูกหลัก สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของธรรมทั้งหลายที่สัมพันธ์กัน, ปฏิบัติธรรมนั้นๆ ให้สอดคล้องพอดีตามขอบเขตความหมายและวัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับธรรมข้ออื่นๆกลมกลืนกันในหลักใหญ่ที่เป็นระบบทั้งหมด, ดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรม (ข้อเตือนใจ : ศึกษาให้ดี กล้าลงมือทำ พร้อมนำข้อบกพร่องมาแก้ไข)

จะเห็นได้ว่าต้นแบบหรือว่าแบบอย่างที่ดีนั้นมีมากมาย ซึ่งเราสามารถเลือกนำมาประพฤติปฏิบัติหรือลงมือกระทำตามแบบอย่างที่ดีเหล่านี้ได้

“วุฒิธรรม ๔ ประการ” คือขุมทรัพย์ทางปัญญาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมอบไว้เป็นมรดกทางธรรมให้แก่เหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย เพื่อเป็นหลักวิชาการในการดำเนินชีวิต ที่เราจะได้ศึกษาหาความรู้ไม่ว่าจะเป็นทั้งทางโลกและทางธรรม ยุคใด สมัยใดก็สามารถศึกษาได้ ขอเพียงแต่เรามีความตั้งใจจริงในทุกๆ เรื่อง แล้วลงมือปฏิบัติอย่างเอาชีวิตเป็นเดิมพัน ความสุขและความเจริญย่อมบังเกิดขึ้นกับตัวเราอย่างแน่นอน

๓.๑.๔ อธิธิบาท ๔

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับหลักอธิธิบาท ๔ มีดังต่อไปนี้

๑) ความหมายและความสำคัญของหลักอธิธิบาท ๔

๑.๑) ความหมายของอธิธิบาท ๔

จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ได้กล่าวถึง อธิธิบาท ในอธิธิบาทสูตร ดังนี้

อธิธิบาท (คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ) ๔ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑) เจริญอธิธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์)

๒) เจริญอธิธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์)

๓) เจริญอธิธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์)

๔) เจริญอธิธิบาทที่ประกอบด้วยวิมิงสาสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมิงสาและความเพียรสร้างสรรค์)^{๑๐}

จากอธิธิบาทสูตร ดังกล่าว มีผู้อธิบายความหมายของ อธิธิบาท ๔ ไว้อย่างสนใจ ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงความหมายของอธิธิบาท ๔ ไว้ ดังนี้

อธิธิบาท ๔ หมายถึง ธรรมที่เป็นเครื่องให้ถึงความสำเร็จหรือทางแห่งความสำเร็จมี ๔ ประการคือ

^{๑๐} ที.ป. (ไทย). ๑๑/๓๐๖/๒๗๗.

ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ฉันทะคือความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น วิริยะ คือความเพียรพยายาม จิตตะ คือ ความเอาใจใส่ในสิ่งนั้น วิมังสา คือ ความไตร่ตรองสอบสวนพิจารณาหรือหมายความว่า พากเพียรทำ เอาจิตฝึกฝน ใช้ปัญญาสอบสวน นี่เป็นอิทธิบาท ๔^{๑๑}

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวถึงความหมายของอิทธิบาท ๔ ไว้ ดังนี้
อิทธิบาท ๔ คือ บทของพระธรรมเช่นว่าจะมีฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ที่เรียกว่าอิทธิบาทนี้ ต้องมีและมีได้โดยไม่รู้สึกตัว คนที่มึการทำงานย่อมทำงานด้วยความพอใจความขยันขันแข็งความเอาใจใส่ใคร่ครวญอยู่เสมอนี้เรียกว่าเขามีอิทธิบาททั้งสี่ประการนั้นอยู่โดยไม่รู้สึกตัว^{๑๒}

พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้กล่าวถึงความหมายของหลักอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้
อิทธิบาท คือ ทางจะไปสู่ความสำเร็จ ๔ ประการ คือ ๑) ฉันทะ ความพอใจ ๒) วิริยะ ความเพียร ๓) จิตตะ ความเอาใจใส่ ๔) วิมังสา ไตร่ตรองค้นคว้าในสิ่งนั้นๆ ถ้าเรารักสิ่งนั้น เอาใจใส่สิ่งนั้น มันก็ก้าวหน้า การคิดการทำก็ก้าวหน้าต่อไป เพราะเรารักสิ่งนั้นถ้าไม่รักมันก็ไม่ไปได้^{๑๓}

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงความหมายของหลักอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้
อิทธิบาท ๔ คือ ใช้คุณธรรมนำทางสู่ความสำเร็จที่ตนประสงค์ต้องมีความพึงพอใจมีความเพียรมีสมาธิจึงทำให้เกิดปัญญาและหัวใจของการบริหารเชิงพุทธที่สำคัญที่สุดคือพรหมวิหาร ๔

ต้องมีทั้งเมตตา กรุณา ให้ความช่วยเหลือสั่งสอนผู้น้อยให้เรียนรู้ที่จะอยู่ได้ด้วยตนเองมีมิตตา ปลอ่ยให้เขาเติบโตได้ไม่เข้าการแทรกแซงและอุเบกขา รู้จักความพอดีปล่อยวางฝึกจิตให้พอเพียงในสิ่งที่มีที่เป็นนี้คือหลักธรรมประจำใจที่จะช่วยให้เราดำรงชีวิตและบริหารงานได้อย่างที่ประเสริฐและบริสุทธิ์^{๑๔}

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตฺตยาโณ) ได้กล่าวถึงความหมายของอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้
อิทธิบาท ๔ คือ คุณธรรมที่จะนำผู้ประพฤติปฏิบัติให้ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนประสงค์ ซึ่งต้องไม่เหลือวิสัยคือสิ่งที่ตนประสงค์นั้นต้องอยู่ในวิสัยที่อาจใช้ความเพียรพยายามทำให้เกิดขึ้นได้ มิใช่เป็นความเพ้อฝันที่ไม่มีโอกาสประสบความสำเร็จคุณธรรมกลุ่มนี้เรียกว่า อิทธิบาท ๔^{๑๕}

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ) ได้กล่าวถึงความหมายของอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้
อิทธิบาท ๔ ในปาฐกถาธรรม เรื่อง ภาวนา-ช่วยเสริม เพิ่มกำลังจิต เมื่อวันที่ ๑๑ กันยายน ๒๕๒๐ คือ “อิทธิบาทนี้ แปลว่าคุณธรรมที่จะทำให้ประสบความสำเร็จถ้าพูดภาษาง่ายๆ ก็ว่าบันไดแห่งความสำเร็จถ้าเราเดินไปตามบันไดนี้แล้วจะก้าวไปสู่ความสำเร็จเคยมีคนถามพระพุทธเจ้าว่าที่พระองค์ได้ตรัสรู้ธรรมนี้เพราะอะไร พระองค์ก็บอกว่าเพราะเรามีอิทธิบาท ๔ ประการ สมบูรณ์

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), การเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓.

^{๑๒} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), การงานที่เป็นสุข, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๓๐.

^{๑๓} พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), พจนานุกรมธรรมของท่านปัญญานันทะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา,ม.ป.ป.), หน้า ๑๕๐.

^{๑๔} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), “ธรรมในใจของนักบริหารไอโซ”, หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ, (ฉบับวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๑).

^{๑๕} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตฺตยาโณ) , อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๖.

อิทธิบาท ๔ ประการสมบูรณ์เมื่อใดแล้วก็เกิดฤทธิ์ทางใจเกิดอำนาจที่จะกระตุ้นเตือนเร่งเร้าให้มีความก้าวหน้าให้มีการปฏิบัติทันที่ ไม่ชักช้า ไม่เสียเวลา”^{๑๖}

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล) ได้กล่าวถึงความหมายของอิทธิบาท ๔ ไว้ ดังนี้

อิทธิบาท ๔ คือ หลักธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จในการกระทำกิจการงานหรือการอาชีพ ประการแรกอิทธิบาทแปลความว่าทางแห่งความสำเร็จกล่าวคือข้อปฏิบัติให้บรรลุความสำเร็จด้วยดีมีประสิทธิภาพนั่นเอง^{๑๗}

พระราชปัญญาภิบาล (สุบิน เขมโย) ได้กล่าวถึงความหมายของอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้

อิทธิบาท ๔ คือ คุณธรรมเครื่องให้สำเร็จตามประสงค์หรือสิ่งประสงค์คนในโลกนี้ย่อมต้องการสิ่งที่ประสงค์แห่งชีวิตกันคนละหลายรูปแบบแต่สิ่งประสงค์ที่คนต้องการตรงกันคือทรัพย์ ยศ และผลงาน ทรัพย์เป็นสิ่งประสงค์ที่สำคัญยิ่งของชีวิตเพราะทรัพย์เป็นสิ่งอาศัยใช้สอยในการดำรงชีวิตประจำวัน ทรัพย์มีอยู่ ๒ ประการ คือ ทรัพย์สิน ๑ ทรัพย์สมบัติ ๑ ทรัพย์สินคือเงินตราสำหรับใช้จ่ายซื้อขายแลกเปลี่ยนอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรคทรัพย์ สมบัติ คือ บ้านเรือน ที่ดิน ที่นา ที่สวน เครื่องใช้ต่างๆ เป็นต้น^{๑๘}

พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรตร ภิรมโม) ได้กล่าวถึงความหมายของอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้

อิทธิบาท ๔ เป็นหัวข้อธรรมที่นำศึกษาเหตุเพราะประเทศที่มีความเจริญก้าวหน้าได้ใช้หมวดธรรมข้อนี้พัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้าโดยเฉพาะประเทศอุตสาหกรรมซึ่งมาจากคำว่า อุตสาหะ แปลว่า ความเพียรพยายาม และคำว่า กรรม แปลว่า การกระทำ เมื่อรวมกันแล้วได้คำว่า ประเทศอุตสาหกรรมซึ่งแปลว่า ประเทศที่ใช้ความเพียรพยายามในการสร้างกรรมให้เกิดขึ้นหรือประเทศที่ใช้อิทธิบาท ๔ ในการสร้างประเทศสูง^{๑๙}

ปิ่น มุทุกันต์ พ.อ.ได้กล่าวถึงความหมายของอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้ อิทธิบาทแบ่งได้คือ

อิทธิ แปลว่า ทางปฏิบัติ รวมกันเข้าเป็นศัพท์เดียว อิทธิบาท แปลว่า ทางปฏิบัติเพื่อให้บังเกิดฤทธิ์ ฤทธิ์ของคนสามัญก็คือการทำงานให้สำเร็จสมประสงค์เพราะฉะนั้นอิทธิบาทจึงแปลว่าคุณเครื่องสำเร็จความประสงค์หรืออีกอย่างคือ ปฏิปทาแห่งความสำเร็จ^{๒๐}

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้กล่าวถึงความหมายของอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้ อิทธิบาท ๔ คือคุณเครื่องให้บรรลุความสำเร็จ ๔ อย่างด้วยกัน ได้แก่ ๑) ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น ๒) วิริยะ ความเพียร

^{๑๖} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), ปาฐกถาธรรม เรื่อง ภาวนาช่วยเสริม เพิ่มกำลังจิต, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๑ กันยายน ๒๕๔๖, [Online], Available VRL: <http://www.panya.iirt.net/read/txt/๒๐-๑๑-๑๒.TXT>.

^{๑๗} พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล), ความสำเร็จ หลักธรรมสู่ความสำเร็จและสันติสุข, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๙.

^{๑๘} พระราชปัญญาภิบาล (สุบิน เขมโย), ประมวลบทพระธรรมเทศนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมศาสนา, ๒๕๒๘), หน้า ๒๖๐.

^{๑๙} พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรตร ภิรมโม), รัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖๓.

^{๒๐} ปิ่น มุทุกันต์, พ.อ.แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒๖.

๓) จิตตะ เอาใจฝึกใฝ่ ๔) วิมังสา ใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวนแล้วแสดงความต่างกันเพียงฝ่ายพระอภิธรรมเจริญโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยอิทธิบาท^{๒๑}

บุญมี แท่นแก้วและคณะ ได้กล่าวถึงความหมายของอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้ หลักอิทธิบาท ๔ หมายถึง ธรรมอันเป็นทางแห่งความสำเร็จปฏิบัติงานได้ผลสำเร็จตามความประสงค์เรียกว่า “อิทธิบาท” มี ๔ อย่าง คือ

๑. ฉันทะ : พอใจในสิ่งนั้น
๒. วิริยะ : เพียรประกอบในสิ่งนั้น
๓. จิตตะ : เอาใจใส่ในสิ่งนั้นไม่วางธุระ
๔. วิมังสา : หมั่นตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น^{๒๒}

จากข้อมูลเชิงวิชาการที่กล่าวข้างต้น ผู้วิจัยสามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ว่า ความหมายและความสำคัญของหลักอิทธิบาท ๔ หมายถึง คุณเครื่องที่นำไปสู่ความสำเร็จ คำสอนทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นแหล่งยึดเหนี่ยวจิตใจสำหรับผู้ที่ต้องการความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ ประกอบด้วย ฉันทะ คือ ความพอใจ วิริยะ คือ ความพากเพียร จิตตะ คือ ความเอาใจใส่ และวิมังสา คือ การไตร่ตรอง

๒) องค์ประกอบของหลักอิทธิบาท ๔

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบของหลักอิทธิบาท ๔ จากแหล่งข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้เกิดความเข้าใจและเข้าถึงหลักอิทธิบาท ๔ อย่างถ่องแท้ ทั้งนี้ได้นำนักวิชาการที่ได้รับการยกย่องจากบุคคลทั่วไปในด้านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับหลักอิทธิบาท ๔ ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของหลักอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้

๑) ฉันทะ แปลว่า ความพอใจ ได้แก่ ความมีใจรักใคร่สิ่งที่ทำและพอใจใฝ่รักในจุดหมายของสิ่งที่ทำนั้นอยากทำสิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จอยากให้งานนั้นหรือสิ่งนั้นบรรลุจุดหมายง่ายๆ ว่ารักงานและรักจุดหมายของงานพูดให้ลึกลงไปทางธรรมว่าความรักความใฝ่ใจปรารถนาต่อภาวะดีงามเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ของสิ่งนั้นๆ ของงานนั้นอยากทำให้สำเร็จผลตามจุดหมายที่ดีงามนั้นเมื่อเห็นสิ่งนั้นหรืองานนั้นกำลังเดินหน้าไปสู่จุดหมายก็เกิดปิติเป็นความเอิบอิ่มใจครั้งสิ่งหรืองานที่ทำนั้นบรรลุจุดหมายก็รับโสมนัสเป็นความชื่นใจที่พร้อมด้วยความรู้สึกโปร่งโล่งผ่องใสเบิกบานแผ่ออกไปเป็นอิสระไร้ขอบเขต ถ้าสามารถปลูกเร้า ฉันทะ ให้เกิดอย่างแรงกล้า เกิดความรักในคุณค่าความดีงามความสมบูรณ์ของสิ่งนั้นหรือจุดหมายนั้นอย่างเต็มที่แล้ว คนก็จะทุ่มเทชีวิตและจิตใจอุทิศให้แก่สิ่งนั้นเมื่อรักแท้ก็มอบใจให้อาจถึงขนาดยอมสละชีวิตเพื่อสิ่งนั้นได้ เมื่อมีฉันทะนำแล้วก็ต้องการทำสิ่งนั้นให้ดีที่สุดให้สำเร็จผลอย่างดีที่สุดของสิ่งนั้นของงานนั้นไม่หวั่นพ่วงกับสิ่งล่อเร้า หรือผลตอบแทนทั้งหลายจิตใจก็มุ่งมั่นแน่วแน่มั่นคงในการดำเนินสู่จุดหมายเดินเรียบสม่ำเสมอไม่ซำไม่ส่ายฉันทะสมาธิ จึงเกิดขึ้นโดยนัยนี้และพร้อมกับปธานสังขาร คือ ความเพียรสร้างสรรค์ก็ย่อมเกิดควบคู่มาด้วย

^{๒๑} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๗๖.

^{๒๒} บุญมี แท่นแก้วและคณะ, พุทธศาสน์ - ปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พรินติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๔.

วิเชียร ขาบุตรบุณทริก ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้ องค์ประกอบของอิทธิบาท ๔ คือ

๑. ฉันทะ ความพอใจ ความยินดีหรือความเต็มใจที่จะกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
๒. วิริยะ ความพยายาม ความเพียรหรือความกล้าที่จะทุ่มเทชีวิตจิตใจให้กับการกระทำนั้น ๆ โดยไม่มีคำว่าท้อแท้หรือเบื่อหน่าย

๓. จิตตะ ความสนใจ เอาใจใส่หรือตั้งใจในการกระทำนั้นๆ อย่างจริงจังโดยไม่ใส่ใจถึงปัญหาอุปสรรคอันจะเป็นเหตุให้เสียกำลังใจ

๔. วิมังสา การใช้ปัญญาพิจารณาตรวจสอบข้อดีข้อเสียข้อบกพร่องตลอดจนปัญหาอุปสรรค และวิธีแก้ไขอย่างมีเหตุผลว่าผลที่ปรากฏนั้นมีสาเหตุมาจากอะไรมิใช่เช่นอย่างงี้^{๒๕}

แสงอรุณ โปรงธุระ ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้ อิทธิบาท หมายถึง หลักธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งกิจการนั้นๆ ที่เรียกว่า อิทธิบาท (ธรรมให้ถึงความสำเร็จ) ซึ่งมี ๔ ข้อ คือ

๑. ฉันทะ มีใจรัก คือ พอใจจะทำสิ่งนั้นและทำด้วยใจรักต้องการทำให้เป็นผลสำเร็จอย่างดีแห่งกิจการหรืองานที่ทำมิใช่สักว่าทำพอให้เสร็จๆ หรือเพียงเพราะอยากได้รางวัลหรือผลกำไร

๒. วิริยะ พากเพียรทำ คือ ขยันหมั่นประกอบหมั่นกระทำสิ่งนั้นด้วยความพยายามเข้มแข็งอดทน เอาธุระ ไม่ทอดทิ้ง ไม่ท้อถอย

๓. จิตตะ เอาจิตฝึกฝน คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิดไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยใช้ความคิดในเรื่องนั้นบ่อยๆ เสมอๆ

๔. วิมังสา ใช้ปัญญาสอบสวน คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนเกินเลย บกพร่อง ขัดข้อง เป็นต้น ในสิ่งที่ทำนั้นโดยรู้จักทดลองวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง^{๒๖}

จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบของหลักอิทธิบาท ๔ หมายถึง ส่วนประกอบของหลักธรรมมีด้วยกัน ๔ ประการได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ซึ่งจะอธิบายให้ทราบถึงกรอบการปฏิบัติตั้งแต่เริ่มต้นจนจบกระบวนการ หากผู้ใดปฏิบัติตามองค์ประกอบของหลักอิทธิบาท ๔ ได้อย่างครบถ้วนก็ถือได้ว่าเป็นผู้ประสบผลสำเร็จในการปฏิบัติงานอย่างแท้จริง

๓) ประโยชน์ของอิทธิบาท ๔

อิทธิบาท ๔ เป็นธรรมที่คอยสกัดกั้นอุปสรรคต่อความสำเร็จ และเป็นแรงเสริมกำลังใจที่คอยผลักดันการทำงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ ได้กล่าวถึงประโยชน์ของอิทธิบาท ๔ ซึ่งสามารถสรุปได้ ดังนี้

๑. ประโยชน์ของฉันทะ คือ เป็นข้าศึกกับความเบื่อหน่าย ทำให้ไม่เบื่องานไม่ท้อแท้มีกำลังใจต่อสู้ป้องกันสร้างสรรค์สิ่งที่ตนรัก ทำให้งานหนักกลายเป็นงานเบาที่ยากก็กลายเป็นง่าย ถ้าขาดฉันทะ ทำให้ขาดกำลังใจ เบื่องาน ทอดทิ้งงาน กลายเป็นคนจืดจาง ไม่ก้าวหน้า

^{๒๕} วิเชียร ขาบุตรบุณทริก, พุทธศาสน์, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒๖.

^{๒๖} แสงอรุณ โปรงธุระ, พุทธศาสน์, (กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายเอกสารตำรา สำนักส่งเสริมวิชาการสถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๓๙), หน้า ๒๒๘-๒๒๙.

๒. ประโยชน์ของวิริยะ คือ กำจัดความเกียจคร้าน ทำให้งานต่อเนื่อง ถ้าขาดวิริยะจะเป็นคนอ่อนแอ หนีที่ยากไปหาแต่ที่ง่าย ทำอะไรไม่สำเร็จ ขาดความก้าวหน้า มีแต่งานค้างกลายเป็นคนหย่อนสมรรถภาพ

๓. ประโยชน์ของจิตตะ คือ ทำให้ทราบความเป็นไปของงานอยู่เสมอ เมื่อมีปัญหาสามารถแก้ไขเหตุการณ์ได้ทันทั่วทั้งที่ ถ้าขาดจิตตะงานอาจเสียหายได้โดยไม่รู้ตัวหรือรู้ตัวเมื่อสายเกินแก้เสียแล้ว

๔. ประโยชน์ของวิมังสา คือ ช่วยให้ทำงานไม่ผิดพลาดและทำให้มองเห็นลู่ทางที่จะทำงานให้ได้ผลดี ถ้าขาดวิมังสาจะทำงานผิดๆ ถูกๆ เปลืองทุน เปลืองแรง เปลืองเวลาและทำให้ง้อ^{๒๗}

จะเห็นได้ว่าประโยชน์ของหลักอริยบท ๔ หมายถึง การมีหลักธรรมไว้คอยยึดเหนี่ยวจิตใจเพื่อให้เกิดความรัก ความพอใจ ความขยัน อดทน ความตั้งมั่น มีใจจดจ่อ และความไตร่ตรองในงานที่ปฏิบัติเป็นหลักธรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อการปฏิบัติงานโดยตรง สามารถวัดระดับความสำเร็จในงานได้อย่างแม่นยำ หากปฏิบัติตามกรอบหลักอริยบท ๔ ได้ครบถ้วนก็ถือว่า ผลงานที่ได้รับนั้นประสบความสำเร็จ

๔) หลักการและแนวคิดเกี่ยวกับหลักอริยบท ๔ ในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาหลักการและแนวคิดเกี่ยวกับหลักอริยบท ๔ ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า จุดประสงค์เพื่อจะใช้หลักการและแนวคิดให้ประสบผลสำเร็จตามหลักอริยบทที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ที่ได้ทรงตรัสไว้ใน “พระไตรปิฎก” สำหรับถือเป็นข้อปฏิบัติ

หรือเป็นแนวทางให้ประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้ได้ศึกษาเอกสารอีกมากมายไม่ว่าจะเป็นเอกสารในการปฏิบัติธรรมก็ดี เอกสารในการศึกษาเล่าเรียนหรือแม้จะเป็นเอกสารประกอบการปฏิบัติงานก็ดี เมื่อต้องการสมาธิเพื่อที่จะส่งผลให้กิจกรรมที่กระทำนั้นดำเนินไปอย่างเรียบร้อยได้ผลดี พึงควรปลูกเส้าและชักจูงอริยบท ๔ อย่างนี้ ถือปฏิบัติให้เกิดเป็นองค์ธรรมเด่นนำขึ้น หากปฏิบัติได้อย่างดีแล้วสมาธิ ปัญญา ความสุข ความสบายใจ และการทำงานก็จะบังเกิดผลขึ้นทันทีจากแนวคิดเบื้องต้น ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า หลักอริยบท ๔ จากพระไตรปิฎก ที่เกี่ยวกับหลักอริยบท ๔ สามารถอธิบายรายละเอียดได้ ดังนี้

๑. ฉันทะ (ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น)

พระพุทธเจ้า ทรงตรัสถึงหลักอริยบท ที่เกี่ยวกับฉันทะ ที่เรียกว่า ฉันทสมาธิปานสังขารไว้ดังนี้ ก็ภิกษุ เจริญอริยบท อันประกอบด้วย ฉันทสมาธิปานสังขารเป็นอย่างไร ถ้าภิกษุทำ ฉันทะให้เป็นอธิปัตแล้วจึงได้สมาธิ ได้เอกัคคตาแห่งจิต สมาธินี้เรียกว่าฉันทสมาธิ ภิกษุนั้น ทำฉันทะให้เกิดพยายาม ปราปรกความเพียรประคองจิตไว้ ทำความเพียรเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปราปรกความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียรเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ทำฉันทะให้เกิดพยายามปราปรกความเพียรประคองจิตไว้ ทำความเพียรเพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปราปรกความเพียรประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ความไม่สาบสูญ ความภยโยยง ความไพบูลย์ ความเจริญ ความ

^{๒๗} วิเชียร พากเพียร, การสร้างแบบทดสอบวัดคุณธรรมด้านอริยบท ๔ สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖, ปรียญญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ - ประสานมิตร, ๒๕๓๑), หน้า ๑๔๘-๑๕๐.

บริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ปธานสังขาร ฉันทสมาธิและปธานสังขารดังกล่าวมานี้ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน ย่อมถึงซึ่งอันนับว่า ฉันทสมาธิปธานสังขารด้วยประการฉะนี้ ในบทเหล่านั้น ฉันทะ เป็นไฉน ความพอใจ การทำความพอใจ ความใคร่เพื่อจะทำความฉลาด ความพอใจในธรรม นี้เรียกว่า ฉันทะ สมาธิ เป็นไฉน ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิในทริย สมาธิพละ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า สมาธิปธานสังขารเป็นไฉน การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดุทธาสะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ท้อถอยความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยในทริย วิริยพละสัมมาวายามะ อันใดนี้ เรียกว่า ปธานสังขาร

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดีเข้าถึงแล้วเข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยฉันทะ สมาธิ และปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้^{๒๘}

คำว่า อิทธิ ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดีความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น

คำว่า อิทธิบาท ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญานขันธ ของบุคคลผู้บรรลุนิพพาน เหล่านั้น คำว่า เจริญอิทธิบาท ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้นด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า เจริญอิทธิบาท^{๒๙}

๒.วิริยะ (ความเพียรพยายามทำในสิ่งนั้น) พระพุทธเจ้า ทรงตรัสถึงหลักอิทธิบาท ที่เกี่ยวกับวิริยะ ที่เรียกว่า วิริยสมาธิปธานสังขาร ไว้ดังนี้ ก็ภิกษุ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขารเป็นอย่างไรถ้าภิกษุทำความเพียรให้เป็นอธิบดีแล้วจึงได้สมาธิ ได้เอกัคคตาแห่งจิตสมาธินี้เรียกว่า วิริยสมาธิ ภิกษุนั้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียรเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภีโยยยิ่งความไพบุลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ปธานสังขารวิริยสมาธิและปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นอันเดียวกันย่อมถึงซึ่งอันนับว่า วิริยสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้^{๓๐}

ในบทเหล่านั้น วิริยะ เป็นไฉนการปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใดนี้เรียกว่า วิริยสมาธิ เป็นไฉน ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิในทริย สมาธิพละ สัมมาสมาธิอันใด

^{๒๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๐๗/๒๙๔.

^{๒๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๐๘/๒๙๕.

^{๓๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๐๙/๒๙๕.

คำว่า อิทธิบาท ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ของบุคคลผู้บรรลุธรรม เหล่านั้นคำว่า เจริญอิทธิบาท ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า เจริญอิทธิบาท^{๓๕}

๔. วิมังสา (การพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผลในสิ่งนั้น) พระพุทธเจ้า ทรงตรัสถึงหลักอิทธิบาทที่เกี่ยวกับวิมังสา ที่เรียกว่า วิมังสาสมาธิปธานสังขาร ไว้ดังนี้ อิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร ทำปัญญาให้เป็นอธิบดีได้สมาธิ ได้เอกัคคตาแห่งจิตสมาธินี้เรียกว่า วิมังสาสมาธินั้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปราปรกความเพียร ประคองจิตไว้ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อละบาป อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปราปรกความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สับสน ความภักดีและความไพบูลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่าปธานสังขาร วิมังสาสมาธิและปธานสังขารดังกล่าวมานี้ ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน ย่อมถึงซึ่งอันนั้นว่า วิมังสาสมาธิปธานสังขาร^{๓๖}

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฐิ อันใด นี้เรียกว่า วิมังสาสมาธิ ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า สมาธิปธาน การปราปรกความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ นี้เรียกว่าปธานสังขาร ผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยวิมังสา สมาธิและปธานสังขารดังกล่าวมานี้ จึงเรียกว่า ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร^{๓๗}

คำว่า อิทธิ ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น คำว่า อิทธิบาท ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ของบุคคลผู้บรรลุธรรม เหล่านั้น คำว่า เจริญอิทธิบาท ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า เจริญอิทธิบาท^{๓๘}

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติการเจริญหรือการปฏิบัติ อิทธิบาท ๔ ประการ คือ เจริญอิทธิบาท ประกอบด้วย ฉันทสมาธิปธานสังขาร หมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรที่มุ่งมั่น เจริญ^{๓๙}

อิทธิบาท ประกอบด้วย วิริยสมาธิปธานสังขาร หมายถึงสมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์ เจริญอิทธิบาท ประกอบด้วย จิตตสมาธิปธาน

สังขาร หมายถึง สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์ เจริญอิทธิบาท ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร หมายถึง สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์ เพราะฉะนั้นอิทธิบาท ๔ มีองค์ประกอบ ดังนี้ ฉันทะ^{๔๐} หมายถึง สร้างความพอใจในกุศลคือความ

^{๓๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๔/๒๙๘.

^{๓๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๕/๒๙๘.

^{๓๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๖/๒๙๘.

^{๓๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๗/๒๙๘.

^{๓๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๑/๓๙๘/๔๔๕.

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๗/๑๗๗.

ประสงค์จะทำยิ่งขึ้น ความพึงพอใจ ความใคร่เพื่อจะทำ ความฉลาด ความพอใจในธรรมฉันทสมาธิ^{๔๑} หมายถึง สมาธิที่เกิดจากฉันทะ วิริยะ หมายถึง การปรารภความเพียรทางใจสัมมาวายามะ จิต หมายถึง มโน มานัส มโนวิญญานธาตุที่สมกัน และ ปธานสังขาร หมายถึงความเพียรที่มุ่งมั่น (ปธาน) ปรารภความเพียร ประคองจิต ความขะมักเขม้น^{๔๒} ความบากบั่นความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดสาหัส ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความก้าวไปอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยะผลสัมมาวายามะ วิมังสา หมายถึง ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฏฐิสมาธิ หมายถึง ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิตความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบสัมมาสมาธิ (สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว สัมมปปธาน ๔ คือ ปัจจัยสำคัญที่จะสร้างสรรค์ให้สัมฤทธิ์ผล อันประกอบด้วย (๑) สังวรปธาน เพียรป้องกัน หรือ เพียรระวังอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิด (๒) ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ลดและหมดไป (๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ หรือ สร้างกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิด (๔) อนุรักษนาปธาน เพียรอนุรักษหรือเพียรรักษาและ ส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้อยู่ตลอดไป การเจริญสัมมปปธาน ๔ พระภิกษุในศาสนานี้จึงได้บรรลุ ที่สุดแห่งอภิญญาและอภิญญาบารมีอยู่^{๔๓}

ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา สี่อย่างนี้ท่านจึงเรียกว่า อิทธิบาท แปลว่า ทางแห่งความสำเร็จ การเรียนอิทธิบาทแต่ละข้อนี้ ควรสนใจในจุดสำคัญ คือ

ประโยชน์ของฉันทะ

ฉันทะนี้เป็นข้าศึกโดยตรงกับความเบื่อหน่าย เมื่อมีฉันทะแล้วทำให้ไม่เบื่อหน่าย ไม่รู้สึกท้อแท้ในการทำงาน ตรงกันข้าม ฉันทะทำให้เกิดกำลังใจภายในที่จะต่อสู้ป้องกันสร้างสรรค์สิ่งที่ตนรัก เพราะฉะนั้น เมื่อมีความรักเกิดขึ้นแล้ว งานที่หนักก็กลายเป็นเบา ที่ยากก็จะกลายเป็นง่าย ดูแต่หนุ่มๆ สาวๆ รักกันก็แล้วกันถึงแม้จะต้องบุกน้ำลุยโคลนหรือผ่านป่าช้าดงเสือไปหาคนรักก็กล้าทำได้ และเมื่อได้คุยกับคนรักก็ลืมง่วง ลืมเหนื่อย ลืมหิว ถึงคนรักงานที่ตนทำก็แสดงลักษณะคล้าย ๆ กัน ไม่ต้องอื่นไกล ดูแต่พระสงฆ์นี้ก็ได้อีก เพราะรักสมณธรรมมิใช่หรือ ถึงกับยอมโกนผมโกนคิ้ว ทรมานตัวอยู่อย่างอดอยากปากแห้ง ประโยชน์ของฉันทะเป็นอย่างนี้^{๔๔}

วิธีปฏิบัติเกี่ยวกับฉันทะ

เมื่อเราคิดจะทำงานสิ่งใด ต้องปลูกฉันทะขึ้น คือทำความพอใจรักใคร่ในงานนั้นก่อน ที่ท่านใช้ภาษาบาลีว่า ฉนทํ ขนฺเต (ทำความพอใจให้เกิดขึ้น) การที่จะทำเช่นนั้นได้ต้องพิจารณาให้เห็นผลได้ผลเสีย คือถ้าทำงานนั้นจะเกิดผลดีอย่างไรและถ้าไม่ทำงานจะเกิดผลเสียอย่างไร เมื่อเห็นผลได้ผลเสียแล้วฉันทะย่อมจะเกิดขึ้น โดยทำนองเดียวกัน ถ้าเราจะให้คนอื่นทำงานสิ่งใด เราก็ควรจะต้องชี้ผลได้ผลเสียให้เขาเข้าใจ เพื่อช่วยปลูกฉันทะขึ้นในใจของเขา ซึ่งถ้าเป็นงานใหญ่อาศัยคนหมู่มากเช่น ทำสงคราม การปลูกฉันทะก็ยิ่งต้องทำเป็นการใหญ่ จนรู้สึกว่าการรบทั้งหลายเกิดขวัญและกำลังใจ

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๒.

^{๔๒} อง.ปญจก. (ไทย) ๓/๖๗-๗๐/๓๓.

^{๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๒.

^{๔๔} พันเอกปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรม : ตามหลักสูตรนักธรรมตรี, (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๔),

เพียบพร้อมแล้วจึงประกาศสงคราม ในหมวดธรรมทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เราก็จะสังเกตได้ว่า พระองค์ทรงแสดงผลได้ผลเสียไว้มือ เพื่อให้เกิดฉันทะแก่ผู้ปฏิบัติ

ฉะนั้น ในทางปฏิบัติการทำงานใด ๆ ก็ตาม เราจะต้องปลุกฉันทะ คือความพอใจในงานนั้นให้เกิดขึ้นก่อนเสมอ คือ

ก.ในฐานะที่เราเป็นผู้มอบงาน ผู้มอบงานที่ดีจะต้องชี้แจงให้ผู้รับมอบมองเห็นผลได้เสียด้วย เพื่อปลุกฉันทะขึ้นในใจของเขา ยิ่งเป็นงานที่ต้องทำด้วยความเหนื่อยยากมากความจำเป็นในการสร้างความพอใจก็ยิ่งมีมากขึ้น เช่น จะส่งทหารไปทำการรบซึ่งต้องเสี่ยงภัย ผู้บังคับบัญชาจะต้องหาวิธีปลุกฉันทะจนเกิดกำลังใจเพียงพอ จึงจะได้ผล^{๔๕}

ข.ในฐานะผู้รับมอบงาน ก็จะต้องพิจารณาให้เห็นผลของงาน เพื่อให้เกิดฉันทะในงานนั้น การทำงานจะได้ผลดีเป็นพิเศษ

เรื่องนี้มีเคล็ดลับที่น่ารู้อย่างหนึ่ง คือ หัวหน้างานทุกคนเวลามอบงานให้ผู้ใดผู้หนึ่งแล้ว เขาจะต้องคอยสังเกตดูว่า ผู้รับมอบแสดงกิริยาอาการอย่างไร ถ้ารู้สึกว่าการมอบไม่พอใจแม้แต่น้อย เช่น แสดงทางสีหน้าหรือกิริยาว่าไม่พอใจ เขาจะรู้สึกน้อยใจและไม่ต้องการคนเช่นนั้นอยู่ร่วมวงงานกับเขา แต่ถ้าผู้รับมอบงานรับด้วยความเต็มใจ ผู้มอบงานก็จะมี ความสบายใจ และรักใคร่ในผู้นั้น

วิริยะ คือ ความขยันหมั่นเพียรในการทำงาน ความเพียรตรงกันข้ามกับความเกียจคร้าน โดยปกติคนเกียจคร้านเป็นคนขลาดต่อเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ชอบอ้างเล่ห์ต่าง ๆ กลัวหนาว กลัวร้อน กลัวแดด กลัวฝน รวมความว่า คนเกียจคร้านคือคนขลาด ส่วนคนที่มีวิริยะเป็นคนกล้า คือกล้าสู้กับความเหนื่อยยากลำบากและเหตุการณ์ที่คนเกียจคร้านชอบอ้างนั้น

ประโยชน์ของวิริยะ

ประโยชน์ของวิริยะโดยตรงก็คือการจัดความเกียจคร้านเสียได้ ถ้าพิจารณาให้ยาวความไปเรา จะเห็นว่า งานต่าง ๆ ที่จะสำเร็จได้ผลดี ผู้ทำจะต้องทำให้ถูกต้องตามหลักวิชา ถูกตามจังหวะ และเหตุการณ์แวดล้อมของแต่ละงาน ยกตัวอย่างเช่นเราขุดบ่อจะเอาน้ำก็ต้องขุดต่อเนื่องลงไปจนถึงน้ำ และใส่ปลอกกัน บ่อพุ่งเรียวเรียบร้อยแล้วจึงหยุด ถ้าใครขุดบ่อแบบทำ ๆ หยุด ๆ เดือนละศอกละคืบ จะเป็นอย่างไร บ่อที่ขุดแล้วก็จะทับถมลงไปต้องขุดกันใหม่ซ้ำไป แต่การที่คนเราจะทำงานต่อเนื่องได้ดังนี้ ต้องอาศัยวิริยะในใจ

วิธีปฏิบัติให้เกิดวิริยะ

ในทางปฏิบัติ การปลุกฝังความเพียรในการทำงานเราจะต้องพิจารณาถึงเหตุผล ๒ ทาง คือ

๑.นึกถึงความจำเป็นของงาน คือ เราต้องการความสำเร็จของงาน แต่ปัจจัยสำคัญที่จะให้เรา ไปถึงความสำเร็จคือความเพียร การที่เราต้องการความสำเร็จ แต่ไม่สร้าง ความเพียรกลับไปเกียจคร้านเสีย เป็นการขัดตัวเอง ความสำเร็จของงานนั้นก็แล้วแต่ งานใหญ่มากสำคัญมาก ผู้ทำก็ยิ่งต้องปรารถนาความเพียรมากจึงจะพอ กัน เหมือนเราจะขับรถไปยังจุดหมายปลายทาง จะใช้น้ำมัน

^{๔๕} โรงเรียนการศาสนาและศีลธรรมทหารบก, วิชาการศาสนาและศีลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑/๒๕๒๙. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, ๒๕๒๙), หน้า ๒๗๖-๗.

มากนักอย่าไรก็แล้วแต่จุดหมายของเราจะอยู่ใกล้หรือไกล อยากจะไปไกลแต่จะใช้น้ำมันน้อยก็ย่อมไม่สำเร็จ^{๔๖}

๒.นึกถึงคุณค่าของชีวิต คนเกียจคร้านที่หลบเลี่ยงงานมักจะอ้างความกลัวแก่ กลัวตาย แต่ถ้าพิจารณาโดยรอบคอบแล้วถึงจะไม่ทำงานเลยก็แก่ก็ตายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะให้มันแก่เปล่าตายเปล่าทำไม คุณค่าของชีวิตอยู่ทำงาน เราทำงานเสียจะไม่ดีกว่าหรือ กล่าวโดยสรุปแล้ว วิธีระยะคือ ๑.เร่งปลูกฉันทะขึ้นให้มากแล้วฉันทะจะหนุนให้เกิดวิริยะ ๒.คบหาสมาคมกับคนที่ขยันขันแข็งอย่ามั่วสุมกับคนเกียจคร้านเชื่องช้า

จิตตะ หมายถึงความเอาใจใส่กับงานที่ตนทำ พุดง่าย ๆ คือหมั่นตรวจตราดูแล เอาใจจ่อไว้กับงานของตน

ประโยชน์ของจิตตะ

เรื่องการทำงานนั้นเป็นทฤษฎีพิเศษ คืองานแทบทุกอย่างมักมีความเปลี่ยนแปลง หรือแปรสภาพไป ผิดจากที่ผู้ทำคาดการณ์ไว้ ทั้งนี้เพราะขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมหลายประการ ยกตัวอย่างเช่น เราปลูกบ้านเรือน เราคิดเหมือนกันว่าประตูหน้าต่างจะต้องติดกลอนไว้ เพื่อกันขโมย แล้วก็ได้มอบหมายให้คนเฝ้ารักษาคอยปิดเปิดแล้วด้วย ถึงกระนั้นก็นอนใจไม่ได้ เพราะว่าตัวคนเฝ้านั้นเองอาจเผลอ ไม่ได้ลงกลอน ขโมยก็เข้าบ้านได้ นี่ยกตัวอย่าง เราจะป้องกันเหตุดังกล่าวได้ก็ด้วยตนเองเป็นคนที่มีอิทธิบาทข้อจิตตะ คือเอาใจใส่ตรวจตราอยู่เสมอ จริ่งอยู่ความเสียหายบางอย่างย่อมอยู่นอกวิสัย แม้เราจะตรวจตราอยู่อย่างไรก็เสียหายจนได้ แต่ถ้ามีจิตตะเอาใจฝักใฝ่อยู่แล้ว คนก็จะแก้ไขเหตุการณ์ได้ทันทั่วทั้งที่ เหมือนคนที่ดูแลบ้านเรือนของตนดี ย่อมชนของมีค่าออกจากบ้านได้ทันก่อนที่ไฟจะลามมาถึง

วิธีปฏิบัติของจิตตะ

เมื่อท่านจะทำงานสิ่งใด จงพยายามศึกษารายละเอียดของงานนั้นให้เข้าใจ เราใช้สำนวนอีกอย่างหนึ่งว่า “ความต้องการของงาน” คือให้รู้งานที่เราจะทำนั้นมันต้องการอะไรบ้าง ยกตัวอย่างเช่น จะปลูกต้นไม้เราก็ต้องรู้ความต้องการของงานปลูกต้นไม้ที่ว่า ต้องรดน้ำเวลาไหน ให้ปุ๋ยกี่วันครั้ง อากาศอย่างไร อะไรเป็นศัตรูพืช ต้องการร่วมแสงแดด อากาศ เป็นอย่างไร เมื่อได้ศึกษาความต้องการของงานดีแล้วก็ตรวจตราให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ ในวงการขนาดใหญ่ เขาถึงกับจ้างผู้ตรวจงานไว้ และผู้ตรวจงานก็วางแผนการตรวจ ทำตารางการปฏิบัติงานไว้พร้อม เพื่อกันเผลอ แม้ทางปฏิบัติธรรมพระพุทธเจ้าก็ทรงวางแผนไว้กันเผลอ นั่นคือทรงวางหลักอธิกนิหปจจเวกชนไว้ให้

ฉะนั้นในทางปฏิบัติ

๑.เมื่อทำงานใดเราจะต้องมีความรับผิดชอบในงานนั้น คือ มุ่งความสำเร็จของงาน

๒.พยายามตรวจตราสอบดูความต้องการของงานอยู่เสมอ

๓.ระวังความเสื่อมต่าง ๆ อันจะเกิดขึ้นแก่งานนั้น

วิมangsa คือ การใช้ปัญญาพิจารณางาน หมายความว่า คิดค้นหาเหตุผลในการทำงานให้ได้ผลดีขึ้น รวมความว่าทำงานอย่างคนมีหัวคิด คุณธรรมข้อนี้เป็นผลดีโดยตรง คือ

^{๔๖} กรมศาสนา, กรม, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๓๕, พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมศาสนา, ๒๕๒๑), หน้า ๒๙๔-๕.

๑.สามารถเลือกทำงานที่ดี และทำในทางที่ถูกไม่ให้คนอื่นหลอกลวงหวังเหยี่ยวในทางที่ผิด พุดสั้น ๆ คือรู้ผิดรู้ชอบด้วยตนเอง

๒.สามารถวิจัยเหตุผลในการทำงาน ให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป หาวิธีหุ่นแรง หุ่นเวลา หุ่นวัตถุ อุปกรณ์ และค่าใช้จ่ายซึ่งเป็นผลที่ต้องการในงานทุกอย่าง

ประโยชน์ของคำว่า วิมังสา

วิมังสาก็คือปัญญา เป็นแสงสว่างพอใจ ถอยออกมาเทียบกับสิ่งภายนอกเสียก่อนก็ได้ คนเรามักจะมีมิมิเท่าสมบูรณ์ แต่ก็ยังจำเป็นต้องมีอวัยวะเครื่องเห็นอีกอย่างหนึ่งคือ ตา เวลาทำงานเราจะต้องอาศัยลมตากดูด้วย เราจึงจะรู้ว่าตัวหนังสือที่เขียนนั้นเรียบร้อยหรือไม่ และแม้มีตาแล้วในที่บางแห่งยังต้องมีแสงสว่างช่วยให้มองเห็นอีกด้วย จึงจะทำไม่ผิด วิมังสาถ้าจะเปรียบก็เหมือนตาหรือเหมือนแสงสว่างนั่นเอง นอกจากช่วยให้เราทำงานไม่ผิดแล้วยังช่วยให้เรามองเห็นลู่ทางที่จะทำงานให้ได้ผลดีขึ้นด้วย ชี้ให้เห็นความเจริญของโลกในส่วนรวมด้วยก็ได้ ในสมัยก่อนยานพาหนะอย่างดีก็มีม้า โค ช้าง เกวียน เรือล้อเรือแจว แต่อาศัยที่มนุษย์เราใช้วิมังสาประกอบการทำงาน คิดค้นเรื่อยมา จนถึงมีรถยนต์ เรือยนต์ รถไฟ เครื่องบิน ฯลฯ ที่เราเห็นอยู่ทุกวันนี้ วิวัฒนาการมาด้วยแรงวิมังสาทั้งสิ้น

วิธีปฏิบัติของวิมังสา

เมื่อจะทำงานสิ่งใดต้องศึกษาวิธีทำให้แม่นยำ และวิจัยหาวิธีทำที่ดีกว่า ถ้าเป็นงานใหญ่หรือตนไม่แน่ใจ ก็จัดให้มีการประชุมระดมปัญญาของหมู่คณะเข้าช่วย หรือปรึกษาหารือท่านผู้รอบรู้ประกอบด้วย

ในทางปฏิบัติ จะต้องแบ่งงานออกเป็นขั้น ๆ คือ

๑.วางแผนงาน

๒.ทำงานตามแผน

๓.ตรวจวิจัยผลงาน

รวมความว่าทำงานด้วยสมองมิใช่สักแต่จะใช้กำลังแรง

อานิสงส์ของการเจริญอิทธิบาท

ในมหัศจรรย์สูตร ได้กล่าวว่า ตูกรภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อันภิกษุเจริญ กระทำให้มากแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ก็อิทธิบาท อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย ฉันทสมาธิ และปธานสังขาร ดังนี้ว่า ฉันทะของเรา จักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หุดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้องหลังเบื้องหน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น เบื้องหลังฉันใด เบื้องหน้าก็ฉันนั้น เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบนฉันใด เบื้องล่างก็ฉันนั้น กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันก็ฉันนั้น เธอมีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ วิมังสาสมาธิ และปธานสังขาร ดังนี้ว่า วิมังสาของเรา จักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หุดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้องหลังและเบื้องหน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น เบื้องหลังฉันใดเบื้องหน้าก็ฉันนั้น เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบนฉันใด เบื้องล่างก็ฉันนั้น กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันก็ฉันนั้น เธอมีใจเปิดเผย

ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อธิบาต ๔ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มาก ซึ่งอธิบาต ๔ อย่างนี้ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มาก ซึ่งอธิบาต ๔ อย่างนี้ย่อมกระทำให้แจ้ง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่

ประโยชน์ของอธิบาต ๔

๑.ประโยชน์ของฉันทะ คือเป็นข้าศึกต่อความเบื่อหน่าย ทำให้ไม่เบื่อหน่าย ไม่ท้อแท้ มีกำลังต่อสู้ป้องกันสร้างสรรค์สิ่งที่ตนรัก ทำให้งานหนักกลายเป็นงานเบา ที่ยากก็กลายเป็นง่าย ถ้าขาดฉันทะ ทำให้ขาดกำลังใจ เบื่องาน ทอดทิ้งงาน กลายเป็นคนจืดจาง ไม่ก้าวหน้า

๒.ประโยชน์ของวิริยะ คือการจัดความเกียจคร้าน ทำให้งานต่อเนื่อง ถ้าขาดวิริยะจะเป็นคนอ่อนแอ หนีที่ยากไปหาแต่ที่ง่าย ทำอะไรไม่สำเร็จ ขาดความก้าวหน้า มีแต่งานค้าง กลายเป็นคนหย่อนสมรรถภาพ

๓.ประโยชน์ของจิตตะ คือทำให้ทราบความเป็นไปของงานอยู่เสมอ เมื่อมีปัญหาสามารถแก้ไขเหตุการณ์ได้ทันทั่วทั้งที่ ถ้าขาดจิตตะงานอาจเสียหายได้โดยไม่รู้ตัว หรือรู้ตัวเมื่อสายเกินแก้ไขแล้ว

๔.ประโยชน์ของวิมังสา คือช่วยให้งานไม่ผิดพลาด และทำให้มองเห็นช่องทางที่จะทำงานได้ผลดี ถ้าขาดวิมังสาจะทำงานผิดๆ ถูก ๆ เปลืองทุนเปลืองแรงเวลา และทำให้โง่เขลา^{๔๗}

ประโยชน์ของอธิบาต ๔ ดังกล่าวนี้นี้ จะเห็นได้ว่า ฉันทะกับวิริยะ เป็นหลักปฏิบัติที่ช่วยให้บุคคลมีความสามารถในการเผชิญปัญหาและอุปสรรคในการทำงานได้เป็นอย่างดี โดยมีจิตตะและวิมังสา เป็นหลักปฏิบัติที่ช่วยให้การเอาชนะปัญหาและอุปสรรคในการทำงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ซึ่งในที่สุดแล้วก็จะช่วยเสริมให้บุคคลมีความสามารถในการเผชิญปัญหาและอุปสรรคมากขึ้นนั่นเอง กล่าวโดยสรุป อธิบาตทั้งสี่ข้อนี้ เป็นทฤษฎีที่สมบูรณ์ พระพุทธเจ้าทรงวางแนวป้องกันอันตรายไว้ให้ด้วยแล้ว ข้อสำคัญผู้ปฏิบัติจงพยายามปฏิบัติให้ครบ และให้เหมาะจะได้ผลดีแน่ เพื่อความจำง่ายเกี่ยวกับความหมายของอธิบาตสี่ ท่านจะจำไว้เตือนใจตัวเองดังนี้ก็ได้อีก จะได้ผลดีแน่ ฉันทะ เต็มใจทำ วิริยะ แข็งใจทำ จิตตะ ตั้งใจทำ วิมังสา เข้าใจทำ อธิบาตสี่นี้ทำให้งานสำเร็จสมประสงค์ หากงานนั้นไม่เหลือวิสัยที่จะพึงทำสำเร็จได้ สามารถสรุปเป็นคำกลอนว่า

ควรยึดถืออธิบาตสี่อันมีค่า	ช่วยพัฒนาให้งานดีเกิดมีผล
หนึ่งคือรักและพอใจในงานตน	สองท่วมนั่นความเพียรกล้าสู้หน้างาน
สามมุ่งมั่นฝึกฝนไม่จืดจาง	เพื่ออนาคตเพื่อศรีศักดิ์เพื่อหลักฐาน
สี่ตรึตรองเหตุผลไว้หลายประการ	กิจทุกด้านจะพัฒนาก้าวหน้าเอย... ^{๔๘}

^{๔๗} พระมหาอานาจ ปวฑฺฒโน, การบริหารการศึกษาตามหลักอธิบาต ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๕๙๕

^{๔๘} กนก จันทร์ขจร, คู่มือธรรมเพื่อชีวิต, กรุงเทพมหานคร:จิรการพิมพ์, ๒๕๔๙, หน้า ๒๑๘-๙.

๓.๑.๕. เบญจศีล (ศีล ๕) – เบญจธรรม (คุณธรรม ๕)

ศีล ๕ นั้นถือเป็นแนวปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปที่จะต้องประพฤติปฏิบัติเป็นศีลธรรมขั้นพื้นฐานอันจะทำให้นักเรียนโรงเรียนวิสุทธิโพธิ์โรงเรียนบ้านชุมแสงเป็นคนดีเป็นที่ต้องการของสังคม ทางโรงเรียนจึงมีการถ่ายทอดเนื้อหา ดังนี้

๑) ความหมายของศีล ๕

ความหมายของคำว่า “ศีล” ในพระพุทธศาสนานั้นมีปรากฏอยู่ในหลักธรรมคำสั่งสอนคือในพระไตรปิฎก รวมไปถึงคำอธิบายความที่ปรากฏในคัมภีร์พระอรรถกถา ฎีกา ทั้งนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาก็ได้กล่าวถึงความหมายของศีลไว้หลายแห่งด้วยกันดังนี้ในมหานามสูตรอังคุตตรนิกาย อฏฺฐกนิบาต พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องศีล โดยเฉพาะศีล ๕ โดยทรงมุ่งถึงการรักษากายและวาจาให้เรียบร้อยว่า “ มหานามะ เมื่อใดแล อุบาสกเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติดิในกามเป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ เป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เมื่อนั้นอุบาสกชื่อว่าผู้มีศีลด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล”^{๔๙}

ในกฎทันทสูตร ที่มณิกาย สีสันธวรรค พระพุทธเจ้าตรัสศีล โดยทรงเรียกว่า “สิกขาบท” โดยให้เป็นข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับควบคุมกาย วาจา ว่า การที่บุคคลผู้มีจิตเลื่อมใส สมาทานสิกขาบททั้งหลาย คือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการประพฤติดิในกาม เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทนี้เป็นยัญซึ่งใช้ทุนทรัพย์และมีการตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลานิสงส์มากกว่ายัญสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ กวา นิยทานที่ทำสืบกันมา กว่าวิหารทาน และกว่าสรณคมนี^{๕๐}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคพระพุทธโฆสจารย์ได้อธิบายความหมายของ ศีล ไว้ว่า คำว่า “ศีล” นี้แปลว่า ปกติ คือทำกายและวาจาให้เป็นปกติให้เรียบร้อย ไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ผู้ใด, แปลว่า เย็น คือทำให้เป็นคนเยือกเย็น ทำให้เย็นกาย เย็นใจ ไม่ต้องเดือดร้อนเพราะขาดศีล, แปลว่า เกษม คือปลอดภัย ทำให้เบากายเบาใจ อีกอย่างหนึ่ง คำว่าศีลนี้ มีความหมายเป็น สีสนะ กล่าวคือ เป็นมูลราก ส่วนคำว่า “สีสนะ” นี้ ก็คือกิริยาที่รวมเอาไว้อย่างดี หมายถึงความที่กรรมในทวารมีกายกรรมเป็นต้นไม่กระจัดกระจายโดยความมีระเบียบอันดีอย่างหนึ่ง คือความเข้าไปรับไว้ หมายถึง ความเป็นที่รองรับโดยความเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย หรืออีกนัยหนึ่งว่า ศีล คือ เจตนา หมายถึงเจตนางดเว้นจากบาป คือ การสำรวม หมายถึง ความสำรวมในปาติโมกข์ ความสำรวมอย่างมีสติ สำรวมด้วยความรู้ สำรวมด้วยความอดทน และสำรวมด้วยความเพียรพยายามความไม่ล่งละเมิดการไม่ล่งละเมิดด้วยกาย หรือด้วยวาจาของผู้ที่สมาทานศีลแล้ว^{๕๑}

^{๔๙} อ. อนุช. (ไทย) ๒๓/๒๕/๒๖๙.

^{๕๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๕๒/๑๔๗.

^{๕๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐-๑๑.

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค พระอุปัชฌายะ กล่าวความหมายของศีลไว้ว่า ศีล หมายถึง ศีระ ความเย็น สันติ ดีเลิศ การกระทำปกติและสภาพปกติตามธรรมชาติของทุกข์และสุข ศีล หมายถึง ความเย็น มืออธิบายว่า ไม้จันทน์ที่มีความเย็นมากที่สุดช่วยทุเลาความร้อนของพิษไข้ในร่างกายได้ฉันใด ศีลก็ฉันนั้น คือ ช่วยทุเลาไข้ใจที่เกิดจากความสะดุ้งกลัวหลังจากศีลขาดและก่อให้เกิดปราโมทย์ หมายถึง สันติ มืออธิบายว่า ถ้าบุคคลมีศีล เขาจะมีความประพฤติเรียบร้อยไม่สร้างความหวาดกลัวให้เกิดขึ้น^{๕๒}

๑) ปาณาติบาต มืองค์ ๕ คือ (ก) สัตว์มีชีวิต (ข) รู้ยู่สัตว์มีชีวิต (ค) มีจิตคิดจะฆ่า (ง) มีความพยายามในการฆ่า (จ) สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น

๒) อทินนาทาน มืองค์ ๕ คือ (ก) ของผู้อื่นหวงแหน (ข) รู้ยู่ว่าเขาหวงแหน (ค) มีจิตคิดจะลัก (ง) มีความพยายามลัก (จ) ลักของได้ด้วยความพยายามนั้น

๓) กาเมสุมิฉฉาจาร มืองค์ ๔ คือ (ก) สตรีหรือบุรุษที่ไม่ควรละเมิด (ข) จิตคิดจะเสพ (ค) มีความพยายามในการเสพ (ง) ยังมรรค คือ อวัยวะสืบพันธุ์ให้ถึงกัน

๔) มุสาวาท มืองค์ ๔ คือ (ก) เรื่องไม่จริง (ข) จิตคิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน (ค) มีความพยายามเกิดจากจิตที่คิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อนนั้น (ง) ผู้อื่นเข้าใจความที่พูดนั้น

๕) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน มืองค์ ๕ คือ (ก) สิ่งนั้นเป็นของเมา (ข) จิตใคร่จะดื่ม (ค) มีความพยายามเกิดจากจิตที่ใคร่จะดื่ม (ง) กลับให้ล่องลาคอกลงไป^{๕๓}

องค์ประกอบของ ศีล ๕ ได้แก่

๑) ปาณาติบาต มืองค์ ๕ คือ (ก) สัตว์มีชีวิต (ข) รู้ยู่สัตว์มีชีวิต (ค) มีจิตคิดจะฆ่า (ง) มีความพยายามในการฆ่า (จ) สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น

๒) อทินนาทาน มืองค์ ๕ คือ (ก) ของผู้อื่นหวงแหน (ข) รู้ยู่ว่าเขาหวงแหน (ค) มีจิตคิดจะลัก (ง) มีความพยายามลัก (จ) ลักของได้ด้วยความพยายามนั้น

๓) กาเมสุมิฉฉาจาร มืองค์ ๔ คือ (ก) สตรีหรือบุรุษที่ไม่ควรละเมิด (ข) จิตคิดจะเสพ (ค) มีความพยายามในการเสพ (ง) ยังมรรค คือ อวัยวะสืบพันธุ์ให้ถึงกัน

๔) มุสาวาท มืองค์ ๔ คือ (ก) เรื่องไม่จริง (ข) จิตคิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน (ค) มีความพยายามเกิดจากจิตที่คิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อนนั้น (ง) ผู้อื่นเข้าใจความที่พูดนั้น

๕) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน มืองค์ ๕ คือ (ก) สิ่งนั้นเป็นของเมา (ข) จิตใคร่จะดื่ม (ค) มีความพยายามเกิดจากจิตที่ใคร่จะดื่ม (ง) กลับให้ล่องลาคอกลงไป^{๕๔}

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช กล่าวถึง อานิสงส์ของศีล ๕ มีดังนี้

๑. ผู้ที่รักษาศีลข้อ ๑ ด้วยการไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ด้วยเศษของบุญที่รักษาศีลข้อนี้ เมื่อน้อมนำมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะทำให้มีพลานามัยแข็งแรง ปราศจากโรคภัย ไม่ไข้โรค อายุยืนยาว ไม่มีศัตรู เบียดเบียนให้ต้องบาดเจ็บ ไม่มีอุบัติเหตุต่างๆที่จะทำให้บาดเจ็บหรือสิ้นอายุเสียก่อนวัยอันสมควร

^{๕๒} พระอุปัชฌายะ, วิมุตติมรรค, แปลโดย คณาจารย์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๙-๑๐.

^{๕๓} อภ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒-๓.

^{๕๔} อภ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒-๓.

๒. ผู้ที่รักษาศีลข้อ ๒ ด้วยการไม่ถือเอาทรัพย์ของผู้อื่นที่เจ้าของมิได้เต็มใจให้ด้วยเศษของบุญที่นำมาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมทำให้ได้เกิดในตระกูลที่ร่ำรวย การทำมาหาเลี้ยงชีพในภพหน้ามักจะประสบช่องทางที่ดี ทำมาค้าขึ้นและมั่งมีทรัพย์ ทรัพย์สมบัติไม่วิบัติหายนะไปด้วยภัยต่างๆ เช่น อัคคีภัย วาตภัย โจรภัย ฯลฯ

๓. ผู้ที่รักษาศีลข้อ ๓ ด้วยการไม่ล่วงประเวณีในคูครอง หรือคนในปกครองของผู้อื่นด้วยเศษของบุญที่รักษาศีลข้อนี้ เมื่อนำมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะประสบโชคดีในความรัก มักได้พบรักแท้ที่จริงจัง และจริงใจ ไม่ต้องอกหัก อกโรย และอกเตาะ ครั้นเมื่อมีบุตรธิดา ก็ว่านอนสอนง่าย ไม่ดื้อด้น ไม่ถูกผู้อื่นหลอกลวงหลอคร้อนาจารย์ไปทำให้เสียหาย บุตรธิดาย่อมเป็นอภิชาตบุตร ซึ่งจะนำเกียรติยศชื่อเสียงมาสู่วงศ์ตระกูล

๔. ผู้ที่รักษาศีลข้อ ๔ ด้วยการไม่กล่าวมุสา ด้วยเศษของบุญที่รักษาศีลข้อนี้ เมื่อนำมาเกิดเป็นมนุษย์ จะทำให้เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงไพเราะ พุดจามน้ำมีนวลชวนฟัง มีเหตุมีผล ชนิดที่เป็น “พุทธราชา” มีโวหารปฏิภาณไหวพริบในการเจรจา จะเจรจาสงครามสิ่งใดก็มีผู้เชื่อฟังและเชื่อถือสามารถว่ากล่าวสั่งสอนบุตรธิดาและศิษย์ให้อยู่ในโอวาทได้ดี

๕. ผู้ที่รักษาศีลข้อ ๕ ด้วยการไม่ดื่มสุราเมรัยเครื่องหมักดองของมึนเมา ด้วยเศษของบุญที่รักษาศีลข้อนี้ เมื่อนำมาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมทำให้เป็นผู้ที่มีสมอง ประสาท ปัญญาความคิดแจ่มใส จะศึกษาเล่าเรียนสิ่งใดก็แตกฉานและทรงจำได้ง่าย ไม่หลงลืมเพื่อนเลอะเลือน ไม่เสียสติวิกลจริต ไม่เป็นโรคสมอง โรคประสาท ไม่ปัญญาทึบ ปัญญาอ่อนหรือปัญหานิ่ม^{๕๕}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง ศีล ๕ หรือ เบญจศีลไว้ว่า ความประพฤติชอบทางกายและวาจา, การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย, การรักษากายตามระเบียบวินัย, ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน^{๕๖}

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี คือ เว้นจากการปลงชีวิต, เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน (to abstain from killing)

๒. อทินนาทานา เวรมณี คือ เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้, เว้นจากการลักโก่ง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน (to abstain from stealing)

๓. กามสุมิจฉาจาร่า เวรมณี คือ เว้นจากการประพฤติผิดในกาม, เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่มีผู้อื่นรักใคร่หวงแหน (to abstain from sexual misconduct)

๔. มุสาวาทา เวรมณี คือ เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง (to abstain from false speech)

๕. สุราเมรัยมชฺชปมาทภูฏานา เวรมณี คือ เว้นจากน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท, เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ (to abstain from intoxicants causing heedlessness) ศีล ๕ ข้อนี้ เรียกว่า สิกขาบท ๕ (ข้อปฏิบัติในการฝึกตน - training rules) บ้าง ธรรม ๕ บ้าง เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ ก็ถือว่าเป็นผู้มีศีล คือเป็นเบื้องต้นที่จัดว่าเป็นผู้มีศีล (virtuous)

^{๕๕} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, **วิธีสร้างบุญบารมี**, (กรุงเทพมหานคร : วัดบวรนิเวศวิหาร, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗ - ๒๒.

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง. แมส โปรดักส์ พ.ศ. ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๕.

คำว่าเบญจศีล ที่มาในพระไตรปิฎก ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอุปทาน และพุทธวงศ์ ต่อมาในสมัยหลัง มีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่าเป็น นิจศีล (ศีลที่ควรศึกษาเป็นประจำ - virtues to be observed uninterruptedly) บ้าง ว่าเป็น มนุษยธรรม (ธรรมของมนุษย์หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ - virtues of man) บ้างและทำได้กล่าวถึงหลักเบญจธรรมอีกว่า

เบญจธรรม หรือ เบญจกัลยาณธรรม (ธรรม ๕, ธรรมอันดีงามห้าอย่าง, คุณธรรมห้าประการ คู่กับเบญจศีล เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล ผู้รักษาเบญจศีลควรมีไว้ประจำใจ- the five ennobling virtues; virtues enjoined by the five precepts)

๑. เมตตาและกรุณา (ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญ และความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์-loving-kindness and compassion) คู่กับศีลข้อที่ ๑

๒. สัมมาอาชีวะ (การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต-right means of livelihood) คู่กับศีลข้อที่ ๒

๓. กามสังวร (ความสำวรในกาม, ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ไม่ให้หลงใหลในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส -sexual restraint) คู่กับศีลข้อที่ ๓

๔. สัจจะ (ความสัตย์ ความซื่อตรง - truthfulness, sincerity) คู่กับศีลข้อที่ ๔

๕. สติสัมปชัญญะ (ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยั้งคิด รู้สึกตัวเสมอว่าสิ่งใดควรทำ และไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท - mindfulness and awareness; temperance) คู่กับศีลข้อที่ ๕^{๕๗}

เตือนตรง ได้กล่าวถึง ธรรมะสำหรับมนุษย์ไว้ว่า คือ ธรรมที่ทำให้มนุษย์ดีกว่าสัตว์เดรัจฉาน (หรือมนุษย์) มี ๕ ประการ ดังนี้^{๕๘}

๑. รักเป็น (เมตตาและกรุณา) ปรารถนาให้ทุกข์ชีวิตมีสุขพ้นจากความทุกข์ภัยมีจิตใจอ่อนโยน ไม่โหดร้ายรุนแรง

๒. เย็นได้ (สัมมาอาชีวะ) ไม่ตาตุกเป็นไฟคิอดอยากได้ของคนอื่น เลี้ยงชีวิตด้วยงานสุจริตและด้วยจิตพอเพียง

๓. ไคร่ดี (กามสังวร) มีความสำรวมระวังทางกาม มีกายวาจางาม ไม่ลวนลามส่อสอนเยี่ยงสัตว์เดรัจฉาน

๔. มีเครดิต (สัจจะ) คิด พูด ทำ ด้วยความซื่อสัตย์ สุจริตและจริงใจ ไม่เล่ห์เหลี่ยมมายา น้าเคารพนับถือ

๕. จิตแจ่มใส (สติสัมปชัญญะ) ไม่หลงใหลมัวเมา ไม่ประมาทเลินเล่อ รู้ตัวทั่วพร้อมว่าอะไรควรและไม่ควร ธรรมนี้ได้แก่เบญจธรรม ๕ คู่กับเบญจศีล ๕ เรียกว่า “ธรรมะมนุษย์” ก็เพราะธรรมะนี้มีแล้วทำให้คนเป็นมนุษย์สมบูรณ์ถ้าไม่มีธรรมะนี้แล้วคนก็ไม่แตกต่างอะไรจากสัตว์เดรัจฉาน

สรุปได้ว่า ศีล เป็นบรรทัดฐานทางสังคมอย่างหนึ่ง กล่าวคือ เป็นข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจา ให้ตั้งอยู่ในความดีงามและการรักษาสังคมให้เป็นปกติ โดยการปฏิบัติตามระเบียบวินัยของสังคมกำหนดขึ้น โดยศีลสำหรับผู้ครองเรือน หรือชาวพุทธทั่วไป คือ ศีล ๕ ประกอบไปด้วย

๑) ปาณาติปาตา เวรมณี งดเว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕.

^{๕๘} เตือนตรง, **ธรรมะมนุษย์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (จัดพิมพ์และจำหน่ายโดย สือตะวันและกองทุนไตรสิกขา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑.

- ๒) อทินนาทานา เวรมณี จตเว่นจากการถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้
 ๓) กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี จตเว่นจากการประพฤติดินในกาม
 ๔) มุสาวาทา เวรมณี จตเว่นจากการกล่าวเท็จ
 ๕) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี จตเว่นจากการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
 ประมาท^{๕๙}

การไม่ละเมิดต่อชีวิต ต่อทรัพย์สินต่อของรักของกันและกัน การไม่ใช้วาจาละเมิดความจริง เพราะเห็นแก่ตนและมุ่งทำลายผู้อื่น และการไม่ยอมทำลายสติสัมปชัญญะหรือความสำนึกผิดชอบชั่วดีของตนด้วยการตกไปในอำนาจของสิ่งเสพติด^{๖๐} เป็นระเบียบความประพฤติขั้นต้นอย่างน้อยที่สุด สำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคมที่จะสร้างสภาพเกื้อกูลให้เกิดขึ้น

ศีล คือ ความประพฤติดีทางกายและวาจา โดยมีเจตนางดเว้นจากความชั่ว ทางกาย เว้นจากการฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ประพฤติดินในกาม ทางวาจา เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพอเจอ และเว้นจากการดื่มสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

ศีลเป็นที่พึงเบื้องต้นแห่งการปฏิบัติธรรมทั้งปวง เพราะศีลกำจัดกิเลสอย่างหยาบ ที่จะเกิดขึ้นมาทางกายและทางวาจา ศีลเป็นประมุขของธรรมทั้งปวง คือเป็นขอบปฏิบัติเบื้องต้นของการปฏิบัติธรรมอื่นต่อไป

หลักเบญจธรรม (คุณธรรม ๕)

เบญจธรรม คือ หลักธรรม ๕ ประการอันเป็นคูของ เบญจศีล แต่ละข้อมีความหมาย ดังนี้

๑. เมตตากรุณา คือ ปราบปรามให้ผู้อื่นมีความสุข และช่วยเหลือเขาให้พ้นทุกข์ การไม่ทำร้ายผู้อื่นนั้นกันบวเป็นคนดีแล้ว แต่ถาจะใหดียิ่งขึ้น ต้องเอื้อเฟื้อช่วยเหลือผู้อื่นด้วย สังคมจึงจะสงบร่มเย็นยิ่ง ๆ ขึ้น

๒. สัมมาอาชีวะ คือ ตั้งใจทำมาหาเลี้ยงโดยสุจริต หมายถึง การหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ ธรรมข้อนี้คู่กับศีลข้อสองที่ไหละเว้นจากการถือเอาของที่เจ้าไม่ให คนที่ประกอบอาชีพสุจริต ขยันขันแข็งในการทำมาหากิน ยอมยินดีกับของที่ตนหาได้เอง ไม่คิดฉกฉวยเอาของผู้อื่น

๓. กามสังวร คือ ระมัดระวังในเรื่องรัก ๆ ใคร ๆ ทางกามารมณ์หมายถึง การยินดีเฉพาะในคูครองของตนและการไม่คิดหมกมุ่นอยู่แต่เรื่องความรักความใคร่จนเกินขอบเขต การที่คนเรามีความต้องการทางเพศนั้น มีไชของผิดปกติแต่อย่างใด แต่ถาเดินสายกลางไว้ ก็จะทำให้เราไม่ไปผิดลูกเมีย ผู้อื่น ธรรมข้อนี้คู่กับศีลข้อสาม

๔. สัจจาจา คือ รักษาวาจาให้ใดจริง บูชาคำจริง หมายถึง การพูดความจริง เป็นธรรมที่ใช้คู่กับศีลข้อสี่ที่ไหเว้นจากการพูดเท็จ ธรรมข้อนี้เป็นางส่งเสริมให้มนุษย์รู้จักแสดงไมตรีจิตต่อกันทางวาจา การพูดความจริงนี้หมายรวมถึงการพูดคำสุภาพ คำอ่อนหวาน และการสื่อสารที่ตรงกับความเปนจริง ไม่บิดเบือนสื่อ

๕. สติสัมปชัญญะ คือ ฝกตนมิไหประมาท หมายถึง มีสติรอบคอบรูสึกตัวอยู่ตลอดเวลาว่า กำลังทำอะไร พุดอะไร ธรรมข้อนี้คู่กับศีลข้อห้าที่ห้ามมิไหดื่มสุราเมรัย ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามศีลและ

^{๕๙} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๒.

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพ มหานคร: โรงพิมพ์ ผลิธัมม์, ๒๕๕๕), หน้า ๙๐๔.

ธรรมข้อที่หาอยู่เสมอจะเป็นผู้ที่ไม่ว่าชาติใด ไม่ประมาณ จะทำการสิ่งใดก็จะสำเร็จได้โดยไม่ยาก และโอกาสที่จะผลต่อตัวทำผิดด้วยความประมาทก็มีน้อยหรือไม่มีเลย

ความสำคัญของคุณธรรม

คุณธรรมเป็นสิ่งที่ทุกคนควรประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์ หรือหลักธรรมชาติที่ควรประพฤติปฏิบัติ เพื่อเอื้ออำนวยประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น เป็นความประพฤติที่ดีงามของมนุษย์เรา เพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในสังคมและคุณธรรมจริยธรรม หมายถึง หลักของความคิด ความงาม ความถูกต้อง ซึ่งจะแสดงออกมาโดยการกระทำทั้งทางกาย วาจาและใจของแต่ละบุคคลซึ่งเป็นหลักประจำใจในการประพฤติปฏิบัติจนเกิดเป็นนิสัย เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ต่อตนเองต่อผู้อื่นและสังคม

พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต) ให้ความหมายของคุณธรรมไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง การดำเนินชีวิต ความเพียร การยังชีวิตให้ไป การครองชีวิต การใช้ชีวิต การเคลื่อนไหวของชีวิต ทุกแห่งทุกด้านทุกระดับ ทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจ จริยธรรมที่จะพูดต่อไปขอทำความเข้าใจกันก่อนว่าจะใช้ ในความหมายที่กว้างอย่างนี้ แม้แต่การปฏิบัติกรรมฐาน เจริญสมาธิ บำเพ็ญสมณะ เจริญวิปัสสนา ก็รวมอยู่ในคำว่า คุณธรรม^{๖๑}

พุทธทาสภิกขุ ให้ความหมายของคุณธรรมไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง คุณสมบัติฝ่ายดีโดยส่วนเดียว เป็นที่ตั้งหรือเป็นประโยชน์แก่สันติภาพและสันติสุขจึงเป็นที่ต้องการของมนุษย์ คุณธรรมเป็นสิ่งที่ต้องอบรมโดยเฉพาะเพื่อให้เกิดขึ้นเหมาะสมกับที่เราต้องการ^{๖๒}

พจนานุกรม ให้ความหมายคุณธรรมไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง คุณธรรมความดีงามที่มีอยู่ในตัวบุคคลโดยความหมาย ๒ นัย คือ

๑. โดยนัยที่เป็นภาวะทางจิตนั้น คุณธรรมแปลว่าความคิดที่ว่าบางพฤติกรรมเป็นสิ่งที่ถูกต้องที่ควรทำและเป็นที่ยอมรับ และบางพฤติกรรมเป็นสิ่งที่ผิดหรือเลว ทั้งนี้ไป ทั้งโดยความคิดเห็นของแต่ละบุคคลและแต่ละสังคม นอกจากนี้คุณธรรมยังเป็นคุณภาพหรือสถานะในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง ควรทำและยอมรับได้

๒. คุณธรรมเป็นระบบลักษณะการประพฤติและคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของคนส่วนใหญ่ซึ่งโดยทั่วไปแล้วเป็นที่ยอมรับกันในสังคมหรือเฉพาะกลุ่มคน คุณธรรม ตามรูปศัพท์ แปลว่าสภาพของคุณงามความดี

ลิขิต ธีรเวคิน ได้ให้ความหมายของ “คุณธรรม” ไว้ว่าหมายถึงจิตวิญญาณของปัจเจกบุคคล ศาสนาและอุดมการณ์เป็นดวงวิญญาณของปัจเจกบุคคลและสังคมด้วยปัจเจกบุคคลต้องมีวิญญาณสังคมต้องมีจิตวิญญาณคุณธรรมของปัจเจกบุคคลอยู่ ที่การกล่อมเกลาริเริ่มรู้โดยพอ-แมสถาบันการศึกษาศาสนาพรรคการเมืองและองค์กรของรัฐ^{๖๓}

จรรยาพร ธรณินทร ให้ความหมายคุณธรรมไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง แนวความคิดที่ดี เป็นตัวบังคับให้ประพฤติดี คือสภาพคุณงามความดีทางความประพฤติและจิตใจและคุณธรรม คือ

^{๖๑} พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๘), หน้า ๓๔.

^{๖๒} พระพุทธทาสภิกขุ, **คุณธรรมสำหรับประชาชน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมศาสนา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๙๙.

^{๖๓} ลิขิต ธีรเวคิน, **คนไทยในอุดมคติ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม็ค, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗.

จริยธรรมที่แยกเป็นรายละเอียดแต่ละประเภท หากประพฤติปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ ก็จะเป็นสภาพคุณงามความดีทางความประพฤติและจิตใจของผู้นั้น

วคิน อินทสระ ได้กล่าวถึง คุณธรรม ไฉวะ หมายถึง อุปนิสัยอันดีงามซึ่งสั่งสมอยู่ในดวงจิต อุปนิสัยนี้ได้มาจากความพยายาม และความประพฤติที่ติดต่อกันมาเป็นเวลานาน^{๖๔}

วิทวัณณ ชัตติยะมาน ให้ความหมายคุณธรรมไฉวะ คุณธรรม หมายถึง เป็นสิ่งที่ดีงามที่อยู่ในจิตใจของมนุษย์ ซึ่งจะแสดงออกมาโดยการกระทำทางกาย และวาจา ที่เป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ได้สรุปหลักธรรมทางศาสนาและคุณธรรม ประกอบด้วยคุณสมบัติที่เป็นความดีงาม ความถูกต้อง ซึ่งมีอยู่ภายในจิตใจบุคคล ทำให้บุคคลนั้นพร้อมที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ อันจะเป็นประโยชน์ต่อตนเองโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น หรือทำประโยชน์ให้ผู้อื่น โดยไม่เบียดเบียนตนเอง หรือกระทำสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ดังนั้น ครูที่ประกอบด้วยคุณธรรมย่อมเป็นครูที่มีความเหมาะสมสำหรับความเป็นครู เป็นผู้ที่เหมาะสมควรได้รับการยกย่องจากสังคมโดยทั่วไป นิสิตครูจึงควรนำหลักธรรม ทางศาสนาและคุณธรรมที่ได้ศึกษาไปแล้ว ไปปฏิบัติเพื่อส่งเสริม ปองกัน แกไขและพัฒนาบุคลิกภาพและจรรยาบรรณครูของตนเองต่อไป

สาโรช บัวศรี ให้ความหมายคุณธรรมไฉวะ คุณธรรม หมายถึง หลักความประพฤติที่อบรมกริยาและปลูกฝังลักษณะนิสัย ให้อยู่ในครรลองของคุณธรรมหรือศีลธรรม คุณค่าทางจริยธรรมชี้ให้เห็นความเจริญงอกงามในการดำรงชีวิตอย่างมีระเบียบแบบแผนตามวัฒนธรรม ของบุคคลที่มีลักษณะทางจิตใจที่ดีงาม อยู่ในสภาพแวดล้อมที่โน้มนำให้บุคคลมุ่งกระทำความดี ละเว้นความชั่ว มีแนวทางความประพฤติอยู่ในเรื่องของความดี ความถูกต้อง ความควรในการปฏิบัติตนเพื่ออยู่ในสังคมได้อย่างสงบเรียบร้อย และเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น มีคุณธรรมและมโนธรรมที่จะสร้างความสัมพันธ์อันดี โดยมีสำนึกที่จะใช้สิทธิและหน้าที่ของตนตามค่านิยมที่พึงประสงค์

ไพฑูรย์ สีนลารัตน ให้ความหมายคุณธรรมไฉวะ คุณธรรม หมายถึง สมบัติหรือความสามารถที่มีอยู่ภายในตัวนักเรียนภายใต้จิตสำนึกของแต่ละบุคคล^{๖๕}

บุญมี แทนแก้ว ได้สรุปความหมายถึง คุณธรรม ไฉวะ หมายถึง สิ่งที่ดีงามที่สุดท้ายของบุคคลและสังคม จะเข้าถึงได้ต้องมีความรู้ดี ความรู้ถูกต้อง เพราะความรู้ดี ความรู้ถูกต้องจะสามารถปลูกฝังนิสัยที่ดีได้^{๖๖}

สรุปได้ว่า คุณธรรม หมายถึง สิ่งที่มีคุณค่ามีประโยชน์ เป็นลักษณะของความรู้สึกลึกซึ้งนึกคิดทางจิตใจ เป็นสภาพคุณงามความดีที่สั่งสมอยู่ในจิตใจของมนุษย์เป็นเวลายาวนาน เป็นตัวกระตุ้นให้มีการประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบที่ดีงาม คุณธรรมเป็นสิ่งที่ดีงามทางจิตใจ เป็นคุณค่าของชีวิต ในการบำเพ็ญประโยชน์ ช่วยเหลือเกื้อกูลแก่เพื่อนมนุษย์ ให้ความรักสามัคคี ความอบอุ่นมั่นคงในชีวิต

^{๖๔} วคิน อินทสระ, **พุทธจริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมธิตราย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๙๙.

^{๖๕} ไพฑูรย์ สีนลารัตน, **ความรู้คุณธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๗๘.

^{๖๖} บุญมี แทนแก้ว, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๕๐.

ดังนั้นคุณธรรมเป็นบ่อเกิดของจริยธรรม ที่แสดงออกให้เห็นถึงการปฏิบัติดี ปฏิบัติถูกต้อง อันเป็นผลมาจากความคิดที่สังคม หรือบุคคลมีความเห็นว่าเป็นการปฏิบัติที่ดี เป็นกรอบกำหนดไว้เพื่อให้สังคมเกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีความร่มเย็นเป็นสุข มีความรักความสามัคคี และมีความปลอดภัยในการดำเนินชีวิต

ความสอดคล้องกันระหว่าง“เบญจศีล”(ศีล ๕)กับ“เบญจธรรม”(เบญจธรรม)

“เบญจศีล” (ศีล ๕) หมายถึง ความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน ได้แก่

- (๑) ปาณาติปาตา เวรมณี (เว้นจากการปลงชีวิต เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน)
- (๒) อทินนาทานา เวรมณี (เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ เว้นจากการลัก โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ทำลายทรัพย์สิน)
- (๓) กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี (เว้นจากการประพฤติดีกในกาม เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน)
- (๔) มุสาวาทา เวรมณี (เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง)
- (๕) สุราเมรยมชชพมาทัฏฐานา เวรมณี (เว้นจากน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ)

“เบญจธรรม” (คุณธรรม) หมายถึง ธรรม ๕ ธรรมอันดีงามห้าอย่าง คุณธรรมห้าประการ คู่กับเบญจศีล เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล ผู้รักษาเบญจศีลควรมีไว้ประจำใจ ได้แก่

- (๑) เมตตาและกรุณา คือ ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญ และความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ ซึ่งคู่กับศีลข้อที่ ๑
- (๒) สัมมาอาชีวะ คือ การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต หรือ “ทาน” คือ การแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ซึ่งคู่กับศีลข้อที่ ๒
- (๓) กามสังวร คือ ความสังวรในกาม ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ไม่ให้หลงใหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส หรือ “สทาร์สันโดช” คือ ความพอใจด้วยภรรยาของตน ซึ่งคู่กับศีลข้อที่ ๓
- (๔) สัจจะ คือ ความสัตย์ ความซื่อตรง ซึ่งคู่กับศีลข้อที่ ๔
- (๕) สติสัมปชัญญะ คือ ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยั้งคิด รู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ และไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท หรือ “อัปมาทะ” คือ ความไม่ประมาท ซึ่งคู่กับศีลข้อที่ ๕

“กุศลกรรมบถ ๑๐” คือ ทางแห่งกุศลกรรม ทางทำความดี กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติว่าโดยหัวข้อย่อย ดังนี้

- ก. กายกรรม ๓ (การกระทำทางกาย)
 - (๑) ปาณาติปาตา เวรมณี (เว้นจากปลงชีวิต)
 - (๒) อทินนาทานา เวรมณี (เว้นจากถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้โดยอาการขโมย)
 - (๓) กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี (เว้นจากประพฤติดีกในกาม)
- ข. วจีกรรม ๔ (การกระทำทางวาจา)

(๔) มุสาวาทา เวมณี (เว้นจากพูดเท็จ)

(๕) ปิสุณาย วาจาเย เวมณี (เว้นจากพูดส่อเสียด)

(๖) ผรุสสาย วาจาเย เวมณี (เว้นจากพูดคำหยาบ)

(๗) สมณูปลาปา เวมณี (เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ)

ค. มโนกรรม ๓ (การกระทำทางใจ)

(๘) อนภิชฌา (ความไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของเขา)

(๙) อพยาปาท (ความไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น)

(๑๐) สมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ ถูกต้องตามคลองธรรม)

ผู้ที่เจริญหลักธรรมทั้ง ๓ ข้างต้นนั้น ถือว่าเป็น “ผู้ทรงศีล” ในระดับหนึ่ง ถ้าไม่ประพฤติดิตศีลเลย ถือว่า เป็น “ผู้มีศีล ๕ บริสุทธ์” ซึ่งการรักษาศีลทั้ง ๕ ข้อให้บริสุทธ์ ย่อมเป็นพื้นฐานทางจิตใจที่สำคัญที่จะส่งเสริมให้ก้าวหน้าขึ้นไปในการเจริญสมาธิภาวนา จะเห็นได้ว่า ทั้ง “เบญจศีล” และ “เบญจธรรม” สามารถจำแนกออกเป็นข้อบังคับในควบคุมการกระทำ เรียกว่า “กรรม” ในหลักธรรม “กุศลกรรมบถ ๑๐” ซึ่งเป็นการชี้แนะแนวทางในการสร้างความคิด “กุศลกรรม” เพื่อเว้นจากการทำความชั่ว “อกุศลกรรม” แต่ถ้าเคยกรรมชั่วหรือบาปกรรมมาก่อนแล้ว ก็ไม่ควรกระทำให้เกิดอีก โดยแยกออกเป็น ๓ ทาง ได้แก่ (๑) กายกรรม (๒) วจีกรรม และ (๓) มโนกรรม ดังนั้น กล่าวโดยสรุป การกล่าวถึง “ศีล” ให้พิจารณาถึงเรื่อง “ไตรสิกขา” คือ แนวทางการศึกษาพระศาสนาใน ๓ ด้าน ได้แก่ (๑) อธิศีลสิกขา คือ การศึกษาเกี่ยวหลักธรรม ดังเช่น ปรียัติสัทธรรม (๒) อธิจิตตสิกขา คือ การศึกษาเกี่ยวแนวทางแห่งมรรคในการเจริญจิตใจให้ “ปัสสัทธิ” (สงบ) และเป็น “สมาธิ” (จิตตั้งมั่นแน่วแน่ เป็นหนึ่งเดียว คือ “เอกัคคตา”) ดังเช่น ปฏิบัติสัทธรรม และ (๓) อธิปัญญาสิกขา คือ การศึกษาผลที่เกิดจากการเจริญปัญญาโดยใช้ “ญาณทัสสนะ” ในการพัฒนาปัญญาให้เกิดขึ้น เพื่อจุดประสงค์สูงสุด คือ ความหลุดพ้นจากกิเลส และกองทุกข์ทั้งปวง เพื่อดำเนินไปสู่ “พระนิพพาน” ดังเช่น ปฏิเวธสัทธรรม ดังนั้น ความเข้าใจในระบบโครงสร้างของหลักธรรม “ไตรสิกขา” เป็นอย่างดี ทำให้พิจารณาถึงเห็นชัดตามแนวทาง “สัมมาปฏิบัติ” นั้น เป็นเรื่องที่ยุ่งยากซับซ้อนมากจนเกิดไปที่จะสามารถเข้าถึงได้ “ศีล ๕ บริสุทธ์” จึงเป็นก้าวแรกแห่งการปฏิบัติธรรมขั้นเบื้องต้น ที่จะก้าวต่อไปสู่การเจริญสมาธิภาวนาในขั้นสูงต่อไป ส่วนการดำเนินชีวิตในปัจจุบันก็ให้หมั่นสร้างความคิด (กุศลกรรม) โดยการเจริญชีวิตตามหลักธรรม “กุศลกรรมบถ ๑๐” ผู้ที่ปฏิบัติจริงด้วยการรักษาศีลให้บริสุทธ์ เท่ากับเป็นการเตรียมเสบียงเดินทางที่พร้อมสมบูรณ์ในการเข้าสู่การเจริญ “สมถกัมมัฏฐาน” เพื่อพัฒนาจิตใจให้สงบ (สัมมาสติ “นามกายแห่งนามขันธ” คือ จิต และเจตสิก หรือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) และเป็นสัมมาสมาธิ และ “วิปัสสนากัมมัฏฐาน” เพื่อพัฒนาปัญญา (สัมปชัญญะ) ให้บริสุทธ์สมบูรณ์ในเวลาเดียวกัน นั่นคือ “ญาณทัสสนะวิสุทธิ” ดังนั้น การเจริญสมาธิภาวนาจึงเป็นเรื่องที่ไม่ไกลตัว ที่รอจนอายุชรามากขึ้นค่อยเริ่มต้นสนใจปฏิบัติจริง ซึ่งไม่ใช่ความคิดที่ถูกต้อง เพราะการเจริญสมาธิภาวนาสามารถเริ่มต้นได้เลยตั้งแต่เกิดมาเป็นคน อาจกล่าวได้ว่า การเจริญสมาธิภาวนาเป็นกระบวนการสะสมประสบการณ์ในการปฏิบัติธรรม และกลายเป็นอุปนิสัยและปัจจัยที่สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติจริงบรรลุธรรมแห่งความตรัสรู้ได้ในอนาคต ไม่ต้องรอจนแก่จนเฒ่า เพราะในสมัยนั้นร่างกายไม่พร้อมที่จะเจริญสมาธิภาวนาได้ดี ต้องเผชิญกับ “สังขารมาร” เนื่องด้วยความอ่อนแอเจ็บป่วยจากโรคร้ายไข้เจ็บต่างๆ ซึ่งก็เป็น “ทุกข์ขันธ์จัจ” อย่างหนึ่ง ดังนั้น ไม่ควรประมาทกับ

ชีวิต เพราะความประมาทในครั้งนี้ เป็นเหตุปัจจัยถึงความล้มเหลวในชาติภพนี้ ถ้าจะมาเกิดใหม่อีก จะแน่ใจได้อย่างไรว่าจะมาเกิดเป็นมนุษย์อีก การอาศัยร่างกายมนุษย์ที่เป็นชั้น ๕ ในชาติภพนี้ คือ สะพานเชื่อมโยงสำคัญที่จะทำให้สามารถเปลี่ยนภพภูมิเพื่อเข้าสู่ความเป็นอริยบุคคลได้ สะสมเสบียงบุญเพื่อการเดินทางในภพภูมิข้างหน้าดีกว่า ด้วยการเจริญมรณสติ ไม่ประมาทกับมฤตยูแห่งความตาย ที่ไม่สามารถบอกได้ว่าจะละจากสังขารนี้เมื่อใด คำถามที่เกิดสงสัยในใจที่ว่า “จิตบริสุทธิ์” กับ “ญาณทัสสนะบริสุทธิ์” อาจทำไม่ได้เลยในชาตินี้ มีแนวทางอะไรที่จะช่วยเป็นกำลังใจในการนำไปปฏิบัติได้ คำว่า “บริสุทธิ์” ในความเป็นจริง คือ การทำจิตใจให้ว่างนั่นเอง คำว่า “ว่าง” คือ ความไม่ติดใจเพลิดเพลิน ความผูกใจหมกอยู่กับสิ่งที่อยากได้และไม่อยากได้ ความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัว รวมทั้งร่างกายของตนเองด้วย นั่นคือ “อุปาทานชั้น ๕” หรือจะกล่าวถึงให้ง่ายยิ่งกว่านี้ คือ “กิเลส-ราคะ-ตัณหา” นั่นเอง ความเข้าใจอย่างถ่องแท้แนชัดในเรื่อง “กิเลส-ราคะ-ตัณหา” ด้วยการน้อมมนสิการด้วยปัญญาอย่างละเอียด ดังกล่าวนี้น ย่อมทำให้ปัญญาวิวัฒน์สู่ภพภูมิปัญญาใหม่ นั่นคือ “ญาณทัสสนะบริสุทธิ์” ในภพภูมิแห่งอริยบุคคล คือ สามารถพิจารณารู้เห็นถึงกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงด้วยหลักธรรมอริยสัจ ๔ และสามารถหลุดพ้นจากอาสวะทั้งปวง นั่นคือ “อุปาทานชั้น ๕” เป็นเหตุปัจจัยแห่งทุกข์อริยสัจอย่างแน่นอน ไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นอีกต่อไป ด้วยการพิจารณารู้เห็นด้วยปัญญาในการหยั่งรู้ “อนิจจลักษณะ-ทุกขลักษณะ-อนัตตลักษณะ” แห่งพระไตรลักษณ์ที่ว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมดับเป็นธรรมดา” การได้ “ดวงตาเห็นธรรม” ในประเด็นนี้ ทำให้ได้ปัญญาญาณที่เป็นญาณทัสสนะที่เรียกว่า “อนิจจสัญญา – ทุกขสัญญา – อนัตตสัญญา” ซึ่งเป็น “สัญญา” คือ สิ่งที่กำหนดหมายไว้ในใจจาก ๑๐ ประการ ดังนี้

“สัญญา ๑๐” หมายถึง ความกำหนดหมายซึ่งเป็นแนวความคิดความเข้าใจ สำหรับใช้กำหนดพิจารณาภาวธรรมในการเจริญกรรมฐาน ซึ่งเป็น “ภูมิรู้-ภูมิธรรม-ภูมิปัญญา” ที่พัฒนาต่อยอดจาก “วิปัสสนาญาณ ๙” ได้แก่

- (๑) อนิจจสัญญา คือ กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร
- (๒) อนตตสัญญา คือ กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง
- (๓) อสุภสัญญา คือ กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย
- (๔) อาทีนวสัญญา คือ กำหนดหมายโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่างๆ
- (๕) ปหานสัญญา คือ กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย
- (๖) วิราคสัญญา คือ กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต
- (๗) นิโรธสัญญา คือ กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต
- (๘) สัพพโลเก อนภิตตสัญญา คือ กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง
- (๙) สัพพสงขารสุ อนิฏฐสัญญา คือ กำหนดหมายความไม่น่าปรารถนาในสังขารทั้งปวง
- (๑๐) อานาปานสติ คือ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก

อย่างไรก็ตาม ณ ที่นี้ ให้ทำความเข้าใจถึงการรักษา “ศีล ๕” (เบญจศีล) ให้บริสุทธิ์ คือ อย่าทำผิดศีล ถ้ามีข้อผิดพลาดเกิดขึ้น คือ ทำผิดศีล ก็ควรเริ่มต้นกำหนดเวลาให้พอเหมาะในการรับศีลใหม่ แล้วตั้งใจรักษาอย่างให้มีข้อผิดพลาดเกิดขึ้นอีก ถ้าเป็นไปได้ เพื่อเป็นเริ่มต้นใหม่และทำให้จิตใจไม่ต้องมัวหมองหรือเศร้าหมองกับข้อผิดพลาดที่ผ่านมาแล้ว การเริ่มต้นรักษาศีลใหม่อีกครั้งนั้น ถือเป็นการสังวรระวัง คือ “ปหานะ” (การละ) ไม่กลับไปประพฤตินิสัยที่ไม่ดีที่ “ผิดศีล” หรือ “ทุศีล”

ถ้าเป็นบรรพชิต เรียกว่า “สีลวิบัติ” (เสียศีล) จนถึงขั้นที่อาการที่จะต้องอาบัติด้วยสำคัญว่าควรในของที่ไม่ควร เรียกว่า “อกบปิเย กบปิยสญญิตา” ข้อที่ควรระวังไว้อย่างหนึ่ง คือ ความเข้าใจผิดที่อาจเกิดขึ้นทางกายกรรม วจีกรรม และมนกรรม คือ กรรมที่สร้างขึ้นโดยไม่ได้ตั้งใจ โดยสำคัญผิดคิดว่าไม่เป็นไรเล็กๆ น้อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่อง “วาทะแห่งกรรม” ที่มักเกิดทาง “วจีกรรม ๔” ได้แก่ (๑) “มุสาวาท” คือ พูดเท็จ (๒) “ปิสฺนวาจา” คือ พูดส่อเสียด (๓) “ผรุสฺวาทา” คือ พูดคำหยาบ และ (๔) “สัมผัปปลาปะ” คือ พูดเพ้อเจ้อ วจีกรรมทั้งหมดนี้ เป็นเหตุปัจจัยแห่ง “เศษกรรม” ที่ละเอียดอ่อนมาก และยิ่งส่ง “ผลวิบากแห่งกรรม” นั้นๆ ถึงเจ้าของผู้กระทำความผิดนั้นโดยไม่มีข้อยกเว้นใดๆ ดังนั้น “เศษกรรม” ทั้งหลายนั้น สามารถตรวจพบได้ด้วย “ญาณทัสสนะ” ซึ่งเจ้าของกรรมสามารถลดผลกระทบแห่งวิบากได้เพียงเบาบางลงด้วย “การขอโหสิกรรม” เท่านั้น ทั้งหลายทั้งปวงที่กล่าวมา ถือเป็นขั้นตอนหนึ่งในการเจริญกิจของสมุทฺทัยในอริยสัจ ๔ เช่นกัน ซึ่งเป็นการกำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่ การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา ดังนั้น การทำจิตใจให้บริสุทธิ์ด้วยการรักษาศีล ส่วนการทำปัญญาให้บริสุทธิ์ด้วยการเจริญ “ญาณทัสสนะ” ในการหยั่งรู้สภาวะธรรมทั้งหลายด้วยจิตที่บริสุทธิ์ ทำให้ “สติสัมปชัญญะ” ได้รับความถึงสุตรอบแห่งการวิวัฒน์สติปัญญา นั่นคือ “ปัญญาญาณ” ทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม มีคำถามสำคัญคำถามหนึ่ง คือ “การทรมานเสียสละเวลาในการปฏิบัติธรรมมีมากน้อยแค่ไหนสำหรับฆราวาส” คำตอบก็คือ “ตลอดเวลาทั้งชีวิต” นั้นหมายความว่า ต้องประยุกต์ผลจากการเจริญสติสัมปชัญญะ คือ (๑) สติปัฏฐาน ๔ (๒) อนุสติ ๑๐ และ (๓) กรรมฐาน ๔๐ อย่างใดอย่างหนึ่งที่ตรงกับจริตของผู้ปฏิบัติธรรมอย่างเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “สัญญา ๑๐” สำหรับผู้ที่ผ่านการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานมาแล้ว การเจริญธรรมแห่งสมาธิภาวนาดังกล่าวนี้นี้ ปฏิบัติได้ตลอดเวลาขณะที่ประกอบอาชีพการงาน ยามว่าง แม้แต่ตอนที่นอนหลับก็ตาม ผลการเจริญธรรมดังกล่าวนี้ จะส่งผลเป็นบารมีของผู้ปฏิบัติธรรมนั้นๆ และกลายเป็นเสบียงเดินทางได้ตลอดเวลา ยิ่งปฏิบัติมากเพียงใด ยิ่งทำให้รู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะธรรมทั้งหลาย นั่นคือ “ชีวิต” ที่มีคุณลักษณะพิเศษประกอบอยู่ ได้แก่ “เทวทูต” คือ สัญญาณที่เตือนให้ระลึกถึงคติธรรมดาของชีวิต มิให้มีความประมาทเกิดขึ้น ได้แก่ ความเกิด ความเจ็บ ความแก่ ความตาย และสมณะ ซึ่งเทวทูตทั้ง ๔ อันดับแรกนั้น เกิดขึ้นได้กับตนอย่างแน่นอน ส่วนเทวทูตสุดท้าย “สมณเพศ” นั้น อยู่ที่จะตัดสินใจเลือกปฏิบัติตั้งแต่ตอนนี้ก็ได้ คำแนะนำเกี่ยวกับการเลือกความสงบที่เป็นอิสระ เรียกว่า “เนกขัมมะ” คือ การออกบวช จัดเป็นการแสวงหาสุขไม่เจอ “อามิส” (เครื่องหล่อใจ วัตถุ สิ่งของ) หรือเป็นสุขที่ไม่ต้องอาศัยเครื่องหล่อใจที่เป็น “กามคุณ ๕” คือ ส่วนที่นำใคร่นำปรารถนาในกาม ต้องขึ้นต่อวัตถุหรืออารมณ์ภายนอกหรือเครื่องหล่อ (สามิส) ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง กายสัมผัส (โผฏฐัพพะ-สัมผัสทางกายและกายวิญญูณประจวบกัน) ในการอุปสมบทนั้น พระนวกะจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเจริญกรรมฐานเบื้องต้น เพื่อเป็นการกำจัดความหลงใหลใน “กามคุณ ๕” เรียกว่า “ตจปัญจกัมมัฏฐาน” ได้แก่ เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ (ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง) ถือเป็นสิ่งปฏิกุศล สกปรก โสโครก ไม่ควรไปใส่ใจยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านี้เมื่อถือเพศเป็นบรรพชิตแล้ว ทั้งการบวชพราหมณ์และการอุปสมบทอย่างเป็นทางการ ถือว่าเป็นการตัดขาดจากอำนาจของขันธ ๕ ในเบื้องต้นก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การรักษาศีลที่เป็น “ศีล ๕” (ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ไม่ลักขโมย ไม่ผิดในกาม ไม่พูดเท็จ ไม่ดื่มสุราน้ำเมา) และ “เบญจธรรม” (เมตตาและกรุณา สัมมาอาชีวะ กามสังวร สัจจะ สติสัมปชัญญะ) ไม่ให้ทุศีลหรือเสียศีล ต่อจากนั้นค่อยยกระดับไปเป็นการรักษา “ศีล ๘” หรือ “ศีล

๑๐” รวมทั้ง “ศีล ๒๒๗” ตามลำดับ ข้อปฏิบัติให้เป็นกิจวัตรนั้น คือ การปฏิบัติตามหลักธรรม “กุศลกรรมบถ ๑๐” ซึ่งเป็นการสำรวจอินทรีย์ทั้ง ๖ ประการ เรียกว่า “อินทรีย์สังวร” (อินทรีย์สังวรศีล) หมายถึง (๑) การสำรวจอินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ และ (๒) ระวังไม่ให้กิเลสครอบงำใจในเวลารับรู้อารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๖ ทั้งหมดนี้ จัดเป็นเรื่อง “ปาริสุทธิศีล” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“ปาริสุทธิศีล ๔” หมายถึง ศีลคือความบริสุทธิ์ ศีลเครื่องให้บริสุทธิ์ ความประพฤติบริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีล ได้แก่

(๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล ได้แก่ ศีลคือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย

(๒) อินทรีย์สังวรศีล ได้แก่ ศีลคือความสำรวมอินทรีย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๖

(๓) อาชีวะปาริสุทธิศีล ได้แก่ ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบ “อเนสนา” หมายถึง การเลี้ยงชีพในทางที่ไม่สมควรแก่ภิกษุ หรือมีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพเป็นต้น

(๔) ปัจจยสันนิสิตศีล ได้แก่ ศีลที่เกี่ยวกับปัจจย ๔ ได้แก่ปัจจยปัจจเวกขณะ คือพิจารณาใช้สอยปัจจยสี่ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคน้ำด้วยตัณหา

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า “ศีล ๕” (เบญจศีล) เป็นคุณธรรมที่เป็นข้อห้ามที่พึงสังวรระวังในการละเว้นการสร้างบาปกรรม ส่วน “เบญจธรรม” เป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมในการสร้างบุญกรรมที่ขนานกับเบญจศีลทั้ง ๕ ข้อ นั้น ดังภาพประกอบข้างล่างนี้

เบญจศีล		เบญจธรรม	
(๑)	ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต	(๑)	เมตตาและกรุณา
(๒)	ไม่ลักขโมย	(๒)	สัมมาอาชีวะ
(๓)	ไม่ผิดในกาม	(๓)	กามสังวร
(๔)	ไม่พูดเท็จ	(๔)	สัจจะ
(๕)	ไม่ดื่มสุราน้ำเมา	(๕)	สติสัมปชัญญะ

หลักธรรมคู่ขนานทั้ง ๒ ข้างต้นนี้ ยังสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคุณธรรมในหมวดธรรม “ศีลขันธ” อื่นๆ ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถศึกษาได้จาก “พจนานุกรมพุทธศาสตร์” ซึ่งเป็นเอกสารอ้างอิงได้เป็นอย่างดี ส่วนแนวทางการทำให้ “ศีลบริสุทธิ์” นั้น คือ “กุศลกรรมบถ ๑๐” ซึ่งเป็นการสำรวจความประพฤติที่แสดงออกใน ๓ ด้าน ได้แก่ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม สำหรับผู้ครองเพศเป็นบรรพชิตนั้น ควรพิจารณาปฏิบัติตามหลักธรรม “ปาริสุทธิศีล ๔” อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้ที่ผ่านการฝึกกรรมฐานมาแล้ว ควรกำหนดพิจารณาด้วยสติสัมปชัญญะในสภาวะธรรมต่างๆ ด้วยหลักธรรม “สัญญา ๑๐” หมวดธรรมต่างๆ ที่จัดจำแนกประเภทแล้วในพจนานุกรมพุทธศาสตร์นั้น จะเกื้อกูลในการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องโดยชอบธรรม การศึกษาจนปัญญาแตกฉานในเรื่องนี้ ช่วยให้ประหยัดเวลา ผู้ปฏิบัติธรรมเพียงแต่ทำหน้าที่ต่อยอดความรู้ให้มากยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้น การศึกษาพระปริยัติสัทธรรมได้อย่างลึกซึ้ง จึงเป็นข้อดีประการสำคัญของพุทธบริษัททั้งหลายไม่ควรละเลยอย่างยิ่งในสมัยปัจจุบัน การ

จัดสรรและการบริหารจัดการเวลาเพื่อการศึกษาพระธรรมนั้น เป็นการวางแผนเตรียมการที่ฉลาด และรอบคอบด้วยความไม่ประมาท แต่ต้องลงมือปฏิบัติจริงด้วย

ความสำคัญของศีล

ศีล จัดว่าเป็นกระบวนการที่พัฒนาชีวิตขั้นต่ำสุด คือ พัฒนากายและวาจา ถาชั้นนี้ยังพัฒนา ไม่ได้การพัฒนาจิตหรือปัญญาที่ยิ่งจะทำโดยยาก นอกจากจะทำตาม “รูปแบบ” หรือ “คานิยม” เท่านั้น

ศีล เป็นพื้นฐานของสติเบื่องตน เช่นเดียวกับความกตัญญูที่เป็นพื้นฐานของสติเบื่องสูง ถาขาดศีลเสียแล้วสติต่างๆ ก็ยอมจะปลุกฝังยาก หรือปลุกฝังไม่ขึ้นเอาเลยทีเดียว

ศีล จัดว่าเป็นธรรมที่ช่วยป้องกันภัย และเวรต่างๆ ที่เกิดจากการแสดงออกมาทางกายวาจา ได้อย่างแท้จริง

ศีล นอกจากช่วยไม่ให้เกิดความผิดปกติกายและวาจาในปัจจุบันแล้ว ยังช่วยให้สังคม ทั้งส่วนย่อยและ ส่วนรวม ได้อยู่รวมกันอย่างปกติสุขตามอัธภาพอีกด้วย

ศีล ช่วยให้ผู้รักษายอยู่ในชาติก่อนๆ ไตมาเกิดเป็นมนุษย์และยังช่วยให้ผู้รักษาศีลในชาตินี้แล้ว ตายไปในชาติหน้าก็ยอมจะไปเกิดเป็นมนุษย์อีกด้วย

ศีล แมวจะรักษาเพียง ๕ ขอ (ศีล๕) ก็เป็นหลักประกันได้อย่างแน่นอนว่า ในชาติหน้าจะไม่ ไปเกิดในนรกแต่จะไต่ไปเกิดใน โลกมนุษย์หรือสวรรค์

ศีล นอกจากจะเป็นบันไดให้เกิดสมาธิไต่กายแล้ว ยังเป็นพื้นฐานให้การเจริญวิปัสสนาได้ผลดี และรวดเร็วด้วย

ศีล สามารถรักษาไต่ทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย และทุกอาชีพ ถาสมัครใจจะรักษา หรือมีปัญญา พอที่จะคิดแก้ไขแต่ถาอ่อนปัญญา มันก็จะรักษาแมแต่ศีล ๕ ไต่ไม่ครบทุกข้อ เช่นชาวประมง และ นายพราน เป็นต้น

ศีล ที่รักษาเป็นปกติดีแล้ว จะช่วยปกกันการที่ผู้อื่นจะเพ่งเล็งในทางทุจริต หรือการกล่าวร้าย ไต่ความได้อย่างดีเยี่ยม

ศีล นอกจากก่อให้เกิดความเคารพเชื่อถือ และเป็นที่เลื่อมใสของนักปราชญ์โดยทั่วไปแล้ว ยังเป็นแบบอย่างที่ดีแก่อนุชนอีกด้วย

ศีล ที่รักษาอย่างปกติดีแล้ว จะช่วยป้องกันมลทินโทษและความมัวหมองต่างๆ ทั้งในเรื่อง ส่วนตัว ครอบครัวและสังคมได้อย่างดี

ศีล ช่วยให้นักการคาเจริญรุ่งเรือง เพราะสร้างความเชื่อถือ และไว้วางใจในคุณภาพของ สินค้า และความตรงต่อเวลาของการนัดหมาย

ศีล ถามีอย่างบริสุทธิ์หมดจดในตัวของนักบวช ย่อมก่อให้เกิดความสวยงามแก่หมู่คณะ และ สร้างความศรัทธาและเลื่อมใสทั้งแก่สวนตัว และสวนรวมแก่สาธุชนทั่วไป

ศีล จะเกิดมีขึ้นอย่างบริสุทธิ์ผุดผอง ไม่ด่างไม่พร้อย ไม่มัว ไม่เศร้าหมอง จะต้อง มี เบญจธรรม (เมตตา) สัมมาชีพ สหารสันโดษ (กามสังวร) สัจจะ และ (มัชฌิวิติ) รวมกำกับด้วย

ศีล ช่วยให้สังคมโลกและสังคมธรรมอยู่รวมกันอย่างปกติสุข (ไม่ต้องคอยหวาดระแวง ว่า เพื่อนจะคอยแอบแทงข้างหลัง คอยจ้องจะเลื้อยขาเกาอี้หรือเลื้อยขาธรรมมาสนกัน)

ศีล จะช่วยลดปัญหาอาชญากรรมและความชั่วประเภทต่างๆ ได้อย่างสิ้นเชิง เช่น ปล้น จี้ ข่มขืน ฆา หลอกหลวง ยักยอก คาของปลอม คาสิ่งเสพติด ฆอราษฏรบังหลวง คอรัปชั่น.....

ศีล ที่สังวรระวังดีแล้ว จะช่วยเป็นฉนวนป้องกันนักบวชมิให้เกิดคาวโลภียเกี่ยวกับสีกาได้อย่างดีเยี่ยม

ศีล เป็นพรหมจรรย์ที่ช่วยกำกับให้นักบวชงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และงดงามในที่สุดตลอดไป

ศีล ที่นักบวชรักษาอย่างบริสุทธิ์ (ไม่ใช่มือถือสากรปากถือศีล หรือถาชีลงเหย้า) จะไม่เป็นเหตุให้ประกอบเครื่องจลาจลวิชาวากิน ไม่ซื้อถูกขายแพง (ขายพระพุทธรูปเจากิน) ไม่ประพฤติดวงโลก ไม่หน้าไหวหลังหลอก

ศีล ที่รักษาบริสุทธิ์ดีแล้ว ย่อมก่อให้เกิดความกลาหาญไม่หวาดหวั่น ไม่หวาดเสียวไม่สะดุ้งกลัวเมื่อเขาไปสุป่าชา ป่าช้า หรืออยู่ในสถานที่สงบสงัดท่ามกลางป่าเขา

ศีล นอกจากเป็นที่พึ่งของคนในโลกนี้แล้ว ยังเป็นที่พึ่งของคนชราในโลกหน้าได้อย่างดีอีกด้วย

ศีล เป็นเครื่องชำระล้างมลทินโทษทางกายและวาจาให้บริสุทธิ์สะอาด ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง ได้อย่างวิเศษและแท้จริง

ศีล สมภาติและปัญญาเปรียบดังขาหยัง ๓ ขา ต้องพัฒนา ให้เท่าเทียมกัน ถ้าขาดขาใดขาหนึ่ง ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ในกระบวนการดับทุกข์ (พึงดูตัวอย่างศีล สมภาติ และปัญญาในอริยมรรคมีองค์ ๘)

ศีล ช่วยให้ผู้บริจาคทานได้รับอานิสงส์ของทานครบวงจร (วัตถุหายก และปฏิคาหกมีศักยภาพ)

ศีล ที่รักษาดีแล้ว ย่อมก่อให้เกิดความแคล้วคลา สงาม เมื่อเขาไปสุท่ามกลางสมาคมของบัณฑิต

ศีล เป็นอารมณ์อันยอดเยี่ยม เป็นกลิ่นที่หอมหวานทวนลม ชวนให้วิญญูชนอยากสูดดม แม่เทพเทวาก็ปรารถนาจะเข้าใกล้

ศีล ที่นักบวชรักษาดีแล้วจะเป็นเสมือนแม่เหล็กดึงดูดให้ชาวบ้านแม้อยู่ไกลแสนไกล ก็ปรารถนาจะมาทำบุญ

ศีล ที่รักษาอย่างบริสุทธิ์และถูกต้อง ย่อมก่อแดคุณให้โดยส่วนตัวทั้งในโลกนี้ โลกหน้า และทุกโลก

ศีล ถ้ารักษาเพียงอย่างเดียว ไม่วาระดับไหน และจะรักษาให้อุภุชฌเพียงใดก็ตาม ก็ไม่สามารถจะไต่ดับทุกข์ทางใจหรือความทุกข์ทั้งปวงได้จะต้องเจริญธรรม คือ สติ สมภาติและวิปัสสนา (ปัญญา) ควบคู่พร้อมกันไปด้วยจึงจะพิชิตความทุกข์ได้ตามขั้นตอน และถึงขั้นเด็ดขาดสิ้นเชิง (เพราะศีลรักษาหรือควบคุมเฉพาะกายกับวาจาเท่านั้น แต่สติ สมภาติและปัญญานั้นสามารถควบคุมได้หมดทั้งกาย วาจา และใจ)

ศีล แมว่าจะรักษาเฉพาะกายกับวาจาเท่านั้นก็ตาม แต่ผู้ที่เจริญธรรม คือ สติสมภาติและปัญญานั้น แมว่าจะไต่ดับทุกข์ได้สิ้นเชิงก็จริง ถ้าหากว่าไม่มีศีลรองรับคุณธรรมเหล่านั้นไว้แล้วสติสมภาติและปัญญาก็ไร้ค่า (ดับทุกข์ได้แต่ไม่สิ้นเชิง)

ศีล ยังไม่ใช่เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ศีลจึงช่วยดับทุกข์ภัย เวรได้เฉพาะทางกายและวาจาเท่านั้น ถ้าต้องการดับทุกข์ทางใจตามขั้นตอน หรือโดยสิ้นเชิงก็ต้องเจริญสติ (สติ) และปัญญาควบคู่กันไปด้วย

ศีล แมวจะมองดูเป็นของต่ำในสายตาของนักสมาธินิยม นักวิปัสสนานิยม หรือนักปณณานิยมก็ตาม แต่ศีลก็เป็นของต่ำชนิดขาดไม่ได้สำหรับการเจริญปณณญาณขั้นวิมุตติเปรียบเหมือนข้าว กับกับข้าว ฉะนั้น

ศีล จะมีศักยภาพครบวงจรตามแนวคำสอนของพระพุทธเจ้าได้จะต้องมีสมาธิและปณณารวมด้วย ถ้ามัวแต่รักษาศีลอยู่อย่างเดียว มันก็จะไม่พ้นการย่ำเท้าอยู่กับที่ (ไม่ได้สัมผัสสิ่งสูงสุดในพระพุทธศาสนา)

ศีล ที่รักษาดิแล้วจะเป็นสะพานเดียวที่ทอดไปสู่ประตูพระนิพพาน ทางอื่นไปไม่ได้

ศีล แมวจะเป็นทางดำเนินไปสู่นิพพานก็จริง แต่ถารักษาศีลแบบขาดปัญญา คือ เป็นศีลชนิดมกายประเภท “สัลลพตปรามาส” แล้ว ศีลนั้นแหละจะกลายสภาพเป็นกำแพงแก้วขวางกั้นพระนิพพานไปเสียเอง

สรุป ความสำคัญของเบญจศีล ศีล ๕ ขอนี้ในบาลีชั้นเดิมสวนมากเรียกว่า สิกขาบท ๕ เป็นข้อปฏิบัติในการฝึกตน เมื่อปฏิบัติตามศีล ๕ ย่อมได้ชื่อว่า เป็นผู้มศีล คือเป็นเบื้องต้นที่จัดว่าเป็นผู้มีศีล คำว่า เบญจศีลที่มาในพระไตรปิฎกปรากฏในคัมภีร์ชั้นอุปทาน และพุทธวงศ์ต่อมา

ในภายหลังมีชื่อเรียกเพิ่มว่าเป็น นิจศีล คือ ศีลที่ควรหัดควรรักษาเป็นประจำ และมนุษยธรรม ธรรมของมนุษย์หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์เพราะผู้จะเกิดเป็นมนุษย์ได้นั้น ต้องเป็นผู้รักษาศีล ๕ อย่างบริบูรณ์มาก่อน ศีล ยังมีความหมายว่า เจตนา เจตสิก การสำรวม การไม่กาวลง

ความสำคัญของเบญจธรรม มีความหมายเดียวกับคำว่า ‘กัลยาณธรรม’ หมายถึง ธรรมที่ดีหรือธรรมที่สะอาด เพราะกำจัดธรรมที่ไม่สะอาดมีราคะ โทสะ โมหะได้ กัลยาณธรรมนั้น ไม่ได้ปรากฏเป็นหมวดหมู่ในพระไตรปิฎก แต่จะมีแทรกอยู่ในหลักธรรมต่างๆ เป็นธรรม ๕ ธรรมอันดีงามหาอย่าง คุณธรรมหาประการคู่กับเบญจศีล เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล

ผู้รักษเบญจศีล ควรมีเบญจธรรมไว้อำนาจใจ คือ เมตตาและกรุณา สัมมาอาชีวะ กามสังวร สัจจะ สติสัมปชัญญะ

๓.๑.๖ ทิศ ๖

ทิศ ๖ หมายถึง บุคคลประเภทต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ ดุจทิศที่อยู่รอบตัวจัดเป็น ๖ ทิศ เป็นข้อธรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติตนต่อบุคคลต่างๆรอบตัวเรา แบ่งได้ดังนี้

๑. ปุรัตถิมทิศ (ทิศเบื้องหน้า) ได้แก่ บิดา มารดา
๒. ทักขิณทิศทิศ (ทิศเบื้องขวา) ได้แก่ ครูอาจารย์
๓. ปัจฉิมทิศ (ทิศเบื้องหลัง) ได้แก่ สามเณร
๔. อุตตรทิศ (ทิศเบื้องซ้าย) ได้แก่ มิตรสหาย
๕. อุปริมทิศ (ทิศเบื้องบน) ได้แก่ พระสงฆ์ สมณพราหมณ์
๖. เภฏฐิมทิศ (ทิศเบื้องล่าง) ได้แก่ ลูกจ้างกับนายจ้าง

ในพระไตรปิฎกสูตรว่าด้วยสังคัลลภมานพ ว่าพระผู้มีพระภาคประทับ ณ เวฬุวัน (ป่าไผ่) ใกล้กรุงราชคฤห์ เช้าวันหนึ่งเสด็จสู่กรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นสังคัลลภมานพ มีผ้าเปียกมีผมเปียกให้ทิศทั้ง ๖ อยู่ เมื่อพระองค์ทรงตรัสถามทราบว่าเป็นการทำตามคำสั่งของ

บิดา พระองค์จึงตรัสว่า ในอริยวินัยไม่พึงไหว้ทิศแบบนี้ เมื่อมาณพกราบทูลถามว่าพึงไหว้อย่างไร จึงตรัสแสดงธรรมเป็นลำดับว่าให้ปฏิบัติตามทิศ ๖ อันได้แก่^{๖๗}

๑) ปุริตถิมทิศ (ทิศเบื้องหน้า) คือ ทิศตะวันออก ได้แก่ มารดาบิดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน

๒) ทักขินทิศ (ทิศเบื้องขวา) คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นบุคคลควรแก่การบูชาคุณ

๓) ปัจฉิมทิศ (ทิศเบื้องหลัง) คือ ตะวันตก ได้แก่ บุตร ภรรยา เพราะติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง

๔) อุตตราทิศ (ทิศเบื้องซ้าย) คือ ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุนให้บรรลุผลสำเร็จ

๕) เหนือทิศ (ทิศเบื้องล่าง) คือ คนรับใช้ คนงาน เพราะเป็นผู้ช่วยทำการงานเป็นฐานกำลังให้

๖) อุปริมทิศ (ทิศเบื้องบน) คือ สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์เพราะเป็นผู้สูงด้วยธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจ

โดยหน้าที่ต่อทิศแต่ละทิศนั้น สามารถอธิบายได้ดังนี้

ทิศเบื้องหน้า คือ บิดามารดา บุตรและธิดาทั้งหลายต้องมีกตัญญูตา คือ รู้คุณท่าน บำรุงพระคุณของท่านให้มีความเจริญ และต้องมีกตเวทิตา คือ ตอบแทนพระคุณของท่าน โดยเลี้ยงดูอุปการะท่านให้มีความสุข ทั้งสามารถรักษาทรัพย์ทั้งหลายที่ท่านได้ให้ไว้ไม่ให้สูญไป หรือ ให้ทรัพย์ที่ท่านให้ไว้ได้เกิดประโยชน์งอกงามมีผลกำไร และดำรงยศศักดิ์สกุลวงศ์ของท่านให้เจริญรุ่งเรืองในทางที่ดี เมื่อท่านถึงแก่กรรมไปแล้วควรหมั่นบำเพ็ญกุศลให้ถึงท่านเป็นประจำ

ก) บุตรธิดาพึงบำรุงมารดา บิดา ผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ดังนี้

(๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ (๒) ช่วยทำการงานของท่าน (๓) ดำรงวงศ์สกุล (๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

ข) บิดามารดาอย่ามโนเคราะห์บุตรธิดา ดังนี้ (๑) ห้ามปรามจากความชั่ว (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา (๔) หาคู่ครองที่สมควรให้ (๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในโอกาสอันสมควร

ทิศเบื้องขวา คือ คุณอาจารย์และคุณครูทั้งหลายศิษย์ที่ดีพึงบำรุงท่านให้มีความสุขด้วยความเคารพและนอบน้อม หมั่นเข้าพบท่านเพื่อรับใช้ด้วยความสุภาพ ให้ท่านรักและเมตตา เมื่อท่านอบรมสั่งสอนสิ่งใดก็น้อมเอาใจใส่จำและรับมาปฏิบัติให้เกิดผล ทั้งเรียนศิลปวิทยาทั้งหลายด้วยความสุจริตด้วยความเคารพ ไม่ดูแคลนในสภาพชีวิต ความเป็นอยู่และฐานะของครู ส่วนครูและอาจารย์ท่านให้เมตตาต่อศิษย์ด้วยคำแนะนำและสั่งสอนในทางที่ดี ก่อประโยชน์ ให้การศึกษาดี บอกศิลปวิทยาให้รู้โดยไม่ลวงไม่ปิดบัง เมื่อศิษย์เรียนดีมีฝีมือก็พึงยินดียกย่องให้มีชื่อเสียงดังามเป็นที่ปรากฏต่อโลกทั้งอภิบาลรักษาศิษย์ไม่ให้ตกอยู่ในโทษใด

ก) ศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ดังนี้

^{๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

(๑) ลูกต้อนรับ (๒) เข้าไปหา เพื่อบำรุงรับใช้ ปรีกษาซักถามและรับคำแนะนำ (๓) ใฝ่ใจเรียน คือ มีใจรัก เรียนด้วยศรัทธา และรู้จักฟังให้เกิดปัญญา (๔) ประณิบัติ ช่วยบริการ (๕) เรียนศิลปวิทยา โดยเคารพ คือ เอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ

ทิศเบื้องหลัง คือ ครอบครัว มีสามี ภริยา บุตรและธิดา ผู้ที่เป็นหัวหน้าครอบครัวต้องยกย่อง ภริยาให้สังคมได้รู้จักทั้งมีความเคารพนับถือภริยา ไม่ดูหมิ่นภริยาไม่ล่วงเกินบุพการีของภริยา ทั้งเพิ่มพูนความรักโดยเฉพาะสำหรับภริยา ให้ภริยาเห็นได้ชัดเจนโดยไม่เคลือบแคลง ทั้งให้ภริยามี ยศ ศักดิ์ มีความเป็นใหญ่ในครอบครัว และถนอมรักษาการของขวัญสวयงามที่มีราคาเช่นเครื่องแต่งตัว สำหรับภริยาตามสมควรแก่ฐานะและโอกาส ด้วยความรักและเมตตาโดยไม่มีความเบียดเบียนชีวิต

ภาระอุปการะบุตรและธิดานั้น ท่านสอนให้ประพาสสร้างสมความดี ให้หมั่นศึกษาวิชาและ ศิลปะวิทยา ให้สมบัติที่เหมาะสมกับอารมณ์และอุปนิสัยของบุตรและธิดา เพื่อให้บุตรและธิดามีความ รักที่จะรักษาทรัพย์สมบัติเหล่านั้นไว้ได้โดยง่าย เมื่อถึงวัยที่จะมีคู่ก็อบรมปลูกอุปนิสัยให้เลือกคู่ครองที่ มีความเหมาะสมทั้งชาติตระกูล และความประพฤติไม่เป็นที่น่ารังเกียจ ทางฝ่ายภริยา ท่านสอนให้ ปฏิบัติบำรุงสามีให้มีความสุข โดยจัดระเบียบการงานบ้านเรือนที่อยู่ให้สวयงามน่ารื่นรมย์ เอื้อเพื่อ เมตตาพระคุณทั้งหลายที่ได้กรุณาสามี มีความขยันกิจการทั้งหลายให้เกิดผลสำเร็จดังงามในทันทีโดยไม่ ทั้งค้ำไว้ ด้วยความแคล่วคล่องเรียบร้อย มีความสุจริตรักษาทรัพย์สมบัติของสามีและที่สามีให้ไว้ให้ อยู่ในสภาพดี

ก) สามีพึงบำรุงภรรยา ผู้เป็นทิศเบื้องหลัง ดังนี้ (๑) ยกย่องให้เกียรติสมกับฐานะที่เป็นภรรยา (๒) ไม่ดูหมิ่น (๓) ไม่นอกใจ (๔) มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้านให้ (๕) หาเครื่องประดับมาให้เป็น ของขวัญตามโอกาส ข) ภรรยาเยอมนุเคราะห์สามี ดังนี้ (๑) จัดงานบ้านให้เรียบร้อย (๒) สงเคราะห์ ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี (๓) ไม่นอกใจ (๔) รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ (๕) ขยันไม่เกียจคร้านใน งานทั้งปวง

ทิศเบื้องซ้าย คือ เพื่อนและมิตรทั้งหลาย ควรบำรุงมิตรให้มีความสุขด้วยวาจาด้วยความ ไพเราะนุ่มนวลประกอบด้วยความจริงใจ ไม่มีเล่ห์ และด้วยความประพาสที่งาม เป็นกุศลใน ความสัมพันธ์ สิ่งใดที่ทำการเอื้อประโยชน์แต่มิตรก็จงทำ ทั้งไม่ใส่ร้ายต่อมิตร และไม่แกล้งมิตร พร้อมเสมอที่จะได้ช่วยมิตรให้พ้นจากความประมาท แต่ถ้ามิตรพลั้งเผลอก็ช่วยดูแลไม่ให้ใครมาทุจริต ต่อสมบัติของมิตร และสามารถเป็นที่พึ่งของมิตรได้เป็นอย่างดี ทั้งให้ความเคารพนับถือสกุลงค์ของ มิตร ไม่ดูแคลนในฐานะของมิตร รวมถึงไม่ข่มมิตรด้อยกว่าตน

ก) บุคคลพึงบำรุงมิตรสหาย ผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย ดังนี้ (๑) เผื่อแผ่แบ่งปัน (๒) พุดจามีน้ำใจ (๓) ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (๔) มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน (๕) ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน

ข) มิตรสหายเยอมนุเคราะห์ตอบ ดังนี้ (๑) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาป้องกัน (๒) เมื่อ เพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน (๓) ในคราวมีภัย เป็นที่พึ่งได้ (๔) ไม่ละทิ้งในยาม ทุกข์ยาก (๕) นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

ทิศเบื้องบน คือ สมณพราหมณ์รวมถึงผู้มีศีลทั้งหลาย ท่านสอนให้คนดีทั้งหลายได้ปฏิบัติ รักษาพระคุณของท่านด้วยความเมตตาเปี่ยมอภัยในกรรมและผล ไม่กล่าวโทษไม่กล่าวร้าย เมื่อท่าน มาถึงก็ให้ต้อนรับด้วยวราภิมิสทาน เช่น เงินทอง สิ่งของเครื่องอุปโภค บริโภค พร้อมน้ำใจไมตรีมีความ

เคารพนอบน้อมแสดงให้เห็นถึงความปิติที่ได้พบท่าน และเมื่อท่านได้กล่าวสิ่งใดเป็นบุญก็ให้รับไว้ด้วยความศรัทธา

ส่วนทางสมณพราหมณ์ ให้สอนญาติโยมทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในความดี มีน้ำใจดีงามตอบ ต่อความศรัทธาและไม่ตรีของญาติโยมทั้งหลาย เมื่อสนทนาก็กล่าวถึงสิ่งที่น่าสนใจที่เป็นเรื่องจริง หรืออิงปรัชญา ทำให้บังเกิดเป็นผลดีจริง หน้าที่ของพราหมณ์ทั้งหลายท่านมีหน้าที่บอกทางสวรรค์และบอกผลานิสงส์สำหรับญาติและโยมทั้งหลายด้วยสัจจะสุจริต

ก) คฤหัสถ์ย่อมบำรุงพระสงฆ์ ผู้เป็นทิศเบื้องบน ดังนี้ (๑) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา (๒) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา (๓) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา (๔) ต้อนรับด้วยความเต็มใจ (๕) อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ ข) พระสงฆ์ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์ ดังนี้ (๑) ห้ามปรามจากความชั่ว (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี (๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (๕) ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง (๖) บอกทางสวรรค์คือทางชีวิตที่มีความสุขความเจริญได้

ทิศเบื้องล่าง คือ คนทำงาน หรือคนรับใช้ ท่านสอนว่าผู้เป็นนายทั้งชายหรือหญิงต้องจัดงานให้ทำตามความเหมาะสม ให้อาหาร ที่อยู่ เครื่องใช้ รายได้ ยา เครื่องอุปโภคบริโภค และให้บางสิ่งบางอย่างที่ดั่งใจเป็นของแปลกที่พวกเขาหรือไม่เคยได้มาก่อน ให้ทั้งเวลาที่พวกเขาจะได้พักผ่อน และให้อิสระภาพในการที่เขาจะไปไหนมาไหนได้ตามวันและเวลาที่กำหนดตกลงกันไว้ ส่วนคนงานและคนรับใช้ ท่านให้บำรุงนายด้วยความขยัน ตื่นก่อนนาย นอนทีหลังนาย ประพฤติสุจริต ไม่เป็นขโมย นาคุณของนายไปสรรเสริญด้วยความเคารพและพัฒนาทางแรงงานฝีมือความสามารถให้เป็นไปในทางที่ดีกว่าเดิม

ก) นายพึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน ผู้เป็นทิศเบื้องล่าง ดังนี้ (๑) จัดการงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลังความสามารถ (๒) ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่ (๓) จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น (๔) ได้ของแปลกพิเศษมา ก็แบ่งปันให้ (๕) ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสอันควร ข) คนรับใช้และคนงานย่อมอนุเคราะห์นาย ดังนี้ (๑) เริ่มทำการงานก่อนนาย (๒) เลิกงานทีหลังนาย (๓) ถือเอาแต่ของที่นายให้ (๔) ทาการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น (๕) นาเกียรติคุณของนายไปเผยแพร่

ทิศ ๖ มีความสำคัญอย่างไร

ทิศ ๖ มีความสำคัญต่อทุกคน ไม่ว่าจะเป็น นักเรียน นักศึกษา คนวัยทำงาน ผู้สูงอายุ แม้กระทั่งนักบวช เพราะเป็นแนวทางปฏิบัติอันดีต่อบุคคลต่างๆ รอบตัวของทุกๆ คน เพื่อประโยชน์หลายอย่าง เช่น เพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคม เพื่อความสุขในการดำเนินชีวิตของทุกคน เพื่อความเจริญก้าวหน้าและความมั่นคงในชีวิตของทุกคนในสังคม ฯลฯ

หน้าที่สำคัญของทิศทั้ง ๖ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้โดยย่อมีอยู่ ๓ เรื่องใหญ่ ๆ

๑. เป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝังนิสัยใจคานิสงส์ของคนเรานั้นได้มาจากทิศ ๖ ซึ่งเมื่อสรุปแล้วจะเหลือแค่ บ้าน วัด โรงเรียนนี้เอง ไม่ใช่ตกลงมาจากสวรรค์ ไม่ใช่หลังไหลมาเองเหมือนอย่างกับน้ำฝนบนท้องฟ้า คือตอนเล็ก ๆ เราก็ได้คุณพ่อคุณแม่ ครูบาอาจารย์ ลุงป้า น้าอา หลวงปู่ หลวงพ่อ ช่วยกันอบรมให้จนกระทั่งกลายมาเป็นนิสัยใจคอของเรา

ส่วนว่าท่านจะอบรมได้ดีขนาดไหน ก็ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคล เพราะไม่มีใครจะอบรมบ่มนิสัยใจคอ หรือคุณงามความดี ให้กับผู้อื่นได้มากกว่าที่ตัวเองมีอยู่ เพราะฉะนั้น ท่านมีสติปัญญาเท่าไร ท่านก็อบรมให้เราได้เท่านั้น

ยกตัวอย่าง เวลาลูกกินข้าวแล้วไม่ล้างจาน คุณแม่ก็บอกว่าไม่เป็นไร เดี่ยวจะให้คนรับใช้เอาไปล้าง นั่นเริ่มเพาะนิสัยไม่มีความรับผิดชอบต่อตัวเองให้ลูกแล้ว

เด็กคนนี้พอโตขึ้นมาก็เลยรับผิดชอบอะไรไม่เป็น แล้วอย่างนี้จะหวังให้มารับผิดชอบวงศ์ตระกูล หวังจะให้รับผิดชอบต่อทรัพย์สินสมบัติ เขาจะไปรับผิดชอบได้อย่างไร ในเมื่อแค่จานข้าวที่ตัวเองกินก็ยังไม่ล้างเลย

๒. เป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝังความเก่งความดี

ทิศ ๖ เป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝังความเก่งความดี หรือความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมประจำใจ แต่ว่าอย่างเอาเรื่องของนิสัยใจคอ กับความเก่งความดีมาปนกัน เพราะไม่ว่าใครจะเป็นคนหยาบ เป็นคนละเอียด เป็นคนทำอะไรประณีต เป็นคนทำอะไรทั้ง ๆ ขว้าง ๆ ก็ตาม นั้นเป็นนิสัยไม่ดีเกี่ยวกับความรู้ ความสามารถ ยังไม่เกี่ยวถึงเรื่องว่าดีหรือเลว

ความรู้ความสามารถตลอดจนความเก่งความดีของมนุษย์ ก็ได้มาจากทิศ ๖ อีกเหมือนกัน อย่าคิดว่าเก่งได้ด้วยตัวเอง ถ้าใครคิดอย่างนั้นแสดงว่าเป็นคนเนรคุณ ทั้งต่อพ่อแม่และครูบาอาจารย์ที่เดียว เพราะว่าคุณพ่อคุณแม่จะอบรมเลี้ยงดูมาก็แทบแย่ กว่าครูบาอาจารย์จะเคี่ยวเข็ญสั่งสอนมาก็แทบแย่ แต่พอโตขึ้นมาเป็นคนที่มีทั้งความรู้ความสามารถ กลับบอกว่าคนนั้นเก่งได้ด้วยตัวเอง

เมื่อทิศ ๖ เป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝังความเก่งความดีให้กับเราอย่างนี้ เพราะฉะนั้น เวลาประสบความสำเร็จในเรื่องอะไรก็ตาม นึกถึงพระคุณทิศ ๖ ของเราด้วย เช่น เวลาศึกษาวิชา ก็ให้หันหน้าไปทางทิศที่คุณพ่อคุณแม่ของเรอยู่ แล้วกราบท่านสักทีหนึ่ง โรงเรียนของเราอยู่ทิศไหน หันหน้าไปทางทิศนั้น กราบครูบาอาจารย์สักทีหนึ่งแล้วหลวงปู่ หลวงพ่อ ที่เราเคารพนับถือท่านอยู่ทิศไหน กราบไปทางทิศนั้นสักทีหนึ่ง แล้วจะมีแต่ความสุขความเจริญไม่ใช่ไปกระโดดโลดเต้น ร้องกรี๊ด ๆ ดีใจ อย่างนั้น

๓. เป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝังความสุขความเจริญ

ทิศ ๖ เป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝังความสุขความเจริญของคนในสังคม ทั้งชาตินี้ และชาติหน้า ไม่ใช่เพียงเฉพาะของใครคนใดคนหนึ่งเท่านั้น เพราะจากนิสัยใจคอ จากความเก่งความดีที่มีอยู่นั่นเอง ทำให้คน ๆ นั้น คิด พูด ทำ ในทางที่ดี ในสิ่งที่ถูก จึงกลายเป็นความสุขความเจริญ ทั้งชาตินี้และชาติหน้า แต่ถ้าเขาเอาไป คิด พูด ทำ ในทางไม่ดี ในสิ่งที่ผิด ก็จะกลายเป็นความทุกข์ความเสื่อม ทั้งชาตินี้และชาติหน้าอีกเหมือนกัน

๓.๒ หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านจิตใจ(สมาธิ)

๓.๒.๑ สมถภาวนา

สมถะ หมายถึง วิธีทำให้ใจสงบ ข้อปฏิบัติต่างๆ ในการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ จนตั้งมั่นเป็นสมาธิถึงขั้นได้ฌานระดับต่างๆ จุดมุ่งของสมถะคือ สมาธิ โดยหลักการของสมถะคือ กำหนดใจไว้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรียกว่าอารมณ์ ให้แน่วแน่งจนจิตนิ่งอยู่สิ่งนั้นสิ่งเดียว^{๖๘}

^{๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๓๐๔.

คำว่า กรรมฐาน แปลว่าที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต หรือที่ให้จิตทำงาน มีความหมายเป็นทางการว่า สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา หรืออุปกรณ์ในการฝึกอบรมจิต จิตจะได้มีงานทำ เป็นเรื่องเป็นราว สงบอยู่ได้ ไม่เที่ยวเลื่อนลอยฟุ้งซ่านไปอย่างไร้จุดหมาย ในกรณีนี้คือ สิ่งที่เราเอามาให้จิตกำหนดเพื่อชักนำให้เกิดสมาธิ หรืออะไรก็ได้พอจิตกำหนดจับเข้าแล้ว จะชักนำให้แน่วแน่นอยู่กับมันจนเป็นสมาธิได้เร็วและมั่นคงที่สุด^{๖๙}

ในการเจริญสมาธิอย่างเป็นแบบแผน สามารถสรุปตามลำดับขั้นตอนใหญ่ได้คือ เมื่อศีลบริสุทธิ์ดี หรือชำระศีลจนหมดจดแล้ว ขั้นตอนต่อไปประกอบด้วยดังนี้

๑) ตตฺถปิโธ คือ ข้อติดข้องหรือเหตุกังวล ที่หน่วงเหนี่ยวเป็นเหตุให้ใจหวังกังวลปิดโอกาสการเกิดสมาธิ

๒) การเข้าหากัลยาณมิตร หรือครูอาจารย์ ผู้มีคุณสมบัติเหมาะที่จะให้กรรมฐาน

๓) รับกรรมฐานอย่างหนึ่งอย่างใดใน ๔๐ อย่างที่เหมาะสมแก่ตน ซึ่งกรรมฐานทั้ง ๔๐ สามารถแบ่งได้ดังนี้ คือ กสิน ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสติ ๑๐ อัปปมัญญา ๔ อาหारेปฏิกุศลสัญญา จตุราตุววัฏฐาน และ อรูป ๔ โดยสามารถอธิบายแต่ละหัวข้อได้ดังนี้

ก) กสิน ๑๐ แปลว่า วัตถุอันจูงใจ หรือวัตถุสำหรับเพ่งเพื่องจูงใจให้เป็นสมาธิ เป็นวิธีให้วัตถุภายนอกเข้าช่วย โดยวิธีเพ่งเพื่อรวมจิตให้เป็นหนึ่งมี ๑๐ อย่างคือ^{๗๐}

(๑) ภูตกสิน (กสินคือ มหาภูตรูป ๔) คือ ปฐวี (ดิน) อาโป (น้ำ) เตโช (ไฟ) วาโย (ลม)

(๒) วรรณกสิน (กสินคือ สี ๔) คือ นีล (เขียว) ปิต (เหลือง) โลहित (แดง) โอทาท (ขาว)

(๓) กสินอื่นๆ คือ อาโลก (แสงสว่าง) ปริจฉินนาทาส เรียกว่าอย่างสั้นว่า อากาศ (ช่องว่าง)

โดยกสิน ๑๐ นี้ จะใช้ของที่มิอยู่ตามธรรมชาติก็ได้ ตกแต่งจัดทำขึ้นให้เหมาะกับการเพ่ง

โดยเฉพาะก็ได้ แต่โดยมากนิยมวิธีหลัง

ก) อสุภะ ๑๐ ได้แก่ การพิจารณาซากศพในระยะต่างๆกัน รวม ๑๐ ระยะ เริ่มแต่ศพที่ขึ้นอืดไปจนถึงศพที่เหลือแต่โครงกระดูก^{๗๑}

ข) อนุสติ ๑๐ คือ อารมณ์ดีงามที่ควรระลึกถึงเนื่องๆ ได้แก่

(๑) พุธานุสติ ระลึกถึงพระพุทธเจ้า และพิจารณาคุณของพระองค์

(๒) ัมมานุสติ ระลึกถึงพระธรรม และพิจารณาคุณของพระธรรม

(๓) สังฆานุสติ ระลึกถึงพระสงฆ์ และพิจารณาคุณของพระสงฆ์

(๔) สีลानุสติ ระลึกถึงศีล พิจารณาศีลของตนที่ได้ประพฤติบริสุทธิ์ ไม่ต่างพร้อย

(๕) จาคานุสติ ระลึกถึงจาคะ ทานที่ตนได้บริจาคแล้ว และพิจารณาเห็นคุณธรรม คือความเผื่อแผ่เสียสละที่มีในตน

(๖) เทวานุสติ ระลึกถึงเทวดา หมายถึงเทวดาที่ตนเคยได้รู้ได้ยินมาและพิจารณาเห็นคุณธรรม ซึ่งทำคนให้เป็นเทวดา ตามที่มีอยู่ในตน

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๑.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐๕.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐๕.

(๗) มรณสติ ระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาให้เกิดความไม่ประมาท

(๘) กายคตีสติ ระลึกถึงเกี่ยวกับร่างกาย คือกำหนดพิจารณากายนี้ ให้เห็นว่าประกอบด้วยอาการ ๓๒ อันไม่สะอาด ไม่งาม น่าเกลียด เป็นทางรู้เท่าทันสภาวะของกายนี้ มิให้หลงมัวเมา

(๙) อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก

(๑๐) อุปสมานุสติ ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ คือ นิพพาน และพิจารณาคุณของนิพพาน อันเป็นที่หายร้อนดับกิเลสและไรรัก

ค) อัปปมัญญา ๔ คือ ธรรมที่พึงแผ่ออกไปในสัตว์มนุษย์ทั้งหลายอย่างมีจิตใจสม่ำเสมอทั่วกัน ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต โดยมากเรียกกันว่าพรหมวิหาร ๔ (ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจที่ประเสริฐบริสุทธิ์ หรือคุณธรรมประจำตัวของท่านผู้มีจิตใจกว้างขวางยิ่งใหญ่มาก)^{๗๒}

(๑) เมตตา ความรัก คือ ปราปรณาดี มิไตรี อยากให้มนุษย์สัตว์มีสุขทั่วหน้า

(๒) กรุณา ความสงสาร คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์

(๓) มุทิตา ความพลอยยินดี คือ พลอยมีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุขและเจริญอกงามประสบความสำเร็จยิ่งขึ้นไป

(๔) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง คือ วางจิตเรียบเสมอ สม่ำเสมอ เที่ยงตรงดุจตราขึง มองเห็นมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายได้รับผลดีร้ายตามเหตุปัจจัยที่ประกอบไม่เอนเอียงไปด้วยชอบหรือชัง

(จ) อาหาเร ปฏิภูลสัญญา กำหนดหมายความเป็นปฏิภูลในอาหาร

(ฉ) จตฺตาตฺตวํฐฺฐาน กำหนด พิจารณาธาตุ ๔ คือ พิจารณาเห็นร่างกายของตน โดยสักว่าเป็นธาตุ ๔ แต่ละอย่าง

(ช) อรูป ๔ ได้แก่ กำหนดสภาวะที่เป็นอารมณ์รูปธรรมเป็นอารมณ์ ใช้ได้เฉพาะผู้ที่เพ่งกลืน ๙ อย่างแรกข้อใดข้อหนึ่ง จนได้จตุตถฌานมาแล้วคือ

(๑) อากาสาณญายตนะ กำหนดวิญญานที่หาที่สุดมิได้ (ซึ่งเกิดจากการเพ่งกลืนออกไป) เป็นอารมณ์

(๒) วิญญานัญญายตนะ กำหนดวิญญานที่หาที่สุดไม่ได้ (คือเล็กกำหนดที่ว่าง เลยไปกำหนดวิญญานที่แผ่ไปสู่ที่ว่างแทน) เป็นอารมณ์

(๓) อาภิกขุญญายตนะ (เล็กกำหนดวิญญานเป็นอารมณ์ เลยไป) กำหนดภาวะไม่มีอะไรเลย เป็นอารมณ์

(๔) เนวสัณญานาสนัญญายตนะ (เล็กกำหนดแม้แต่ภาวะไม่มีอะไรเลย) เข้าถึงสภาวะมีสัญญา ก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

๔) การเข้าอยู่สถานที่ปฏิบัติซึ่งเหมาะแก่การเจริญสมาธิ

๕) การปฏิบัติตามวิธีเจริญสมาธิ^{๗๓}

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐๕.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๒-๘๕๓.

การเพียรพยายามบำเพ็ญสมาธิ โดยใช้วิธีใดก็ตาม เพื่อให้เกิดผลสำเร็จเช่นนี้ เรียกว่าสมณะ มนุษย์ปุถุชนเพียรพยายามบำเพ็ญสมาธิเพียงใดก็ตาม ย่อมได้ผลสำเร็จอย่างสูงสุด หมายความว่า สมณะล้วนๆ ย่อมนำไปสู่ภาวะจิตที่เป็นสมาธิได้สูงสุดเพียง เนวสัญญานาสัญญายตะ เท่านั้น

อานิสงส์ของสมาธินั้น มีมากกว่าการรักษาศีลอย่างเทียบกันไม่ได้ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสว่า "แม้จะได้อุปสมบทเป็นภิกษุรักษาศีล ๒๒๗ ข้อ ไม่เคยขาด ไม่ด่าว่าพร้อยมานานถึง ๑๐๐ ปี ก็ยังได้บุญกุศลน้อยกว่าผู้ที่ทำสมาธิเพียงให้จิตสงบนานเพียงชั่วไก่อกระพือปีก ช้างกระดิกหู"

คำว่า " จิตสงบ " ในที่นี้หมายถึงจิตที่เป็นอารมณ์เดียวเพียงชั่ววูบ ที่พระท่านเรียกว่า "ขนิกสมาธิ" คือสมาธิเล็ก ๆ น้อย ๆ สมาธิแบบเด็ก ๆ ที่เพิ่งหัดตั้งไข่ คือหัดยืนแล้วก็ล้มลงแล้วก็ลุกขึ้นยืนใหม่ ซึ่งเป็นอารมณ์จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น สงบวูบลงเล็กน้อยแล้วก็รักษาไว้ไม่ได้ ซึ่งยังห่างไกลต่อการที่จิตถึงขั้นเป็นอุปัชฌายสมาธิและฌาน แม้กระนั้นก็ยังมิใช่อานิสงส์มากมายถึงเพียงนี้ โดยหากผู้ใดทรงจิตอารมณ์อยู่ในขั้นขนิกสมาธิแล้วบังเอิญตายลงในขณะนั้น อานิสงส์นี้จะส่งผลให้ไปบังเกิดในเทวโลกชั้นที่ ๑ คือชั้นจาตุมหาราชิกา หากจิตยึดไตรสรณคมน์ (มีพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่งอันสูงสุดด้วย ก็เป็นเทวดาชั้นที่ ๒ คือ ดาวดึงส์)

สมาธินั้นมีหลายขั้นตอน

ระยะก่อนที่จะเป็นฌาน (อัปปนาสมาธิ) ก็คือขนิกสมาธิและอุปัชฌายสมาธิ ซึ่งอานิสงส์ส่งผลให้ไปบังเกิดในเทวโลก ๖ ชั้น แต่ยังไม่ถึงชั้นพรหมโลก

สมาธิในระดับอัปปนาสมาธิหรือฌานนั้น มีรูปฌาน ๔ และอรุณฌาน ๔ ซึ่งล้วนแต่ส่งผลให้ไปบังเกิดในพรหมโลกรวม ๒๐ ชั้น แต่จะเป็นชั้นใดย่อมสุดแล้วแต่ความละเอียดประณีตของกำลังฌานที่ได้ (เว้นแต่พรหมโลกชั้นสุทธาวาส คือ ชั้นที่ ๑๒ ถึงชั้นที่ ๑๖ ซึ่งเป็นที่เกิดของพระอนาคามีบุคคลโดยเฉพาะ) รูปฌาน ๑ ส่งผลให้บังเกิดในพรหมโลกชั้นที่ ๑ ถึงชั้นที่ ๓ สุดแล้วแต่ความละเอียดประณีตของกำลังฌาน ๑

ส่วนอรุณฌานที่เรียกว่า " เนวสัญญานาสัญญายตนะ " นั้น ส่งผลให้บังเกิดในพรหมโลกชั้นสูงสุด คือชั้นที่ ๒๐ ซึ่งมีอายุยืนยาวถึง ๘๔ , ๐๐๐ มหากัป เรียกกันว่า นิพพานพรหม คือนานเสียจนเกือบหาเวลาเริ่มต้นและสิ้นสุดมิได้ จนเป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นนิพพาน

การทำสมาธิเป็นการสร้างบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่ ลงทุนน้อยที่สุดเพราะไม่ต้องเสียเงินเสียทอง ไม่ได้เหนื่อยยากต้องแบกหามแต่อย่างใด เพียงแต่คอยระวังรักษาสติ คຸມครองจิตมิให้แผ่สลายไปสู่อารมณ์อื่น ๆ โดยให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวเท่านั้น

การทำทานเสียอีกยังต้องเสียเงินเสียทอง การสร้างโบสถ์ วิหาร ศาลาโรงธรรมยังต้องเสียทรัพย์ และบางทีก็จะต้องเข้าช่วยแบกหามเหนื่อยกาย แต่ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการทำสมาธิอย่างเทียบกันไม่ได้

อย่างไรก็ดี การเจริญสมถภาวนา หรือสมาธินั้น แม้จะได้บุญอานิสงส์มากมายมหาศาลอย่างไร ก็ยังไม่ใช่บุญกุศลที่สูงสุดยอดในพระพุทธศาสนา หากจะเปรียบกับต้นไม้ก็เป็นเพียงเนื้อไม้เท่านั้น

อานิสงส์ของการเจริญสมถภาวนา

การอบรมจิตใจให้เกิดความสงบ การฝึกสมาธิ การทำความเพียรฝึกอบรมจิต มีผลหรือมีอานิสงส์มากมายตามกำลังของอารมณ์กัมมฐานที่ปฏิบัติ ซึ่งสามารถสรุปเป็นประเด็นของอานิสงส์ของสมถะได้ดังนี้

ก. โดยการนำมาซึ่งอุपाจารมานและอัปนามาน

ในกัมมฐาน ๔๐ ประการนั้น (ยกเว้น ภายนอกคตาสติ กับอานาปานสติ ที่เหลือ ๘ ประการ ได้แก่ พุทธนุสสติ ธรรมานุสสติ สังขานุสสติ สีนานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ มรณานุสสติ และอุปสมานุสสติ) และ อาหारेปฏิกุศลสัญญา ๑ กับ จตฺราตฺตวตฺถกัมมฐาน ๑ นำมาซึ่งอุปาจารมาน กัมมฐานที่เหลืออีก ๓๐ ประการ นำมาซึ่งอัปนามาน

ข. โดยความต่างกันแห่งมาน

ในกัมมฐาน ๓๐ ประการ ที่นำมาซึ่งอัปนามานนั้น กสิณ ๑๐ กับอานาปานสติ ๑ รวม ๑๑ ประการ ย่อมให้สำเร็จมานได้ทั้ง ๔ มาน อสุภ ๑๐ กับกายคตาสติ ๑ รวม ๑๑ ประการ ย่อมให้สำเร็จเพียงปฐมมานอย่างเดียว

พรหมวิหาร ๓ ข้างต้น (เมตตา กรุณา มุทิตา) ให้สำเร็จมาน ๓ พรหมวิหารข้ออุเบกขา ย่อมให้สำเร็จมานที่ ๔ และอรุปกัมมฐาน ย่อมให้สำเร็จเป็นอรุปมาน

ค. โดยภูมิที่สามารถเจริญกัมมฐาน

อสุภกัมมฐาน ๑๐ กายคตาสติ ๑ อาหारेปฏิกุศลสัญญา ๑ รวม ๑๒ กัมมฐานนี้ ย่อมไม่บังเกิดในเทวโลกชั้นกามาวจร เพราะซากศพและอาหารอันน่าเกลียด ไม่มีในเทวโลก และในกัมมฐาน ๑๒ นั้น กับอานาปานสติ ๑ รวม ๑๓ กัมมฐานนี้ ย่อมไม่บังเกิดในพรหมโลก เพราะลม อัสสาสะปัสสาวะไม่มีในพรหมโลก

ง. โดยความเป็นปัจจัยเกื้อหนุน

ในบรรดากัมมฐานเหล่านั้น ยกเว้นอากาศกสิณ กสิณที่เหลือ ๙ ประการ ย่อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก่ อรูปมานทั้งหลาย กสิณทั้ง ๑๐ ประการ ย่อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก่อภิญาทั้งหลาย พรหมวิหาร ๓ (เมตตา กรุณา มุทิตา) ย่อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก่พรหมวิหารที่ข้อที่ ๔ อารูปกัมมฐานบทย่าง ๆ ย่อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก่อรุปกัมมฐานบทย่าง

อานิสงส์ของการเจริญพุทธานุสสติ

ผู้ที่เจริญพุทธานุสสติ จะได้รับอานิสงส์ดังนี้ คือ

๑. ทำให้ถึงความไพศาลแห่งศรัทธา คือ มีศรัทธามั่นคงมากขึ้น

๒. ทำให้มีสติ

๓. ทำให้มีปัญญา

๔. ทำให้มีบุญ

๕. ทำให้มีความปีติปราโมทย์

๖. ทำให้สามารถอดกลั้นทุกขได้

๗. ทำให้ทนความกลัวอารมณ์ที่น่ากลัวได้

๘. ทำให้มีความเป็นอยู่ใกล้พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

๙. ทำให้มีความยำเกรงในพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

๑๐. แม้ประสบกับสิ่งที่จะทำให้ล่วงละเมิดหรือทำความผิดได้ ก็จะไม่เกิดหิริโอตตัปปะ มีความกลัวและละอายต่อบาป ประคองว่าพระพุทธรูปประทับอยู่ตรงหน้า

๑๑. ร่างกายของผู้ที่พุทธานุสติครอบครองแล้วหรือเจริญพุทธานุสติอย่างดีแล้ว ย่อมเป็นที่ควรแก่การบูชาของมนุษย์และเทวดาประดุจดังเรือนเจดีย์

๑๒. จิตจะน้อมไปสู่พุทธานุสติ

๑๓. หากยังไม่สามารถสำเร็จมรรคผลนิพพาน ก็จะไปสู่สุคติ^{๗๔}

อานิสงส์ของการเจริญอัมมานุสติ

๑. จิตของผู้เจริญอัมมานุสติ จะน้อมไปเพื่อตรัสรู้อนุตรธรรม

๒. ทำให้มีความเคารพในพระธรรม

๓. ทำให้มีศรัทธามากขึ้น

๔. ทำให้มีสติ

๕. ทำให้มีปัญญา

๖. ทำให้มีบุญ

๗. ทำให้มีความปีติปราโมทย์

๘. ทำให้สามารถอดกลั้นทุกขได้

๙. ทำให้ทนความกลัวอารมณ์ที่น่ากลัวได้

๑๐. ทำให้มีความเป็นอยู่ใกล้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๑๑. แม้ประสบกับสิ่งที่จะทำให้ล่วงละเมิดหรือทำความผิดได้ ก็จะไม่เกิดความกลัว ความละอายต่อบาป ประคองว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ตรงหน้า

๑๒. ร่างกายของผู้ที่อัมมานุสติครอบครองแล้ว ย่อมเป็นของควรแก่การบูชาของมนุษย์และเทวดาประดุจดังเรือนเจดีย์

๑๓. หากยังไม่สามารถสำเร็จมรรคผลนิพพาน ก็จะไปสู่สุคติ^{๗๕}

อานิสงส์ของการเจริญสังฆานุสติ

ผลอย่างต่ำ ๙ ประการคือ

๑.) เป็นผู้มีความเคารพยำเกรงในพระสงฆ์

๒.) ได้ความไพญญ์แห่งคุณ มีศรัทธา เป็นต้น

๓.) เป็นผู้มากไปด้วยปีติและปราโมทย์

๔.) ทนต่อความกลัวและตกใจ

๕.) มีความรู้สึกรู้ว่าได้อยู่กับพระสงฆ์

๖.) แม้สรีระของเธออันสังขคุณานุสติประทับอยู่ย่อมเป็นร่างควรแก่การบูชาดุจโรงอุโบสถ อันมีสงฆ์ประชุมกันอยู่ณนั้น

๗.) จิตของเธอย่อมไปอันจะบรรลุถึงพระสังฆคุณ

^{๗๔} หนังสือเรียน+สื่อประกอบการเรียน มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://book.dou.us/doku.php?id=md306:2> [๑๑ ม.ค. ๒๕๕๙].

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน

๘.) ในเมื่อมีการประจวบเข้ากับวัตถุที่จะพึงลวงละเมิด หิริโอตตัปปะย่อมจะปรากฏแก่เธอผู้รู้สึกราวกับเห็นพระสงฆ์อยู่ต่อหน้า

๙.) เมื่อยังไม่บรรลุนิพพานยิ่งขึ้นไป เธอย่อมเป็นผู้มีสุดความเป็นที่ไปในเบื้องหน้า
ผลอย่างสูง ได้อุปจารสมาธิ^{๗๖}

อานิสงส์ของการเจริญสีลานุสสติ

การมีศีลบริสุทธิ์เป็นสิ่งจำเป็นในการปฏิบัติธรรมทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นการเจริญกัมมัฏฐาน วิธิตไศลบริสุทธิ์ดีแล้วจะเกิดคุณธรรมต่างๆ ขึ้นตามลำดับ คือ อวิปปกิเลส ปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข สัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสนะ นิพพิทา วิราคะ วิมุตติญาณทัสนะ อันเป็นที่สุดแห่งกองทุกข์ นอกจากนี้ การตามระลึกนึกถึงศีลจะยังให้อานิสงส์อีกมากมายหลายประการคือ

๑. ทำให้เคารพพระพุทธ
๒. ทำให้เคารพพระธรรม
๓. ทำให้เคารพพระสงฆ์
๔. ทำให้เอื้อเฟื้อต่อศีล คือ ยินดีปฏิบัติศีลอย่างถูกต้อง
๕. ทำให้เคารพทาน
๖. ทำให้มีสติ
๗. ทำให้มองเห็นภัยในความผิด แม้เป็นความผิดเพียงเล็กน้อย
๘. ทำให้รักษาตนเองได้
๙. ทำให้คุ้มครองผู้อื่นได้
๑๐. ทำให้ไม่มีภัยในโลกนี้
๑๑. ทำให้ไม่มีภัยในโลกอื่น

๑๒. ทำให้ได้รับอานิสงส์ต่างๆ อันเกิดจากการรักษาศีล เช่น เมื่อสิ้นชีวิตจะไปสู่สุคติ ทำให้มีโภคทรัพย์ เป็นเหตุให้มีชื่อเสียง ไม่หลงตาย แก่แล้วกล้าในที่ประชุมชน เป็นต้น และการเจริญสีลานุสสติอยู่เนืองๆ ทำให้บรรลุปจารสมาธิ ทำลายนิรณ^{๗๗}

อานิสงส์ของการเจริญจาคานุสสติ

๑. ทำให้ได้รับความสุขจากการสละ
๒. ทำให้ไม่ละโมภ
๓. ทำให้อยู่อย่างไม่มีทุกข์
๔. ทำให้คิดถึงผู้อื่น
๕. ทำให้เป็นที่รักของผู้อื่น
๖. ทำให้ไม่สะทกสะท้านในกลุ่มคน
๗. ทำให้มีปีติมาก
๘. ทำให้จิตประกอบไปด้วยกรุณา

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน

๙.ทำให้อยู่เป็นสุข

๑๐.ทำให้เข้าถึงเทวโลก^{๗๘}

อานิสงส์ของการเจริญเทวตานุสสติ

๑. ทำให้เพิ่มพูนคุณธรรม ๕ ประการ คือ
 - ๑.๑ศรัทธา มีความเชื่อในการกระทำความดี
 - ๑.๒ศีล มีความประพฤติดีทางกายวาจา
 - ๑.๓สุตะ ได้ยินได้ฟังได้ศึกษาคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 - ๑.๔จาคะ มีการบริจาค เสียสละ ให้ทาน
 - ๑.๕ปัญญา มีการเพิ่มพูนความรู้ด้วยการคิด ฟัง ภาวนา
- ๒.ทำให้ได้รับสิ่งที่เทวดาในสวรรค์ปรารถนา
- ๓.ทำให้เป็นสุขในการรอเสวยผลของบุญ
- ๔.ทำให้เคารพตัวเอง
- ๕.ทำให้เทวดาในสวรรค์นับถือ
- ๖.ทำให้สามารถปฏิบัติสถานุสสติและจาคานุสสติด้วย
- ๗.ทำให้อยู่เป็นสุข
- ๘.ทำให้เข้าถึงเทวโลก^{๗๙}

อานิสงส์ของการเจริญอุปสมานุสสติ

ผลอย่างต่ำมี ๑๒ ประการ คือ

- ๑.) จิตไม่ถูกราคะ โทสะ โมหะ กลุ่มรุม
- ๒.) เป็นจิตที่มุ่งตรงต่ออุปสมะแท้แท้
- ๓.) องค์ฌานทั้งหลายย่อมเกิดย่อมเกิดขึ้นแก่เธอผู้ข่มนิวรณ์ได้แล้วในขณะเดียวกัน
- ๔.) นอนหลับสบาย
- ๕.) ตื่นขึ้นก็สบาย
- ๖.) เป็นผู้มือินทรีย์อันสงบ
- ๗.) เป็นผู้มืใจสงบ
- ๘.) มีหิริโอตตปปะ
- ๙.) นำเลื่อมใส
- ๑๐.) มีอิทธิยาศัยประณีต
- ๑๑.) เป็นที่เคารพและยกย่องของคนทั้งหลาย
- ๑๒.) เมื่อยังไม่บรรลุลุณที่สูงขึ้นไป ย่อมมีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

ผลอย่างสูงได้อุปปจารสมาธิ^{๘๐}

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน

อานิสงส์ของการเจริญมนานุสติ

- ๑.ทำให้เป็นผู้ชวนขายในกุศลธรรม สนใจใฝ่ใจในธรรมชั้นสูง
- ๒.ทำให้เป็นผู้ไม่ชอบความชั่ว หลีกเลียงความชั่ว
- ๓.ทำให้ไม่สังสมเสื้อผ้า เครื่องประดับหรือสิ่งของที่เกินความจำเป็น
- ๔.ทำให้ไม่ตระหนี่หวงแหนข้าวของเครื่องใช้
- ๕.ทำให้มีอายุยืน
- ๖.ทำให้คลายความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง
- ๗.ทำให้เห็นความไม่เที่ยง (อนิจจสัญญา)
- ๘.ทำให้เห็นความคงอยู่ไม่ได้ (ทุกขสัญญา)
- ๙.ทำให้เห็นความไม่ใช่ตัวตน (อนัตตสัญญา)
- ๑๐.ทำให้อยู่เป็นสุข
- ๑๑.ทำให้ไม่กลัวตาย
- ๑๒.ทำให้ไม่หลงสติในเวลาตาย
- ๑๓.หากยังไม่สำเร็จพระนิพพานก็จะไปสู่สุคติ^{๘๑}

อานิสงส์ของการเจริญกายคตาสติ

- ๑.ทำให้มีความอดทน สามารถดูสิ่งที่น่าเกลียดน่ากลัวได้
- ๒.ทำให้มีความอดทน ในความร้อน ความหนาว เป็นต้น
- ๓.ทำให้เห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และความเป็นอสุภะของร่างกาย
- ๔.ทำให้สามารถบรรลุปฐมฌาน
- ๕.ทำให้อยู่เป็นสุข

๖.นำไปสู่อมตะหรือพระนิพพาน เมื่อนักศึกษาได้ศึกษากายคตาสติแล้ว ขอให้ได้นำเอาหลักการและวิธีการไปปฏิบัติเพื่อให้ใจสงบหยุดนิ่ง และเพื่อให้เข้าถึงพระธรรมกายในที่สุด^{๘๒}

อานิสงส์ของการเจริญอานาปานสติ

- ๑.หลับเป็นสุข
- ๒.ตื่นเป็นสุข
- ๓.มีความสงบ
- ๔.มีหิริโอตตัปปะ
- ๕.มีความเลื่อมใส
- ๖.เป็นที่นับถือของคนทั่วไป
- ๗.อยู่เป็นสุข
- ๘.มีกิริยาอ่อนน้อม

๙.จิตหยังในพระนิพพานคุณ สามารถทำความปรารถนาให้สำเร็จ หากไม่ได้บรรลุมรรคผลในชาตินี้ก็จะไปสู่สุคติ^{๘๓}

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน

อานิสงส์ของการเจริญเมตตา

- ๑.) สุข สุปติ นอนหลับสบายคล้ายเข้าสมาบัติ
- ๒.) สุข ปฏิพัชฌิต เมื่อตื่นนอนคล้ายกับออกจากสมาบัติ
- ๓.) น ปาปก สุปิน ปสสติ ไม่ฝันเห็นสิ่งที่ชั่ว และเรื่องที่น่าเกลียด น่ากลัว ฝันเห็นแต่สิ่งที่ดีที่น่าปลื้มใจ
- ๔.) มนุสสาน ปิโย โหติ เป็นที่รักของคนทั้งหลาย
- ๕.) อมณุสสาน ปิโย โหติ เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลายมีเทวดา เป็นต้น
- ๖.) เทวดา รกขนต์เทวดาทั้งหลายย่อมรักษา
- ๗.) นาสุส อคฺคิ วา วิส วา สตุถ วา กมฺติ ไฟหรือยาพิษ หรือศัตราวุธต่าง ๆ ทำร้ายไม่ได้
- ๘.) ตวญฺ จิตฺต สมายิตฺติ มีจิตใจสงบได้เร็ว
- ๙.) มุขวณฺโณ วิปสํสํหิตฺติ มีหน้าตาผ่องใส
- ๑๐.) อสมมุพฺโห กาล กโรติ เมื่อเวลาตายจิตใจไม่พันเพื่อน คือไม่หลงตาย
- ๑๑.) อุตฺตร อปฺปฏิวิชฌนฺโต พุทฺธมฺโลกุปฺโค โหติ แม้ว่ายังไม่ได้บรรลุมรรคผลอันประเสริฐในภพนี้ก็ตามถ้าได้รูปฌาน ก็จักไปบังเกิดในพรหมโลก^{๘๔}

อานิสงส์ของการเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญา

๑. ไมยนิตีในรสอาหาร บริโภคเพียงเพื่อดำรงชีวิตอยู่
๒. ละกามคุณ ๕ ได้ (กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส)
๓. เห็นความเกิดดับของรูปขันธ์ ความเกิดดับของรูปภายในคนที่เกิดจากอาหาร ความเกิดดับของจิตขณะบริโภคและหลังบริโภค
๔. เจริญกายคตาสติไปในขณะนั้นด้วย คือ พิจารณาความเป็นปฏิกูลโดย เลือด น้ำเหลือง เสมหะ เป็นต้น
๕. รู้ลักษณะของคำข้าว.
๖. อยู่เป็นสุข
๗. เข้าถึงอมตภาพ (พระนิพพาน)^{๘๕}

สรุปความได้ว่า อานิสงส์ของการเจริญสมถกรรมฐาน ทำให้ได้ประโยชน์สูงสุดในปัจจุบันคือ โลกียอภิญญา เป็นปัญญาที่รู้อารมณ์ทั้งหลายในโลก อย่างพิเศษ ๗ ประการ ไม่ว่าจะเป็น (๑) อิทธิวิธอภิญญา ปัญญาที่ทำให้สำเร็จฤทธิ์ (๒) ทิพพโสตอภิญญา เป็นผู้มืหูทิพย์ (๓) ปรจิตตวิชานนอภิญญา ปัญญาที่รู้ใจผู้อื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา ปัญญาที่ระลึกชาติ (๕) ทิพพจักขุอภิญญา เป็นผู้มีตาทิพย์ (๖) ยถากัมมูปคคอภิญญา ปัญญาที่รู้เห็นกรรมของสัตว์ (๗) อนาคตัง อภิญญา ปัญญาที่รู้อนาคต หรือถ้าจิตดับขณะทรงอารมณ์เป็นฌานจิตก็จะอุบัติในพรหมโลก แต่ด้วย การเจริญสมถภาวนาไม่ใช่การดับกิเลสเป็นสมุจเฉท เพราะไม่ใช่การประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรม ตามปกติ

^{๘๔} แรغبณฺตลจจากพระไตรปิฎก ฌ ปาประคูลาย (ออนไลน์).แหล่งที่มา: <https://www.dmc.tv/pages/html> [๑๑ ม.ค. ๒๕๕๙].

^{๘๕} หนังสือเรียน + สื่อประกอบการเรียน มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย (ออนไลน์).แหล่งที่มา: <http://book.dou.us/doku.php?id=md๓๐๖:๒> [๑๑ ม.ค. ๒๕๕๙].

ตามความเป็นจริง เมื่อฉันทจิตไม่เสื่อมและฉันทวิจิตเกิดก่อนจุติจิต เป็นกัมมปัจจัยให้ฉันท วิบากจิต ปฏิสนธิในพรหมภูมิชั้นต่าง ๆ แต่เมื่อหมดอายุของพรหมภูมินั้นๆ แล้ว ในภพภูมิอื่น ๆ ที่จิตอาศัยอยู่ สภาวะจิตก็ต้องกลับมาสู่ความ ยินดี พอใจ ติดข้อง ในตัวตน ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

๓.๓ หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านปัญญา

๓.๓.๑ โปรโตโฆสะ กัลยาณมิตร

โปรโตโฆสะ แปลว่า เสี่ยงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่นการสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเฉพาะส่วนที่ดึงดูดถูกต้อง เฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้ หรือคำแนะนำจาก บุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร

จากความหมายข้างต้น ทำให้เราทราบว่า โปรโตโฆสะ ไม่ได้รวมถึงบุคคลเพียงอย่างเดียว ยังรวมไปถึงสิ่งที่อยู่แวดล้อมรอบตัว อันได้แก่ สัตว์ สิ่งของ สถานที่ ความคิดความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี สื่อสิ่งพิมพ์รวมถึงสื่อออนไลน์ด้วย

เสียงดังมกต้องเช่นนี้ เกิดจากแหล่งที่ดี คือคนดี คนมีปัญญา คนมีคุณธรรม คนเช่นนี้ เรียกว่า สัตบุรุษ บ้าง บัณฑิต บ้าง เป็นบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในทางแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง จะมีคำเรียกเฉพาะว่า กัลยาณมิตร

กัลยาณมิตรตตารธรรม คือความเป็นผู้มีเพื่อนดีงาม “กัลยาณมิตร” มิได้หมายถึงเพียงผู้เรียกกันว่า เพื่อน หรือมิตร หรือสหาย คำว่าเพื่อนนั้นมีทั้งที่เป็นเพื่อนดี เพื่อนไม่ดี เพื่อนสนิท เพื่อนไม่สนิท เพื่อนแท้ เพื่อนเทียม

กัลยาณมิตร มีความหมายว่า ดี งาม เป็นมงคล เมื่อนำไปประกอบเข้ากับคำใดคำหนึ่ง ก็ทำให้คำนั้นมีความหมายเป็นพิเศษขึ้นด้วยความดีมีมงคล เช่น กัลยณปุณฺณ หมายถึง สามัญชนผู้ยังมีใช้อริยบุคคลที่มีใจมุ่งดีปรารถนาดีเป็นพิเศษเป็นมงคล

กัลยณจิต หมายถึง จิตที่มีความมุ่งดีปรารถนาดีเป็นพิเศษเป็นมงคลแผ่ไป

กัลยณมิตร หมายถึง ผู้ที่มีใจเป็นเพื่อนที่มุ่งดี ปรารถนาดีเป็นพิเศษแผ่ไป

กัลยาณมิตร จึงหมายถึง ผู้ที่หวังดีให้ความช่วยเหลือ ว่ากล่าวตักเตือน แนะนำ ไม่ปล่อยให้คิดผิดพูดผิดทำผิด ทั้งๆ ที่รู้ ไม่ปล่อยให้หมักหมมมีความเสื่อมเสียเกิดขึ้นแม้ป้องกันได้

พระพุทธองค์ทรงแสดงความสำคัญของกัลยาณมิตร ไว้ว่า ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ

๑) จักเป็นผู้มีศีล สำรวมระวังในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจร ฯลฯ

๒) จักเป็นผู้มีโอกาสดียินได้ฟัง ได้ร่วมสนทนาอย่างสะดวกสบาย ตามความปรารถนา ในเรื่องต่างที่ขัดเกลาอุปนิสัย ขำระจิตใจให้ปลอดโปร่ง คือ เรื่องความมักน้อย เรื่องการบำเพ็ญเพียร เรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา เรื่องวิมุตติ เรื่องวิมุตติญาณทัสสนะ

๓) จักเป็นผู้ตั้งหน้าทำความเพียร เพื่อกำจัดอกุศลธรรม และเพื่อบำเพ็ญกุศลธรรมให้เพียบพร้อม จักเป็นผู้แข่งขัน บากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม

๔) จักเป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาที่เป็นอริยะ หยั่งรู้ถึงความเกิดดับซ้ำแรกกิเลส นำไปสู่ความสูญสิ้นแห่งทุกข์

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิตฉันใด ความมีกัลยาณมิตรก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต แห่งการเกิดขึ้นของอารยอริยธรรมคัมภีร์ภิกษุ ฉะนั้น”

“ความมีกัลยาณมิตร เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ การครองชีวิตประเสริฐ ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่าผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอารยอริยธรรมคัมภีร์”

“อาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร เหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ก็พ้นจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดา ก็พ้นจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ก็พ้นจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายาส เป็นธรรมดา ก็พ้นจากโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส”

คุณสมบัติของกัลยาณมิตร มีคุณสมบัติโดยเรียกว่า สัปปริสธรรม ๗ ประการดังนี้

๑) ัมมัญญตา รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะให้เกิดผล เช่น ภิกษุรู้ว่า หลักธรรมข้อนั้น คืออะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าหลักการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่า จะต้องกระทำเหตุอันนี้ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ จึงจะเกิดผลที่ต้องการหรือบรรลุจุดหมาย

๒) อัถธัญญตา รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลักเช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภาสิตข้อนั้น มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้น มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง

๓) อัถตัญญตา รู้จักตน คือ รู้ว่าเรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลังความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม บัดนี้เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

๔) มัตตัญญตา รู้จักประมาณ คือ คือความพอดี เช่นภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภค ปัจจัยสี่ ฤๅหิ์สัถย์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์ อาชญาและในการเก็บภาษี

๕) กาลัญญตา รู้จักกาล คือรู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน หรือการปฏิบัติกรต่าง เช่นให้ตรงเวลา ให้ทันเวลา ให้เป็นเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา

๖) ปริสัณญตา รู้จักชุมชนและรู้จักที่ประชุม รู้กิริยาที่จะประพัตต่อชุมชนนั้น ว่าชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้

๗) ปุคคัณญตา รู้จักบุคคล คือรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยอริยาคัย ความสามารถ และคุณธรรมเป็นต้น ใครยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้เพื่อปฏิบัติต่อผู้นั้นโดยถูกต้อง เช่นว่า ควรจะคบหรือไม่ จะเกี่ยวข้อง จะใช้จะยกย่อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี

ส่วนของกัลยาณมิตร ในแง่หน้าที่ต่อผู้อื่น สมควรมีคุณสมบัติพิเศษจำเพาะสำหรับการทำหน้าที่นั้นอีกส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะคุณสมบัติพื้นฐานที่เรียกว่า กัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ อันได้แก่

๑) ปิโย น่ารัก คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนม เป็นกันเอง ชวนใจผู้เรียนให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม

๒) ครู นำเคารพ คือ มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจเป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย

๓) ภาวนีโย นำเจริญใจ คือมีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่อง ควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอ๋ยอ้าง และรำลึกถึงด้วยความซาบซึ้งมั่นใจและความภาคภูมิใจ

๔) วัตตา รู้จักพูดให้ได้ผล คือพูดเป็น รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไรคอยให้ คำแนะนำว่ากล่าว ตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕) วจนิกขโม ทนต่อถ้อยคำ คือพร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามแม้จุกจิก ตลอดจนคำล่วงเกินและคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ อดทนฟังได้ ไม่เสียอารมณ์

๖) คัมภีรญจะ กะถัง กัตตา แกล้งเรื่องราวลึกได้ คือกล่าวชี้แจงเรื่องที่ลึกซึ้งซับซ้อนให้เข้าใจได้ และสอนลูกศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

๗) โน จัญฐาเน นิโยชะเย ไม่ชักนำในอธิฐาน คือไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสียหรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร

โดยหากคุณสมบัติของกัลยาณมิตรอย่างเลิศ คือ ความเป็นผู้กระทำได้จริงในสิ่งที่สอนแก่ผู้อื่น หรือได้บรรลุผลสำเร็จนั้น ด้วยตนเองแล้วจึงสอนเรื่องนั้นแก่ผู้อื่น อย่างหนึ่งและความเป็นอิสระ เมื่อจะช่วยผู้อื่น ตนเองไม่ติดนุ่งนั่งอยู่ในเครื่องผูกพันเดียวกันกับที่เขากำลังติดอยู่ ดังพุทธพจน์ดังนี้

“ดูกรจุนทะ ผู้ที่ตนเองก็จมอยู่ในโคลนเลนอันลึก จะช่วยอุดยกคนอื่นที่จมอยู่ในโคลนเลนอันลึกขึ้นมาได้นั้น ข้อนี้นิมีฐานะที่จะเป็นไปได้”

“ผู้ที่ตนเองฝึกแล้ว อบรมแล้ว ดังร้อนกิเลสแล้ว จักฝึก จักอบรม จักทำคนอื่นให้หายร้อน กิเลส ข้อนี้นี้จึงจะเป็นฐานะที่เป็นไปได้”

จากที่กล่าวข้างต้น หากมี ปรโตโฆสะที่ดี และการมีกัลยาณมิตร ที่เด็กและเยาวชน มีความเชื่อมั่นและศรัทธา เป็นแบบอย่างที่ดี ช่วยสอนนำนั้น สร้างศรัทธา และนำไปสู่ โยนิโสมนสิการ คือการคิดอย่างแยบคายเป็นต้นทางของการพัฒนาปัญญาต่อไป

รศ.พญ.นิธยา ศษภักดี กุมารเวชศาสตร์พฤติกรรมและพัฒนาการ กล่าวว่า พัฒนาการของเด็กเป็นรากฐานของการพัฒนามนุษย์ตลอดชีวิต ซึ่งพัฒนาการดังกล่าวหมายถึงการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านการทำหน้าที่และวุฒิภาวะของอวัยวะรวมถึงตัวบุคคลทำให้สามารถทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยทำสิ่งที่ยากสลับซับซ้อนขึ้นตลอดจนการเพิ่มทักษะใหม่ ความสามารถในการปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมหรือภาวะใหม่ในบริบทครอบครัวและสังคม ความสามารถของบุคคลแสดงออกในพฤติกรรมพัฒนาการและผลงานที่ก้าวหน้าเป็นขั้นตอน เช่น ทักษะทางร่างกาย การใช้ภาษา วิธีสื่อความหมาย การช่วยเหลือตนเอง การสร้างความสัมพันธ์กับคนอื่น การควบคุมตนเองและการมีคุณธรรม โดยเฉพาะพัฒนาการด้านอารมณ์ ซึ่งหมายถึงความสามารถในการแสดงความรู้สึก เช่น พอใจ ไม่พอใจ รัก ชอบ โกรธ เกลียด กลัว และเป็นสุข ความสามารถในการแยกแยะ ความลึกซึ้งและควบคุมการแสดงออกของอารมณ์อย่างเหมาะสมเมื่อเผชิญกับสถานการณ์ ตลอดจนการสร้างความรู้สึกที่ดีและนับถือตนเอง การปฏิบัติที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กจะทำให้เด็กมีพัฒนาการก้าวหน้าได้ดีตามลำดับ โดยอาศัยผู้ใหญ่ให้การเอาใจใส่ดูแลให้โอกาสเด็กมีปฏิสัมพันธ์ตอบสนองกับผู้ใหญ่เพื่อให้เด็กเรียนรู้ถึงการยอมรับและมีความรู้สึกมั่นคงในสภาพแวดล้อมที่เป็นมิตร

๓.๓.๒ โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ หมายถึง การพิจารณาโดยแยบคาย, ความตั้งใจที่ปลอดโปร่ง, ความเอาใจใส่อันถูกต้องความเข้าใจโดยตลอด.

กล่าวอีกนัยหนึ่ง การทำในใจโดยแยบคายก็คือการคิดเป็น คือคิดถูกต้องตามความเป็นจริง อาศัยการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ และคิดเชื่อมโยงตีความข้อมูลเพื่อนำไปใช้ต่อไป

การทำในใจโดยแยบคายนี้ความหมายอาจแยกเป็นลักษณะต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

๑. อุบาย มนสิการ แปลว่า คิดพิจารณาโดยอุบาย คือคิดอย่างมีวิธีหรือคิดถูกวิธี หมายถึง ถูกวิธีที่จะเข้าถึงความจริง สอดคล้องเข้าแนวสัจจะทำให้หยั่งรู้สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้ง หลาย

๒. ปณสิการ แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือคิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับได้หรือมีลำดับมีขั้นตอนแล่นไปเป็นแถว เป็นแนว หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบตามแนว เหตุผล เป็นต้น ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่ไขว่เวียนติดพันประเด็นเรื่องนี้ ที่นี้ เดี่ยวเตลิดออกไปเรื่องนั้นที่โน้น หรือกระโดดไปกระโดดมา ต่อเป็นขึ้นเป็นอันไม่ได้ ทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่จะชักชวนนึกคิด เข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง

๓. การณมนสิการ แปลว่าคิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดหาผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึง การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยที่สืบทอดกัน พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

๔. อุปาทกมนสิการ แปลว่าคิดให้เกิดผล คือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์แล้ง ถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย ท่านหมายถึง การคิดพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลุกเร้าให้เกิดความเพียรการรู้จักคิดที่จะทำให้หายหวาดกลัวให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น ลักษณะต่างๆ ของความคิดที่กล่าวมาข้างต้นนั้นพอสรุปได้ว่า คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล และคิดเป็นกุศล

พระธรรมปิฎกยังกล่าวต่อไปว่า "ถ้ามองในแง่ของขอบเขต โยนิโสมนสิการ กินความกว้าง ครอบคลุมตั้งแต่ความคิดในแนวทางของศีลธรรมการคิดตามหลักความดีงามและหลักความจริงต่างๆ ที่ตนได้ศึกษาหรือรับการอบรมสั่งสอนมา มีความรู้ความเข้าใจดีอยู่แล้ว เช่น คิดในทางที่จะเป็นมิตรคิดรัก คิดปรารณาดีมีเมตตา คิดที่จะให้หรือช่วยเหลือเกื้อกูล คิดในทางที่จะเข้มแข็ง ทำการจริงจังไม่ย่อท้อ เป็นต้น ซึ่งไม่ต้องใช้ปัญญาลึกซึ้งอะไร ตลอดขึ้นไปจนถึงการคิด แยกแยะองค์ประกอบและสืบสาวหาสาเหตุปัจจัยที่ต้องใช้ ปัญญาละเอียดประณีต เนื่องด้วยโยนิโสมนสิการมีขอบเขตกว้างขวางอย่างนี้ ปกติชนทุกคนสามารถใช้โยนิโสมนสิการได้" "ถ้ามองในแง่หน้าที่ โยนิโสมนสิการก็คือ ความคิดที่สกัดอวิชชาต้นเหตุ หรือการคิดเพื่อสกัดตัดหน้าอวิชชาและต้นเหตุ " ลักษณะของความคิดตามอวิชชาต้นเหตุเป็นดังต่อไปนี้

๑. เมื่อ อวิชชาเป็นตัวเด่น ความคิดมีลักษณะติดต้นทวนวนอยู่ที่แห่งหนึ่งตอนหนึ่งอย่างพร่ามัวขาดความ สัมพันธ์ไม่รู้ทางไป หรือไม่ก็ฟุ้งซ่านสับสนไม่เป็นระเบียบ ประดังอย่างไร้เหตุผล เช่นภาพในความคิดของคนหวาดกลัว

๒. เมื่อ ตัณหาเป็นตัวเด่น ความคิดมีลักษณะโน้มเอียงไปตามความยินดียินร้าย ความชอบใจไม่ชอบใจ หรือความติดใจขัดใจ ติดพันครุ่นอยู่กับสิ่งหรือเรื่องที่ชอบหรือชังนั้นและปรุง

แต่งความคิดไปตาม ความชอบความชังของตน อย่างไรก็ตาม เมื่อพูดถึงลงไปอีกในด้านสภาวะอวิชชา เป็นฐานก่อตัวของตัณหาและตัณหาเป็นตัว เสริมกำลังให้แก่อวิชชา ดังนั้น ถ้าจะกำจัดความชั่วร้ายให้สิ้นเชิงก็ต้องกำจัดให้ถึงอวิชชา วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ

พระธรรมปิฎกกล่าวสรุปว่า วิธีคิดที่เป็นแบบโยนิโสมนสิการทั้ง ๑๐ วิธีนี้ มีขั้นตอนการทำงานที่แบ่งออกได้เป็นสองช่วง คือช่วงรับรู้อารมณ์ หรือประสบการณ์จากภายนอกและช่วงคิดค้น พิจารณาอารมณ์หรือเรื่องราวที่เก็บเข้ามาภายในแล้ว วิธีคิดทั้ง ๑๐ วิธีนี้ ต่างก็อาศัยกันและกัน รับกันและสัมพันธ์กัน ดังนั้นวิธีการศึกษา เจริญสถานการณ์และแก้ปัญหาชีวิตจึงต้องบูรณาการความคิดเหล่านี้ รู้จักเลือกรูปแบบวิธีคิดมาผสมกลมกลืนกัน เพื่อนำไปสู่การสร้างแนวปฏิบัติอย่างถูกต้องตรงกับความจริงในทางสายกลาง

อนึ่งเมื่อพูดถึงวิชาการในแง่การทำหน้าที่ พระธรรมปิฎกสรุปว่าวิธีโยนิโสมนสิการทั้งหมดสามารถสรุปได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ

(๑) โยนิโสมนสิการแบบปลูกปัญญา มุ่งให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะ เน้นที่การขจัดอวิชชา เป็นฝ่ายวิปัสสนา มีลักษณะเป็นการส่องสว่าง ทำลายความมืด หรือชำระล้างสิ่งสกปรกให้ผลไม่จำกัดกาล หรือเด็ดขาด นำไปสู่โลกุตระสัมมาทิฐิ

(๒) โยนิโสมนสิการแบบสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลูกเร้ากุศลธรรม เน้นที่การสกัดหรือข่มตัณหา เป็นฝ่ายสมณะ มีลักษณะเป็นการเสริมสร้างพลังหรือปริมาณฝ่ายดีขึ้นมากดข่มทับหรือบังฝ่าย ชั่วไว้ ให้ผลขึ้นแก่การชั่วคราวหรือเป็นเครื่องเตรียมหนุนเสริมความพร้อมและ สร้างนิสัยที่นำไปสู่โลกียสัมมาทิฐิ วิธีคิดแบบ โยนิโสมนสิการเป็นวิธีคิดที่มีประโยชน์มาก เพราะสามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ทุกเวลา และจะเป็นเรื่องที่เร้าให้เกิดกุศลธรรม เช่นความรู้สึกละเมตตากรุณา และความเสียสละเป็นต้น อันจะเป็นผลดีแก่ความเจริญของงามของตน ผู้ใดก็ตามเมื่อเข้าใจหลักการนี้แล้ว อาจใช้โยนิโสมนสิการก็ได้ แม้แต่ทัศนคติและจิตนิสัยไม่ดีที่สร้างมาเป็นเวลานานจนชิน

โยนิโสมนสิการ เป็นการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี ซึ่งเป็นองค์ธรรมสำคัญยิ่งในกระบวนการของการศึกษา หรือในการพัฒนาตน อยู่ที่จุดแกนกลางคือการพัฒนาปัญญา เป็นองค์ธรรมที่จำเป็นสำหรับการมีชีวิตที่ดีงาม ซึ่งแก้ปัญหาและพึ่งพาตนได้ส่วนโยนิโสมนสิการ เป็นการมองตามความเป็นจริงหรือมองตามเหตุ ไม่ใช่มองตามอวิชชาตัณหา คือให้มองตามสิ่งที่ทั้งหลายมันเป็นของมัน ไม่ใช่มองตามที่เรายากให้มันเป็น หรือไม่ยากให้มันเป็นปุถุชนพอรับรู้อะไร ความคิดก็จะพรวดเข้าสู่ความชอบใจไม่ชอบใจทันที โยนิโสมนสิการทำหน้าที่เข้าสกัดหรือตัดหน้าในตอนนี จึงเอาบทบาทไปเสีย แล้วเป็นตัวนำกระบวนการความคิดบริสุทธิ์ที่พิจารณาตามสภาวะตามเหตุปัจจัย คิดเป็นทางไปอย่างมีลำดับ ทำให้เข้าใจความจริง ทำให้เกิดกุศลธรรม อย่างน้อยก็ทำให้วางใจวางท่าทีและปฏิบัติต่อสิ่งนั้นได้เหมาะสมที่สุดในคราวนั้นความสำคัญของโยนิโสมนสิการในพุทธพจน์ ได้กล่าวถึงไว้ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิตฉันใดความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอริยอัชฌาติกมรรค แก่ภิกษุฉันนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักเจริญจักทำให้มากซึ่งอริยอัชฌาติกมรรค”

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้สักข้อหนึ่ง ที่จะจะเป็นเหตุให้ความสงสัยที่ยังไม่เกิด ก็ไม่เกิดขึ้นหรือที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ถูกกำจัดได้ เหมือนโยนิโสมนสิการเลย”

โยนิโสมนสิการ สามารถแบ่งออกได้ ๑๐ วิธีดังนี้

๑) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ พิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล ให้รู้จักสภาวะที่เป็นจริง หรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่าง ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกัน มา

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่สองอันครูดสีกัน จึงเกิดไอนุ่น เกิดความร้อน แต่ถ้าแยกไม่ทั้งสอง อันนั้นแหละ ออกเสียจากกัน ไอนุ่นซึ่งเกิดจากการครูดสีกันนั้น ก็ดับไป สงบไป แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา จึงเกิดสุขเวทนาขึ้น , เพราะผัสสะอันเป็น ที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นดับไป สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้น ก็ย่อมดับ ย่อมสงบไป”

๒) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ หรือกระจายเนื้อหา เป็นการคิดที่มุ่งให้มอง และให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันเองอีกแบบหนึ่ง เมื่อแยกแยะออกไป แล้ว ก็มีแต่นามกับรูป หรือนามธรรมกับรูปธรรม เมื่อหัดมอง หรือฝึกความคิดอย่างนี้จนชำนาญ ในเวลาที่พบเห็นสัตว์และสิ่งต่างก็จะมองเห็นเป็นเพียงกองแห่งนามธรรมและรูปธรรม เป็นเพียง สภาวะ ว่างเปล่าจากความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา นับว่ามีกระแสดความคิดความเข้าใจ ที่คอยช่วย ด้านทานไม่ให้คิดอย่างหลงใหลหมายมันติดสมมติบัญญัติมากเกินไป

“เพราะคุณสมบัติของทั้งหลายเข้าด้วยกัน จึงมีศัพท์ว่า “รถ” ฉันใด เมื่อฉันทั้งหลายมีอยู่ สมมติว่า “สัตว์” จึงมี ฉันนั้น”

๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือ วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองอย่างรู้เท่าทันความเป็นอยู่เป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้น ตามธรรมดาของมันเอง โดยเฉพาะก็มุ่งที่ประดา สัตว์และสิ่งที่คนทั่วไปจะรู้เข้าใจได้ถึง ในฐานะที่มันเป็นสิ่งซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยต่างปรุงแต่งขึ้น จะต้อง เป็นไปตามเหตุปัจจัยธรรมดาที่ว่ามัน ได้แก่ อาการที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อ เกิดขึ้นแล้ว ก็จะต้องดับไป ไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน ไม่คงอยู่ตลอดไป เรียกว่าเป็น อนิจจังวิธีคิด แบบสามัญลักษณ์นี้แบ่งได้เป็น ๒ ขั้นตอน

ขั้นที่หนึ่ง คือ รู้เท่าทัน และยอมรับความจริง เป็นขั้นวางใจวางท่าที่ต่อสิ่งทั้งหลายโดย สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ เป็นท่าที่แห่งปัญญา ท่าที่แห่งความเป็นอิสระ ไม่ถูกมัดตัว แม้เมื่อประสบสถานการณ์ที่ไม่ปรารถนา หรือมีเรื่องราวไม่น่าพึงใจเกิดขึ้นแล้ว คิดขึ้นได้ ว่าสิ่งนั้น เหตุการณ์นั้น เป็นไปตามคติธรรมดา เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน คิดได้อย่างนี้ ก็เป็นท่าที่แห่งการ ปลงตกถอนตัวขึ้นได้ หายจากความทุกข์ หรืออย่างน้อยก็ทำให้ทุกขนั้นบรรเทาลง

ขั้นที่สอง คือ แก้ไขและทำการไปตามเหตุปัจจัย เป็นขั้นปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายโดยสอดคล้อง กับความเป็นจริงของธรรมชาติ เป็นการปฏิบัติด้วยปัญญา ด้วยความรู้เท่าทัน เป็นอิสระ ไม่ถูกมัดตัว เมื่อรู้อยู่แล้วว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ขึ้นต่อเหตุปัจจัย เราต้องการให้มันเป็นอย่างไร ก็ศึกษาให้รู้เข้าใจเหตุปัจจัยทั้งหลาย ที่จะทำให้มันเป็นอย่างนั้น แล้วแก้ไข ทำการ จัดการที่ตัวเหตุ ปัจจัยเหล่านั้น เมื่อทำเหตุปัจจัยพร้อมบริบูรณ์ที่จะให้มันเป็นอย่างนั้นแล้ว ถึงเราจะอยากหรือไม่ อยาก มันก็ต้องเป็นไปอย่างนั้น เมื่อเหตุปัจจัยไม่พร้อมที่จะให้เป็น ถึงเราจะอยากหรือไม่อยาก มันก็จะไม่เป็นอย่างนั้นกล่าวสั้น คือ แก้ไขด้วยความรู้ และแก้ที่ตัวเหตุปัจจัย ไม่ใช่แก้ด้วยความอยาก

๔) วิธีคิดแบบอริยสัจ หรือ คิดแบบแก้ปัญหา วิธีคิดแบบอริยสัจนี้ มีลักษณะทั่วไป ๒ ประการ คือ

(๑) เป็นวิธีคิดตามเหตุและผล หรือเป็นไปตามเหตุและผล

(๒) เป็นวิธีคิดที่ตรงจุดตรงเรื่อง ตรงไปตรงมา มุ่งตรงต่อสิ่งที่จะต้องทำต้องปฏิบัติต้องเกี่ยวข้องกับชีวิต ใช้แก้ปัญหา ไม่ฟุ้งซ่านออกไปในเรื่องฟุ้งเฟ้อ ที่สักว่าคิดเพื่อสนองตัณหามานะทิฐิ ซึ่งไม่อาจนำมาใช้ปฏิบัติไม่เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหา ในบรรดาทฤษฎี ๑๐ นั้น เมื่อมีทฤษฎีอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จะเป็นเหตุให้มีการประพุดติพรหมจรรย์ก็หาไม่ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย และความทุกข์ก็ยังคงมีอยู่นั่นเอง เราจึงได้บัญญัติทางเพื่อพ้นจากการเกิด แก่ เจ็บ ตายและความทุกข์ในปัจจุบันนี้ไว้ โดยหลักการ หรือสาระสำคัญของวิธีคิดแบบอริยสัจ ก็คือ การเริ่มต้นจากปัญหา หรือความทุกข์ ที่ประสบ โดยกำหนดรู้ ทำความเข้าใจปัญหา คือความทุกข์นั้น ให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไขในเวลาเดียวกัน กำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่ และเป็นไปได้อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหา โดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้นั้น

๕) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง ธรรม กับ อรรถ หรือ หลักการ กับ ความมุ่งหมาย เป็นความคิดที่มีความสำคัญมาก ในเมื่อจะลงมือปฏิบัติธรรม หรือทำการตามหลักการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้ได้ผลตรงตามความมุ่งหมาย หรือธัมมานุธัมมปฏิบัติ แปลอย่างสืบทอดกันว่า “ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม” แปลตามความหมายว่า ปฏิบัติธรรมถูกหลัก คือ ทำให้ข้อปฏิบัติย่อย เข้ากันได้ สอดคล้องกัน และส่งผลแก่หลักการใหญ่เป็นไปเพื่อจุดหมายที่ต้องการ ยกตัวอย่างการปฏิบัติธรรม คือ ถ้าปฏิบัติศีลขาดเป้าหมาย ก็อาจกลายเป็นสัลลพตปราชญ์ ช่วยส่งเสริมอัตตภิรมณ์ยุค ถ้าบำเพ็ญสมาธิโดยไม่คำนึงอรรถ ก็อาจหมกตึดยอยู่ในฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ส่งเสริมมิจฉาทิฐิบางอย่าง หรือส่งเสริมตึฐิฉานวิชาบางประเภท, ถ้าเจริญปัญญาชนิดที่ไม่เป็นไปเพื่อวิมุตติ ก็เป็นอันคลาดออกนอกมัชฌิมาปฏิบัติ ไม่ไปสู่จุดหมายของพุทธศาสนา อาจหลงอยู่ข้าง ระหว่างทาง หรือติดค้างในมิจฉาทิฐิแบบใดแบบหนึ่ง

๖) วิธีคิดแบบรู้ทันคุณโทษและทางออก เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเน้นการยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้น เป็นอยู่ทุกแง่ทุกด้าน ทั้งด้านดีด้านเสีย และเป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องกับการปฏิบัติมาก เช่นบอกว่า ก่อนจะแก้ปัญหา ต้องเข้าใจปัญหาให้ชัด และรู้ที่ไปให้ดีก่อน หรือก่อนจะละสิ่งหนึ่งไปหาอีกสิ่งหนึ่ง ต้องรู้จักทั้งสองฝ่ายดีพอ ที่จะให้เห็นได้ว่า การละและไปหานั้น หรือการทิ้งอย่างหนึ่งไปเอาอีกอย่างหนึ่งนั้น เป็นการกระทำที่รอบคอบ สมควร และดีจริง โดยขอยกพุทธพจน์มาดังนี้

“เรานี้เอง ครึ่งก่อน เมื่อยังเป็นผู้ครองเรือนอยู่ เอิบอิ่ม พรั่งพร้อมด้วยกามคุณทั้งห้าบำรุงบำเรอตน...ต่อมา เรานั้นทราบตามเป็นจริง ซึ่งเหตุเกิดขึ้น ซึ่งความดำรงอยู่ไม่ได้ ซึ่งส่วนดีซึ่งส่วนเสีย

และซึ่งทางออก ของกามทั้งหลาย จึงละกามตัณหา บรรเทาความเร่าร้อนกามปราศจาก ความกระหาย มีจิตสงบภายใน เป็นอยู่”

“เรานั้น มองเห็นสัตว์เหล่าอื่น ผู้ยังไม่หมดราคะในกามทั้งหลาย ถูกกามตัณหาชวนไข ถูกความเร่าร้อนกามเร้าร้อน เสพกามอยู่ เราก็หาไผ่ทะยานต่อสัตว์เหล่านั้น หาพลอยยอภิมยในกาม

เหล่านั้นไม่ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร ก็เพราะเรารื่นรมย์อยู่ด้วยความชื่นชมยินดี ที่ไม่ต้องมีกาม ไม่ต้องมีอกุศลธรรม จึงไม่ไผ่ทะยานต่อความสุขที่ทรมานกว่า ไม่นึกอภิมรณในความสุขที่ทรมานกว่านั้น”

๓) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม คือ การใช้สอย หรือบริโภคนเป็นวิธีคิดแบบสกัด หรือบรรเทาต้นเหตุ เป็นขั้นฝึกหัดขัดเกลากิเลส หรือตัดทางไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจแล้วชักจูงพฤติกรรมต่อไปวิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวัน เพราะเกี่ยวข้องกับการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ และวัสดุอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่าง

(๑) คุณค่าแท้ หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลาย ในแง่ที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง หรือที่มนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหาของตน เพื่อความดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิต หรือเพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่นคุณค่าแท้นี้อาศัยปัญญาเป็นเครื่องตีค่า หรือวัดราคา จะเรียกว่าคุณค่าสนองปัญญา ก็ได้ เช่น อาหารมีคุณค่าอยู่ที่ประโยชน์สำหรับหล่อเลี้ยงร่างกาย ให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ มีสุขภาพดี เป็นอยู่ผาสุก มีกำลังเกื้อกูลแก่การบำเพ็ญกิจหน้าที่ รลยนต์ช่วยให้เดินทางได้รวดเร็ว เกื้อกูลแก่การปฏิบัติหน้าที่การงาน ความเป็นอยู่ และปฏิบัติการทั้งหลายในงาน บำเพ็ญประโยชน์สุข ครอบงำเอาความสะอึก ปลอดภัย แข็งแรง หนักแน่น เป็นต้น

(๒) คุณค่าเทียม หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์พอกเพิ่มให้แก่สิ่งนั้น เพื่อปรนเปรอการเสพสวาทเวทนา หรือเพื่อเสริมราคา เสริมขยายความมั่นคงยิ่งใหญ่ของตัวตนที่ยึดถือไว้คุณค่าเทียมนี้ อาศัยต้นเหตุเป็นเครื่องตีค่า หรือวัดราคา จะเรียกว่าคุณค่าสนองต้นเหตุ ก็ได้ เช่น อาหารมีคุณค่าอยู่ที่ความเอร็ดอร่อย เสริมความสนุกสนาน เป็นเครื่องแสดงฐานะความโก้ ช่วยให้ดูหรูหรา รลยนต์เป็นเครื่องวัดฐานะ แสดงความโก้ ความมั่งมี ครอบงำเอาความสวาทงาม

“ภิกษุพิจารณาโดยแยบคาย จึงใช้จิตร เพียงเพื่อกำหนดหา ร้อน สัมผัสแห่งเหลือบยุบ ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่ควรละอาย

“ภิกษุพิจารณาโดยแยบคาย จึงฉันทบิณฑบาต มิใช่เพื่อสนุกสนาน มิใช่เพื่อมัวเมา มิใช่เพื่ออวดโอ่ มิใช่เพื่อโก้หรู เพียงเพื่อความดำรงอยู่แห่งร่างกาย เพื่อยังชีวิต เพื่อแก้กันความทิวโหยขาด อาหารอันจะทำให้เดือดร้อน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่า เราจะกำจัดเวทนาเก่าและไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น เราจะมีชีวิตดำเนินไป พร้อมทั้งความไม่เป็นโทษ และความอยู่ผาสุก

“ภิกษุพิจารณาโดยแยบคาย จึงเสพเสนาสนะ เพียงเพื่อกำหนดหา ร้อน สัมผัสแห่งเหลือบยุบ ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายจากฤดูกาล เพื่อได้ความรื่นรมย์ในการหลีกเร้น

“ภิกษุพิจารณาโดยแยบคาย จึงเสพยา และเครื่องประกอบอันเป็นปัจจัยสำหรับคนไข้เพียงเพื่อกำจัดเวทนาทั้งหลายเนื่องจากอาพาธต่าง ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เพื่อความเป็นผู้ไม่มีอาพาธเบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง”

๔) วิธีคิดแบบเร้ากุศล หรือ คิดแบบกุศลภาวนา เป็นวิธีคิดในแนวสกัดกั้นหรือบรรเทาและขัดเกลากิเลส จึงจัดได้ว่าเป็นข้อปฏิบัติระดับต้น สำหรับส่งเสริมความเจริญงอกงามแห่งกุศลธรรม และสร้างเสริมสัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะ ตัวอย่างอย่างหนึ่งที่มาในคัมภีร์ คือ การคิดถึงความตายถ้ามี โอโยนิโสมนสิการ คือทำใจหรือคิดไม่ถูกวิธี อกุศลธรรมก็จะเกิดขึ้น เช่น คิดถึงความตายแล้ว สลดหดหู่ เกิดความเศร้า ความเหี่ยวแห้งใจบ้าง เกิดความหวั่นกลัวหวาดเสียใจบ้าง ตลอดจนเกิดความดีใจ เมื่อนึกถึงความตายของคนที่เคยขัดขวางบ้าง เป็นต้น แต่ถ้ามีโยนิโสมนสิการ คือ ทำใจหรือคิดให้ถูกวิธี ก็จะเกิด

กุศลธรรม คือ เกิดความรู้สึกตื่นตัวเราใจ ไม่ประมาท เร่งชวนขยายปฏิบัติกิจหน้าที่ ทำสิ่งดีงามเป็นประโยชน์ ประพฤติปฏิบัติธรรม ตลอดจนรู้เท่าทันความจริงที่เป็นคติธรรมตาของสังขาร

๙) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน หรือวิธีคิดแบบมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ เรียกสั้น ๆ ว่า วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน สรุปว่า ความเป็นปัจจุบันกำหนดเอาที่ความเกี่ยวข้อง ต้องรู้ ต้องทำ เป็นสำคัญ ขยายความหมายออกมาในวงกว้างถึงระดับชีวิตประจำวัน สิ่งที่เป็นปัจจุบัน คลุมถึงเรื่องราวทั้งหลายที่เชื่อมโยงต่อกันมาถึงสิ่งที่กำลังรับรู้ กำลังพิจารณาเกี่ยวข้องต้องกระทำอยู่ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการกระทำกิจหน้าที่ เรื่องที่ปรารถนาเพื่อทำกิจสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติหรือปฏิบัติได้ ไม่ใช่คิดเลื่อนลอยฟุ้งเพื่อฝันไปกับอารมณ์ที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ หรือติดข้องอยู่กับความชอบ ความชัง หรือ ฟุ้งซ่านพล่านไปอย่างไร้จุดหมาย โดยยกตัวอย่างของ ภัทเทกรัตตสูตร เป็นการเน้นเรื่องการมีชีวิตอยู่ที่คุ้มค่าหรือพระพุทธเจ้า(มุนีผู้สงบ)ทรงสรรเสริญ ด้วยไม่ปล่อยเวลาให้ล่วงไปโดยเปล่าประโยชน์ซึ่งรังแต่จะก่อให้เกิดทุกข์และที่ยิ่งกว่านั้นไม่รู้จักรักคุณค่าของเวลา ยุ่งกับกิจกรรมบางอย่างทั้งวัน แต่ก็เป็นสิ่งไร้ค่าที่ไม่สามารถพัฒนาจิตใจตนให้สูงขึ้นเหนือกิเลสได้

“ผู้ที่เป็นอย่างนี้ มีความเพียร ไม่ซึมเซาทั้งคืนวัน พระสันตมุนีทรงเรียนขานว่า ผู้มีแต่ละวันเจริญดี”

๑๐) วิธีคิดแบบวิภาษวาท วิภาษวาท คำว่า “วิภาษ” แปลว่า แยกแยะ แบ่งออก จำแนก ใกล้เคียงกับคำที่ใช้ในปัจจุบันว่าวิเคราะห์ “วาท” แปลว่า การกล่าว การพูด การแสดงคำสอน ระบบคำสอน ลัทธิ วิภาษวาทก็แปลว่า การพูดแยกแยะ พูดจำแนก หรือพูดแจกแจง หรือระบบการแสดงคำสอนแบบวิเคราะห์ลักษณะสำคัญของความคิดและการพูดแบบนี้ คือ การมอง และแสดงความจริง โดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่ละด้าน ครบทุกแง่ทุกด้าน

จะเห็นได้ว่าหลักพุทธธรรมในหัวข้อโยนิโสมนสิการ มีความสัมพันธ์กับ หัวข้อปรโตโฆสะ และหลักพุทธธรรมที่เป็นรูปแบบในการปลูกฝังคุณธรรมภายใน เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างบุคคลกับโลก หรือสภาพแวดล้อมภายนอกก่อนที่จะมาเป็นการพัฒนาปัญญา โดยกัลยาณมิตร คือปรโตโฆสะที่ดี เป็นที่เชื่อให้บุคคลติดต่อกับโลกอย่างถูกต้อง โดยทางจิตใจของตนเอง อันได้แก่ท่าทีแห่งการรับรู้ และความคิด ซึ่งเป็นท่าทีแห่งปัญญาหรือการมองตามเป็นจริง สำหรับโยนิโสมนสิการนี้ เป็นหลักธรรมภาคปฏิบัติ ที่ใช้ประโยชน์ได้ตลอดเวลา แทรกอยู่ในการดำเนินชีวิตประจำวัน

ความสำคัญของโยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ เป็นความคิดที่สกัดกั้นอวิชชาต้นเหตุ (อวิชชา คือ ความไม่รู้ในสิ่งที่ควรรู้ และความรู้ในสิ่งที่ไม่ควรรู้ ส่วนต้นเหตุ คือ ความทะยานอยาก ความใคร่ในกาม) กล่าวคือ เป็นการคิดอย่างมีเหตุ และผล ไม่คิดตามความต้องการของตนที่ไร้ซึ่งเหตุ และผล เพราะปุณฺณท้าวไปมักคิดภายใต้พื้นฐานความต้องการของตน

ดังนั้น บุคคลที่คิดแบบเป็นโยนิโสมนสิการจะมีกระบวนการคิดวิเคราะห์ภายใต้พื้นฐานเหตุ และผล นั่นคือ การเกิดสภาวะผู้มีปัญญา ด้วยการใช้ความคิดวิเคราะห์ไตร่ตรองในเหตุ และผล นำไปสู่การรับรู้ความจริง และการหาแนวทางในการแก้ปัญหาที่เหมาะสม

สรุป สำหรับคนทั่วไป ผู้มีปัญหายังไม่แก้กล้า ยังต้องอาศัยการแนะนำชักจูงจากผู้อื่น การเจริญปัญญา นับว่าเริ่มต้นจากองค์ประกอบภายนอก คือความมีกัลยาณมิตร สำหรับให้เกิดศรัทธา เกิดความมั่นใจด้วยเหตุผลที่ได้พิจารณาเห็นจริงแล้วก่อน จากนั้นจึงก้าวมาถึงขั้นองค์ประกอบภายใน

เริ่มแต่นำความเข้าใจตามแนวศรัทธาไปเป็นพื้นฐาน ในการใช้ความคิดอย่างอิสระ ด้วยโยนิโสมนสิการ เป็นต้นไป ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ และทำให้ปัญญาเจริญยิ่งขึ้น จนกลายเป็นญาณทัสสนะ คือ การรู้การเห็นประจักษ์ในที่สุด

๓.๓.๓ วิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนา หมายถึง ปัญญาพิจารณาเห็นสภาวะธรรมรูปรูปนามตามความเป็นจริง โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา (ไตรลักษณ์) ว่า ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสาร เป็นอนัตตาไม่มีตัวตน เพื่อละสุขวิปัสสนา สุขวิปัสสนา นิจวิปัสสนา และอนัตตวิปัสสนา ที่เห็นว่าเที่ยง เป็นสุข มีตัวตน ปัญญานั้นชื่อว่า วิปัสสนา ดังนั้นความหมายวิปัสสนาตามหลักสัททนต์และอรรถกถา มีความหมายดังต่อไปนี้

วิปัสสนา ตามความหมายของหลักสัททนต์ หมายความว่า วิปัสสนาเป็นชื่อของปัญญา เป็นปัญญาที่รู้เห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริงของรูปรูปนาม โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ นามรูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสาร เป็นอนัตตาไม่มีตัวตน เมื่อเห็นดังนี้ปัญญาเป็นสัมมาทิฐิ

วิปัสสนา ตามความหมายของวิปัสสนาตามหลักอรรถกถา หมายความว่า ปัญญาในการพิจารณาค้นหาสภาวะธรรมของรูปรูปนาม จนเห็นแจ้งซึ่งสภาวะธรรมของรูปรูปนามนั้น ด้วยปัญญาอันเป็นเครื่องทำลายกิเลสชื่อว่า วิปัสสนา

วิปัสสนา มีความหมายหลายนัย จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า

วิปัสสนา เป็นชื่อของปัญญา ปัญญาวิปัสสนารู้ว่า นามรูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสาร เป็นอนัตตาไม่มีตัวตน

ก. คำว่า “วิปัสสนา” เป็นเครื่องกำหนดอาการ คือ ไตรลักษณ์เรียกว่า อธิปัญญา เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสิ้นไปแห่งทุกข์เป็นไปเพื่อได้มาซึ่งมรรคปัญญา อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสิ้นไปแห่งทุกข์ ซึ่งการเจริญภาวนานั้นเป็นการสร้างบุญบารมีที่สูงที่สุด และยิ่งใหญ่ที่สุดในพระพุทธศาสนา จัดว่าเป็นแก่นแท้

ข. รู้แจ้ง รู้วิเศษหรือเห็นแจ้ง เห็นวิเศษ เป็นชื่อของปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้งปัจจุบันรูปรูปนาม ไตรลักษณ์มรรค ผล นิพพาน

ค. ความเห็นแจ้ง เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม

จ. ปัญญาภิรียาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย

ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่าง แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่อง

นำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดีปัญญาเหมือนปลูก ปัญญา ปัญญินทรีย์ปัญญาพละ ปัญญาเหมือน

วิปัสสนา หมายถึง การเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง หมายความว่า ข้อปฏิบัติ ในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน คือให้เข้าใจตามความเป็นจริง หรือตามสิ่งที่เหล่านั้นมันเป็นของมันเอง ไม่ใช่เห็นไปตามที่เราวาดภาพให้มันเป็น ด้วยความชอบความชัง ความอยากได้ หรือความขัดใจ รู้แจ้งชัดเข้าใจจริง จนถอนความหลงผิดรู้ผิดและยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนโลกและชีวิตใหม่ ทั้งทำที่แห่งการมอง การรับรู้ การวางจิตใจและ

ความรู้สึกทั้งหลาย ความรู้ความเข้าใจถูกต้องที่เกิดขึ้นเรื่อย ๆ ในระหว่างการปฏิบัตินั้นเรียกว่า ญาณ มีหลายระดับ ญาณสำคัญในขั้นสุดท้ายเรียกว่า วิชชา เป็นภาวะตรงข้ามที่กำจัดอวิชชา คือ ความหลงผิดไม่รู้แจ้งไม่รู้จริงให้หมดไป ภาวะจิตที่มีญาณหรือวิชชานั้น เป็นภาวะที่สุขสงบผ่องใสและเป็นอิสระ เพราะลอยตัวพ้นจากอำนาจครอบงำกิเลส เช่นความชอบความชัง ความติดใจและความขัดใจ ไม่ถูกบังคับหรือชักจูงโดยกิเลสเหล่านั้น ให้มองเห็นหรือรับรู้สิ่งต่างๆอย่างเปิดเผย จนพาความคิดและการกระทำที่ติดตามมาให้หันเหไป และไม่ต้องเจ็บปวดร้าวร้อนเพราะถูกบีบคั้นหรือต่อสู้กับกิเลสเหล่านั้น ญาณและวิชา จึงเป็นจุดมุ่งของวิปัสสนา เพราะนำไปสู่วิมุตติ คือความหลุดพ้นเป็นอิสระที่แท้จริงถาวร

วิปัสสนาภาวนา (การเจริญปัญญา)

เมื่อจิตของผู้บำเพ็ญตั้งมั่นในสมาธิจนมีกำลังดีแล้ว เช่นอยู่ในระดับฌานต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นฌานในระดับใดก็ตาม

แม้แต่จะอยู่แค่เพียงอุปปาสมาธิ จิตของผู้บำเพ็ญเพียรก็ย่อมมีกำลังและอยู่ในสภาพที่นุ่มนวล ควรแก่การเจริญวิปัสสนาต่อไปได้

อารมณ์ของวิปัสสนานั้น แตกต่างไปจากอารมณ์ของสมาธิ เพราะว่าสมาธินั้นมุ่งแต่ให้จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งแต่อารมณ์เดียวโดยแน่วแน่อยู่เช่นนั้น ไม่นึกคิดอะไร ๆ

แต่วิปัสสนาไม่ใช่ให้จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวนิ่งอยู่เช่นนั้น แต่เป็นจิตที่คิดและใคร่ครวญหาเหตุและผลในสภาวะธรรมทั้งหลายและสิ่งที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้น มีแต่เพียงอย่างเดียวคือ " ชันธ ๕ " ซึ่งนิยมเรียกกันว่า " รูป - นาม " โดย รูป มี ๑ ส่วน นาม นั้นมี ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

ชันธ ๕ ดังกล่าวเป็นเพียงอุปาทานชันธ เพราะแท้จริงแล้วเป็นแต่เพียงสังขารธรรมที่เกิดขึ้นเนื่องจากการปรุงแต่ง แต่เพราะอวิชชา คือความไม่รู้เท่าสภาวะธรรม จึงทำให้เกิดความยึดมั่นด้วยอำนาจอุปาทานเป็นตัวตนและของตน การเจริญวิปัสสนาก็โดยมีจิตพิจารณาจนรู้แจ้งเห็นจริงว่า อันสภาวะธรรมทั้งหลายอันได้แก่ชันธ ๕ นั้นล้วนแต่มีอาการเป็น พระไตรลักษณ์ คือ เป็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา โดย

๑. อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง คือสรรพสิ่งทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ สิ่งของ สมบัติ เพชร หิน ดิน ทราย และรูปร่างของเรา ล้วนแต่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน เมื่อมีเกิดขึ้นแล้วก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา เพียงแต่จะช้าหรือเร็วเท่านั้น ไม่อาจจะตั้งมั่นทรงอยู่ในสภาพเดิมได้ เช่นคนและสัตว์ เมื่อมีการเกิดขึ้นแล้วก็มี การเจริญเติบโตเป็นหนุ่มสาวและเฒ่าแก่จนตายไปในที่สุด ไม่มีเว้นไปได้ทุกคน แม้แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย พรหมและเทวดา ฯลฯ

สรรพสิ่งทั้งหลายอันเนื่องมาจากการปรุงแต่งที่เรียกว่าอุปาทานชันธ ๕ เช่น รูปร่าง ล้วนแต่เป็นแร่ธาตุต่างๆมาประชุมรวมกันเป็นหน่วยเล็กๆของชีวิตขึ้นมา ก่อน ซึ่งเล็กจนตาเปล่ามองไม่เห็น เรียกกันว่า " เซลล์ " แล้วบรรดาเซลล์เหล่านั้นก็มาประชุมรวมกันเป็นรูปร่างของคนและสัตว์ขึ้น ซึ่งหน่วยชีวิตเล็กๆเหล่านั้นก็มีการเจริญเติบโตและแตกสลายไป แล้วเกิดของใหม่ขึ้นมาแทนที่อยู่ตลอดเวลา ล้วนแล้วแต่เป็นอนิจจังไม่เที่ยงแท้แน่นอน

๒. ทุกขัง ได้แก่ " สภาพที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ " ทุกขัง ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่า เป็นความทุกข์กายทุกข์ใจเท่านั้น แต่การทุกข์กายทุกข์ใจก็เป็นลักษณะส่วนหนึ่งของทุกขังในที่นี้ สรรพ

สิ่งทั้งหลายอันเป็นสังขารธรรม เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ไม่ว่าจะทนต์ตั้งอยู่ในสภาพนั้น ๆ ได้ตลอดไป ไม่อาจจะทรงตัวและต้องเปลี่ยนแปลงตลอดไป เพียงแต่จะช้าหรือเร็วเท่านั้น เมื่อได้เกิดมาเป็นเด็กจะให้ทรงสภาพเป็นเด็ก ๆ เช่นนั้นตลอดไปหาได้ไม่ จะต้องเปลี่ยนแปลงไปเป็นคนหนุ่มและสาวแล้วก็เฒ่าแก่ จนในที่สุดก็ต้องตายไป แม้แต่ขั้นที่เป็นนามธรรมอันได้แก่เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ไม่มีสภาพทรงตัวเช่นเดียวกัน เช่นขั้นที่เรียกว่าเวทนา อันได้แก่ความทุกข์กายทุกข์ใจ และความไม่สุขไม่ทุกข์ ซึ่งเมื่อมีเกิดเป็นอารมณ์ดังกล่าวอย่างใดขึ้นแล้ว จะให้คงทรงอารมณ์เช่นนั้นให้ตลอดไป ย่อมไม่ได้ นานไปอารมณ์เช่นนั้นหรือเวทนาเช่นนั้นก็ค่อยๆ จางไปแล้วเกิดอารมณ์ใหม่ชนิดอื่นขึ้นมาแทน

๓. อนัตตา ได้แก่ " ความไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่สิ่งของ " โดยสรรพสิ่งทั้งหลายอันเนื่องมาจากการปรุงแต่ง ไม่ว่าจะเป็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ล้วนแต่เกิดเพราะเหตุปัจจัย เช่น รูปชั้นที่ย่อมประกอบขึ้นด้วยแร่ธาตุต่าง ๆ มาประชุมรวมกันเป็นกลุ่มก้อน เป็นหน่วยชีวิตเล็ก ๆ ขึ้นก่อน เรียกในทางวิทยาศาสตร์ว่าเซลล์ แล้วเซลล์เหล่านั้นก็ประชุมรวมกันเป็นรูปใหญ่ขึ้น จนเป็นรูปกายของคนและสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งพระท่านรวมเรียกหยาบ ๆ ว่าเป็นธาตุ ๔ มาประชุมรวมกัน โดยส่วนที่เป็นของแข็งมีความหนักแน่น เช่น เนื้อ กระดูก ฯลฯ เรียกว่า " ธาตุดิน " ส่วนที่เป็นของเหลว เช่น น้ำเลือด น้ำเหลือง น้ำลาย น้ำดี น้ำปัสสาวะ น้ำไขข้อ น้ำมูก ฯลฯ รวมเรียกว่า " ธาตุน้ำ " ส่วนสิ่งที่ให้พลังงานและอุณหภูมิในร่างกาย เช่น ความร้อน ความเย็น เรียกว่า " ธาตุไฟ " ส่วนธรรมชาติที่ทำให้เกิดความเคลื่อนไหว ความตึงมั่น ความเคร่ง ความตึง และบรรดาสิ่งเคลื่อนไหวไปมาในร่างกาย เรียกว่า " ธาตุลม " (โดยธาตุ ๔ ดังกล่าวนี้มิได้หมายความว่าเหมือนกับคำว่า " ธาตุ " อันหมายถึงแร่ธาตุในทางวิทยาศาสตร์) ธาตุ ๔ หยาบ ๆ เหล่านี้ได้มาประชุมรวมกันเป็นรูปกายของคน สัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายขึ้นเพียงชั่วคราวเท่านั้น เมื่อนานไปก็ย่อมเปลี่ยนแปลงแล้วแตกสลายกลับคืนไปสู่สภาพเดิม โดยส่วนที่เป็นดินก็กลับไปสู่ดิน ส่วนที่เป็นน้ำก็กลับไปสู่ น้ำ ส่วนที่เป็นไฟก็กลับไปสู่ไฟ และส่วนที่เป็นลมก็กลับไปสู่ความเป็นลม ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนของคนและสัตว์ที่โหนแต่อย่างใด จึงไม่ว่าจะยึดมั่นถือมั่นรูปกายนี้ว่าเป็นตัวเราของเราให้เป็นที่พึ่งอันถาวรได้

สมาธิ ย่อมมีกรรมฐาน ๔๐ เป็นอารมณ์ ซึ่งผู้บำเพ็ญอาจจะใช้กรรมฐานบทใดบทหนึ่งตามแต่ที่ถูกแก่จริตนิสัยของตนก็ย่อมได้

ส่วนวิปัสสนานั้น มีแต่เพียงอย่างเดียวคือ มีขั้น ๕ เป็นอารมณ์ เรียกสั้น ๆ ว่า มีแต่รูปกับนามเท่านั้นเอง ขั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา และวิญญาณ

ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสภาวะธรรมหรือสังขารธรรมเกิดขึ้นเนื่องจากการปรุงแต่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ไม่เที่ยง ทนอยู่ในสภาพเช่นนั้นไม่ได้ และไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนแต่อย่างใด อารมณ์ของวิปัสสนานั้น เป็นอารมณ์จิตที่ใคร่ครวญหาเหตุและผลในสังขารธรรมทั้งหลายจนรู้แจ้งเห็นจริงว่าเป็น พระไตรลักษณ์ คือเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา และ เมื่อใดที่จิตยอมรับสภาพความเป็นจริงว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาจริง เรียกว่าจิตตกระแสรธรรมตัด ก็เลิกละได้

ปัญญาที่จะเห็นสภาพความเป็นจริงดังกล่าว ไม่ใช่แต่เพียงปัญญาที่จะนึกคิดและคาดหมายเอาเท่านั้น แต่ย่อมมีตาวิเศษหรือตาใน ที่พระท่านเรียกว่า " ญาณทัสสนะ " เห็นเป็นเช่นนั้นจริง ๆ ซึ่งจิตที่ได้ผ่านการอบรมสมาธิมาจนมีกำลังดีแล้ว ย่อมมีพลังให้เกิดญาณทัสสนะหรือปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงดังกล่าวได้ เรียกกันว่า " สมาธิอบรมปัญญา " คือสมาธิทำให้วิปัสสนาญาณเกิดขึ้น และเมื่อ

วิปัสสนาญาณเกิดขึ้นแล้ว ย่อมถ้ายถอนกิเลสให้เบาบางลง จิตก็ย่อมจะเบาและใสสะอาดบางจาก กิเลสทั้งหลายไปตามลำดับ สมาธิจิตก็จะยิ่งก้าวหน้าและตั้งมั่นมากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้นไปอีก เรียกว่า " ปัญญา อบรมสมาธิ "

ฉะนั้นทั้งสมาธิและวิปัสสนาจึงเป็นทั้งเหตุและผลของกันและกันและอุปการะซึ่งกันและกัน จะมีวิปัสสนาปัญญาเกิดขึ้นโดยขาดกำลังสมาธิสนับสนุนมิได้เลย

อย่างน้อยที่สุดก็ต้องใช้กำลังของขณิกสมาธิเป็นบาทฐานในระยะแรกเริ่ม สมาธิจึงเปรียบเสมือนกับหินลับมีด ส่วนวิปัสสนานั้นเหมือนกับมีดที่ได้ลับกับหินคมดีแล้ว ก็ย่อมมีอำนาจถาก ถางตัดฟันบรรดากิเลสทั้งหลายให้ขาดและพังลงได้ อันสังขารธรรมทั้งหลายนั้นล้วนแต่เป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ตัวเราของเราแต่อย่างใด ทุกสรรพสิ่งล้วนแล้วแต่เป็นแค่ดิน น้ำ ลม และไฟ มาประชุมรวมกันชั่วคราวตามเหตุตามปัจจัยเท่านั้น ในเมื่อจิตได้เห็นความเป็นจริงเช่นนี้แล้ว จิตก็จะละคลายจากอุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่น โดยคลายกำหนดใน ลาม ยศ สรรเสริญ สุขทั้งหลาย ความโลภ ความโกรธ และความหลงก็เบาบางลงไปตามลำดับปัญญา ญาณจนหมดสิ้นจากกิเลสทั้งหมด บรรลุซึ่งพระอรหัตผลต่อไป

ฉะนั้น การที่จะเจริญวิปัสสนาภาวนาได้ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพยายามทำสมาธิให้ได้เสียก่อน หากทำสมาธิยังไม่ได้ ก็ไม่มีทางที่จะเกิดวิปัสสนาปัญญาขึ้น สมาธิจึงเป็นเพียงบันได ขั้นต้นที่ก้าวไปสู่การเจริญวิปัสสนาปัญญาเท่านั้น

ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า " ผู้ใดแม้จะทำสมาธิจิตเป็นฌานได้นานถึง ๑๐๐ ปี และไม่เสื่อม ก็ยังได้บุญน้อยกว่าผู้ที่มองเห็นความเป็นจริงที่ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายอันเนื่องมาจากการปรุงแต่ง ล้วนแล้วแต่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แม้จะเห็นเพียงชั่วขณะจิตเดียวก็ตาม "

ดังนี้ จะเห็นได้ว่าวิปัสสนานั้น เป็นสุดยอดของการสร้างบารมีโดยแท้จริง และการกระทำก็ไม่เหนื่อยยากลำบาก ไม่ต้องแบกหาม ไม่ต้องลงทุนหรือเสียทรัพย์แต่อย่างใดแต่ก็ได้กำไรมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับทำให้ทานเหมือนกับกรวด และทราย ก็เปรียบวิปัสสนาได้กับเพชรน้ำเอก ซึ่งทานย่อมไม่มีทางที่จะเทียบกับศีล ศีลก็ไม่มีทางที่จะเทียบกับสมาธิ และสมาธิก็ไม่มีทางที่จะเทียบกับวิปัสสนา

แต่ตราบใดที่เราท่านทั้งหลายยังไม่ถึงฝั่งพระนิพพาน ก็ต้องเก็บเล็กผสมน้อย โดยทำทุกอย่างทางเพื่อความไม่ประมาท โดยทำทั้งทาน ศีล และภาวนา สุดแล้วแต่โอกาสจะอำนวยให้ จะถือว่าการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้นลงทุนน้อยที่สุด แต่ได้กำไรมากที่สุดก็เลยทำแต่วิปัสสนาอย่างเดียวโดยไม่ยอมลงทุนทำบุญให้ทานใดๆไว้เลย เมื่อเกิดชาติหน้าเพราะเหตุที่ยังไม่ถึงฝั่งพระนิพพานก็เลยมีแต่ปัญญาอย่างเดียวไม่มีจะกินจะใช้ ก็เห็นจะเจริญวิปัสสนาให้ถึงฝั่งพระนิพพานไปไม่ได้เหมือนกัน

อนึ่ง พระพุทธองค์ได้ตรัสเอาไว้ว่า " ผู้ใดมีปัญญาพิจารณาจนจิตเห็นความจริงว่า ร่างกายนี้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน คน สัตว์ แม้จะนานเพียงชั่วช่วงยกหูขึ้นกระดิก ก็ยังดีเสียกว่าผู้ที่มียายุยืนนานถึง ๑๐๐ ปี แต่ไม่มีปัญญาเห็นความจริงดังกล่าว "

กล่าวคือ แม้ว่าอายุของผู้นั้นจะยืนยาวมานานเพียงใด ก็ย่อมโมฆะเสียเปล่าไปชาติหนึ่ง จัดว่าเป็น " โมฆะบุรุษ " คือบุรุษที่สูญเปล่า

ต่อไปนี้เป็น การเจริญสมถะและวิปัสสนาอย่างง่าย ๆ ประจำวัน

ซึ่งควรจะทำให้บ่อย ๆ ทำเนื่อง ๆ ทำให้มาก ๆ ทำจนจิตเป็นอารมณ์แนบแน่น ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใด ๆ คือไม่ว่าจะยืน นั่ง หรือนอน ก็คิดและใคร่ครวญถึงความเป็นจริง ๔ ประการดังต่อไปนี้ หากทำแล้วพระพุทธองค์ตรัสว่า " จิตของผู้นั้นไม่ห่างวิปัสสนา และเป็นผู้ที่ไม่ห่างจากมรรค ผล นิพพาน " คือ

๑. มีจิตใคร่ครวญถึงมรณัสสติกรรมฐาน หรือมรณานุสติกรรมฐาน ซึ่งก็คือการใคร่ครวญถึงความตายเป็นอารมณ์ อันความมรณะนั้นเป็นธรรมอันยิ่งใหญ่ที่ไม่มีใครสามารถที่จะเอาชนะได้ แม้แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งทรงบรรลุถึงพระธรรมอันยิ่งใหญ่ที่ไม่ตาย แต่ก็ยังทรงทอดทิ้งพระสรีระร่างกายไว้ในโลก การระลึกถึงความตายจึงเป็นการเตือนสติให้ตื่น รีบพรากรเพียรชำระจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ก่อนที่จะความตายจะมาถึง พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญมรณัสสติว่า " มรณัสสติ (การระลึกถึงความตาย) อันบุคคลทำให้มากแล้วย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่พระนิพพานเป็นที่สุด " อันมรณัสสติกรรมฐานนั้น แม้แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย ซึ่งแม้จะได้บรรลุมรรคผลแล้วก็ยังไม่ยอมละ เพราะยังทรงอารมณ์มรณัสสตินี้ควบคู่ไปกับวิปัสสนา เพื่อความอยู่เป็นสุข ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า " ตถาคตนึกถึงความตายอยู่ทุกลมหายใจเข้าและออก "

มรณัสสติกรรมฐานนั้น โดยปรกติเป็นกรรมฐานของผู้ที่มีพุทธจริต คือคนที่ฉลาด การใคร่ครวญถึงความตายเป็นอารมณ์ก็คือการพิจารณาถึงความจริงที่ว่า ไม่ว่าคนและสัตว์ทั้งหลาย เมื่อมีเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเจริญวัยเป็นหนุ่มสาว เฒ่าแก่แล้วก็ตายไปในที่สุด ไม่อาจจะล่วงพ้นไปได้ทุกคน ไม่ว่าจะเป็นคนยากดี มี จน เด็ก หนุ่มสาว เฒ่าแก่ สูงต่ำ เหลื่อมล้ำกันด้วยฐานันดรศักดิ์อย่างใด ในที่สุดก็ทันทันและเสมอกันด้วยความตาย " ผู้ที่คิดถึงความตายนั่น เป็นผู้ที่ไม่ประมาทในชีวิต ไม่มัวเมาในชีวิต เพราะเมื่อคิดถึงแล้วย่อมเร่งกระทำความดีและสร้างบุญกุศล เกรงกลัวต่อบาปกรรมที่จะติดตามไปในภพชาติหน้า "

ผู้ที่ประมาทมัวเมาต่อทรัพย์สินสมบัติยศศักดิ์ตำแหน่งหน้าที่นั้นเป็นผู้ที่หลง เหมือนกับคนที่หูหนวกและตาบอด ซึ่งโบราณกล่าวตำหนิไว้ว่า " หลงลำเนาเขาป่าภูหาพอไดยิน หลงยศอำนาจยอมหูหนวกและตาบอด " และกล่าวไว้อีกว่า " หลงยศลืมหาย หลงกายลืมนา " และความจริงก็มีให้เห็นอยู่ทุกวันนี้ที่บางท่านใกล้จะเข้าโลงแล้ว ก็ยังหลงและมัวเมาในอำนาจวาสนา ตำแหน่งหน้าที่ จนลืมนึกไปว่าอีกไม่นานตนก็ต้องทิ้งต้องจากสิ่งเหล่านี้ไป แล้วทุกสิ่งทุกอย่างที่ตนได้หลงใหลมัวเมาเฝ้าแสวงหา หวงแหนเกาะแนบอยู่นั้น ก็จะต้องสลายไปพร้อมกับความตายของตน สูญเปล่าไม่ได้ตามติดกับตนไปด้วยเลย แล้วไม่นานผู้คนที่อยู่เบื้องหลังก็ลืมนึกตนไปเสียสิ้น ดูเหมือนกับวันเวลาทั้งหลายที่ตนได้ต่อสู้เหนียวยากขวนขวายจนได้สิ่งดังกล่าวมา ก็ต้องโมฆะสูญเปล่าไปโดยหาสาระ ประโยชน์อันใดมิได้เลย

มรณัสสติกรรมฐานนั้น เมื่อพิจารณาไปนาน ๆ จิตจะค่อย ๆ สงบและระงับจากนิวรณ์ธรรม ๕ ประการ ในที่สุดจิตก็เข้าถึงอุปารสมาธิ และความจริงกรรมฐานของนี้เป็นเพียงสมถภาวนาเท่านั้น แต่ก็ใกล้เคียงวิปัสสนา เพราะอารมณ์จิตที่ใช้เป็นอารมณ์พิจารณาหาเหตุและผลในรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งหากพลิกการพิจารณาว่า อันชีวิตของคนและสัตว์ ตลอดจนสรรพสิ่งทั้งหลายไม่อาจทรงตัวตั้งมั่นอยู่ได้ เมื่อมีเกิดขึ้นแล้วย่อมมีความตายเป็นที่สุด เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ดังนี้แล้ว ก็เป็นวิปัสสนาภาวนา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อใกล้จะเสด็จดับขันธเข้าสู่ปรินิพพานอีก ๓ เดือน ได้ทรงปลงอายุสังขาร แล้วตรัสสอนพระอานนท์พร้อมหมู่ภิกษุทั้งหลายว่า " อานนท์ ตถาคตได้เคยบอกเธอแล้ว มิใช่หรือว่า สัตว์จะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจไปทั้งสิ้น สัตว์จะได้ตามปรารถนาในสังขารนี้ แต่ที่ไหนเล่า การที่จะขอให้สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นแล้ว ที่มีปัจจัยปรุงแต่งแล้ว และที่จะต้องมีการแตกดับเป็นธรรมดาอย่าอธิบายนเลย ดั่งนี้ย่อมไม่อยู่ในฐานะที่จะมีได้ เป็นได้ การปรินิพพานของเรา ตถาคตจักมีในกาลไม่นานเลย ถัดจากนี้ไปอีก ๓ เดือน เราจักนิพพาน ฯลฯ สัตว์ทั้งปวงที่เป็นคนหนุ่มคนแก่ ทั้งที่เป็นคนพาลและบัณฑิต ทั้งที่มีมัจฉะและยากจน ล้วนแต่มีความตายเป็นเบื้องหน้า เปรียบเสมือนภักษา ดินที่ช่างหม้อได้ปั้นแล้ว ทั้งเล็กและใหญ่ ทั้งที่สุกและที่ยังดิบ ล้วนแต่มีการแตกทำลายไปในที่สุดฉนั้นใด ชีวิตแห่งสัตว์ทั้งหลายก็ล้วนแต่มีความตายเป็นเบื้องหน้าฉนั้นนั่น วยของเราแก่ห่อหมกแล้ว ชีวิตของเราบริบูรณ์แล้ว เราจักต้องละพวกเธอไป ที่พึงของตนเอง เราได้ทำแล้ว ภิกษุทั้งหลาย เธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีศีล มีความดำริอันตั้งไว้แล้วด้วยดี ตามรักษาซึ่งจิตของตนเถิด ในธรรมวินัยนี้ ภิกษุใดเป็นผู้ไม่ประมาท ก็สามารถที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ "

และในวันมหาปรินิพพาน พระพุทธองค์ได้ตรัสพระปัจฉิมโอวาทที่เรียกกันว่า " อัมปมาทธรรม " สั่งสอนพระสาวกเป็นครั้งสุดท้าย จนดูเหมือนว่าพระธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นที่ทรงสั่งสอนมานานถึง ๔๕ พรรษา ได้ประมวลประชมรวมกันในพระปัจฉิมโอวาทนี้ว่า " ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ ตถาคตขอเตือนท่านทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังประโยชน์ตน และประโยชน์ท่านให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด "

๒. มิจิตไคร์ครวญถึงอสุกกรรมฐาน อสุก ได้แก่สิ่งที่ไม่สวยไม่งาม เช่น ชากศพ คือให้มีจิตพิจารณาให้เห็นความเป็นจริงที่ว่า ร่างกายของคนและสัตว์อันเป็นที่นิยมรักใคร่เล่นหา และเป็นบ่อเกิดแห่งต้นหาคะ กามกิเลส ว่าเป็นของสวดยของงาม เป็นที่เจริญตาและใจ ไม่ว่าร่างกายของตนเอง และของผู้อื่นก็ตาม แท้ที่จริงแล้วก็เป็อนิจจัง คือไม่เที่ยงแท้แน่นอน ทุกขัง คือทนอยู่ในสภาพเช่นนั้นไม่ได้ วันเวลาล่วงมาพรากความสวดยสดงงามให้ค่อย ๆ จากไปจนเข้าสู่วัยชรา ซึ่งจะมองหาคความสวดยงามใด ๆ หลงเหลืออยู่มิได้อีกเลย และในทันใดที่ตายลงนั้น แม้แต่ผู้ที่เคยสนิทสนมเล่นหารักใคร่อันรวมถึงสามี ภริยาและบุตรธิดา ต่างก็พากันรังเกียจในทันใด ไม่ยอมเข้าใกล้ บ้านของตนเองที่อุทิศสร้างมาด้วยความเหนื่อยยากก็ไม่ยอมให้อยู่ ต้องรีบขน ๆออกไปโดยไวไว้ที่วัด แล้วชากเหล่านั้นก็เน่าเปื่อยสลายไป เริ่มตั้งแต่เนื้อหนังค่อย ๆ พองออก ขึ้นอืด น้ำเหลือง น้ำเหลืองก็เริ่มเน่า แล้วเดือดไหลออกจากทวารทั้งหลาย เนื้อหนังแตกปริแล้วร่วงหลุดออกจนเหลือแต่กระดูก ส่งกลิ่นเน่าเหม็นเป็นที่น่ารังเกียจ สะอิดสะเอียน หาคความสวดยงามน่ารักเล่นหาใด ๆ มิได้อีกเลย ทั้งไร้คุณค่าและประโยชน์ คงมีค่าแค่เป็นอาหารแก่หมูหนอนเท่านั้น แล้วในที่สุดกระดูกก็กระจัดกระจายเรียราดอยู่ตามดินและทราย แตกสะเก็ดผุพังเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แล้วเน่าเปื่อยเป็นปุ๋ยแก่พืชผักต่อไป หาตัวหาตนของเราที่ไหนมิได้เลย สังขารของเราในที่สุดก็เป็นเช่นนี้ ไม่มีอะไรคงเหลือไว้เลย

๓. มิจิตไคร์ครวญถึงกายคตานุสสติกรรมฐาน บางที่เรียกกันง่าย ๆ ว่า " กายคตาสติกรรมฐาน " เป็นกรรมฐานที่มีอานิสงส์มาก เพราะสามารถทำให้ละ " สักกายทิฐิ " อันเป็นสังโยชน์ข้อต้นๆได้โดยง่าย และเป็นกรรมฐานที่เกี่ยวกับการพิจารณาร่างกายให้เห็นสภาพตามความเป็นจริง ซึ่งมักพิจารณาร่วมกับอสุกกรรมฐาน มรณัสสติกรรมฐาน ซึ่งพระอริยะเจ้าทุกๆพระองค์ที่จะบรรลู่พระอรหัตผลได้จะต้องผ่านการพิจารณากรรมฐานทั้งสามกองนี้เสมอ มิฉะนั้นแล้วจะเป็นพระอรหันต์ใน

พระพุทธศาสนาไม่ได้ ทั้งนี้เพราะบรรดาสรรพกิเลสทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นความโลภ ความหลง และความโกรธ ต่างก็เกิดขึ้นที่กายนี้ เพราะความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจอุปาทานว่าเป็นตัวตนและของตน จึงได้เกิดกิเลสดังกล่าวขึ้น การพิจารณาละกิเลสก็ต้องพิจารณาละที่กายนี้เอง มรรค ผล และนิพพาน ไม่ต้องไปมองหาที่ไหนเลย แต่มีอยู่พร้อม ให้รู้แจ้งเห็นจริงได้ที่ร่างกายอันกว้างศอกยาวว้า และหนาคืบนี้เอง

การพิจารณา ก็คือให้มีจิตใคร่ครวญให้เห็นตามสภาพความเป็นจริง ที่ว่า อันร่างกายของคน และสัตว์ที่เผ่าทะนุถนอมรักใคร่ว่าสวยงาม เป็นที่สนทนสนหาชมเชยรักใคร่ซึ่งกันและกันนั้น แท้ที่จริงแล้วก็ยังเป็นของปฏิกุล สกปรกโสโครก ไม่สวยไม่งาม ไม่น่ารักใคร่ทะนุถนอม เป็นมูตร คูณ เพราะเป็นที่บรรจุไว้ซึ่งสรรพสิ่งทั้งหลายที่เป็นพิษฝักและบรรดาซากศพของสัตว์ที่บริโภคเข้าไป ภายในกระเพาะนั้น แท้ที่จริงแล้วก็เป็นที่รวมฝังซากศพของบรรดาสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง พิษและสัตว์ที่บริโภคเข้าไปก็ล้วนแต่เป็นของที่สกปรก ที่ขับถ่ายออกมาจากทวารทั้งหลายก็เป็นของที่สกปรกโสโครก ซึ่งต่างก็พากันรังเกียจว่าเป็น " ขี้ " มีสารพัดขี้ ซึ่งแม้แต่จะเหลือบตาไปมองก็ยังไม่กล้าที่จะมอง แต่แท้ที่จริงแล้วในท้อง กระเพาะ ลำไส้ภายในร่างกายของผู้คนก็ยังคงมีบรรดาขี้เหล่านี้บรรจุอยู่ เพียงแต่มีหนังห่อหุ้มปกปิดเอาไว้ทำให้ไม่สามารถมองเห็นได้จากภายนอกเท่านั้นเอง แต่เราท่านทั้งหลายก็พากันกกกอด คลั่งเคล้า เผาชมเชยก่อนขี้เหล่านี้ว่าเป็นของสวยงาม น่ารักน่าใคร่สนหาอย่างยิ่งนัก เมื่อมีการขับถ่ายออกมาจากทวารหูกก็เรียกกันว่าขี้หูก ขับถ่ายออกมาทางตาก็เรียกขี้ตา ที่ติดอยู่กับฟันก็เรียกขี้ฟัน ที่ออกมาทางจมูกก็เรียกว่าขี้มูก รวมความแล้วบรรดาสิ่งที่ขับออกมาพองร่างภายในตนใดนั่นเอง จากเดิมที่เป็นของน่ารักน่าสนหา ก็กลายมาเป็นของที่น่ารังเกียจไปโดยพลัน กลายมาเป็นสิ่งที่ไม่มีความรักใคร่อยากสนหาเพราะว่าเป็นขี้ และก็ไม่มีใครอยากจะเป็นเจ้าของด้วย เมื่อไม่มีใครยอมรับเป็นเจ้าของ สิ่งที่ขับถ่ายออกมาทางผิวหนังจึงหาเจ้าของมิได้ ซึ่งต่างก็โทษกันว่าขี้ของใครก็ไม่ทราบได้นานมากก็กลายมาเป็น " ขี้โคล " ดังนี้ เป็นต้น นอกจากสิ่งที่ขับถ่ายออกมาจะน่ารังเกียจดังกล่าวแล้ว

แม้แต่สังขารร่างกายของคนเราเมื่อได้แยกแยะพิจารณาไปแล้ว ก็จะเป็นความจริงที่ว่า เป็นที่ประชุมรวมกันของอวัยวะชิ้นต่างๆที่เป็นตา หู จมูก ลิ้น เนื้อ ปอด ตับ ม้าม หัวใจ กระเพาะอาหาร ลำไส้ หนัง ฟังผืด เส้นเอ็น เส้นเลือด น้ำเลือด น้ำเหลือง น้ำลาย น้ำตา น้ำปัสสาวะ ฯลฯ รวมกันเรียกว่าอาการ ๓๒ ซึ่งต่างก็ห้อยแขวนระเกะระกะยางโตนงเตงอยู่ภายใน เมื่อแยกหรือควักออกมาดูทีละชิ้น จะไม่มีชิ้นใดที่เรียกกันว่าสวยงามน่ารัก น่าพิศواسเลย กลับเป็นของที่น่ารังเกียจ ไม่สวย ไม่งาม ไม่น่าดู แต่สิ่งเหล่านี้ก็รวมประกอบอยู่ภายในร่างกายของเราทุกคน โดยมีหนังหุ้มห่อปกปิดอยู่โดยรอบ หากไม่มีผืนหนังหุ้มห่อและสามารถมองเห็นภายในได้แล้ว แม้จะเป็นร่างกายของคนที่ยิ่งสุด สวาดชาติใจ ก็คงจะต้องเบือนหน้าหนีอกลั่นขวัญหาย บางทีอาจจะต้องถึงขั้นจับไข้ไปเลย ซึ่งอาจจะต้องถึงขั้นทำพิธีปัดรังควาญเรียกขวัญกันอีก หากจะถือว่าน่ารักน่าสนหาอยู่ที่ผืนหนังหรือแผ่นหนังรอบกาย ก็ลองลอกออกมาดูก็จะเห็นว่าไม่สวยงามตรงไหนแต่อย่างใด แต่ที่นิยมยกย่องรักใคร่หลงใหลกันอยู่ ก็คือผิวหรือสีของหนังชั้นนอกสุดเท่านั้น ถ้าได้ลอกหรือขูดผิวชั้นนอกสุดออกมาให้เหลือแต่หนังแท้แดงๆแล้ว แม้จะเป็นหนังสดสวยของนางงามจักรวาล ผู้คนก็คงจะต้องเบือนหน้าหนี จึงเป็นที่แน่ชัดว่า คนสวย คนงาม ก็คงสวยและงามกันแค่ผิวหนังชั้นนอกสุด รักและสนหาที่ผิวหนังซึ่งเป็นของฉาบฉวยนอกกาย หาได้สวยงามน่ารักเข้าไปถึงตับ ไต ปอด หัวใจ ม้าม กระเพาะ ลำไส้ น้ำเลือดน้ำหนอง อจจาระ ปัสสาวะ ภายในร่างกายด้วยไม่ ส่วนผู้ที่ผิวหรือสีของหนังดำด่าง ไม่สดใสน่าดู

ก็พยายามทาลิปสติก แต่งหน้าแต่งตา ทาสี ปอกแป้งย้อม และดื่งกันเข้าไปให้เต่งตึง และออกเป็นสีสันต่างๆ แล้วก็พากันนิยมยกย่องชวนชมกันไป แต่ที่จริงแล้วก็มีความหลง โดยหลงรักกันที่แป้งและสีที่พอก หลอกให้เห็นฉาบฉวยอยู่แค่ผิวนอกเท่านั้น

เมื่อมีสติพิจารณาเห็นความเป็นจริงอยู่เช่นนี้ หากจิตมีกำลังก็จะทำให้นิวรณ์ ๕ ประการค่อยๆ สงบระงับทีละเล็กละน้อย โดยเฉพาะจิตจะไม่เดือดร้อนกระวนกระวายแผ่ส่ายไปในอารมณ์รักๆ ใคร่ๆ ในที่สุดจิตก็จะสงบเยือกเย็นลงจนถึงขั้นอุปปจารสมาธิได้ หากสติมีกำลังพอก็อาจถึงขั้นปฐมฌานได้

กายคตานุสสติกรรมฐานนั้น ความจริงก็เป็นเพียงสมถภาวนาที่ทำให้จิตเป็นสมาธิได้ถึงขั้นปฐมฌาน แต่ก็เป็นสมถภาวนาที่เจือไปด้วยวิปัสสนาภาวนา เพราะเป็นอารมณ์จิตที่ใคร่ครวญหาเหตุและผลตามสภาพเป็นจริงของสังขารธรรมหรือสภาวะธรรม ซึ่งหากได้พลิกการพิจารณาอาการ ๓๒ ดังกล่าวให้รู้แจ้งเห็นจริงว่าอาการ ๓๒ ดังกล่าวนั้นไม่มีการทรงตัว เมื่อเกิดมีอาการ ๓๒ ขึ้นแล้ว ก็ไม่อาจจะตั้งมั่นอยู่ได้ จะต้องเปลี่ยนแปลงไปเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ตัวเราและของเราแต่อย่างใด ร่างกายไม่ว่าจะเป็นของตนเองหรือของผู้อื่น ต่างก็เต็มไปด้วยความทุกข์ ดังนั้นก็เป็นวิปัสสนา กายคตานุสสติกรรมฐาน เป็นกรรมฐานที่เมื่อได้พิจารณาไปแล้ว ก็จะทำให้เห็นความสกปรกโสโครกของร่างกายจนรู้แจ้งเห็นจริงว่า ไม่น่ารักน่าใคร่ จึงเป็นกรรมฐานที่มีอำนาจทำลายราคะกิเลส และเมื่อได้รู้แจ้งเห็นจริงดังกล่าวนั้นแล้ว จิตก็จะมีกำลังและเกิดความเบื่อหน่ายในร่างกายทั้งของตนเองและผู้อื่น จึงเป็นการง่ายที่ " นิพพิทาญาณ " จะเกิดขึ้น

และเมื่อได้เกิดขึ้นแล้วจะมีญาณทัสสนะเห็นแจ้งอาการพระไตรลักษณ์ว่า ร่างกายเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ไม่ใช่เราไม่ใช่เขาแต่อย่างใด จิตก็จะนุ่มไปสู่อัน " สังขารูปกขาญาณ " ซึ่งมีอารมณ์อันว่างเฉย ไม่ยินดียินร้ายในร่างกายและคลายกำหนดในรูปนามชั้น ๕ เรียกว่า จิตปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นในอุปาทาน - ชั้น ๕ ซึ่งจะนำไปสู่การละ " สักกายทิฐิ " อันเป็นการละความเห็นผิดในร่างกายนี้เสียได้ และถ้าละได้เมื่อใด ก็ใกล้ที่จะบรรลุความเป็นพระอรหัตเจ้าเบื้องต้นในพระพุทธศาสนา คือเป็น " พระโสดาบัน " สมจริงตามที่ พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า " การเจริญกรรมฐานกองนี้จะไม่ห่างมรรค ผล และนิพพาน "

ฉะนั้น กายคตานุสสติกรรมฐาน จึงเป็นกรรมฐานเครื่องที่จะทำให้บรรลุพระอรหัตได้โดยง่าย ซึ่งในสมัยพระพุทธกาล ท่านที่บรรลุแล้วด้วยพระกรรมฐานกองนี้มีเป็นจำนวนมาก ในสมัยที่พระพุทธองค์ท่านตรัสรู้ใหม่ๆ ได้เสด็จไปพบพราหมณ์สองสามีภรรยา ซึ่งมีบุตรที่สุดสวยชื่อว่า " นางมาคันทิยา " พราหมณ์ทั้งสองชอบใจในพระพุทธองค์ จึงได้ออกปากยกนางมาคันทิยาให้เป็นภรรยา พระพุทธองค์ไม่ทรงรับไว้และมองเห็นนิสัยของพราหมณ์ทั้งสองที่จะได้บรรลุผล จึงได้ทรงแสดงพระธรรมให้ฟัง โดยยกเอากายคตานุสสติกรรมฐานขึ้นมาเทศน์ ซึ่งได้ตรัสตำหนิโทษแห่งความสวยงามแห่งรูปกายของนางมาคันทิยาว่า พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเป็นของปฏิกูล มุตรคูณเฒ่าเหม็น หากความสวยงามใดๆ มิได้เลย พราหมณ์ทั้งสองพิจารณาตามก็ได้ดวงตาเห็นธรรม

ส่วนนางมาคันทิยาผู้ภักธ ต่อมาเมื่อนางได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าอุเทน กรุงโกสัมพี ก็ได้จงล้างจงผลาญพระพุทธองค์อย่างไม่มีที่สิ้นสุดเพราะแรงพยาบาท อีกท่านหนึ่งก็คือนางอภिरูปันนทา ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าเชมกะศากยะ ก็จัดว่ามีรูปงามที่สุดในสมัยนั้น และพระนางทรงภาคภูมิใจหลงใหลในความงามของพระนางยิ่งนัก แต่ด้วยบุญบารมีที่เคยได้สร้างสมอบรม

มาแล้วเป็นอันมากในอดีตชาติ เป็นเหตุให้พระนางได้สดับพระธรรมของพระพุทธองค์จากพระโอษฐ์ ซึ่งได้ทรงเทศน์กายคตานุสติกกรรมฐานควบคู่ไปกับมรณสติกกรรมฐาน แล้วทรงเนรมิตรูปกายของสาวงามที่งามยิ่งกว่าพระนางให้ปรากฏขึ้น ให้พระนางได้มองเห็น แล้วบันดาลให้รูปเนรมิตนั้นค่อยๆ เจริญวัย แก่ แล้วชราโทรมๆ ลงจนตายไปในที่สุด แล้วก็เฝ้าเปื่อยสลายไปต่อหน้า พระนางก็น้อมเอาภาพนิมิตนั้นเข้ามาเปรียบเทียบกับร่างกายของพระนางจนเห็นว่าอันร่างกายอันงดงามของพระนางนั้นหาได้งามจริงไม่ ทั้งเป็นอนิจจังและอนัตตา หาสาระแก่นสารที่พึงอันถาวรอันใดมิได้เลย จนพระนางได้บรรลुพระอรหัตในขณะนั้นเอง และพระนางเขมาเทวียิ่งด้วยรูปโฉม และเป็นพระมเหสีองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสารแห่งเมืองราชคฤห์ ก็ได้บรรลุพระอรหัตในทำนองเดียวกันนี้เอง

๔. มิจิตไคร์ครวญถึงธาตุกรรมฐาน คือ นอกจากจะมีจิตไคร์ครวญถึงความเป็นจริงของร่างกายดังกล่าวมาในข้อ (๓) แล้ว พึงพิจารณาแยกให้เห็นความเป็นจริงที่ว่า อันที่จริงร่างกายของเราเองก็ดี ของผู้อื่นก็ดี ไม่ใช่ตัวเราของเราแต่อย่างใดเลย

เป็นแต่เพียงธาตุ ๔ มาประชุม เกาะกุมรวมกันเพียงชั่วคราวเท่านั้นเอง ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ แล้วสิ่งเหล่านี้ก็ทนอยู่ในสภาพที่รวมกันเช่นนั้นไม่ได้ นานไปก็เก่าแก่แล้วแตกสลายตายไป ธาตุน้ำก็กลับไปสู่ความเป็นน้ำ ธาตุดินก็กลับไปสู่ความเป็นดิน ธาตุลมก็กลับไปสู่ความเป็นลม และธาตุไฟก็กลับไปสู่ความเป็นไฟตามเดิม เนื้อตัวร่างกายของเรา เมื่อได้แยกส่วนออกมาดูแล้ว ก็มีได้มีตัวตนที่ตรงไหนแต่อย่างใด เป็นแต่เพียงเนื้อ กระดูก ตับ ไต ใส้ กระเพาะ เส้นเอ็น หนัง ฟังผืด เนื้อเยื่อ มนสมอง ไขข้อ ฯลฯ มาเกาะกุมกัน ตัวตนของเราไม่มี

ครั้นเมื่อแยกแยะอวัยวะย่อยๆ ดังกล่าวออกไปจากหน่วยย่อยๆ ของชีวิต คือ เซลล์ เล็กๆ ที่มาเกาะกุมรวมกัน ก็จะเห็นว่าเซลล์เองก็เนื่องมาจากแร่ธาตุทั้งหลายซึ่งไม่มีชีวิตจิตใจมารวมกันเป็นกลุ่มก้อนเล็กๆ ไม่มีตัวตนของเราแต่อย่างใด แม้แร่ธาตุต่าง ๆ นั้น ก็เนื่องมาจากพลังงานโปรตอนและอิเล็กตรอนเท่านั้น หาใช่ตัวตนของเราแต่อย่างใดไม่ ที่หลงกันอยู่ว่าตัวเราของเราหาที่ไหนมิได้เลย

ทุกสรรพสิ่งที่ดิ้นรนแสวงหา สะสมกันเข้าไว้ ในที่สุดก็ต้องทิ้งต้องจาก ซึ่งป่วยการที่จะกล่าวไปถึงสมบัติที่จะนำเอาติดตัวไปด้วย แม้แต่เนื้อตัว ร่างกายที่ว่าเป็นของเราก็ก็นำเอาติดตัวไปด้วยไม่ได้ และก็เป็นความจริงที่ได้เห็นและรู้จักกันมานานนับล้านๆ ปีก่อนแล้วคนเล่า

ท่านทั้งหลายที่ได้เคยยิ่งใหญ่ด้วยยศศักดิ์อำนาจวาสนาและทรัพย์สินสมบัติในอดีตกาล จนไปถึงมหาจักรพรรดิมีสมบัติสร้างสมมาด้วยเลือดและน้ำตาของผู้อื่นจนค่อนโลก แต่แล้วในที่สุดก็ต้องทิ้งต้องจากสิ่งเหล่านี้ไป แม้แต่เนื้อตัวร่างกายของท่านที่เคยยิ่งใหญ่ จนถึงกับเป็นผู้ที่ไม่อาจจะแตะต้องได้ แต่แล้วก็ต้องทอดทิ้งจมดินและทราย จนในที่สุดก็สลายไปจนหาไม่พบว่าเป็นเนื้อ หนัง กระดูก ขน เล็บ ตับ ไต ใส้ กระเพาะของท่านว่าอยู่ที่ตรงไหน คงเหลืออยู่แต่สิ่งที่เป็นดิน น้ำ ลม และไฟ ตามสภาพเดิมที่ก่อกำเนิดมาเป็นตัวของท่านเพียงชั่วคราวเท่านั้น แล้วตัวของเราท่านทั้งหลายก็เพียงเท่านี้มิได้ยิ่งใหญ่เกินไปกว่าท่านในอดีต จะรอดพ้นจากสังขารนี้ไปได้หรือ

ในเมื่อความเป็นจริงก็เห็นๆ กันอยู่เช่นนี้แล้ว เหตุใดเราท่านทั้งหลายจึงต้องพากันดิ้นรน ขวนขวายสะสมสิ่งๆ ในที่สุดก็ต้องทิ้ง จะต้องจากไป ซึ่งเท่ากับเป็นการทำลายวันเวลาอันมีค่าของพวกเราซึ่งก็คงมีไม่เกินคนละ ๑๐๐ ปี ให้ต้องโมฆะเสียเปล่าไปโดยหาสาระประโยชน์อันใดมิได้

เหตุใดไม่เร่งขวนขวายสร้างสมบุญบารมีที่เป็นอริยทรัพย์อันประเสริฐ ซึ่งจะติดตามตัวไปได้ในชาติหน้า แม้หากว่าสิ่งเหล่านี้จะไม่มีจริงดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ อย่างเลวพวกเราก็เพียงเสมอตัว

มิได้ขาดทุนแต่อย่างใด หากสิ่งที่พระพุทธรองค์ได้ตรัสสอนเอาไว้ว่ามีจริงดังที่ปราชญ์ในอดีตกาลยอมรับ แล้วเราท่านทั้งหลายไม่สร้างสมบุญและความดีไว้ สร้างสมแต่ความชั่วและบาปกรรมตามติดตัวไป เราท่านทั้งหลายไม่ขาดทุนหรือหากหรือ เวลาในชีวิตของเราที่ควรจะได้ใช้ให้เป็นประโยชน์ กลับต้องโมฆะ เสียเปล่าก็สมควรที่จะได้ชื่อว่าเป็น " โมฆะบุรุษ " โดยแท้

สรุป

วิปัสสนาภาวนา เป็นการเจริญปัญญา หรือการพัฒนาปัญญา หรือ การอบรมปัญญา หรือ เห็นแจ้งด้วยปัญญา คือความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงของสภาพธรรม เกิดความรู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้น เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงและมีใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหาและความทุกข์ทั้งหลาย

วิปัสสนาภาวนาเป็นการอบรมเจริญปัญญาถึงความเป็นวิปัสสนา คือ เห็นแจ้ง ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงของสภาพธรรมะ เช่น สภาพธรรมะที่เป็นนามธรรมก็เป็นนามธรรม สภาพธรรม ที่เป็นรูปธรรมก็เป็นรูปธรรม สภาพธรรมะที่เป็นนามธรรมเกิดแล้วดับ สภาพธรรมะที่เป็นรูปธรรมเกิดแล้วก็ดับ คือรู้ในความไม่ใช่ตัวตน

๓.๔ สรุป

หลักพุทธธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถีพุทธนั้น สามารถสรุปได้ดังนี้

๑. หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านพฤติกรรม (ศีล) ประกอบด้วย ๑. ขรवासธรรม ๔ คือ ธรรมนำมาซึ่งความสุขความเจริญ ความสามัคคีอันควบคุมบุคคลไว้ให้กลมเกลียวกัน และชีวิตของผู้ครองเรือนต้องมีการสมาคมกับคนอื่นต้องมีความจริงใจต่อเขาต้องรู้จักข่มจิตของตนเมื่อประสบเหตุการณ์ไม่ดีต้องมีความอดทนเพื่อต่อสู้กับชีวิตและในบางครั้งต้องบริจาคสมบัติของตนเมื่อเห็นคนอื่นเดือดร้อน ๒. พรหมวิหาร ๔ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ ๓. วุฑฒิธรรม ๔ คือ ธรรมเครื่องเจริญปัญญา เป็นหลักในการพัฒนาปัญญา ซึ่งสามารถนำไปสู่การบรรลุธรรมขั้นต่างๆ จนถึงขั้นสูงสุด ๔. อิทธิบาท ๔ หมายถึง คุณเครื่องที่นำไปสู่ความสำเร็จ คำสอนทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นแหล่งยึดเหนี่ยวจิตใจสำหรับผู้ที่ต้องการความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ ๕. เบญจศีล หรือ ศีล ๕ คือ ความประพฤติชอบทางกายและวาจา, การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย, ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน เบญจธรรม (คุณธรรม) หมายถึง ธรรม ๕ ธรรมอันดีงามห้าอย่าง คุณธรรมห้าประการ คู่กับเบญจศีล เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล ผู้รักษาเบญจศีลควรมีไว้ประจำใจ ๖. ทิศ ๖ คือ หน่วยของสังคมที่เล็กที่สุด สำคัญที่สุด ทรงอำนาจที่สุด หากบุคคลใน แต่ละทิศปฏิบัติตนตามหน้าที่ ซึ่งมีอยู่ประจำทิศได้สมบูรณ์จริงๆ แล้ว ย่อมสามารถที่จะจุดสังคมส่วนใหญ่ ให้เจริญรุ่งเรืองทั้งทางโลกและทางธรรม

๒. หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านจิตใจ (สมาธิ) ประกอบด้วย ๑. สมถภาวนา คือ การทำจิตให้เป็นสมาธิหรือเป็นฌาน ซึ่งก็คือการทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่านแผ่ส่ายไปยังอารมณ์อื่น ๆ

๓. หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านปัญญา ประกอบด้วย ๑. ปรัตตัญญู แปลว่า เสี่ยงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่นการสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเฉพาะส่วนที่ต้องจำต้องเฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้ หรือคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร ความสำคัญของโยนิโสมนสิการ ๒. โยนิโสมนสิการ คือ ความคิดที่สกัดกันอวิชชาตัณหา (อวิชชา คือ ความไม่รู้ในสิ่งที่ควรรู้ และความรู้ในสิ่งที่ไม่ควรรู้ ส่วนตัณหา คือ ความทะยานอยาก ความใคร่ในกาม) กล่าวคือ เป็น การคิดอย่างมีเหตุ และผล ไม่คิดตามความต้องการของตนที่ไร้ซึ่งเหตุ และผล เพราะปุณฺณทวํไปมํก คิดภายใต้อำนาจความต้องการของตน บุคคลที่คิดแบบเป็นโยนิโสมนสิการจะมีกระบวนการคิด วิเคราะห์ภายใต้พื้นฐานเหตุ และผล นั่นคือ การเกิดสภาวะผู้มีปัญญา ด้วยการใช้ความคิดวิเคราะห์ ไตร่ตรองในเหตุ และผล นำไปสู่การรับรู้ความจริง และการหาแนวทางในการแก้ปัญหาที่เหมาะสม ๓. วิปัสสนา หมายถึง การเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง หมายความว่า ข้อปฏิบัติ ในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน คือให้เข้าใจตามความเป็นจริง หรือตามที่สิ่งเหล่านั้นมันเป็นของมันเอง ไม่ใช่เห็นไปตามที่เราวาดภาพให้มันเป็น ด้วย ความชอบความชัง ความอยากได้ หรือความขัดใจ รู้แจ้งชัดเข้าใจจริง จนถอนความหลงผิดรู้ผิดและ ยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนโลกและชีวิตใหม่ ทั้งท่าทีแห่งการมอง การรับรู้ การวางจิตใจและ ความรู้สึกทั้งหลาย ความรู้ความเข้าใจถูกต้องที่เกิดเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในระหว่างการปฏิบัตินั้นเรียกว่า ญาณ มีหลายระดับ ญาณสำคัญในขั้นสุดท้ายเรียกว่า วิชชา เป็นภาวะตรงข้ามที่กำจัดอวิชชา คือ ความหลงผิดไม่รู้แจ้งไม่รู้จริงให้หมดไป ภาวะจิตที่มีญาณหรือวิชชานั้น เป็นภาวะที่สุขสงบผ่องใสและเป็นอิสระ เพราะลอยตัวพ้นจากอำนาจครอบงำกิเลส เช่นความชอบความชัง ความติดใจและความขัดใจ ไม่ถูกบังคับหรือชักจูงโดยกิเลสเหล่านั้น ให้มองเห็นหรือรับรู้สิ่งต่างๆอย่างเปิดเผย จนพาความคิด และการกระทำที่ติดตามมาให้หันเหไป และไม่ต้องเจ็บปวดร้าวร้อนเพราะถูกบีบคั้นหรือต่อสู้กับกิเลสเหล่านั้น ญาณและวิชา จึงเป็นจุดมุ่งของวิปัสสนา เพราะนำไปสู่วิมุตติ คือความหลุดพ้นเป็นอิสระที่แท้จริงถาวร

บทที่ ๔

วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง

บทที่ ๔ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ซึ่งประกอบไปด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และกิจกรรมที่ใช้ในกระบวนการจัดการเรียนรู้ของโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง และกิจกรรมที่ใช้ประกอบหลักธรรมต่างๆ ซึ่งการที่จะทำให้ผู้เรียนเข้าถึงและเข้าใจในหลักธรรมที่นำไปปลูกฝังในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพเต็มศักยภาพของครูผู้สอนและแก่ผู้เรียนนั้น จะต้องพิจารณาจากหลายปัจจัยด้วยกัน กล่าวคือ ด้านหลักสูตรที่นำไปใช้ในการเรียนการสอนว่าสอดคล้องและเหมาะสมกับเด็กในระดับประถมศึกษา ด้านหลักธรรมว่าเหมาะสมแก่วัยของผู้เรียนหรือไม่และมีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตประจำวันอย่างไร และกระบวนการเรียนการสอนในโรงเรียนว่ามีบทบาทในกระบวนการจัดการเรียนการสอนแก่ผู้เรียนอย่างไรบ้าง ดังจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๔.๑. กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง

กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง มีขั้นตอนสำคัญ เช่น การเตรียมการ เตรียมทั้งบุคลากร ผู้เกี่ยวข้อง แผนงาน ทรัพยากร ที่มุ่งเน้นสร้างศรัทธาและฉันทะในการพัฒนา การดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบต่างๆ ที่จัดเพื่อส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามหรือปัญญาคุณธรรม ในการพัฒนาผู้เรียน การดำเนินการพัฒนาทั้งผู้เรียนและบุคลากรตามระบบไตรสิกขาอย่างต่อเนื่อง โดยใช้สภาพและ องค์ประกอบที่จัดไว้ข้างต้น ขึ้นต่อมา คือ การดูแลสนับสนุน ใกล้ชิด ด้วยท่าทีของความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ที่จะทำให้การพัฒนานักเรียนและงาน ดำเนินได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต่อจากนั้น มีการปรับปรุงและพัฒนาอย่างต่อเนื่องด้วยอิทธิบาท ๔ และหลักอภิปญญาธรรม คือ ความไม่สันโดษในกุศลธรรม และความไม่ระย่อในการพากเพียร เป็นต้น ขึ้นสุดท้ายของกระบวนการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง เป็นฐานสู่การพัฒนาในลำดับต่อไป คือ ขึ้นประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงาน

๔.๑.๑ การเตรียมการ

เป็นขั้นตอนความพยายามที่จะเตรียมสิ่งที่จะทำให้การดำเนินการพัฒนาเป็นไปได้โดยสะดวก ซึ่งมีประเด็นสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในการเตรียมการ เช่น

การหาที่ปรึกษา แหล่งศึกษา และเอกสารข้อมูลต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปรึกษาที่เป็นกัลยาณมิตรในการพัฒนาวิถีพุทธนี้ ซึ่งอาจจะจะเป็นพระภิกษุหรือฆราวาส ที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ มีศรัทธาและความรู้ชัดในพุทธธรรม ถ้าเป็นฆราวาสควรเป็นแบบอย่างในสังคมได้ เช่น เป็นผู้ไม่ข้องแวะในอบายมุข เป็นผู้ทรงศีล ปฏิบัติธรรม เป็นต้น ที่ปรึกษาจะมีความจำเป็นมากโดยเฉพาะในระยะเริ่มของการพัฒนา^๑

^๑ สัมภาษณ์, ว่าที่ ร.ต.ชานนท์ วันศิริมัย, รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

การเตรียมบุคลากร คณะกรรมการสถานศึกษา นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน ให้มีความตระหนักในคุณประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น ให้เกิดศรัทธา และฉันทะในการร่วมกันพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธ ด้วยปัญญาเข้าใจทิศทาง จากศรัทธาและฉันทะการพัฒนาร่วมกัน ความสำเร็จในการพัฒนา คาดหมายได้ว่าจะเกิดขึ้นได้ไม่ยาก สำหรับวิธีการเตรียมผู้เกี่ยวข้องนี้สามารถดำเนินการได้หลากหลายตั้งแต่วิธีทั่วไป เช่น การประชุมชี้แจง การสัมมนา จนถึงการประชุมสัมพันธที่หลากหลาย การร่วมกันศึกษาดูงาน เป็นต้น

การกำหนดเป้าหมาย จุดเน้น หรือวิสัยทัศน์ และแผนงาน ที่ชัดเจนทั้งระยะยาวในธรรมนูญสถานศึกษาและแผนปฏิบัติการรายปีก็ตามที่เกี่ยวข้องเห็นพ้องกัน จะเป็นหลักประกันความชัดเจนในการดำเนินการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธได้อย่างดี อันเป็นส่วนสำคัญของการเตรียมการที่ดี

๔.๑.๒ การดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ

เป็นการดำเนินการจัดปัจจัยต่าง ๆ ของการพัฒนาผู้เรียน ซึ่งประกอบไปด้วยสภาพทั้งกายภาพและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอันจะนำไปสู่การเป็นปัจจัยในการพัฒนาผู้เรียนตามหลักปัญญาวุฒิธรรม ๔ ประการคือ

- การอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ มีข้อมูล มีสื่อที่ดี (สัปปุริสสังเสวะ)
- การใส่ใจศึกษาเล่าเรียน โดยมีฐานของหลักสูตร การเรียนการสอนที่ดี (สัทธัมมัสสวนะ)
- การมีกระบวนการคิดที่ดี คิดถูกวิธี โดยมีสภาพและบรรยากาศที่ส่งเสริม (โยนิโสมนสิการ)
- ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หรือนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้เหมาะสม (อัมมานุอัมมปฏิบัติ)

สภาพและองค์ประกอบที่สำคัญที่จำเป็นต้องจัดส่งเสริมให้เกิดวิถีพุทธ มีดังนี้

หลักสูตรสถานศึกษา หน่วยการเรียนรู้ และแผนการจัดการเรียนรู้ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเรียนการสอนที่โรงเรียนวิถีพุทธควรคำนึงถึงอย่างยิ่ง แนวคิดหนึ่งของการจัดคือ การบูรณาการหลักธรรมทั้งที่เป็นความรู้ (K) ศรัทธา ค่านิยม คุณธรรม (A) และการฝึกปฏิบัติหลักธรรม (P) ในการเรียนการสอนโดยอาจกำหนดในระดับจุดเน้นหลักสูตรสถานศึกษาที่แทรกในทุกองค์ประกอบหลักสูตรสถานศึกษา หรือกำหนดในระดับหน่วยการเรียนรู้ หรือแผนการจัดการเรียนรู้ที่ครูจะนำไปสู่การจัดการเรียนรู้ต่อไป

การเตรียมกิจกรรมนักเรียน ที่โรงเรียนต้องคิดและกำหนดให้เหมาะสมกับผู้เรียนของตนมากที่สุด ซึ่งลักษณะกิจกรรมที่กำหนดมีหลากหลายทั้งที่เป็นกิจกรรมประจำวัน ประจำสัปดาห์หรือประจำโอกาสต่าง ๆ และกิจกรรมวิถีชีวิต ซึ่งถ้าโรงเรียนเลือกกำหนดและเตรียมการไว้ล่วงหน้า จะช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียน อีกสะท้อนให้เห็นถึงคำกล่าวที่ว่า “ การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกิน อยู่ ดู ฟังเป็น ”

การจัดสภาพกายภาพสถานศึกษา ที่หมายครอบคลุมถึงอาคารสถานที่ ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ สภาพแวดล้อม อาณาบริเวณของสถานศึกษาซึ่งสถานศึกษาจำเป็นต้องคำนึงถึงการจัดให้เหมาะสม และมุ่งเน้นที่จะส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาไตรสิกขาให้มากที่สุด ทั้งที่ผ่านระบบการเรียนรู้ตามหลักสูตรสถานศึกษาและผ่านการเรียนรู้วิถีชีวิตจริงจาก “ การกิน อยู่ ดู ฟัง ” ในชีวิตประจำวัน

การจัดบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ โดยผ่านการเตรียมการ การมอบหมายการรับผิดชอบของบุคลากรในการจัดกิจกรรมส่งเสริม หรือดูแลให้บรรยากาศปฏิสัมพันธ์ที่ดีเป็นกลายามิตรเกิดขึ้นอย่างจริงจังต่อเนื่อง โดยจัดผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย อาทิ การกระตุ้นทุกคนทำตนเป็นตัวอย่างที่ดี การยกย่องผู้ทำดี การปลูกศรัทธาค่านิยมปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อผู้อื่น เป็นต้น^๒

๔.๑.๓ การดำเนินการพัฒนาตามระบบไตรสิกขา

จุดเน้นการดำเนินการพัฒนา คือ นักเรียนของสถานศึกษา โดยเป็นการพัฒนาตามระบบไตรสิกขาที่เป็นลักษณะบูรณาการ ทั้งในกิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักสูตร และกิจกรรมวิถีชีวิตต่าง ๆ ที่ส่งเสริม “การกิน อยู่ ดู ฟังให้เป็น” เป้าหมายการพัฒนาจัดให้มีความชัดเจนที่พัฒนาทั้งองค์รวมของชีวิต ที่จะนำไปสู่การพัฒนาชีวิตที่สมบูรณ์ในที่สุด

นอกจากการพัฒนาผู้เรียนอันเป็นภาระหลักแล้วสถานศึกษาจำเป็นต้องไม่ละเลยการพัฒนาบุคลากรของตนเองทั้งหมดด้วย เพราะบุคลากรโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ครูและผู้บริหารจะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาผู้เรียน ดังนั้นยิ่งบุคลากรได้รับการพัฒนาตามระบบไตรสิกขามากเท่าไร จะส่งผลดีต่อการช่วยให้นักเรียนได้รับการพัฒนามากขึ้นเท่านั้น แนวทางการพัฒนาบุคลากรและลักษณะบุคลากรที่เหมาะสมใน

การดำเนินการพัฒนาผู้เรียนและบุคลากรตามระบบไตรสิกขานี้จะดำเนินการได้ดีหากในขั้นเตรียมการ ขั้นตอนการจัดสภาพและองค์ประกอบ และขั้นตอนสนับสนุนใกล้ชิดดำเนินการได้อย่างดี เพราะต่างเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญในการดำเนินการพัฒนาผู้เรียน^๓

๔.๑.๔ การดูแลสนับสนุนใกล้ชิด

เป็นขั้นตอนสำคัญในการเป็นปัจจัยส่งเสริมให้การดำเนินการพัฒนาเป็นไปอย่างราบรื่นมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ลักษณะของการดูแลสนับสนุนที่เหมาะสมควรมีลักษณะของความเป็นกลายามิตร ที่ปรารถนาดีต่อกัน ปรารถนาดีต่อการพัฒนาผู้เรียนหรือต่องาน กิจกรรมที่สำคัญของขั้นนี้ คือ การนิเทศติดตาม ที่จะดูแลการดำเนินงานให้เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้ การให้คำปรึกษา และชี้แนะผู้ปฏิบัติ การให้ความช่วยเหลือทางวิชาการ ฯลฯ การสนับสนุน ทั้งทรัพยากรข้อมูลและเครื่องมือต่าง ๆ ในการช่วยดำเนินการให้เป็นไปได้อย่างราบรื่น การรวบรวมข้อมูลและการประเมินผลระหว่างดำเนินการ อันจะเป็นฐานของการปรับปรุงต่อเนื่องต่อไป หรือแม้เป็นข้อมูลในการพิจารณาจัดการดูแลสนับสนุนได้อย่างเหมาะสม^๔

๔.๑.๕ การปรับปรุงและพัฒนาต่อเนื่อง

เป็นขั้นตอนของระบบบริหารจัดการที่กำหนดเพื่อเน้นย้ำการพัฒนาที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยนำข้อมูลในขั้นตอนต้นๆ มาพิจารณาแล้วกำหนดปรับปรุงหรือพัฒนางานที่กำลังดำเนินการอยู่ให้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้ องค์ธรรมที่สนับสนุนการปรับปรุงและพัฒนาเป็นไปอย่างชัดเจนต่อเนื่อง คือ การมีอิทธิบาท ๔ (ฉันทะ วิริยะ จิตตะวิมังสา) และอุปปัญาตรธรรม ๒ (ความไม่สันโดษในกุศลธรรมและความไม่ระย่อในการพากเพียร) เป็นต้น^๕

^๒ สัมภาษณ์, ว่าที่ ร.ต.ชานนท์ วันศิริรัมย์, รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

^๓ สัมภาษณ์, คุณครูชาย ยาน้ำคำ, ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

^๔ สัมภาษณ์, คุณครูทวีศักดิ์ ลาสอน, ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

^๕ สัมภาษณ์, คุณรัตนารักษ์ ศรีสุข, ผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

๔.๑.๖ การประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงาน

เป็นขั้นตอนที่จะสะท้อนให้ทราบถึงผลการดำเนินงานในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ อาจเป็น ๑ ปี หรือ ๓ ปี หรือเมื่อเสร็จสิ้นกิจกรรมเป็นต้น และในการประเมินจะเน้นข้อมูลที่เป็นเชิงประจักษ์ เชื่อถือได้ ให้ข้อมูลที่ชัดเจน ที่สามารถนำไปสู่การเผยแพร่หรือรายงานผู้เกี่ยวข้องให้ทราบผลการดำเนินงานนั้น ๆ และนำไปเป็นข้อมูลในการวางแผนดำเนินการอื่นๆ ต่อไป และในระบบประกันคุณภาพ ขั้นตอนนี้มีความสำคัญไม่น้อยต่อการเสนอให้ผู้เกี่ยวข้องยอมรับในการดำเนินการและบริหารจัดการ^๖

๔.๒ วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง

๔.๒.๑ ด้านกายภาพ

๑) มีป้ายโรงเรียนวิถีพุทธ บริเวณหน้าโรงเรียนที่เด่นชัด

๒) มีพระพุทธรูป บริเวณหน้าโรงเรียน และสถานที่ต่างๆ

ทางโรงเรียนตระหนักดีว่านอกจากความรู้ที่มอบให้นักเรียนแล้ว การอบรมให้นักเรียนเป็นพลเมืองดีมีคุณธรรม ยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ นับเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง หลังจากนักเรียนร้องเพลงชาติเพื่อเชิญธงชาติขึ้นสู่ยอดเสาแล้วนักเรียนจะต้องสวดมนต์ไหว้พระ เห็นสมควรจะได้สร้างพระพุทธรูปขึ้น ประดิษฐานไว้ ณ หน้าเสาธง ห้องเรียนทุกห้อง มีพระพุทธรูปในห้องเรียน บริเวณหลังห้อง เพราะมีความสงบมากกว่าหน้าห้อง หลังห้องโล่งเหมาะสำหรับสวดมนต์ไหว้พระ นั่งสมาธิ ก่อนเรียนเป็นประจำ บริเวณหน้าโรงเรียนอันร่มรื่นเป็นศรีสง่าน่าเลื่อมใสยิ่งนัก มีพระพุทธรูปปรางลีลา เป็นสัญลักษณ์ให้ลูกน้ำเงิน-ชมพู ทุกคนระลึกอยู่เสมอว่า การศึกษาเล่าเรียน เพื่อเพิ่มพูนความรู้ความสามารถอยู่เสมอ และการตั้งตนเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ จะเป็นทางให้การดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข^๗

๓) มีพระพุทธรูปศาสนสุภาษิตวาทะธรรม พระราชดำรัส ติดตามที่ต่างๆ เพราะมนุษย์แทบทั้งหมดยังไม่สามารถตัดกิเลสได้หมดสิ้น จึงต่างยังมีความโลภ โกรธ หลง ซึ่งบ่อยครั้งความรู้สึกต่าง ๆ นั้นก็พาให้เกิดการกระทำ และคำพูดที่ไม่ดีแน่นอนว่ามันย่อมส่งผลแย่งทั้งแก่จิตใจของเราเอง และผู้อื่น ดังนั้น เพื่อเป็นการเตือนสติให้ระลึกอยู่เสมอในการทำสิ่งใดๆ เราจึงต้องมีพุทธรูปศาสนสุภาษิต พระราชดำรัส ติดไว้ เพื่อเป็นที่เตือนใจ ข้อคิด ข้อเตือนใจ ซึ่งจากคำสอนเหล่านี้ เราสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง และคนรอบข้างได้ดีอีกด้วย^๘

๔) บริเวณโรงเรียนมีความสะอาด สงบ ร่มรื่น

โรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ได้จัดให้สภานักเรียนดำเนินการ ดูแลรับผิดชอบเกี่ยวกับเรื่องของความสะอาด ร่มรื่น โดยแบ่งเขตรับผิดชอบของแต่ละคน สภานักเรียนมีหน้าที่ประเมินให้คะแนนความสะอาดบริเวณโรงเรียน ห้องเรียน ห้องน้ำ สนามฟุตบอล และสถานที่

^๖ สัมภาษณ์, ว่าที่ ร.ต.ชานนท์ วันศิริรัมย์, รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

^๗ สัมภาษณ์, นายชาย ยาน้ำคำ, ครูโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๘ มกราคม ๒๕๕๙.

^๘ สัมภาษณ์, เด็กชายพีรพงศ์ สายกระสุน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๙.

ต่างๆ ประเมินเป็นวันๆไป พอถึง ๑ สัปดาห์ ก็จะมาสรุปรวม รายสัปดาห์ และรายเดือน เขตไหนรัก ผิดชอบได้สะอาดดีตลอดทั้งเดือนก็จะได้รับรางวัลจากผู้อำนวยการโรงเรียน^๙

โรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ได้จัดให้มีโครงการต่างที่เกี่ยวข้อง เพื่อรองรับ การปฏิบัติงานของครู ผู้บริหารและสถานักเรียนในการดำเนินงานด้านความสะอาด สงบ ร่มรื่น ดังนี้

โครงการ พัฒนาแหล่งเรียนรู้และสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเรียนรู้แบบบูรณาการ สอนองกลยุทธ์โรงเรียน กลยุทธ์ที่ ๑ พัฒนาสถานศึกษาเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ใช้นวัตกรรมเทคโนโลยีและ ภูมิปัญญาท้องถิ่น สอนองกลยุทธ์ สพป.บร.๔ กลยุทธ์ที่ ๑ ยกระดับคุณภาพการศึกษาสู่มาตรฐาน การศึกษาของชาติ พัฒนาผู้เรียนเพื่อบรรลุมาตรฐานการเรียนรู้ของหลักสูตรการศึกษาอย่างเต็ม ศักยภาพ สอนองกลยุทธ์ สพฐ. กลยุทธ์ที่ ๑ พัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาทุกระดับตาม หลักสูตรและส่งเสริมความสามารถทางเทคโนโลยี เพื่อเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้^{๑๐}

โครงการรักษพลังงาน และสิ่งแวดล้อม สอนองกลยุทธ์โรงเรียน กลยุทธ์ที่ ๒ ส่งเสริม ให้ผู้เรียนมีคุณธรรม สำนึกในความเป็นไทย และวิถีชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สอนองกลยุทธ์ สพป.บร.๔ กลยุทธ์ที่ ๒ ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม สร้างสำนึกในความเป็นชาติไทย และวิถีชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สอนองกลยุทธ์ สพฐ. กลยุทธ์ที่ ๒ ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ความเป็นไทย และวิถีชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ความรับผิดชอบต่อสังคม และสิ่งแวดล้อม^{๑๑}

๕) มีห้องพระพุทธรูปศาสนา หรือลานธรรม มีตารางการใช้มีการใช้จริง^{๑๒}

๖) ไม่มีสิ่งเสพติด เหล้า บุหรี่ ในโรงเรียน ๑๐๐%

โรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง เป็นโรงเรียนสีขาวปลอดสิ่งเสพติดทุกชนิด เพราะทางโรงเรียนได้มีกิจกรรมรณรงค์ต่อต้านยาเสพติดอย่างต่อเนื่อง เช่น การรณรงค์ ให้นักเรียน เล่นกีฬา ใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ การให้ความรู้หรือผนวกเนื้อหาเกี่ยวกับยาเสพติดเข้าไปในวิชา ต่างๆที่เกี่ยวข้องให้นักเรียนได้รู้และตระหนักถึงพิษภัยของยาเสพติดให้โทษ เพื่อให้การรณรงค์ต่อต้าน ยาเสพติดประสบผลสำเร็จอย่างแท้จริง โรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสงจึงได้จัดตั้งกองลูกเสือ ต้าภัยยาเสพติดขึ้น พร้อมกับจัดกิจกรรมต่างๆ ดังนี้

- งานกีฬาโรงเรียน
- งานกีฬากลุ่ม
- การจัดตั้งกองลูกเสือต้านยาเสพติด
- การผนวกเนื้อหาเกี่ยวกับยาเสพติดไว้ในวิชาต่างๆที่เกี่ยวข้อง
- การปลูกฝังนิสยนักเรียน ผ่านกิจกรรม ๖ มิติ จากการมีส่วนร่วมของ บวร^{๑๓}

๔.๒.๒ ด้านกิจกรรมประจำวันพระ

โรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ปฏิบัติกิจกรรมประจำวันพระ ดังนี้

^๙ สัมภาษณ์, เด็กชายธนชัย จีนฝัน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

^{๑๐} โรงเรียนบ้านชุมแสง, “แผนปฏิบัติการประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๘” หน้า ๔๒ (อันสำเนา)

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^{๑๒} สัมภาษณ์, เด็กชายวีระชัย สายกระสุน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๕ มกราคม ๒๕๕๙.

^{๑๓} สัมภาษณ์, เด็กหญิงกนกพร เรืองศรี, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๙.

๑. ใส่เสื้อผ้าสีขาวทุกวันพระ

โรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง มีนโยบายให้ผู้บริหาร ครู และนักเรียน ใส่เสื้อสีขาวทุกวันพระ และปฏิบัติกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ทำบุญ สวดมนต์แปล นั่งสมาธิ ฟังธรรมที่วัด เป็นต้น^{๑๔}

๒. การทำบุญใส่บาตร ฟังธรรมเทศนา

ผู้บริหาร คณะครู นักเรียน และผู้ปกครองโรงเรียนบ้านชุมแสง ร่วมกันทำบุญ ตักบาตรเนื่องในวันแม่แห่งชาติ วันพ่อแห่งชาติ และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา และวันเข้าพรรษา เป็นต้น

๓. ฝึกแสดงความเคารพต่อการปฏิบัติสมาธิ และการฟังธรรมในท่าที่ถูกต้องเหมาะสม ด้วยความเคารพ ไม่พูดคุย เล่นระหว่างเวลานั่งสมาธิ และฟังธรรม นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสงได้รับการฝึกแสดงความเคารพต่อการปฏิบัติสมาธิ และการฟังธรรมในท่าที่ถูกต้องเหมาะสม ด้วยความเคารพ ไม่พูดคุย เล่นระหว่างเวลานั่งสมาธิ และฟังธรรม ทั้งทางตรง และทางอ้อม ดังนี้ การฝึกโดยตรงจากการเข้าร่วมกิจกรรม ค่ายพุทธบุตร เพื่อส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม อันดีงาม ซึ่งทางโรงเรียนบ้านชุมแสงได้ปฏิบัติเป็นประจำทุกปี การอบรมการทำสมาธิในวันสุดท้ายสัปดาห์ และการเอาใจใส่ สอดส่องดูแลจากคณะครู นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมอื่นๆที่เป็นส่วนหนึ่งในการฝึกอบรมการทำสมาธิ ความเคารพบุคคลต่างๆ เช่น กิจกรรมการทำบุญวันสำคัญต่างๆ ซึ่งนักเรียนได้ฝึกการปฏิบัติตนให้ถูกต้องเหมาะสมตามกาลเทศะ^{๑๕}

๔. รับประทานอาหารมังสวิริติในมื้อกลางวันทางโรงเรียนบ้านชุมแสงมีการจัดอาหารกลางวันให้กับเด็กนักเรียนทุกคน

๕. สวดมนต์แปล การสวดมนต์นั้นก่อให้เกิดอานิสงส์ที่จะไล่ความชั่วร้าย อารมณ์เบื่อบื่อ เชื่องซึม ง่วงนอนเกียจคร้านทำให้เกิดความเข้มแข็งกระฉับกระเฉง จิตเป็นสมาธิ ที่จะสำรวมจิต และสร้างปัญญา โบราณว่าไว้ว่า การสวดมนต์เป็นยาทา ภาวนาเป็นยากิน นั่น คือถ้าเราสวดมนต์บ่อยๆก็จะทำให้จิตใจสงบความสงบพอที่จะคลายความฟุ้งซ่านได้ ดังนั้น ทางผู้บริหารโรงเรียนบ้านชุมแสงจึงตระหนักถึงความสำคัญของการสวดมนต์แปลให้นักเรียนทุกคนสวดมนต์แปลได้ และทางโรงเรียนยังเน้นให้จัดกิจกรรมส่งเสริมและอนุรักษ์การสวดมนต์แปลให้นักเรียนสวดมนต์แปลก่อนทำการเรียนการสอนทุกวันเป็นประจำ

๖. ฝึกแสดงความเคารพต่อวัตถุ เหตุการณ์และศาสนสถาน เช่น ธงชาติ พระพุทธรูป อนุสาวรีย์ เพลงชาติ การประชุม การสวดมนต์ ศาสนสถาน โดยสำรวมระว่างิริยามารยาท การแต่งกาย การรักษาความสะอาด เป็นต้น^{๑๖}

๔.๒.๓ ด้านการเรียนการสอน

กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมโดยกิจกรรมการเรียนการสอนด้านหลักสูตรของโรงเรียนวิถิพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง มีการใช้หลักสูตรสถานศึกษาโดย ยึดมาตรฐานแกนกลาง มีการเรียนรู้สาระครบทั้ง ๘ สาระ ประกอบด้วยสาระการเรียนรู้ ๘ กลุ่ม ได้แก่

^{๑๔} สัมภาษณ์, เด็กชายอนุวัตร บุญเลห์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๙.

^{๑๕} สัมภาษณ์, เด็กหญิงกนกพร เรืองศรี, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๙.

^{๑๖} สัมภาษณ์, นายทวีศักดิ์ ลาสอน, ครูโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๙ มกราคม ๒๕๕๙.

- ๑) ภาษาไทย เพื่อเรียนรู้มารยาทในการสนทนาเพื่อให้ผู้อื่นรู้สึกดี
- ๒) สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม เพื่อเรียนรู้เรื่องคุณธรรมกับการดำรงชีวิต
- ๓) ดนตรี เพื่อเรียนรู้การขับร้องเพลง ฝึกการคิดดี พุดดี ทาดี
- ๔) คณิตศาสตร์ เพื่อเรียนรู้เรื่องปริมาณ
- ๕) วิทยาศาสตร์ เพื่อเรียนรู้เรื่องสารเสพติด และผลกระทบต่อระบบในร่างกาย
- ๖) การงาน อาชีพ และเทคโนโลยี เพื่อเรียนรู้การทำอาหารนำผลไม้ที่เป็นประโยชน์
- ๗) สุขศึกษาและพลศึกษาเพื่อเรียนรู้ประโยชน์ของการออกกำลังกายเพื่อสุขภาพที่ดี
- ๘) ภาษาต่างประเทศ เรียนรู้ศัพท์จากบทเพลง^{๑๗}

การเรียนการสอนของโรงเรียนบ้านชุมแสง มีการจัดหลักสูตรสถานศึกษา หรือ จัดการเรียนการสอนที่บูรณาการพุทธธรรม เพื่อพัฒนาผู้เรียน ผ่านกิจกรรมการเรียนการสอนอย่าง ชัดเจน เพื่อเป็นการพัฒนาผู้เรียนด้วยหลักพุทธธรรมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เช่น หลักสูตร สถานศึกษามีการกำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ และผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง ที่สะท้อนการพัฒนา ไตรสิกขาไปพร้อม ๆ กัน หรือ การจัดหน่วยการเรียนรู้ทุกชั้นให้มีการบูรณาการพุทธธรรมในการ เรียนรู้และปฏิบัติ หรือ การจัดการเรียนรู้แต่ละครั้ง นำพุทธธรรมมาเป็นฐานในการคิด หรือเป็น เกณฑ์ตรวจสอบการเรียนรู้การปฏิบัติ หรือเชื่อมโยงการเรียนรู้สู่หลักธรรมในการพัฒนาตนและผู้อื่น ประสานร่วมมือกับวัด/คณะสงฆ์ในการจัดการเรียนรู้ ทั้งสาระพระพุทธานุสาสนะและกลุ่มสาระหรือ กิจกรรมอื่นๆ เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาในบริบทต่างๆ^{๑๘}

ทั้งนี้กระบวนการจัดการเรียนรู้ควรมีลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” โดยนักเรียนมี กระบวนการเรียนรู้การพัฒนาทั้งด้านกาย(กายภาวนา) ด้านความประพฤติ(ศีลภาวนา) ด้านจิตใจ(จิตตภาวนา) และด้านปัญญา(ปัญญาภาวนา) โดยมุ่งให้นักเรียนมีคุณลักษณะ “กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น” เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาตนและสังคมโดยไม่เบียดเบียนผู้ใด และเกื้อกูลในการ พัฒนาวัฒนธรรมแสงปัญญา และวัฒนธรรมเมตตา เช่น “การกิน อยู่เป็น” เพื่อยังประโยชน์ใน ดำรงชีวิตที่อยู่ได้เหมาะสมเป็นไปตามคุณค่าแท้ หรือ “การดู ฟังเป็น” เพื่อเน้นประโยชน์ในการเรียนรู้ เพิ่มพูนปัญญามีการบูรณาการคุณธรรมเข้ามาในวิชาที่สอน เป็นการเพิ่มแรงเสริม ให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงแบบถาวร เกิดปัญญาและการเกิดการหยั่งรู้ด้วยตนเอง การเรียนการสอนมีสองรูปแบบ ประกอบไปด้วย วิธีที่ ๑ การสอนแบบปกติผ่านประสาทสัมผัสทั้ง ๕ เรียกว่า Education ที่เริ่มจาก ง่ายไปหายาก ผ่านกิจกรรม รวมถึงวิชาการที่นักเรียนเรียนในแต่ละวัน และวิธีที่ ๒ คือ การกระตุ้น เสริมผ่านประสาทสัมผัสที่ ๖ เรียกว่า Educare ครูไม่ต้องสอนคุณธรรมให้กับเด็กโดยตรง แต่เป็นการ สร้างแรงบันดาลใจให้กับเด็กเข้าหาข้อมูลด้วย วิธีการดึงคุณธรรมภายในตัวออกมาใช้เพื่อนำไปสู่การ ยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น จนเกิดเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวร^{๑๙}

การเรียนการสอน จัดการเรียนการสอนตามแนวทางวิถีพุทธ เป็นการให้เด็กทั้งหมด ในโรงเรียนปฏิบัติเหมือนกันและปฏิบัติด้วยกัน เป็นไปเพื่อการพัฒนาคนดีด้วยกิจกรรม สำหรับ

^{๑๗} สัมภาษณ์, นายประพันธ์ มาชุมเหล็ก, ครูโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๕ มกราคม ๒๕๕๙.

^{๑๘} สัมภาษณ์, คุณครูทวีศักดิ์ ลาสอน, ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

^{๑๙} สัมภาษณ์, นางจิตติยา เกียรติเจริญศิริ, ครูโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๐ มกราคม ๒๕๕๙.

เนื้อหาวิชาการแต่ละวิชา เน้นการปลูกฝังคุณธรรมเป็นพื้นฐานในการสร้างคนดีก่อนที่จะสร้างคนเก่ง การเป็นคนดีแล้วจะทำให้เด็กเป็นคนเก่งตามไปเอง กิจกรรมที่นักเรียนต้องทำร่วมกัน คือ

๑) การบริหารจัดการ เจริญปัญญา ก่อนเข้าเรียน เข้า-บ้าย หัวของครูและนักเรียน ผู้บริหาร ครูและนักเรียน มีการสวดมนต์แผ่เมตตาและนั่งสมาธิก่อนเข้าห้องเรียนทั้งภาคเช้าและภาค บ่าย โดยภาคเช้าเด็กนักเรียนจะทำพร้อมกันทั้งหมดหน้าเสาธง ส่วนภาคบ่ายจะแบ่งเป็นช่วงชั้น แต่ ละช่วงชั้นก็ไปเข้าแถวทำกิจกรรมก่อนเข้าเรียนช่วงบ้ายที่อาคารเรียนของตนเอง

๒) บูรณาการวิถีพุทธทุกกลุ่มสาระและในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

๓) ครูพานักเรียนทำโครงการคุณธรรม หรือกิจกรรมจิตอาสา สัปดาห์ละ ๑ ครั้ง

เด็กโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง มีจิตสาธารณะช่วยเหลืองานครู และมี จิตสำนึกในการช่วยเหลืองานโรงเรียนด้านต่างๆ โดยเด็กนักเรียนทำกันเอง โดยไม่ต้องให้ครูคอยบอก และคุณครูจะพาเด็กพัฒนาโรงเรียน สัปดาห์ละ ๑ ครั้งเป็นอย่างน้อย

๔) ผู้บริหาร ครู และนักเรียนทุกคนไปปฏิบัติศาสนกิจที่วัดเดือนละ ๑ ครั้ง มีวัดเป็น แหล่งเรียนรู้ โรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง มีกิจกรรมและโครงการพาเด็กไปวัดทุกวันพระ และใส่เสื้อผ้าสีขาวทุกวันพระ โดยจะพาเด็กไปวัดช่วงบ้ายโดยมีพระเป็นวิทยากรคอยให้ความรู้ เกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและคำสอนต่างๆทางพระพุทธศาสนาและมีกิจกรรมทาง พระพุทธศาสนาให้เด็กร่วมทำกิจกรรมที่วัดด้วย โดยมีเอกสารประกอบเช่น โครงการ สมุดบันทึกการ ไปวัด

๕) ผู้บริหาร ครู และนักเรียนทุกคนเข้าค่ายปฏิบัติธรรมอย่างน้อยปีละ ๑ ครั้ง

โรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง มีการจัดเข้าค่ายพุทธบุตรทุกปี เพื่อพัฒนา นักเรียนให้มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันพึงประสงค์ เพื่อลดปัญหาสังคมด้านคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันพึงประสงค์ที่เกิดขึ้นในครอบครัว ในโรงเรียน ห้องถิ่นและชุมชน และเพื่อให้ นักเรียนเกิดจิตสำนึก กลัวบาปบุญคุณโทษและนำหลักธรรมที่ได้ไปอบรมมาไปปรับใช้กับ ชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม^{๒๐}

๔.๒.๔ ด้านพฤติกรรม ผู้บริหารโรงเรียน ครูและนักเรียน

บุคลากรโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง มีพฤติกรรม ดังนี้

๑) รักษาศีล ๕

โรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ผู้บริหาร คณะครู และนักเรียนปฏิบัติตนเป็น พุทธศาสนิกชนที่ดี ด้วยการรักษาศีล ห้า โดยทางโรงเรียนได้จัดกิจกรรมหน้าเสาธงช่วงเช้าเมื่อร้อง เพลงชาติเสร็จแล้ว ผู้บริหาร คณะครู และนักเรียน พร้อมใจกันอาราธนาศีล ๕ พร้อมกันทุกวัน^{๒๑}

๒) ยิ้มง่าย ไหว้สวย กราบงาม

ผู้บริหาร คณะครู และนักเรียน โรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสงมีความอ่อนโยน มีความเป็นกันเอง นักเรียนให้ความเคารพครูด้วยการไหว้ การช่วยเหลืองานครู ครูโรงเรียนบ้าน ชุมแสงมีอัธยาศัยดี ยิ้มง่าย ยิ้มสวย และการยิ้มง่าย ไหว้สวย และกราบงาม เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติ

^{๒๐} สัมภาษณ์, นางวิมาลี จีระออน, ครูโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๑ มกราคม ๒๕๕๙.

^{๒๑} สัมภาษณ์, เด็กชายปรีชา พรหมนัส, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

ไทย คณะครูโรงเรียนบ้านชุมแสงจึงได้ตระหนักถึงเรื่องนี้ จึงเคร่งครัด อบรมเกี่ยวกับเรื่องมารยาทให้เด็กนักเรียนเป็นประจำ ดังนี้

-นักเรียนเรียนรู้เรื่องการไหว้ให้ถูกต้อง

-นักเรียนไหว้ทำความเคารพครู ผู้บริหาร และเพื่อนนักเรียนด้วยกัน พี่ให้น้อง น้องไหว้พี่

-คณะครูและนักเรียนเป็นคนยิ้มง่าย อ้าปากดี

-นักเรียนยิ้มง่าย อารมณ์ดี ฯลฯ^{๒๒}

๓) ก่อนรับประทานอาหารจะมีการพิจารณาอาหาร ไม่ดัง ไม่หก ไม่เหลือ

โรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสงได้มีการฝึกอบรมนักเรียนและคณะครูให้มีการพิจารณาอาหาร ไม่คุยกันขณะรับประทานอาหาร ทานอาหารอย่างมีสติ มีระเบียบ ไม่รับประทานอาหารหก ตกข้าวแต่พอดี รับประทานหมดค่อยตักใหม่ อย่ารับประทานเหลือ ในโครงการการเข้าค่ายพุทธบุตร และนักเรียนได้นำความรู้ที่นำมาปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน^{๒๓}

๔) ประหยัด ออม ถนอมใช้ เงิน และ สิ่งของ

ในสภาพเศรษฐกิจตกต่ำอย่างนี้ ทางโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสงได้ตระหนักถึงผลกระทบที่จะตามมาเลยได้มีการจัดโครงการ ออมทรัพย์ประจำวันของแต่ละห้อง เพื่อเก็บเป็นเงินสะสมไว้ใช้ในภายภาคหน้า และเป็นการฝึกนิสัยให้เด็กรู้จักการออม

การออมเงินถือเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องปฏิบัติให้สม่ำเสมอ และควรปลูกฝังการประหยัดให้กับลูกหลานของเราด้วยตั้งแต่อายุน้อย เพื่อก่อนหน้าจะได้ไม่ต้องพบกับความลำบาก ประโยชน์ของการออมเงินมันคือการสร้างนิสัย และการออมเงินมันก็คล้ายๆกับเรื่องการซื้อบ้าน เช่น ลูกค้ารายหนึ่งเล่าให้ฟังว่า อยากซื้อบ้านอยากผ่อนบ้าน เพราะมันจะสร้างวินัย ทำให้เรามีหน้าที่ และทำให้เรารู้สึกภูมิใจ เพราะลูกค้ารายนี้มีอายุแค่เพียง ๒๘ -๒๙ ปีเอง เมื่อเรามีวินัย มีหน้าที่ที่จะส่งบ้าน พอวันข้างหน้าเราส่งบ้านหมด บ้านก็เป็นของเรา บ้านก็มีมูลค่าที่เพิ่มขึ้นมันก็คือการออมอย่างหนึ่งด้วย^{๒๔}

๕) มินิสัยใฝ่รู้ สู้สิ่งยาก

โรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง นักเรียนมีการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมหลังจากการเรียนรู้ในห้องเรียนในสิ่งที่อยากรู้และไม่เข้าใจ จากแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย อย่าง เช่น หาข้อมูลเพิ่มเติมจากห้องสมุด และสื่อสารสนเทศตามอินเทอร์เน็ต โรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสงได้มีการจัดปายนิเทศให้ความรู้แก่นักเรียนตามห้อง ตามบอร์ดย่อยๆ นอกเหนือจากการเรียนในห้องเรียน และเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติ เพิ่มความรู้ ดังมีโครงการ ดังนี้

โครงการ เสริมประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้เรียนสนองกลยุทธ์โรงเรียน กลยุทธ์ที่๓ พัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามเกณฑ์มาตรฐานสนองกลยุทธ์ สพ.บ.ร.๔ กลยุทธ์ที่ ๑ ยกระดับคุณภาพการศึกษาสู่มาตรฐานการศึกษาของชาติ พัฒนาผู้เรียนเพื่อบรรลุมาตรฐานการเรียนรู้ของ

^{๒๒} สัมภาษณ์, เด็กชายณัฐพงษ์ พรหมมาลุน , นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

^{๒๓} สัมภาษณ์, เด็กหญิงต้นหยง ชุมสิน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

^{๒๔} สัมภาษณ์, เด็กหญิงยุพารัตน์ บุตรดี, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

หลักสูตรการศึกษาอย่างเต็มศักยภาพ สนองกลยุทธ์ สพฐ. กลยุทธ์ที่ ๑ พัฒนาคุณภาพและมาตรฐาน การศึกษาทุกระดับตามหลักสูตรและส่งเสริมความสามารถทางเทคโนโลยีเพื่อเป็นเครื่องมือในการ เรียนรู้ สนองมาตรฐาน สพฐ. มาตรฐานที่ ๓ ตัวบ่งชี้ที่ ๓.๑ – ๓.๔ ลักษณะกิจกรรมตาม OUCP ☐ กิจกรรมสนับสนุน ☐ กิจกรรมรอง ☒ กิจกรรมหลัก รหัสกิจกรรม ๓๔^{๒๕}

โครงการ เสริมสร้างลักษณะนิสัยด้านศิลปะ ดนตรี กีฬา สนองกลยุทธ์โรงเรียน กลยุทธ์ ที่ ๓ พัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามเกณฑ์มาตรฐาน สนองกลยุทธ์ สพป.บร.๔ กลยุทธ์ที่ ๓ สร้างความ เสมอภาค เพิ่มโอกาสให้ผู้เรียนสามารถได้รับบริการทางการศึกษาที่มีคุณภาพครอบคลุมทุก กลุ่มเป้าหมาย สนองกลยุทธ์ สพฐ. กลยุทธ์ที่ ๑ พัฒนาคุณภาพและมาตรฐานทุกระดับตามหลักสูตร และส่งเสริมเทคโนโลยีเพื่อเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ สนองมาตรฐาน สพฐ. มาตรฐานที่ ๑ ตัวบ่งชี้ที่ ๑.๖ ลักษณะกิจกรรมตาม OUCP ☐ กิจกรรมสนับสนุน ☐ กิจกรรมรอง ☒ กิจกรรมหลัก รหัส ๓๓^{๒๖}

โครงการ ส่งเสริม และพัฒนาคุณภาพผู้เรียน สนองกลยุทธ์โรงเรียน กลยุทธ์ที่ ๓ พัฒนา ผู้เรียนให้มีคุณภาพตามเกณฑ์มาตรฐาน สนองกลยุทธ์ สพป.บร.๔ กลยุทธ์ที่ ๓ สร้างความเสมอภาค เพิ่มโอกาสให้ผู้เรียนสามารถได้รับบริการทางการศึกษาที่มีคุณภาพครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมาย สนองกลยุทธ์ สพฐ. กลยุทธ์ที่ ๑ พัฒนาคุณภาพและมาตรฐานทุกระดับตามหลักสูตร และส่งเสริม เทคโนโลยีเพื่อเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ สนองมาตรฐาน สพฐ. มาตรฐานที่ ๑๐ ตัวบ่งชี้ที่ ๑๐.๑ – ๑๐.๖ ลักษณะกิจกรรมตาม OUCP ☐ กิจกรรมสนับสนุน ☐ กิจกรรมรอง ☒ กิจกรรมหลัก รหัส ๓๔^{๒๗}

๔.๒.๕ ด้านการส่งเสริมวิถีพุทธ

๑) ไม่มีอาหารขยะภายในโรงเรียน

อาหารขยะเป็นอาหารที่ไม่มีประโยชน์ทางโภชนาการ ดังนั้นโรงเรียนจึงมุ่งเน้นให้ แม่ค้าทุกคนที่จะเข้ามาประมูลขายอาหารภายในโรงเรียน อาหารจะต้องปลอดจากอาหารจะต้อง ปลอดจากอาหารขยะเต็มร้อย เปอร์เซนต์ ก่อนเข้าประมูลขายอาหารที่โรงเรียน และทางโรงเรียนยังมึ การปลูกฝังให้นักเรียนทุกคนซื้ออาหารนอกโรงเรียนอีกด้วย^{๒๘}

๒) ไม่ดู คำ นักเรียน และ ชื่นชมคุณความดี หน้าเสาธงทุกวัน

โรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ได้จัดให้มีครูเวรประจำวัน คอยอบรมและชื่น ชมความดีของนักเรียนที่ทำความดี ช่วงเช้าหน้าเสาธง เช่น ความดีที่นักเรียนมีความซื่อสัตย์เก็บของมี ค่า หรือเงินได้ นักเรียนจะเอามาให้ครูเวรประจำวันเพื่อประกาศหาเจ้าของที่ทำหาย^{๒๙}

๓) โฮมรูมเพื่อสะท้อนความรู้สึก เช่น ความรู้สึกที่ได้ทำความดี

ความดีเราสามารถทำได้ทุกที่ทุกเวลาทุกกลุ่มบุคคลโรงเรียนก็เป็นอีกสถานที่หนึ่งที่ คอยปลูกฝังให้เด็กนักเรียนเป็นคนเป็นเยาวชนที่ดี ตลาดจนผู้บริหาร คณะครู และชาวบ้านร่วมมือกัน

^{๒๕} โรงเรียนบ้านชุมแสง, “แผนปฏิบัติการประจำปีการศึกษา ๒๕๕๘”, หน้า ๕๙ (อัคราณา).

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘

^{๒๘} สัมภาษณ์, เด็กชายกรกฤษณ์ ดิล้อม, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

^{๒๙} สัมภาษณ์, เด็กชายพัทธระ ผิวนวล, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

ทุกฝ่ายเพื่อให้นักเรียนได้พัฒนาทั้งช่วงที่อยู่ในโรงเรียน หรืออยู่ที่บ้านก็ตาม นักเรียนจะได้พัฒนาอย่าง
ตัวเองและมีคุณภาพต่อไปไม่ไกลตามนโยบายของ ศสช.^{๓๐}

๔) ผู้บริหาร ครู และนักเรียน มีสมุดบันทึกความดี

โรงเรียนวิสุทธิโพธิ์ โรงเรียนบ้านชุมแสง มีนโยบายให้คณะครูและเด็กนักเรียนทำความ
ดีมีคุณธรรม ฝึกการมีระเบียบวินัย โดยให้คณะครูและนักเรียน จัดทำสมุดบันทึกความดี ทุกคน และ
ในแต่ละเดือนผู้บริหารจะให้นำมาส่งแต่ละห้องเพื่อตรวจดูว่าในแต่ละวัน แต่ละเดือนใครได้จดบันทึก
ความดีลงสมุดบันทึกบ้าง พอสิ้นสุดปีการศึกษา ผู้บริหารจะรวบรวมสรุปผลการจดบันทึก และมอบ
เกียรติบัตรการทำความดีให้แก่ผู้ที่ทำความดีมากที่สุด จำนวน ๓ คน^{๓๑}

๕) ผู้บริหาร ครู ผู้บริหาร และนักเรียน สอบได้ธรรมศึกษาชั้นตรีเป็นอย่างน้อย

โรงเรียนวิสุทธิโพธิ์ โรงเรียนบ้านชุมแสง ได้สนับสนุนให้คณะครูและนักเรียน สมัคร
เข้าสอบธรรมศึกษาทุกคน โดยนักเรียนให้เริ่มสมัครได้ตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ (อายุ ๑๒ ปี)
ถึงระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ทุกคน ปีการศึกษา ๒๕๕๘ มีคณะครู และนักเรียนสอบธรรมศึกษาได้
ดังนี้

ผู้สอบผ่านธรรมศึกษา ปีการศึกษา ๒๕๕๘^{๓๒}

ลำดับที่	ธรรมศึกษาชั้น	ครู	นักเรียน	หมายเหตุ
๑	ตรี	๑๕	๕๗	
๒	โท	-	๔๗	
๓	เอก	-	๑๒	

ผู้สอบผ่านธรรมศึกษา ปีการศึกษา ๒๕๕๙

ลำดับที่	ธรรมศึกษาชั้น	ครู	นักเรียน	หมายเหตุ
๑	ตรี	๓	๗๐	
๒	โท	-	๑๔	
๓	เอก	-	๑๒	

๖) บริหารจิต เจริญปัญญา ก่อนการประชุมทุกครั้ง

โรงเรียนวิสุทธิโพธิ์ โรงเรียนบ้านชุมแสง ได้ดำเนินการตามนโยบาย คือ ก่อนการ
ดำเนินการประชุมทุกครั้ง ประธานในที่ประชุมจะนำผู้เข้าร่วมประชุมสวดมนต์บูชาพระรัตนไตรทุก

^{๓๐} สัมภาษณ์, เด็กหญิงนิรสา โคมทอง, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

^{๓๑} สัมภาษณ์, เด็กหญิงวรรณภา พิสน์เทียะ, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

^{๓๒} สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.gongtham.net/passlist/>
[๑๑ ม.ค ๒๕๕๙].

ครั้งเสมอ ทั้งการประชุมคณะครู ประชุมกรรมการสถานศึกษา ประชุมผู้ปกครองนักเรียน และประชุมสถานักเรียน^{๓๓}

๗) มีพระมาสอนอย่างสม่ำเสมอ

โรงเรียนวิถิพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง มีพระภิกษุจำนวน ๒ รูปเป็นพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนเป็นประจำทุกสัปดาห์ คือ

๑ พระครูพิมลกลัยานธรรม เจ้าอาวาสวัดบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอเสด็จ จังหวัดบุรีรัมย์ การศึกษา ปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ สอนในระดับชั้น มัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓

๒.พระบุญมาก ปัญญาวิโร วัดบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอเสด็จ จังหวัดบุรีรัมย์ การศึกษา ปริญญาตรี พุทธศาสตร์ สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ สอนระดับชั้น ประถมศึกษาปีที่ ๔-๖^{๓๔}

๔.๓ กิจกรรมนักเรียนในโรงเรียนวิถิพุทธ

๔.๓.๑ กิจกรรมประจำวันและประจำสัปดาห์

กิจกรรมก่อนเข้าแถวหน้าเสาธงตอนเช้า

- กิจกรรมที่กระทำเพื่อรำลึกถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (ก่อนเคารพธงชาติ)
- กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์ แผ่เมตตาและสงบนิ่ง
- กิจกรรมพุทธศาสนสุภาษิตวันละบท
- กิจกรรมไหว้ครู..และน้องไหว้พี่ (ในแถวหน้าเสาธง)
- กิจกรรมรายงานกลุ่มทำดีทุกเช้า (ประเมินและแนะนำเชิงบวก)
- กิจกรรมเล่านิทาน/เรื่องธรรมะสร้างสรรค์ประจำวัน(ครูเวร /ประธานนักเรียน)
- กิจกรรมเดินแถวเข้าห้องเรียนอย่างมีสติ เช่น เดินพร้อมท่องคติธรรมขณะเข้าห้องเรียน

กิจกรรมทำความดีระหว่างวัน

- กิจกรรมเดินอย่างมีสติก่อนเข้าโรงอาหาร
- กิจกรรมกล่าวคำพิจารณาอาหารก่อนการรับประทานอาหาร
- กิจกรรมรับประทานอาหารอย่างมีสติ เช่น มีกติกากว่าไม่ดั่ง ไม่หก ไม่เหลือ
- กิจกรรมขอบคุณ/แผ่เมตตาหลังรับประทานอาหาร
- กิจกรรมเด็กดี ไม่ทิ้งขยะ
- กิจกรรมพัฒนาเด็กดี (อ่านหนังสือ /เข้าห้องสมุด /เล่นกีฬา /เล่นดนตรี และอื่นๆ)
- กิจกรรมเปิดเสียงเพลง เสียงธรรมช่วงพักกลางวันเบาๆ (เพลง/ นิทาน /พระเทศน์)
- กิจกรรมแปรงฟัน/ล้างหน้าอย่างมีสติ
- กิจกรรมนั่งสมาธิ ๑ นาที ก่อนเรียน (อาจให้นักเรียนทำพร้อมกันหน้าห้องเรียน)

กิจกรรมก่อนเลิกเรียน

^{๓๓} สัมภาษณ์, เด็กชายสันติภาพ พุฒเกิด, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๘ มกราคม ๒๕๕๙.

^{๓๔} สัมภาษณ์, เด็กชายสรวิชัย สูงสุข, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๘ มกราคม ๒๕๕๙.

- กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์/เมตตาแก่ครู เพื่อนๆ สัตว์ และอื่น ๆ
- กิจกรรมรำลึกพระคุณของผู้มีพระคุณ
- กิจกรรมขยับกายท่องอาขยาน/ท่องสูตรคุณสร้างสมาธิ
- กิจกรรมเดินทางกลับบ้านอย่างเป็นระเบียบและมีสติ^{๓๕}

๔.๓.๒ กิจกรรมตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง

๑. กิจกรรมวิถีพุทธ การน้อมนำ ธรรมะสวัสดีจะทำให้ให้นักเรียนรู้จักสัมมาคารวะเป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยน เป็นกัลยาณมิตรกับทุกคน นักเรียนสามารถไหว้ และกราบแบบเบญจภาคีประติษฐ์ได้ถูกต้องทำจิตใจให้สงบเตรียมพร้อมที่จะเรียนได้ดีด้วยการทำสมาธิ ทั้งขณะ ยืน นั่ง และเดินสำรวจตลอดจนการอ่านหนังสืออย่างมีสติทำให้นักเรียนจดจำได้ดี นักเรียนเป็นผู้สำนึกในบุญคุณข้าวและขอบคุณผู้มีอุปการะ แสดงถึงการมีความกตัญญู

๒. กิจกรรมเสี่ยงตามสาย นักเรียนได้ฝึกทักษะการพูด การแสดงออกได้ความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมที่ตนเองศึกษามานำเสนอในแต่ละวัน และสามารถนำหลักธรรมนั้นไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดผลดีต่อตนเองและประโยชน์ต่อสังคมการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ จะทำให้นักเรียนมีกิจกรรมและได้ความรู้ที่หลากหลาย

๓. กิจกรรมขยับกายสบายชีวิวิถีพุทธ นักเรียนได้ออกกำลังกายด้วย การบริหารจัดการไปพร้อมกับการทำให้ร่างกายแข็งแรง จิตใจสะอาด สงบ สว่าง มีสมาธิ การปฏิบัติตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย จะทำให้นักเรียนมีความรับผิดชอบ ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาเปรียบผู้อื่น และได้รับคำชมเชยจากคุณครูและผู้พบเห็น

๔. กิจกรรมพุทธสุภาษิต นักเรียนทุกคนรู้และเข้าใจในพุทธสุภาษิตที่นำเสนอหน้าเสาธงตอนเช้า และตามต้นไม้ในบริเวณโรงเรียนได้ฝึกอ่าน และนำความหมาย มาปรับใช้ในชีวิตประจำวันอย่างมีความสุขความขยันหมั่นเพียร นักเรียนส่วนมากมีความขยันหมั่นเพียร มีปัญหาสามารถแก้ไขได้ ผลการเรียนรู้ ได้รับความชื่นชมยกย่องจากครูและผู้ปกครอง เรียนอย่างมีความสุข

๕. กิจกรรมกัลยาณมิตร นักเรียนได้ร่วมกิจกรรมเป็นหมู่คณะ โดยการทำบุญตักบาตร ในวันธรรมะสวณะ เป็นผู้มีความดี จริยธรรมจากการได้เข้าอบรมค่ายพุทธบุตร นักเรียนเป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยนมีเมตตากรุณาจากการฟังธรรมะจากพระสงฆ์ มีความสุขในการได้ทำบุญให้ทาน ในวันสำคัญทางศาสนา ได้ความสนุกสนาน และได้ความรู้ข้อปฏิบัติต่างๆ จากการเรียนธรรมศึกษา สามารถลดปัญหาเด็กและเยาวชนได้เป็นอย่างดี ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขการมีน้ำใจ รู้จักช่วยเหลือผู้อื่น จะทำให้นักเรียนเป็นที่รักใคร่ของเพื่อนฝูงและคุณครูตลอดจนผู้ปกครอง^{๓๖}

๔.๓.๓ กิจกรรมตามแผนปฏิบัติการของโรงเรียน(ที่เกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรม)

๑. กิจกรรมการทำความดี รักษาศีล ๕

การจัดกิจกรรมการทำความดีของโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ได้ดำเนินกิจกรรมโดยให้นักเรียนได้ปฏิบัติจริงมากที่สุด จากการสำรวจข้อมูลพบว่าโรงเรียนจะให้ปฏิบัติในสถานที่โรงเรียนและในหมู่บ้านของนักเรียน ดังนี้

^{๓๕} สัมภาษณ์, ว่าที่ ร.ต.ชานนท์ วันดีรัมย์, รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

^{๓๖} สัมภาษณ์, ว่าที่ ร.ต.ชานนท์ วันดีรัมย์, รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

การไม่ทำร้ายสัตว์ หรือรังแกเพื่อนเป็นหลักของควมมีเมตตากรุณาต่อสัตว์ และเป็นการรักษา
ศีล ๕ ข้อที่ ๑ ปาณาติบาต สัตว์ทุกชนิด และเพื่อนไม่ว่าจะเป็นใครก็ตามเราไม่ควรไปทำร้ายเขาไป
รังแกหรือไปเบียดเบียนเพราะการรังแกหรือเบียดเบียนผู้อื่นเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ

องค์ประกอบของ ศีล ๕ ได้แก่

๑) ปาณาติบาต มืองค์ ๕ คือ (ก) สัตว์มีชีวิต (ข) รู้ยู่สัตว์มีชีวิต (ค) มีจิตคิดจะฆ่า (ง) มีความ
พยายามในการฆ่า (จ) สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น

๒) อทินนาทาน มืองค์ ๕ คือ (ก) ของผู้อื่นหวงแหน (ข) รู้ยู่ว่าเขาหวงแหน (ค) มีจิตคิดจะ
ลัก (ง) มีความพยายามลัก (จ) ลักของได้ด้วยความสามารถนั้น

๓) กาเมสุมิฉฉาจาร มืองค์ ๔ คือ (ก) สตรีหรือบุรุษที่ไม่ควรละเมิด (ข) จิตคิดจะเสพ
(ค) มีความพยายามในการเสพ (ง) ยังมรรค คือ อวัยวะสืบพันธุ์ให้ถึงกัน

๔) มุสาวาท มืองค์ ๔ คือ (ก) เรื่องไม่จริง (ข) จิตคิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน (ค) มีความ
พยายามเกิดจากจิตที่คิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อนนั้น (ง) ผู้อื่นเข้าใจความที่พูดนั้น

๕) สุราเมรัยมัชฌมาทฎฐาน มืองค์ ๕ คือ (ก) สิ่งนั้นเป็นของเมา (ข) จิตใคร่จะดื่ม
(ค) มีความพยายามเกิดจากจิตที่ใคร่จะดื่ม (ง) กลืนให้ล่งลาคอกลงไป

เมื่อนักเรียนประพฤติปฏิบัติตามหลักของศีล ๕ และรักษาศีล ๕ ไม่ให้ขาด จะได้รับอานิสงส์
ดังนี้

๑. ย่อมประสบซึ่งกองแห่งโภคใหญ่ คือความไม่ประมาทอันเป็นคุณอย่างยิ่ง

๒. ย่อมมีชื่อเสียงดังามฟุ้งซารไป

๓. เข้าไปในบริษัทใดก็ตามย่อมเป็นผู้ไม่หลงตาย ย่อมเป็นผู้แก่แล้วกล้าไม่เก้อเขิน

๔. ผู้ที่มีศีลสมบูรณ์ ย่อมไม่เป็นผู้ไม่หลงตาย

๕. เบื้องหน้าเมื่อการแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์^{๓๗}

การจัดกิจกรรมการทำความดี ขอโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ได้ดำเนินกิจกรรมโดย
ให้นักเรียนได้ปฏิบัติจริงมากที่สุด จากการสำรวจข้อมูลพบว่าโรงเรียนจะให้ปฏิบัติในสถานที่และเวลา
ดังนี้

๑. หน้าเสาธงหลังเคารพธงชาติก่อนเข้าเรียนในภาคเช้า คุณครูจะจัดกิจกรรมอบรมนักเรียน
ใช้เวลาประมาณ ๓-๕ นาที

๒. โรงเรียนจัดกิจกรรมที่สอดแทรกคุณธรรม จริยธรรมเช่น กิจกรรมโฮมรูมเรื่องราวที่
เกี่ยวกับตัวเด็ก เกี่ยวกับบุคคลและสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติดรอบตัว นิมนต์พระมาแสดงธรรมะให้
นักเรียนฟัง ทำสมาธิหรือนั่งสมาธิ เป็นต้น

๓. กิจกรรมวันสำคัญต่าง ๆ เช่น กิจกรรมวันไหว้ครู กิจกรรมวันเด็ก กิจกรรมวันมาฆบูชา
วันเข้าพรรษา กิจกรรมวันพ่อแห่งชาติ กิจกรรมวันแม่แห่งชาติ กิจกรรมวันลอยกระทง เป็นการสร้าง
ลักษณะนิสัยที่ดีให้เห็นความสำคัญ และสร้างความรักสามัคคีในโรงเรียนเป็นต้น

๔. โครงการเสริมสร้างระเบียบวินัยในโรงเรียน เช่น กิจกรรมประชาธิปไตยในโรงเรียน
กิจกรรมรักการอ่าน ฟังสอนน้อง เป็นต้น^{๓๘}

^{๓๗} สัมภาษณ์, คุณครูชาย ยาน้ำคำ, ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

^{๓๘} สัมภาษณ์, คุณอาทิตย์ ผาเจริญ, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

๒. กิจกรรมพุดจาไฟเราะพุดคำสัตย์

การจัดกิจกรรมการพุดจาไฟเราะพุดคำสัตย์ของโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ได้ดำเนินกิจกรรมโดยให้นักเรียนได้ปฏิบัติจริงมากที่สุด จากการสำรวจข้อมูลพบว่าโรงเรียนจะให้ปฏิบัติในสถานที่โรงเรียนและในหมู่บ้านของนักเรียน ดังนี้

การพุดจาไฟเราะ พุดคำสัตย์ย่อมมีอันสงสมากใครเห็นใครก็รัก^{๓๙} ดังจะได้อธิบายดังต่อไปนี้
 ปิยวาจา พุดอย่างรักกัน คือ คำสุภาพ ไฟเราะ นำฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์มีเหตุผล เป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความคิดเห็น เห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจรู้จักพุดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

มุสาวาทา เวรมณี แปลว่า เว้นจากการกล่าวหาเท็จ คืองดเว้นจากคำพุดที่บิดเบือนจากความจริง โดยจงใจให้ผู้อื่นเข้าใจผิดว่าเป็นเช่นนั้นเช่นแสดงพยานหลักฐานเท็จ มีข้อห้ามดังต่อไปนี้

ก) มุสา หมายถึง การพุดเท็จ และมีองค์ประกอบอยู่ ๗ ประการคือ

(๑) ปต ได้แก่การพุดตรงข้ามกับความจริง เช่นเห็นแล้ว พุดว่าไม่เห็น รู้อยู่ พุดว่าไม่รู้

(๒) ทนสาบาน ได้แก่ทำผิดแล้วไม่ยอมรับว่าผิด

(๓) ทำเล่ห์กระเท่ห์ ได้แก่การอวดอ้างตนว่าเป็นผู้วิเศษ ทำให้คนหลงเชื่อถือและพากันนิยม

(๔) มารยา ได้แก่การเสแสร้งทำกิริยาให้ตรงกันข้ามกับความจริง เช่น เป็นคนทุศีลทำท่าทางเป็นคนมีศีล

(๕) ทำเลศ ได้แก่ การตั้งใจพุดเท็จ คือ พุดเล่นสำนวนให้คู่สนทนาผิดเอง

(๖) เสริมความ ได้แก่พุดเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ให้เลดูว่าเป็นเรื่องใหญ่

(๗) เอาความ ได้แก่การพุดอาศัยข้อมูลเดิม แต่ตัดตัดหัวข้อความที่ไม่ประสงค์จะให้รู้ออกเสียเพื่อให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องอื่นไป

ข) อนุโลมมุสา ได้แก่การพุดไม่จริง แต่พุดไปโดยไม่หวังจะให้ผู้ฟังเชื่อตาม เช่นการพุดประชดประชัน พุดเสียดสี

ค) ปฏิสสวะ ได้แก่การสัญญากับผู้อื่นแล้วไม่ปฏิบัติตามคำพุดนั้น หรือว่าปฏิบัติไม่ได้จนทำให้ผู้อื่นเสียผลประโยชน์ ดังมีลักษณะดังต่อไปนี้

(๑) ผิดสัญญา ได้แก่ทั้งสองฝ่ายได้ทำสัญญาแก่กันว่าจะทำเช่นนั้นๆแต่อีกฝ่ายหนึ่งบิดพลิ้วไม่ทำตามสัญญา

(๒) เสียสัตย์ ได้แก่ให้คำสัญญาแก่เขาแต่ไม่ได้ทำตาม

(๓) คินคา ได้แก่รับปากว่าจะทำสิ่งนั้นๆ ให้ภายหลังไม่ทำ

ศีลข้อนี้ขาดได้นั้นต้องประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

(๑) เรื่องไม่จริง

(๒) มีจิตคิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน

(๓) มีความพยายามพุดที่เกิดจากจิตนั้น

(๔) ผู้อื่นรู้เรื่องนั้น^{๔๐}

^{๓๙} สัมภาษณ์, ว่าที่ ร.ต.ชานนท์ วันดีรัมย์, รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๘.

^{๔๐} สัมภาษณ์, คุณวิมาลี จีระออน, ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

สรุปได้ว่า ศีล เป็นบรรทัดฐานทางสังคมอย่างหนึ่ง กล่าวคือ เป็นข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจา ให้ตั้งอยู่ในความดีงามและการรักษาสังคมให้เป็นปกติ โดยการปฏิบัติตามระเบียบวินัยของสังคมกำหนดขึ้น โดยศีลสำหรับผู้ครองเรือน หรือชาวพุทธทั่วไป คือ ศีล ๕ ประกอบไปด้วย

- ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี จตเว่นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป
- ๒) อทินนาทานา เวรมณี จตเว่นจากการถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้
- ๓) กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี จตเว่นจากการประพฤติดินในกาม
- ๔) มุสาวาทา เวรมณี จตเว่นจากการกล่าวเท็จ
- ๕) สุราเมรัยมัชฌิมาทักขณานา เวรมณี จตเว่นจากการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท^{๔๑}

การไม่ละเมิดต่อชีวิต ต่อทรัพย์สินต่อของรักของกันและกัน การไม่ใช้วาจาละเมิดความจริง เพราะเห็นแก่ตนและมุ่งทำลายผู้อื่น และการไม่ยอมทำลายสติสัมปชัญญะหรือความสำนึกผิดชอบชั่วดีของตนด้วยการตกไปในอำนาจของสิ่งเสพติด^{๔๒} เป็นระเบียบความประพฤติขั้นต้นอย่างน้อยที่สุดสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคมที่จะสร้างสภาพเกื้อกูลให้เกิดขึ้น

๓. กิจกรรมการทำความดี รักษาพรหมวิหารธรรม

การจัดกิจกรรมการทำความดีของโรงเรียนวิสุทธิโพธิ์โรงเรียนบ้านชุมแสง ได้ดำเนินกิจกรรมโดยให้นักเรียนได้ปฏิบัติจริงมากที่สุด จากการสำรวจข้อมูลพบว่าโรงเรียนจะให้ปฏิบัติในสถานที่โรงเรียนและในหมู่บ้านของนักเรียน ดังนี้

การไม่ทำร้ายสัตว์ หรือรังแกเพื่อนเป็นหลักของความมีเมตตา กรุณาต่อสัตว์และเพื่อนไม่ว่าจะเป็นใครก็ตามเราไม่ควรไปทำร้ายเขาไปรังแกหรือไปเบียดเบียนเพราะการรังแกหรือเบียดเบียนผู้อื่นเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ และการมีเมตตานี้มีอานิสงส์มาก ดังจะได้อธิบายดังต่อไปนี้ ความรักแบบเมตตาสามารถพัฒนาขึ้นเป็นความรักแบบเมตตาอภิมัธยมศึกษาได้ โดยใช้หลักพรหมวิหารธรรมอันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา มาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแล้วแผ่เมตตาไปทั่วทุกทิศโดยไม่มีขอบเขต ไม่มีประมาณ คือธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐและปฏิบัติต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบไม่มีขอบเขต พรหมวิหารธรรม หมายถึงธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วยพรหม ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์^{๔๓} ที่เรียกว่าหลักอภิมัธยมศึกษา ประกอบด้วย

(๑) เมตตา หมายถึง ความรักปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้าในอธิธรรมปิฎก วิภังค์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเป็นพุทธพจน์เกี่ยวกับ เมตตาว่า“ผู้มีประกอบด้วยเมตตา แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนคน เห็นผู้หนึ่งซึ่งเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจแล้ว พึงรักใคร่นั่น”^{๔๔}

^{๔๑} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๒.

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพ มหานคร: โรงพิมพ์ ผลิติธิม, ๒๕๕๕), หน้า ๙๐๔.

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

^{๔๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๒๗.

(๒) กรุณา หมายถึง ความสงสาร คิดช่วยให้เขาพ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์เดือดร้อนของปวงสัตว์ในอธิธรรมปิฎก วิภังค์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสเป็นพุทธพจน์เกี่ยวกับกรุณา “ผู้มีจิตประกอบด้วยกรุณา แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นคนผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นที่รักชอบใจ แล้วยินดีด้วยฉะนั้น”

(๓) อุเบกขาถือเป็นการรักษาความเป็นกลาง ไม่ลำเอียง ไม่เข้าข้าง หยุดการชวนชวายที่จะปฏิบัติใน เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แต่กลับเป็นการควบคุมการปฏิบัติตามข้อธรรมที่กล่าวมาไม่ให้เกินขอบเขตจนกลายเป็นเสียธรรม

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเป็นพุทธพจน์เกี่ยวกับเมตตาว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดพึงให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเช้าบุคคลใดพึงให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเที่ยง บุคคลใดพึงให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเย็น บุคคลใดพึงเจริญเมตตาจิตในเวลาเช้าอย่างน้อยเพียงขณะการหยदन้ำนมโคบุคคลใดพึงเจริญเมตตาจิตในเวลาเที่ยงอย่างน้อยเพียงขณะการหยदन้ำนมโค หรือบุคคลใดพึงเจริญเมตตาจิตในเวลาเย็นอย่างน้อยเพียงขณะการหยदन้ำนมโคการเจริญเมตตาจิตนี้มีผลมากกว่าทานที่บุคคลให้แล้ว ๓ ครั้งในวันหนึ่งนั้น

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า “เราทั้งหลายจักเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ จักทำให้มาก ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ทำให้ตั้งมั่นสั่งสม ปรารภดีเธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้”^{๔๕}

จากพุทธพจน์นี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าความรักแบบ เมตตา นั้นเจริญเมตตาแม้ชั่วขณะแห่งการหยदन้ำนมโค มีอานิสงส์มากกว่าการให้ทานและการรักษาศีล และยังทรงตรัสเกี่ยวกับอานิสงส์ของการเจริญเมตตา ๑๑ ประการคือ ๑. กลับเป็นสุข ๒. ตื่นเป็นสุข ๓. ไม่ฝันร้าย ๔. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๕. เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย ๖. เทวดาทั้งหลายคอยเฝ้า ๗. ไฟ ยาพิษหรือศัสตราภายไม่ไถ่ ๘. จิตตั้งมั่นโดยเร็ว ๙. สีสหน้าสดใส ๑๐. ไม่หลงลืมสติ ๑๑. เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษอันยอดเยี่ยม^{๔๖}

จะเห็นได้ว่า “อัปมัญญา” เป็นความรักที่แท้จริง เป็นธรรมที่แผ่ไปโดยไม่มีประมาณไม่มีขอบเขตไปยังมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยใช้หลักธรรม “พรหมวิหาร ๔” อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นหลักธรรมที่นักเรียนโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสงนำมาใช้ในการไม่ทำร้ายสัตว์และรังแกเพื่อน

การจัดกิจกรรมการทำความดี ขอโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ได้ดำเนินกิจกรรมโดยให้นักเรียนได้ปฏิบัติจริงมากที่สุด จากการสำรวจข้อมูลพบว่าโรงเรียนจะให้ปฏิบัติในสถานที่และเวลาดังนี้

๑. หน้าเสาธงหลังเคารพธงชาติก่อนเข้าเรียนในภาคเช้า คุณครูจะจัดกิจกรรมอบรม

นักเรียน ใช้เวลาประมาณ ๓-๕ นาที

๒. โรงเรียนจัดกิจกรรมที่สอดแทรกคุณธรรม จริยธรรมเช่น กิจกรรมโฮมรูม

เรื่องราวที่เกี่ยวกับตัวเด็ก เกี่ยวกับบุคคลและสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติดรอบตัว นิมนต์พระมาแสดงธรรมะให้นักเรียนฟัง ทำสมาธิหรือนั่งสมาธิ เป็นต้น

^{๔๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒๖/๓๑๕.

^{๔๖} อภ.เอกาทศก. อ. (บาลี) ๓/๑๕/๓๘๕.

๓. กิจกรรมวันสำคัญต่าง ๆ เช่น กิจกรรมวันไหว้ครู กิจกรรมวันเด็ก กิจกรรมวันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา กิจกรรมวันพ่อแห่งชาติ กิจกรรมวันแม่แห่งชาติ กิจกรรมวันลอยกระทง เป็นการสร้างลักษณะนิสัยที่ดีให้เห็นความสำคัญ และสร้างความรักสามัคคีในโรงเรียนเป็นต้น

๘. โครงการเสริมสร้างระเบียบวินัยในโรงเรียน เช่น กิจกรรมประชาธิปไตยในโรงเรียน กิจกรรมรักการอ่าน ฟังสอนน้อง เป็นต้น^{๔๗}

๔. กิจกรรมตามหลักธรรม ทิศ ๖

กิจกรรมวันแม่แห่งชาติ วันพ่อแห่งชาติ และวันไหว้ครู

การเคารพบิดามารดา และครูอาจารย์ ถือเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นการแสดงออกถึงพฤติกรรมทางศีลธรรมลำดับต้นๆ เพราะบิดามารดา ครูอาจารย์เป็นบุคคลที่ควรยกย่องไม่ควรลบหลู่ดูหมิ่น เพราะท่านเป็นผู้มีพระคุณอย่างหาที่สุดไม่ได้ ดังจะอธิบายต่อไปนี้ “บิดามารดา” มารดาบิดาที่ว่าผู้เป็นทิศเบื้องหน้านั้น ด้วยเหตุผลว่า ท่านเป็นคนมีอุปการะก่อน ภาษาบาลีว่า “บุพพการี” เป็นผู้มาก่อน ให้การเลี้ยงดูบุตรธิดามาก่อน ให้การศึกษา ให้ที่อยู่อาศัย สำหรับมารดานั้น ท่านให้บุตรธิดาอาศัยทั้งในกายและนอกกาย คือ อาศัยอยู่ในครรภ์และอาศัยอยู่ในเรือนเมื่อคลอดออกมา อบรมบ่มนิสัยให้บุตรอยู่ในศีลธรรม จริยธรรมที่ดีงาม ทั้งพฤติกรรมทางกาย วาจา แม้กระทั่งจิตใจ มารดาบิดาต้องปฏิบัติหน้าที่ของตน รับผิดชอบต่อการดำเนินชีวิตของบุตร จนกว่าจะมีครอบครัวรับผิดชอบชั่วดีต่อตนเองได้ มารดา บิดามีหน้าที่อนุเคราะห์บุตรโดยเหตุ ๕ ประการ คือ (๑) ห้ามจากความชั่ว (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา (๔) หามรรยาที่สมควรให้ (๕) มอบทรัพย์ไว้ในโอกาสอันเหมาะสม^{๔๘} พ่อแม่ในครอบครัวจะต้องมีบทบาท นำลูก ๆ ในการพัฒนาจิตใจ มีจิตใจดี มีคุณธรรม จริยธรรมสูง มีความเสียสละ ให้ความรัก ความยกย่องซึ่งกันและกัน ให้เกียรติและศรัทธาซึ่งกันและกัน มีพฤติกรรมที่แสดงต่อกันด้วยความรัก ไม่ใช้อารมณ์ในการตัดสินปัญหา ควรเป็นผู้มีเหตุผล เข้าใจปัญหา รับสภาพความจริง และหาวิธีแก้ปัญหา แก้ข้อขัดแย้งในครอบครัวให้ได้ถ้ามีปัญหา แต่ควรที่จะจัดไม่ให้มีปัญหาเลยดียิ่งดีกว่า

ก) หน้าที่ของบุตรต้องปฏิบัติต่อบิดามารดา ตามหลักธรรมเรื่องทิศ ๖ ได้กำหนดให้บุตร ธิดาพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ (๒) จักทำกิจของท่าน (๓) จักดำรงวงศ์สกุล (๔) จักปฏิบัติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๔๙}

ข) หน้าที่ของครูอาจารย์ที่มีต่อศิษย์ ครูอาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) แนะนำดี (๒) ให้เรียนดี (๓) บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี (๔) ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย (๕) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย ศิษย์ นักเรียน นิสิต นักศึกษา ปฏิบัติต่อครูอาจารย์โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ลูกขียนรับ (๒) เข้าไปคอยรับใช้ (๓) การเชื่อฟัง (๔) ดูแลปรนนิบัติ (๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ^{๕๐} ครูอาจารย์มีบทบาทมากในโรงเรียนสถาบันการศึกษา บทบาทที่ครูอาจารย์จะต้องกระทำต่อศิษย์ ในสถานศึกษา จะต้องเป็นบทบาทของครูที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี

^{๔๗} สัมภาษณ์, คุณอาทิตย์ ผาเจริญ, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๔๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

สม่ำเสมอต่อเด็ก แม้จะทำโทษเด็ก ว่ากล่าว ตำหนิติเตียน หรือการลงทัณฑ์ ครูอาจารย์จำต้องมีเหตุผล ไม่แสดง ความโมโห น้อยใจออกมา ควรรู้จักวิธีอบรมสั่งสอนลูกศิษย์ ให้เข้าใจเจตนาที่ดีของครู ว่าการทำโทษนี้ เพื่อหวังให้ลูกศิษย์เป็นคนดีต่อไปในอนาคต การทำโทษควรเป็นการทำโทษที่เป็น การสร้างสรรค์ ไม่ใช่การทำลายให้เด็กเจ็บตัว เป็นต้น หรือว่ากล่าวเด็กด้วยการใส่อารมณ์ โมโหและ พุดจาอย่างรุนแรงไม่สุภาพ ฉะนั้นครูจะต้องเป็นครูแบบที่ดีให้กับศิษย์ในสถานการศึกษาในทุกๆ อิริยาบถ ไม่ว่าจะเป็นการแต่งกาย นิสัย การสอน การพูดคุย การขยันหมั่นเพียรการปฏิบัติตนตรงต่อเวลา การเอาใจใส่ การอบรมสั่งสอนศิษย์ ครูจะต้องกระทำสม่ำเสมอ และจะต้องสร้างสัมพันธ์ภาพกับ ลูกศิษย์ ทุกคนในชั้น เท่านั้นไม่พอจะต้องสร้างสัมพันธ์ภาพไปถึงพ่อแม่ด้วย และมีสัมพันธ์ภาพกับ เพื่อน ครู ภารโรง ผู้บังคับบัญชาด้วย ตลอดจนประชาชนในชุมชน สิ่งใดที่กระทำแล้วถือว่าเป็นการ สร้างสรรค์ เป็นการพัฒนาให้สังคมเจริญ ครูควรกระทำสิ่งนั้น เช่น ให้ความร่วมมือต่อสังคม ทำบุญ อบรมสั่งสอนศิษย์ และประชาชนในสังคมในชุมชน มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความ สุภาพ มีศิลป ในการสนทนา รู้จักชนะใจคน มีน้ำใจ มีวิธีการพัฒนาโรงเรียนให้เจริญ จัดบริการ แนะนำที่ดีให้เด็ก และประชาชน เป็นตัวอย่างที่ดีในการรักษาความสะอาดของห้องเรียน บริเวณ โรงเรียน ห้องอาหาร ห้องสมุด มีความขยันหมั่นเพียรในการสอน และการประเมินผล และ ติดตามผลนักเรียน จัดสวัสดิการที่มีประโยชน์ให้เด็กและผู้ปกครอง จัดโครงการที่เป็นการพัฒนา ต่อบุคลิกภาพ พัฒนา บ้านเรือน พัฒนาการเกษตร และสหกรณ์ให้ประชาชน เป็นโครงการร่วมกัน กับชุมชน เป็นต้น^{๕๑}

ค) หน้าที่ของศิษย์ที่พึงปฏิบัติต่อครู – อาจารย์ พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ลูกขึ้น ยืนรับ (๒) เข้าไปคอยรับใช้ (๓) การเชื่อฟัง (๔) ดูแลปรนนิบัติ (๕) เรียน ศิลปวิทยาโดยเคารพ^{๕๒}

กิจกรรมที่โรงเรียนวิสุทธิโพธิ์โรงเรียนบ้านชุมแสงจัดขึ้นเพื่อให้นักเรียนแสดงความเคารพ ก็เพื่อที่จะให้นักเรียนทุกคนมีจรรยา มารยาทที่อ่อนโยน และมีความกตัญญูรู้คุณบิดามารดา ผู้มีอุปการคุณ ครูอาจารย์ และบุคคลที่ควรให้ความเคารพ ซึ่งเป็นการแสดงออกของผู้ที่ได้รับการ ศึกษาอบรม และเป็นผู้มีวัฒนธรรมอันดีงาม ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งที่นักเรียนทุกคนจะต้อง ปฏิบัติจนเป็นนิสัย มีแนวทางการปฏิบัติของนักเรียนในการจัดกิจกรรมวันแม่แห่งชาติ วันพ่อแห่งชาติ และวันไหว้ครูของโรงเรียน ได้ดำเนินกิจกรรมโดยให้นักเรียนได้ปฏิบัติจริงมากที่สุด จากการสำรวจ ข้อมูลพบว่าโรงเรียนจะให้ปฏิบัติในสถานที่และเวลาดังนี้

๑. แสดงความเคารพต่อครูอาจารย์ของโรงเรียนทุกคนด้วยการไหว้

๒. เมื่อนักเรียนนั่งอยู่กับที่ เมื่อครูอาจารย์ผ่านมาในระยะใกล้เคียงให้แสดงความเคารพด้วยการไหว้

๓. ถ้าครูอาจารย์นั่งอยู่หรือยืนอยู่กับที่ เมื่อนักเรียนจะเดินผ่านให้ก้มหลังลงเล็กน้อย พองาม

๔. เมื่อนักเรียนเดินสวนทางกับครูอาจารย์ ให้แสดงความเคารพด้วยการยืน แล้วจึงเดินต่อไป เมื่อครูอาจารย์พูดกับนักเรียนคนใดนักเรียนคนนั้นต้องยืนอยู่ในท่าที่สำรวม แต่ถ้าอาจารย์นั่งให้ นักเรียนนั่งคุกเข่า

^{๕๑} สัมภาษณ์, ว่าที่ ร.ต.ชานนท์ วันศิริรัมย์, รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๙.

^{๕๒} ที่.ป.า. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

๕. การแสดงความเคารพครูอาจารย์ นอกโรงเรียน พึงทำความเคารพด้วยการไหว้และกล่าวคำว่า “สวัสดีครับ” “สวัสดีค่ะ”

๖. การแสดงความเคารพของนักเรียนที่แต่งเครื่องแบบลูกเสือ เนตรนารี ให้ทำความเคารพตามระเบียบนั้นๆ

๗. เมื่อพบบุคคลภายนอก ซึ่งแต่งกายสุภาพเรียบร้อย เข้ามาในบริเวณพึงทำความเคารพด้วยการไหว้ หรือแสดงอภัยยศไมตรีอันดีด้วย กาย วาจา ที่สุภาพ

๘. การแสดงความเคารพในห้องเรียน เมื่อครูอาจารย์ประจำชั้น หรือประจำวิชาเข้ามาในห้องสอนให้หัวหน้าบอก “นักเรียน เคารพ” นักเรียนทุกคนยกมือไหว้พร้อมกัน และก้มศีรษะเล็กน้อย และกล่าวคำว่า “สวัสดีครับ (ค่ะ)” โดยนั่งอยู่ในสภาพที่เรียบร้อย และสวยงามในทำนองเดียวกัน เมื่อครูอาจารย์ออกจากห้องให้หัวหน้าบอก “นักเรียนเคารพ” นักเรียนทุกคนยกมือไหว้พร้อมกัน และก้มศีรษะเล็กน้อย พร้อมกล่าวคำว่า “ขอบคุณครับ (ค่ะ)” ส่วนวิชาภาษาต่างประเทศให้ปฏิบัติตามครูอาจารย์ผู้สอนกำหนดให้

๙. นักเรียนควรทำความเคารพต่อบิดา มารดา หรือผู้ปกครองอย่างสม่ำเสมอ ทั้งก่อนมาโรงเรียนและหลังกลับถึงบ้าน^{๕๓}

๔.๓.๔ กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

โรงเรียนวิถิพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ได้จัดให้มีกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา วันอัฐมิบูชา ดังนี้

๑. กิจกรรมวันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา และวันเข้าพรรษา โรงเรียนผู้ปกครองและชุมชน ร่วมกิจกรรม ดังนี้

- ทำบุญ ตักบาตรบริเวณสนามของโรงเรียน
- ฟังพระเทศน์ (โดยนักเรียนเป็นผู้ดำเนินพิธีกรรม)
- เวียนเทียนที่วัด หรือโรงเรียน

๒. ห่อเทียนพรรษา และร่วมกับชุมชนในการหล่อเทียนและแห่เทียนพรรษา

๓. โรงเรียนจัดบรรยายภาควันสำคัญทางศาสนาโดยประดับธงทิวสีเหลือง เชิญธงธรรมจักร ธงฉัพพรรณรังสี และเปิดเพลงธรรมะทางวิทยุของโรงเรียน

๔.๔. ปัจจัยแห่งความสำเร็จของโรงเรียนวิถิพุทธ

๑. ด้านการบริหารจัดการ โรงเรียนบ้านชุมแสงได้รับคัดเลือกเป็นโรงเรียนวิถิพุทธดีเด่นระดับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบุรีรัมย์ เขต ๔ ประเภท โรงเรียนขนาดใหญ่ และมีการนิเทศ ติดตาม ประเมินผล แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างต่อเนื่องและมีการจัดกิจกรรมเปิดบ้านโรงเรียนวิถิพุทธเพื่อถ่ายทอดความรู้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

๒. ด้าน บ้าน วัด โรงเรียน (บวร) ที่มีลักษณะเอื้อต่อการพัฒนาและการดำรงอยู่ของโรงเรียนวิถิพุทธทั้งด้านการสร้างความตระหนัก ความมุ่งมั่นในการดำเนินงาน และการยินดีในผลสำเร็จร่วมกันของทุกฝ่ายจนเกิดระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน^{๕๔}

^{๕๓} สัมภาษณ์, คุณเสาวลักษณ์ แซ่รัมย์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

^{๕๔} สัมภาษณ์, ว่าที่ ร.ต.ชานนท์ วินศิริรัมย์, รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

๔.๕. ประโยชน์ที่เกิดขึ้นในโรงเรียนวิถีพุทธ

๔.๕.๑ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับโรงเรียน

๑.โรงเรียนมีบุคลากรที่มีคุณลักษณะที่ดีในวิถีพุทธ มีการบริหารจัดการ มีหลักสูตร มีแหล่งเรียนรู้และสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา รวมทั้งการจัดบรรยากาศและกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาผู้เรียนได้เป็นไปตามหลักไตรสิกขาและบูรณาการกับชีวิตโดยผู้เรียนได้รับการพัฒนาเป็นผู้มีคุณลักษณะ กิน อยู่ ดู ฟังเป็น ดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่าและอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ตลอดทั้งบ้าน วัด โรงเรียน ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธและเกิดความสมานฉันท์ ร่วมมือกันในการพัฒนาโรงเรียนและสังคมตามวิถีพุทธอย่างต่อเนื่อง^{๕๕}

๒. ระบบการบริหารจัดการโรงเรียนมีการวางแผนปฏิบัติการอย่างเป็นระบบ ประชุมคณะกรรมการ สถานศึกษา บ้าน วัด โรงเรียน เพื่อกำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ เป้าหมาย หลักสูตร คุณสมบัติที่พึงประสงค์สอดคล้องกับแนวทางการดำเนินงานตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนกับชุมชนได้วางแผนการดำเนินงานร่วมกัน มีการประชาสัมพันธ์ จัดกิจกรรมวันสำคัญ ร่วมกันระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน มีการจัดกิจกรรมบูรณาการตามหลักไตรสิกขาสู่การพัฒนาการเรียนรู้เพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีการนิเทศการติดตามประเมินผลจากบุคคลที่เกี่ยวข้องที่เป็นระบบอย่างต่อเนื่อง^{๕๖}

๓.หลักสูตร ผู้บริหาร และคณะครูมีการประชุมวางแผนจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา บูรณาการตามไตรสิกขาทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้เชื่อมโยงกับชีวิตประจำวัน ทุกช่วงชั้น ใช้สื่อการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเอง ทั้งภายในโรงเรียนและภายนอกโรงเรียน นิมนต์พระสงฆ์มาสอนนักเรียนอย่างสม่ำเสมอ มีการวัดผลประเมินผลตามสภาพจริงด้วยวิธีที่หลากหลาย เปิดโอกาสให้คณะครู นักเรียน และชุมชนมีส่วนร่วมในการประเมินผลคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน เสนอผ่านความเห็นชอบคณะกรรมการ สถานศึกษาขั้นพื้นฐานของโรงเรียน โดยเน้นคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน ๑๔ ประการ^{๕๗}

๔.การจัดบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตร มีการส่งเสริมความสัมพันธ์แบบกัลยาณมิตร มีความเมตตากรุณาต่อกันระหว่างครูกับนักเรียน ครูกับครู นักเรียนกับนักเรียน ครูกับผู้ปกครองนักเรียน มีการอบรมให้ทักษะการกิน อยู่ ดู ฟังเป็น กิจกรรมส่งเสริมเพื่อปลูกฝังความรู้ ความรับผิดชอบในการดูแลสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องเป็นประจำจนเป็นลักษณะนิสัย จัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปฏิบัติ เช่น กิจกรรมสวนมนต์ไหว้พระประจำวัน ประจำสัปดาห์ กิจกรรมวันสำคัญทางพุทธศาสนาร่วมกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง^{๕๘}

๕.โรงเรียนมีสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประจำโรงเรียน ห้องเรียนไว้อย่างเหมาะสมมีป้ายนิเทศ คติธรรม คำขวัญ คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน ติดไว้อย่างเหมาะสมบริเวณโรงเรียนสะอาด ปลอดภัย ร่มรื่นดี^{๕๙}

^{๕๕} สัมภาษณ์, ว่าที่ ร.ต.ชานนท์ วันศิริรัมย์, รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

^{๕๖} สัมภาษณ์, คุณครูทวีศักดิ์ ลาสอน, ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

^{๕๗} สัมภาษณ์, คุณครูชาย ยาน้ำคำ, ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

^{๕๘} สัมภาษณ์, คุณรัตนภรณ์ ศรีสุข, ผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

^{๕๙} สัมภาษณ์, เด็กชายพีรพงศ์ สายกระสุน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๙.

๔.๕.๒ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับบุคลากรของโรงเรียน

๑. ผู้บริหารสถานศึกษา มีภาวะความเป็นผู้นำ เป็นที่ยอมรับของบุคลากรในองค์กร และได้รับการยอมรับในชุมชน มีการนิเทศการสอน อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอมีวิธีการกระตุ้นให้บุคลากร อย่างเป็นกัลยาณมิตร ยกย่องและชมเชย บุคลากร ที่ปฏิบัติหน้าที่ได้ดี มีคุณลักษณะที่ดี ตามหลักพรหมวิหาร ๔

๒. บุคลากรคือ ครู ได้รับการพัฒนา ศักยภาพอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะการเข้าร่วมประชุมอบรม ศึกษาดูงานตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ ปฏิบัติตามพันธกิจ เป้าหมาย คุณลักษณะที่พึงประสงค์ ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เด็กนักเรียนและชุมชน

๓. บุคลากรในโรงเรียนมีการปรับปรุงตนเองตามแนววิถีพุทธทุกคน โดยมีการลด ละ เลิก อบายมุข สิ่งเสพติดต่างๆ ส่งผลให้นักเรียน ไม่มีปัญหาเกี่ยวกับสิ่งเสพติดในโรงเรียนและชุมชนในท้องถิ่น

๔. ผู้บริหาร ครู และนักเรียน มีปัญญาสมบูรณ์ ขจัดอวิชชา ความโง่เขลาไม่รู้ให้หมดสิ้นไป จนมีความรู้สึกรอบคอบและตรงประเด็น บริบูรณ์ด้วยความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม

๕. ผู้บริหาร ครู และนักเรียน เมื่อเรียนรู้แล้วสามารถลดละ หรือหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง และที่สำคัญกิเลส ๓ ตัว คือ ความอยากได้ในสิ่งที่ผิดศีลธรรม ผิดกฎหมายทางสังคม ผิดกฎหมาย (โลกะ) อารมณ์โกรธหรือแค้นถึงขั้นควบคุมไม่ได้ เบียดเบียนตนเอง ทำร้ายผู้อื่น หรือทำร้ายสังคม (โทสะ) และความหลงจนแยกไม่ได้ว่าอะไรถูก อะไรผิด อะไรดี หรืออะไรจริง อะไรไม่จริง (โมหะ)

๖. ผู้บริหาร ครู และนักเรียน หลุดพ้นจากภาวะ “ตัวกู ของกู” หรือการยึดถือตัวเองเป็นใหญ่ (อุปาทาน) หลงตัวเอง เย่อหยิ่งทะนงตน (มานะ) อันเป็นเหตุปิดประตูการเรียนรู้ของตนเอง จนเกิดความเสียหายทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

๗. ผู้บริหาร ครู และนักเรียน มีความกรุณาอันไม่มีขอบเขต ช่วยเหลือคนอื่นๆ ด้วยเมตตา (ความรัก) และกรุณา (ความสงสาร) โดยไม่คิดหวังผลประโยชน์ตอบแทนใดๆ มาเป็นตัวอุปสรรคขัดขวาง^{๖๐}

๔.๕.๓ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับผู้เรียน

๑. นักเรียนรู้และเข้าใจหลักการปฏิบัติตามแนวทางวิถีพุทธ เช่น กิจกรรมวิถีพุทธ ธรรมะ สวัสดิ์ การทำสมาธิ กิจกรรมเสียงตามสาย กิจกรรมขยับกายสบายชีวีวิถีพุทธ กิจกรรมพุทธสุภาสิต กิจกรรมกัลยาณมิตร ซึ่งนักเรียนปฏิบัติตามกิจกรรมดังกล่าวแล้วทำให้เป็นผู้ กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น และมีความสุข ประสบความสำเร็จ เป็นที่รักใคร่ของผู้อื่น^{๖๑}

๒. นักเรียนทราบถึงผลดีของการปฏิบัติตามแนวทางรู้และเข้าใจหลักการปฏิบัติตามแนวทางวิถีพุทธแล้วการดำเนินชีวิตจะมีความสุขและประสบความสำเร็จเมื่อมีปัญหาสามารถแก้ไขปัญหาดังๆ ได้อย่างมีสติ^{๖๒}

^{๖๐} สัมภาษณ์, ว่าที่ ร.ต.ชานนท์ วันดีรัมย์, รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

^{๖๑} สัมภาษณ์, เด็กชายพิรพงศ์ สายกระสุน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๙.

^{๖๒} สัมภาษณ์, เด็กชายธนชัย ชินพิน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

๓. นักเรียนได้ปฏิบัติตามแนวทางวิสุทธิ เมื่อนักเรียนปฏิบัติตามกิจกรรมดังกล่าวนี้แล้วทำให้เป็นผู้ กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น และมีความสุข ประสบความสำเร็จ เป็นที่รักใคร่ของผู้อื่น^{๖๓}

๔. นักเรียนมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ๑๔ ประการ คือ ๑) บริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ในปริมาณและคุณภาพที่เหมาะสมได้คุณค่าแท้ ๒) การดูแลร่างกายและแต่งกายเรียบร้อย ๓) ดำรงชีวิตอย่างเกื้อกูลสิ่งแวดล้อม ๔) มีศีลห้า เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต ๕) มีวินัย มีความรับผิดชอบ ซื่อสัตย์ ตรงต่อเวลา ๖) สามารถพึ่งตนเองได้ ๗) มีความกตัญญู รู้คุณ ตอบแทนคุณ ๘) มีจิตใจ เมตตา กรุณา (เอื้อเฟื้อ) ๙) ทำงานและเรียนรู้อย่างตั้งใจอดทน ขยันหมั่นเพียร ๑๐) มีสุขภาพจิตดี ร่าเริง แจ่มใส ร่าเริง เบิกบาน ๑๑) ศรัทธาและเข้าใจที่ถูกต้องในพระรัตนตรัย ๑๒) รู้บาป-บุญ-คุณ-โทษ-ประโยชน์-มิใช่ประโยชน์ ๑๓) ใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษาแสวงหาความจริงและใฝ่สร้างสรรค์พัฒนางานอยู่เสมอ ๑๔) รู้เท่าทัน แก้ไขปัญหาชีวิต และการทำงานได้ด้วยสติปัญญา^{๖๔}

๔.๕.๔ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับทุกคน (ด้านการพัฒนา)

๑. พัฒนากาย (ภาวีกาย) คือ มีกายพัฒนาดี ด้วยสามารถนำเอาความรู้ที่ตนมีไปทำให้สุขภาพร่างกายของตนสมบูรณ์แข็งแรง นอกจากนี้ ก็มีการฝึกฝนกายของตนด้านการเห็นรูป ฟังเสียงดมกลิ่น กินอาหาร สัมผัสใช้ ให้ใช้การด้วยดีเป็นไปในแนวทางมีประโยชน์สร้างสรรค์แก่ชีวิตตน และรู้จักดำเนินการชีวิตไปแบบสมดุล กลมกลืน มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมรอบตัวด้วยดี

๒. พัฒนาศีล (ภาวิตศีล) คือ มีศีลพัฒนาดี ด้วยมีความดีและความงามด้านพฤติกรรมทางศีลธรรม ระเบียบวินัย กฎกติกา และความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะสร้างสรรค์และก่อสันติสุขแก่ตนเอง สังคม และประเทศชาติ

๓. พัฒนาจิต (ภาวิตจิตตะ) คือ มีจิตใจที่พัฒนาดี ด้วยการฝึกอบรมจิต จนกระทั่งมีสุขภาพและสมรรถภาพจิตดี เป็นจิตที่มั่นคง มีสมาธิไม่วอกแวก เข้าใจ รู้เท่าทัน ไม่ยึดติดมากจนเกินไป

๔. พัฒนาปัญญา (ภาวิตปัญญา) คือ มีปัญญาพัฒนาดี ด้วยมีความรู้แจ้งเห็นจริงเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น (มิใช่ตามที่ตนอยากให้เป็น) รู้เท่าทันธรรมดา ไม่ยึดติดสิ่งต่างๆ มากจนเกินไป พร้อมกันนี้ก็มีความรู้ว่าอันไหนดีหรือชั่ว มีคุณหรือมีโทษต่อตนเองและสังคม แยกแยะวิเคราะห์ได้ด้วยปัญญาคิดเห็นชอบของตนเอง มีสติสัมปชัญญะในการทำ พูด และคิด^{๖๕}

๔.๖ สรุป

กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิสุทธิ โรงเรียนบ้านชุมแสง มีขั้นตอนสำคัญ เช่น การเตรียมการ เตรียมทั้งบุคลากร ผู้เกี่ยวข้อง แผนงาน ทรัพยากร ที่มุ่งเน้นสร้างศรัทธาและฉันทะในการพัฒนา การดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบต่างๆ ที่จัดเพื่อส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามหรือปัญญาคุณธรรม ในการพัฒนาผู้เรียน การดำเนินการพัฒนาทั้งผู้เรียนและบุคลากรตามระบบไตรสิกขาอย่างต่อเนื่อง โดยใช้สภาพและ องค์ประกอบที่จัดไว้ข้างต้น ขึ้นต่อมา คือ การดูแลสนับสนุน ใกล้ชิด ด้วยท่าทีของความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ที่จะทำให้การพัฒนานักเรียนและงาน ดำเนินได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต่อจากนั้น มีการปรับปรุงและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

^{๖๓} สัมภาษณ์, เด็กชายวีระชัย สายกระสุน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๕ มกราคม ๒๕๕๙.

^{๖๔} สัมภาษณ์, เด็กชายอนุวัตร บุญเล่ห์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๙.

^{๖๕} สัมภาษณ์, ว่าที่ ร.ต.ชานนท์ วันดีรัมย์, รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

ด้วยอิทธิบาท ๔ และหลักอุปนิสัย ๓ คือ ความไม่สันโดษในกุศลธรรม และความไม่ระย่อในการพากเพียร เป็นต้น ขั้นสุดท้ายของกระบวนการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง เป็นฐานสู่การพัฒนาในลำดับต่อไป คือ ขั้นประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงาน

วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสงกับโรงเรียนทั่วไป ไม่ต่างกันมากเท่าไร แต่สิ่งที่เน้นนั้นอาจจะไม่เหมือนกัน และไม่ว่าจะเป็นโรงเรียนโรงเรียนวิถีพุทธ หรือโรงเรียนทั่วไป ก็ต้องมีการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมอยู่แล้ว ซึ่งในโรงเรียนวิถีพุทธจะมีการเน้นมากกว่าโรงเรียนปกติทั่วไป เช่น จะมีกิจกรรมที่เสริมขึ้นมา ในส่วนของกิจกรรมต่างๆ ที่จะมีกิจกรรมที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่น ที่เกี่ยวกับวิถีพุทธ ความเป็นพุทธ ที่จะปลูกฝัง โดยเน้นให้ได้แก่นักเรียนได้ปฏิบัติและนำคุณธรรม จริยธรรมที่เรียนรู้ออกมาใช้ ในด้านการจัดการเรียนการสอน โรงเรียนจะบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้าไป ไม่จำกัดอยู่ที่วิชาใดวิชาหนึ่งเพียงวิชาเดียว แต่จะสอดแทรกคุณธรรม จริยธรรมเข้าไปในการเรียนการสอนทุกวิชา โดยเน้นให้นักเรียนได้เรียนรู้ วิธีคิดแบบ โยนิโสมนสิการ และหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) เพราะฉะนั้นเด็กนักเรียนจะได้รับการซึมซับเอากระบวนการตรงนี้เข้าไปด้วย

วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง แบ่งออกเป็น ๕ ด้าน คือ

๑. ด้านกายภาพ ๗ ประการ ประกอบด้วย

- (๑) มีป้ายโรงเรียนวิถีพุทธ
- (๒) มีพระพุทธรูปหน้าโรงเรียน
- (๓) มีพระพุทธรูปประจำห้องเรียน
- (๔) มีพระพุทธรูปศาสนสุภาษิต วาทีธรรม พระราชดำรัสติดตามที่ต่างๆ
- (๕) มีความสะอาด สงบ ร่มรื่น
- (๖) มีห้องพระพุทธรูปศาสนาหรือลานธรรม
- (๗) ไม่มีสิ่งเสพติด เหล้า บุหรี่ ๑๐๐ %

๒. ด้านกิจกรรมประจำวันพระ ๔ ประการ ประกอบด้วย

- (๑) ใส่เสื้อขาวทุกคน
- (๒) ทำบุญใส่บาตรฟังเทศน์
- (๓) รับประทานอาหารมังสวิรัติน้ำอึ่งกลางวัน
- (๔) สวดมนต์แปล

๓.ด้านการเรียนการสอน ๕ ประการ ประกอบด้วย

- (๑) บริหารจิต เจริญปัญญา ก่อนเข้าเรียน เข้า บ่าย ทั้งครู และ นักเรียน
- (๒) บูรณาการวิถีพุทธ ทุกกลุ่มสาระ และในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา
- (๓) ครู พานักเรียนทำโครงการคุณธรรม กิจกรรมจิตอาสาสัปดาห์ละ ๑ ครั้ง
- (๔) ครู ผู้บริหาร และ นักเรียน ทุกคน ไปปฏิบัติศาสนกิจที่วัดเดือนละ ๑ ครั้ง มีวัดเป็นแหล่งเรียนรู้
- (๕) ครู ผู้บริหาร และ นักเรียนทุกคน เข้าค่ายปฏิบัติธรรมอย่างน้อยปีละ ๑ ครั้ง

๔. ด้านพฤติกรรม ครู ผู้บริหารโรงเรียน และนักเรียน ๕ ประการ ประกอบด้วย

- (๑) รักษาศีล ๕
- (๒) ยิ้มง่าย ไหว้สวย กราบงาม
- (๓) ก่อนรับประทานอาหารจะมีการพิจารณาอาหารรับประทานอาหาร ไม่ดั่ง ไม่หก ไม่เหลือ
- (๔) ประหยัด ออม ถนอมใช้ เงิน และ สิ่งของ
- (๕) มีนิสัยใฝ่รู้ สู้สิ่งยาก

๕. ด้านการส่งเสริมวิถีพุทธ ๘ ประการ ประกอบด้วย

- (๑) ไม่มีอาหารขยะขายในโรงเรียน
- (๒) ไม่ดู ด่า นักเรียน
- (๓) ชื่นชมคุณความดี หน้าเสาธงทุกวัน
- (๔) โฮมรูมเพื่อสะท้อนความรู้สึก เช่นความรู้สึกที่ได้ทำความดี
- (๕) ครู ผู้บริหาร และนักเรียน มีสมุดบันทึกความดี
- (๖) ครู ผู้บริหาร และนักเรียน สอบได้ธรรมศึกษาตรีเป็นอย่างน้อย
- (๗) บริหารจิต เจริญปัญญา ก่อนการประชุมทุกครั้ง
- (๘) มีพระมาสอนอย่างสม่ำเสมอ

๓ กิจกรรมนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธ แบ่งออกเป็น ๔ กิจกรรมหลัก คือ

๑.กิจกรรมประจำวันและประจำสัปดาห์ ประกอบด้วย

(๑) กิจกรรมก่อนเข้าแถวหน้าเสาธงตอนเช้า

- กิจกรรมที่กระทำเพื่อรำลึกถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (ก่อนเคารพธงชาติ)
- กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์ แผ่เมตตาและสงบนิ่ง
- กิจกรรมพุทธศาสนสุภาษิตวันละบท
- กิจกรรมไหว้ครู..และน้องไหว้พี่ (ในแถวหน้าเสาธง)
- กิจกรรมรายงานกลุ่มทำดีทุกเช้า (ประเมินและแนะนำเชิงบวก)
- กิจกรรมเล่านิทาน/เรื่องธรรมะสร้างสรรค์ประจำวัน(ครูเวร /ประธานนักเรียน)
- กิจกรรมเดินแถวเข้าห้องเรียนอย่างมีสติ เช่น เดินพร้อมท่องคติธรรมขณะเข้าห้องเรียน

(๒) กิจกรรมทำความดีระหว่างวัน

- กิจกรรมเดินอย่างมีสติก่อนเข้าโรงอาหาร
- กิจกรรมกล่าวคำพิจารณาอาหารก่อนการรับประทานอาหาร
- กิจกรรมรับประทานอาหารอย่างมีสติ เช่น มีกติกากว่าไม่ดั่ง ไม่หก ไม่เหลือ
- กิจกรรมขอบคุณ/แผ่เมตตาหลังรับประทานอาหาร
- กิจกรรมเด็กดี ไม่ทิ้งขยะ
- กิจกรรมพัฒนาเด็กดี (อ่านหนังสือ /เข้าห้องสมุด /เล่นกีฬา /เล่นดนตรี และอื่นๆ)
- กิจกรรมเปิดเสียงเพลง เสียงธรรมช่วงพักกลางวันเบาๆ (เพลง/ นิทาน /พระเทศน์)
- กิจกรรมแปร่งฟัน/ล้างหน้าอย่างมีสติ
- กิจกรรมนั่งสมาธิ ๑ นาที ก่อนเรียน (อาจให้นักเรียนทำพร้อมกันหน้าห้องเรียน)

(๓) กิจกรรมก่อนเลิกเรียน

- กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์/เมตตาแก่ครู เพื่อนๆ สัตว์ และอื่น ๆ
- กิจกรรมรำลึกพระคุณของผู้มีพระคุณ
- กิจกรรมขยับกายท่องอาขยาน/ท่องสูตรคูณสร้างสมาธิ
- กิจกรรมเดินทางกลับบ้านอย่างเป็นระเบียบและมีสติ

๒.กิจกรรมตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ประกอบด้วย

(๑) กิจกรรมวิถีพุทธ การน้อมนำ ธรรมะสวัสดีจะทำให้นักเรียนรู้จักสัมมาคารวะเป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยน เป็นกัลยาณมิตรกับทุกคน นักเรียนสามารถไหว้ และกราบแบบเบญจภาคีประดุจธูปได้ ถูกต้องทำจิตใจให้สงบเตรียมพร้อมที่จะเรียนได้ดีด้วยการทำสมาธิ ทั้งขณะ ยืน นั่ง และเดินสำรวจตลอดจนการอ่านหนังสืออย่างมีสติทำให้นักเรียนจดจำได้ดี นักเรียนเป็นผู้สำนึกในบุญคุณข้าวและขอบคุณผู้มีอุปการะ แสดงถึงการมีความกตัญญู

(๒) กิจกรรมเสียงตามสาย นักเรียนได้ฝึกทักษะการพูด การแสดงออกได้ความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมที่ตนเองศึกษามานำเสนอในแต่ละวัน และสามารถนำหลักธรรมนั้นไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดผลดีต่อตนเองและประโยชน์ต่อสังคมการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ จะทำให้นักเรียนมีกิจกรรมและได้ความรู้ที่หลากหลาย

(๓) กิจกรรมขยับกายสบายชีวิวิถีพุทธ กิจกรรมขยับกายสบายชีวิวิถีพุทธ นักเรียนได้ออกกำลังกายด้วย การบริหารจิตไปพร้อมกับการทำให้ร่างกายแข็งแรง จิตใจสะอาด สงบ สว่าง มีสมาธิ การปฏิบัติตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย จะทำให้นักเรียนมีความรับผิดชอบ ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาเปรียบผู้อื่น และได้รับคำชมเชยจากคุณครูและผู้พบเห็น

(๔) กิจกรรมพุทธสุภาสิต นักเรียนทุกคนรู้และเข้าใจในพุทธสุภาสิตที่นำเสนอหน้าเสาธงตอนเช้า และตามต้นไม้ในบริเวณโรงเรียนได้ฝึกอ่าน และนำความหมาย มาปรับใช้ในชีวิตประจำวันอย่างมีความสุขความขยันหมั่นเพียร นักเรียนส่วนมากมีความขยันหมั่นเพียร มีปัญหาสามารถแก้ไข ปัญหาได้ ผลการเรียนรู้ รับคำชมเชยยกย่องจากครูและผู้ปกครอง เรียนอย่างมีความสุข อยู่ในระดับมาก

(๕) กิจกรรมกัลยาณมิตร นักเรียนได้ร่วมกิจกรรมเป็นหมู่คณะ โดยการทำบุญตักบาตร ในวันธรรมะสวนะ เป็นผู้มีความดี จริยธรรมจากการได้เข้าอบรมค่ายพุทธบุตร นักเรียนเป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยนมีเมตตากรุณาจากการฟังธรรมะจากพระสงฆ์ มีความสุขในการได้ทำบุญให้ทาน ในวันสำคัญทางศาสนา ได้ความสนุกสนาน และได้ความรู้ข้อปฏิบัติต่างๆ จากการเรียนธรรมศึกษา สามารถลดปัญหาเด็กและเยาวชนได้เป็นอย่างดี ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขการมีน้ำใจ รู้จักช่วยเหลือผู้อื่น จะทำให้นักเรียนเป็นที่รักใคร่ของเพื่อนฝูงและคุณครูตลอดจนผู้ปกครอง

๓.กิจกรรมตามแผนปฏิบัติการของโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรม) ประกอบด้วย

(๑) กิจกรรมการทำความดี รักษาศีล ๕ การจัดกิจกรรมการทำความดีของโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ได้ดำเนินกิจกรรมโดยให้นักเรียนได้ปฏิบัติจริงมากที่สุด จากการสำรวจข้อมูลพบว่าโรงเรียนจะให้ปฏิบัติในสถานที่โรงเรียนและในหมู่บ้านของนักเรียน

การไม่ทำร้ายสัตว์ หรือรังแกเพื่อนเป็นหลักของควมมีเมตตากรุณาต่อสัตว์ และเป็นการรักษาศีล ๕ ข้อ ที่ ๑ ปาณาติบาต สัตว์ทุกชนิด และเพื่อนไม่ว่าจะเป็นใครก็ตามเราไม่ควรไปทำร้ายเขาไปรังแกหรือไปเบียดเบียนเพราะการรังแกหรือเบียดเบียนผู้อื่นเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ

(๒) กิจกรรมพุดจาไฟเราะพุดคำสัตย์ การพุดจาไฟเราะ พุดคำสัตย์ย่อมมีอานิสงส์มากใครเห็นใครก็รัก ดังจะได้อธิบายดังต่อไปนี้

ปิยวาจา พุดอย่างรักกัน คือ คำสุภาพ ไฟเราะ น่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์มีเหตุผล เป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความคิดเห็น เห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจรู้จักพุดให้เกิดความเข้าใจดี สนิทสามัคคี เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

(๓) กิจกรรมการทำความดี รักษาพรหมวิหารธรรม “อภัยมัญญา” เป็นความรักที่แท้จริง เป็นธรรมที่แผ่ไปโดยไม่มีประมาณไม่มีขอบเขตไปยังมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยใช้หลักธรรม “พรหมวิหาร ๔” อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นหลักธรรมที่นักเรียนโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสงนำมาใช้ในการไม่ทำร้ายสัตว์และรังแกเพื่อน

(๔) กิจกรรมตามหลักธรรม ทิศ ๖ กิจกรรมวันแม่แห่งชาติ วันพ่อแห่งชาติ และวันไหว้ครู การเคารพบิดามารดา และครูอาจารย์ ถือเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นการแสดงออกถึงพฤติกรรมทางศีลธรรมลำดับต้นๆ เพราะบิดามารดา ครูอาจารย์เป็นบุคคลที่ควรยกย่องไม่ควรลบหลู่ดูหมิ่น เพราะท่านเป็นผู้มีพระคุณอย่างหาที่สุดไม่ได้

๔.กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา วันอัฐมีบูชา โรงเรียนลำดับการ ดังนี้

- ทำบุญ ตักบาตรบริเวณสนามของโรงเรียน
- ฟังพระเทศน์ (โดยนักเรียนเป็นผู้ดำเนินพิธีกรรม)
- เวียนเทียนที่วัด หรือโรงเรียน
- หล่อเทียนพรรษา และร่วมกับชุมชนในการหล่อเทียนและแห่เทียนพรรษา
- โรงเรียนจัดบรรยายภาควันสำคัญทางศาสนาโดยประดับธงทิวสีเหลือง เชิญธง

๔. ปัจจัยแห่งความสำเร็จของโรงเรียนวิถิพุทธ แบ่งออกเป็น ๒ คือ

๑. ด้านการบริหารจัดการ โรงเรียนบ้านชุมแสงได้มีการคัดเลือกเป็นโรงเรียนวิถิพุทธดีเด่นระดับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบุรีรัมย์ เขต ๔ และมีการนิเทศ ติดตาม ประเมินผล แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างต่อเนื่องและมีการจัดกิจกรรมเปิดบ้านโรงเรียนวิถิพุทธเพื่อถ่ายทอดความรู้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

๒. ด้าน บ้าน วัด โรงเรียน (บวร) ที่มีลักษณะเอื้อต่อการพัฒนาและการดำรงอยู่ของโรงเรียนวิถิพุทธทั้งด้านการสร้างความตระหนัก ความมุ่งมั่นในการดำเนินงาน และการยินดีในผลสำเร็จร่วมกันของทุกฝ่ายจนเกิดระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน

๕. ประโยชน์ที่เกิดขึ้นในโรงเรียนวิถิพุทธ แบ่งออกเป็น ๔ คือ

(๑)ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับโรงเรียน โรงเรียนมีบุคลากรที่มีคุณลักษณะที่ดีในวิถิพุทธ มีการบริหารจัดการ มีหลักสูตร มีแหล่งเรียนรู้และสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมการพัฒนาตามหลักไตรสิกขารวมทั้งการจัดบรรยายภาคและกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาผู้เรียนได้เป็นไปตามหลักไตรสิกขาและบูรณาการกับชีวิตโดยผู้เรียนได้รับการพัฒนาเป็นผู้มีคุณลักษณะ กิน อยู่ ดู ฟังเป็น ดำเนิน

ชีวิตอย่างมีคุณค่าและอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ตลอดทั้งบ้าน วัด โรงเรียน ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธและเกิดความสมานฉันท์ ร่วมมือกันในการพัฒนาโรงเรียนและสังคมตามวิถีพุทธอย่างต่อเนื่อง

(๒) ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับบุคลากรของโรงเรียน บุคลากรในโรงเรียนมีการปรับปรุงตนเองตามแนววิถีพุทธทุกคน โดยมีการลด ละ เลิก อบายมุข สิ่งเสพติดต่างๆ ส่งผลให้นักเรียน ไม่มีปัญหาเกี่ยวกับสิ่งเสพติดในโรงเรียนและชุมชนในท้องถิ่น

(๓) ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับผู้เรียน

๑. นักเรียนรู้และเข้าใจหลักการปฏิบัติตามแนวทางวิถีพุทธ

๒. นักเรียนทราบถึงผลดีของการปฏิบัติตามแนวทางวิถีพุทธ รู้และเข้าใจหลักการปฏิบัติตามแนวทางวิถีพุทธแล้วการดำเนินชีวิตจะมีความสุขและประสบความสำเร็จเมื่อมีปัญหาสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้อย่างมีสติ

๓. นักเรียนได้ปฏิบัติตามแนวทางวิถีพุทธ เมื่อนักเรียนปฏิบัติตามกิจกรรมดังกล่าวนี้แล้วทำให้เป็นที่ผู้ กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น และมีความสุข ประสบความสำเร็จ เป็นที่รักใคร่ของผู้อื่น

(๔) ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับทุกคน (ด้านการพัฒนา)

๑. พัฒนากาย (ภาวีกาย) คือ มีกายพัฒนาดี ด้วยสามารถนำเอาความรู้ที่ตนมีไปทำให้สุขภาพร่างกายของตนสมบูรณ์แข็งแรง นอกจากนี้ ก็มีการฝึกฝนกายของตนด้านการเห็นรูป ฟังเสียงดมกลิ่น กินอาหาร สัมผัสใช้ ให้ใช้การด้วยดีเป็นไปในแนวทางมีประโยชน์สร้างสรรค์แก่ชีวิตตน และรู้จักดำเนินการชีวิตไปแบบสมดุล กลมกลืน มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมรอบตัวด้วยดี

๒. พัฒนาศีล (ภาวิตศีล) คือ มีศีลพัฒนาดี ด้วยมีความดีและความงามด้านพฤติกรรมทางศีลธรรม ระเบียบวินัย กฎกติกา และความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะสร้างสรรค์และก่อสันติสุขแก่ตนเอง สังคม และประเทศชาติ

๓. พัฒนาจิต (ภาวิตจิตตะ) คือ มีจิตใจที่พัฒนาดี ด้วยการฝึกอบรมจิต จนกระทั่งมีสุขภาพและสมรรถภาพจิตดี เป็นจิตที่มั่นคง มีสมาธิไม่วอกแวก เข้าใจ รู้เท่าทัน ไม่ยึดติดมากจนเกินไป

๔. พัฒนาปัญญา (ภาวิตปัญญา) คือ มีปัญญาพัฒนาดี ด้วยมีความรู้แจ้งเห็นจริงเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น (มิใช่ตามที่ตนอยากให้เป็น) รู้เท่าทันธรรมดา ไม่ยึดติดสิ่งต่างๆ มากจนเกินไป พร้อมกันนี้ก็มีความรู้ว่าอันไหนดีหรือชั่ว มีคุณหรือมีโทษต่อตนเองและสังคม แยกแยะวิเคราะห์ได้ด้วยปัญญาคิดเห็นชอบของตนเอง มีสติสัมปชัญญะในการทำ พูด และคิด

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการวิจัย ๓ ประการดังนี้คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติ แนวคิด และรูปแบบของโรงเรียนวิถีพุทธ ๒) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนใน โรงเรียนวิถีพุทธ ๓) เพื่อศึกษาวิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ประวัติความเป็นมาโรงเรียนวิถีพุทธ

สืบเนื่องมาจากที่กระทรวงศึกษาธิการจัดการประชุมเรื่อง “หลักสูตรใหม่เด็กไทยพัฒนา” ณ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ซึ่งมี ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร ให้เกียรติเป็นประธาน ที่ประชุมได้หารือถึงโรงเรียนที่จัดการศึกษาเพื่อสนองตอบ ความสามารถที่แตกต่างกันของบุคคล เพื่อนำพาเด็กและเยาวชนไทยก้าวทันความเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างไร้ขีดจำกัด

โรงเรียนวิถีพุทธเป็นหนึ่งในโรงเรียนรูปแบบใหม่ ที่จะช่วยผลักดันให้เด็กและเยาวชนไทย สามารถพัฒนาตามศักยภาพ เป็นคนดี คนเก่งของสังคม และสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข กระทรวงศึกษาธิการนำความเห็นของที่ประชุมมาหารืออีกหลายครั้ง อีกทั้ง ดร.สิริกร มณีรินทร์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และคณะได้ไปกราบขอคำแนะนำเรื่องการจัดโรงเรียนวิถีพุทธ จากพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ณ วัดญาณเวศกวัน เมื่อวันที่ ๑-๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖ นอกจากนั้นยังมีข้าราชการระดับสูงได้ไปกราบขอคำแนะนำในเรื่องเดียวกันนี้จากพระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมทั้งนิมนต์ท่านมาให้ ข้อคิดในการประชุมระดับความคิดครั้งแรก

วันที่ ๒๖-๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖ เป็นการประชุมหารือเรื่องโรงเรียนวิถีพุทธ เป็นครั้งแรกมีพระภิกษุคฤหัสถ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ มาประชุมประมาณ ๕๐ รูป/คน ได้ข้อสรุปเบื้องต้นถึง หลักสำคัญของการจัดโรงเรียนวิถีพุทธ

วันที่ ๑-๔ เมษายน ๒๕๔๖ เป็นการประชุมหารือครั้งที่ ๒ มีพระภิกษุและ คฤหัสถ์ รวมทั้งผู้ทรงคุณวุฒิ มาร่วมกำหนดแนวทางการดำเนินการต่อจากหลักการที่ได้สรุปไว้แล้ว

จากการประชุมใหญ่ ๒ ครั้ง ทำให้ได้ข้อสรุปโรงเรียนวิถีพุทธในเรื่อง ภาพสรุป โรงเรียนวิถีพุทธ กรอบความคิดรูปแบบโรงเรียนวิถีพุทธ แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ และแนวทางการบริหารโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ

๕.๑.๒ แนวคิดโรงเรียนวิถิพุทธ

คณะกรรมการพัฒนานวัตกรรมการศึกษา (๒๕๔๖) ได้ให้ความหมายของโรงเรียนวิถิพุทธ คือ โรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่นำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้ หรือประยุกต์ใช้ในการบริหารและการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา อย่างบูรณาการ

๕.๑.๓ รูปแบบของโรงเรียนวิถิพุทธ

โรงเรียนวิถิพุทธดำเนินการพัฒนาผู้เรียนโดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างบูรณาการ ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านการพัฒนา “การกิน อยู่ ดู ฟัง เป็น” คือ มีปัญญารู้เข้าใจในคุณค่าแท้ ใช้กระบวนการทางวัฒนธรรมแสวงหาปัญญา และมีวัฒนธรรมเมตตาเป็นฐานการดำเนินชีวิต โดยมีผู้บริหาร และคณะครูเป็นกัลยาณมิตร ช่วยกันพัฒนาดำเนินการจัดการศึกษาให้ผู้เรียนมีวิถีการทำงาน วิถีชีวิต วิถีการเรียนรู้ วิถีวัฒนธรรมต่าง ๆ ตามหลัก “ไตรสิกขา” ที่นำไปสู่ “ปัญญา” วิถีชีวิตที่ดีงามตามหลักไตรสิกขาทั้ง ๓ ด้าน

ศีล (พฤติกรรม)

มีกิริยามารยาท กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น

รู้จักพิจารณาเลือกเสพสิ่งบริโภคน และสื่อต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์ด้วยปัญญา

รู้จักความพอดี พอประมาณ ในการแสวงหา บริโภค สะสมสิ่งต่าง ๆ

ปฏิบัติตามระเบียบ กฎเกณฑ์ภายนอกที่ถูกต้องเพื่อให้เกิดวินัยในตนเอง

ไม่เบียดเบียนตนเอง และผู้อื่นโดยมีศีล ๕ เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต

มีชีวิตที่สัมพันธ์ด้วยดีกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน สังคมและสิ่งแวดล้อม

จิตใจ (สมาธิ)

มีสมรรถภาพที่ดี คือ มีสมาธิ มีความตั้งมั่น เข้มแข็ง มุ่งมั่นทำดี ด้วยจิตใจกล้าหาญ อดทน สู้สิ่งยาก ขยันหมั่นเพียร ไม่ย่อท้อสามารถฟันฝ่าอุปสรรคผ่านความยากลำบากไปได้ พึ่งตนเองได้

มีคุณภาวะ คือ มีความกตัญญูรู้คุณ มีจิตใจเมตตา กรุณาโอบอ้อมอารีมีน้ำใจ ละอาย ขวัญกลัวบาป ซื่อสัตย์ รับผิดชอบ กล้ารับผิด เกิดจิตที่เป็นบุญกุศลอย่างสม่ำเสมอ

มีสุขภาวะที่ดี คือ มีความสุข ความร่าเริง เบิกบาน มองโลกในแง่ดี มีกำลังใจ เกิดแรงบันดาลใจในการเรียนรู้ ในการร่วมกิจกรรมงานต่าง ๆ

ปัญญา

มีศรัทธาเลื่อมใสและความเข้าใจในพระรัตนตรัย ในกฎแห่งกรรม และในหลักบาปบุญคุณโทษมีทักษะและอุปนิสัยในการเรียนรู้ที่ดี จูงใจ ใฝ่รู้ รู้จักการค้นคว้า การจดบันทึกให้เกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การคิดวิเคราะห์ประมวลผล สามารถนำเสนอถ่ายทอดได้ทั้งแบบกลุ่มและรายบุคคล มีทักษะชีวิตเท่าทันต่อสิ่งเร้าภายนอก และกิเลสภายในตนสามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ สามารถนำหลักธรรมไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตได้มีฐานชีวิตที่ดีมีทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติธรรม เกิดปัญญาเข้าใจในสังขารในชีวิตได้ตามวุฒิภาวะของตน สามารถต่อยอดพัฒนาไปสู่การปฏิบัติธรรมให้เกิดความเจริญงอกงามในธรรมที่สูงยิ่งขึ้นไป

๕.๑.๔ หลักพุทธธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถีพุทธ

หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปลูกฝังคุณธรรมสำหรับเด็กและเยาวชน แบ่งออกเป็น ๓ ด้านคือ ๑. หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านพฤติกรรม (ศีล) ประกอบด้วย (๑) ขรവാสนธรรม ๔ หรือธรรมสำหรับชีวิตครองเรือน ๔ ประการ, (๒) พรหมวิหาร ๔ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์, (๓) วุฑฒิธรรม ๔ ธรรมเครื่องเจริญปัญญา, เป็นหลักในการพัฒนาปัญญา, (๔) อิทธิบาท ๔ คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ, (๕) เบญจศีล (ศีล ๕) – เบญจธรรม (คุณธรรม ๕) (เบญจศีล) เป็นคุณธรรมที่เป็นข้อห้ามที่พึงสังวรระวังในการละเว้นการสร้างบาปกรรม ส่วน “เบญจธรรม” เป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมในการสร้างบุญกรรม, (๖) ทิศ ๖ บุคคลประเภทต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์ ดุจทิศที่อยู่รอบตัวจัดเป็น ๖ ทิศ เป็นข้อธรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติตนต่อบุคคลต่างๆ รอบตัวเรา, ๒.หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านจิตใจ (สมาธิ) ประกอบด้วย (๑) สมถภาวนา หมายถึง การอบรมจิตใจให้เกิดความสงบ การฝึกสมาธิ ๓.หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยด้านปัญญา ประกอบด้วย (๑) พรโตโฆสะ แปลว่า เสี่ยงจากผู้อื่น กลยาณมิตร แปลว่า ผู้ที่หวังดีให้ความช่วยเหลือ ว่ากล่าวตักเตือน แนะนำ ไม่ปล่อยให้เกิดผิดพูดผิดทำผิด ทั้งๆ ที่รู้ ไม่ปล่อยให้มีภัยมีความเสื่อมเสียเกิดขึ้นแม้ป้องกันได้ (๒) โยนิโสมนสิการ หมายถึง การพิจารณาโดยแยบคาย, ความตั้งใจที่ปลอดโปร่ง, ความเอาใจใส่อันถูกต้องความเข้าใจโดยตลอด (๓) วิปัสสนา หมายถึง ปัญญาพิจารณาเห็นสภาวธรรมรูปรนามตามความเป็นจริง โดยความไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา (ไตรลักษณ์) ว่า ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสาร เป็นอนัตตาไม่มีตัวตน

๕.๑.๕ วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง

วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ประกอบด้วย

๑. กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ประกอบด้วย (๑) การเตรียมการ เป็นขั้นตอนความพยายามที่จะเตรียมสิ่งที่จะทำให้การดำเนินการพัฒนาเป็นไปได้โดยสะดวก (๒) การดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ เป็นการดำเนินการจัดปัจจัยต่าง ๆ ของการพัฒนาผู้เรียน ซึ่งประกอบไปด้วยสภาพทั้งกายภาพและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอันจะนำสู่การเป็นปัจจัยในการพัฒนาผู้เรียนตามหลักปัญญาวุฒิธรรม ๔ ประการ (๓) การดำเนินการพัฒนาตามระบบไตรสิกขา จุดเน้นการดำเนินการพัฒนา คือ นักเรียนของสถานศึกษา โดยเป็นการพัฒนาตามระบบไตรสิกขาที่เป็นลักษณะบูรณาการ ทั้งในกิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักสูตร และกิจกรรมวิถีชีวิตต่าง ๆ ที่ส่งเสริม “การกิน อยู่ ดู ฟังให้เป็น” (๔) การดูแลสนับสนุนใกล้ชิด เป็นขั้นตอนสำคัญในการเป็นปัจจัยส่งเสริมให้การดำเนินการพัฒนาเป็นไปอย่างราบรื่นมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ลักษณะของการดูแลสนับสนุนที่เหมาะสมควรมีลักษณะของความเป็นกัลยาณมิตร ที่ปรารถนาดีต่อกัน ปรารถนาดีต่อการพัฒนาผู้เรียนหรือต่องาน (๕) การปรับปรุงและพัฒนาต่อเนื่อง เป็นขั้นตอนของระบบบริหารจัดการที่กำหนดเพื่อย่นย่อการพัฒนาที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง (๖) การประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงาน เป็นขั้นตอนที่จะสะท้อนให้ทราบถึงผลการดำเนินงานในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ

๒.วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง แบ่งออกเป็น ๕ ด้าน คือ

๒.๑ ด้านกายภาพ ๗ ประการ ประกอบด้วย (๑) มีป้ายโรงเรียนวิถีพุทธ (๒) มีพระพุทธรูปหน้าโรงเรียน (๓) มีพระพุทธรูปประจำห้องเรียน (๔) มีพระพุทธรูปศาสนสุภาษิต วาตะธรรม พระราชา

ดำรงสติตามทีต่างๆ (๕) มีความสะอาด สงบ ร่มรื่น (๖) มีห้องพระพุทธรูปศาสนาหรือลานธรรม (๗) ไม่มีสิ่งเสียดสี เหล้า บุหรี่ ๑๐๐ %

๒.๒ ด้านกิจกรรมประจำวันพระ ๔ ประการ ประกอบด้วย ๑.ใส่เสื้อขาวทุกคน ๒.ทำบุญใส่บาตรฟังเทศน์๓รับประทานอาหารมังสวิรัตในมื้อกลางวัน (๔) สวดมนต์แปล

๒.๓ ด้านการเรียนการสอน ๕ ประการ ประกอบด้วย (๑) บริหารจิต เจริญปัญญา ก่อนเข้าเรียน เข้า ป้าย ทั้งครู และ นักเรียน (๒) บูรณาการวิถีพุทธ ทุกกลุ่มสาระ และในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา (๓) ครู พานักเรียนทำโครงการคุณธรรม กิจกรรมจิตอาสาสัปดาห์ละ ๑ ครั้ง (๔) ครู ผู้บริหาร และ นักเรียน ทุกคน ไปปฏิบัติศาสนกิจที่วัดเดือนละ ๑ ครั้ง มีวัดเป็นแหล่งเรียนรู้ (๕) ครู ผู้บริหาร และ นักเรียนทุกคน เข้าค่ายปฏิบัติธรรมอย่างน้อยปีละ ๑ ครั้ง

๒.๔ ด้านพฤติกรรม ครู ผู้บริหารโรงเรียน และนักเรียน ๕ ประการ ประกอบด้วย (๑) รักษาศีล ๕ (๒) ยิ้มง่าย ไหว้สวย กราบงาม (๓) ก่อนรับประทานอาหารจะมีการพิจารณาอาหาร รับประทานอาหาร ไม่ดั่ง ไม่หก ไม่เหลือ (๔) ประหยัด ออม ถนอมใช้ เงิน และ สิ่งของ (๕) มีนิสัยใฝ่รู้ สู้งาน

๒.๕ ด้านการส่งเสริมวิถีพุทธ ๘ ประการ ประกอบด้วย (๑) ไม่มีอาหารขยะขายในโรงเรียน (๒) ไม่ดุด่า นักเรียน (๓) ชื่นชมคุณความดี หน้าเสาธงทุกวัน (๔) โฮมรูมเพื่อสะท้อนความรู้สึก เช่น ความรู้สึกที่ได้ทำความดี (๕) ครู ผู้บริหาร และนักเรียน มีสมุดบันทึกความดี (๖) ครู ผู้บริหาร และนักเรียน สอบได้ธรรมศึกษาตรีเป็นอย่างน้อย (๗) บริหารจิต เจริญปัญญา ก่อนการประชุมทุกครั้ง (๘) มีพระมาสอนอย่างสม่ำเสมอ

๓ กิจกรรมนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธ แบ่งออกเป็น ๔ กิจกรรมหลัก คือ

๑.กิจกรรมประจำวันและประจำสัปดาห์ ประกอบด้วย

(๑) กิจกรรมก่อนเข้าแถวหน้าเสาธงตอนเช้า

- กิจกรรมที่กระทำเพื่อรำลึกถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (ก่อนเคารพธงชาติ)
- กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์ แผ่เมตตาและสงบนิ่ง
- กิจกรรมพุทธศาสนสุภาษิตวันละบท
- กิจกรรมไหว้ครู..และน้องไหว้พี่ (ในแถวหน้าเสาธง)
- กิจกรรมรายงานกลุ่มทำดีทุกเช้า (ประเมินและแนะนำเชิงบวก)
- กิจกรรมเล่านิทาน/เรื่องธรรมะสร้างสรรค์ประจำวัน(ครูเวร /ประธานนักเรียน)
- กิจกรรมเดินแถวเข้าห้องเรียนอย่างมีสติ เช่น เดินพร้อมท่องคติธรรมขณะเข้าห้องเรียน

(๒) กิจกรรมทำความดีระหว่างวัน

- กิจกรรมเดินอย่างมีสติก่อนเข้าโรงอาหาร
- กิจกรรมกล่าวคำพิจารณาอาหารก่อนการรับประทานอาหาร
- กิจกรรมรับประทานอาหารเช้าอย่างมีสติ เช่น มีกติกากว่าไม่ดั่ง ไม่หก ไม่เหลือ
- กิจกรรมขอบคุณ/แผ่เมตตาหลังรับประทานอาหารเช้า
- กิจกรรมเด็กดี ไม่ทิ้งขยะ
- กิจกรรมพัฒนาเด็กดี (อ่านหนังสือ /เข้าห้องสมุด /เล่นกีฬา /เล่นดนตรี และอื่นๆ)
- กิจกรรมเปิดเสียงเพลง เสียงธรรมช่วงพักกลางวันเบาๆ (เพลง/ นิทาน /พระเทศน์)

- กิจกรรมแปร่งฟัน/ล้างหน้าอย่างมีสติ
- กิจกรรมนั่งสมาธิ ๑ นาที ก่อนเรียน (อาจให้นักเรียนทำพร้อมกันหน้าห้องเรียน)

(๓) กิจกรรมก่อนเลิกเรียน

- กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์/เมตตาแก่ครู เพื่อนๆ สัตว์ และอื่น ๆ
- กิจกรรมรำลึกพระคุณของผู้มีพระคุณ
- กิจกรรมขยับกายท่อนอาชยาน/ท่อนสูตรคุณสร้างสมาธิ
- กิจกรรมเดินทางกลับบ้านอย่างเป็นระเบียบและมีสติ

๒.กิจกรรมตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ประกอบด้วย

(๑) กิจกรรมวิถีพุทธ การน้อมนำ ธรรมะสวัสดีจะทำให้นักเรียนรู้จักสัมมาคารวะเป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยน เป็นกัลยาณมิตรกับทุกคน นักเรียนสามารถไหว้ และกราบแบบเบญจภาคีประดิษฐ์ได้ถูกต้องทำจิตใจให้สงบเตรียมพร้อมที่จะเรียนได้ดีด้วยการทำสมาธิ ทั้งขณะ ยืน นั่ง และเดินสำรวจตลอดจนการอ่านหนังสืออย่างมีสติทำให้นักเรียนจดจำได้ดี นักเรียนเป็นผู้สำนึกในบุญคุณข้าวและขอบคุณผู้มีอุปการะ แสดงถึงการมีความกตัญญู

(๒) กิจกรรมเสียงตามสาย นักเรียนได้ฝึกทักษะการพูด การแสดงออกได้ความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมที่ตนเองศึกษามานำเสนอในแต่ละวัน และสามารถนำหลักธรรมนั้นไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดผลดีต่อตนเองและประโยชน์ต่อสังคมการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ จะทำให้นักเรียนมีกิจกรรมและได้ความรู้ที่หลากหลาย

(๓) กิจกรรมขยับกายสบายชีวิวิถีพุทธ กิจกรรมขยับกายสบายชีวิวิถีพุทธ นักเรียนได้ออกกำลังกายด้วย การบริหารจิตไปพร้อมกับการทำให้ร่างกายแข็งแรง จิตใจสะอาด สงบ สว่าง มีสมาธิ การปฏิบัติตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย จะทำให้นักเรียนมีความรับผิดชอบ ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาเปรียบผู้อื่น และได้รับคำชมเชยจากคุณครูและผู้พบเห็น

(๔) กิจกรรมพุทธสุภาชิต นักเรียนทุกคนรู้และเข้าใจในพุทธสุภาชิตที่นำเสนอหน้าเสาธงตอนเช้า และตามต้นไม้ในบริเวณโรงเรียนได้ฝึกอ่าน และนำความหมาย มาปรับใช้ในชีวิตประจำวันอย่างมีความสุขความขยันหมั่นเพียร นักเรียนส่วนมากมีความขยันหมั่นเพียร มีปัญหาสามารถแก้ไข ปัญหาได้ ผลการเรียนรู้ รับคำชมเชยยกย่องจากครูและผู้ปกครอง เรียนอย่างมีความสุข อยู่ในระดับมาก

(๕) กิจกรรมกัลยาณมิตร นักเรียนได้ร่วมกิจกรรมเป็นหมู่คณะ โดยการทำบุญตักบาตร ในวันธรรมะสวนะ เป็นผู้มีความดี จริยธรรมจากการได้เข้าอบรมค่ายพุทธบุตร นักเรียนเป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยนมีเมตตากรุณาจากการฟังธรรมะจากพระสงฆ์ มีความสุขในการได้ทำบุญให้ทาน ในวันสำคัญทางศาสนา ได้ความสนุกสนาน และได้ความรู้ข้อปฏิบัติต่างๆ จากการเรียนธรรมศึกษา สามารถลดปัญหาเด็กและเยาวชนได้เป็นอย่างดี ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขการมีน้ำใจ รู้จักช่วยเหลือผู้อื่น จะทำให้นักเรียนเป็นที่รักใคร่ของเพื่อนฝูงและคุณครูตลอดจนผู้ปกครอง

๓.กิจกรรมตามแผนปฏิบัติการของโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรม) ประกอบด้วย

(๑) กิจกรรมการทำความดี รักษาศีล ๕ การจัดกิจกรรมการทำความดีของโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง ได้ดำเนินกิจกรรมโดยให้นักเรียนได้ปฏิบัติจริงมากที่สุด จากการสำรวจข้อมูลพบว่าโรงเรียนจะให้ปฏิบัติในสถานที่โรงเรียนและในหมู่บ้านของนักเรียน

การไม่ทำร้ายสัตว์ หรือรังแกเพื่อนเป็นหลักของควมมีเมตตากรุณาต่อสัตว์ และเป็นการรักษา ศีล ๕ ข้อที่ ๑ ปาณาติบาต สัตว์ทุกชนิด และเพื่อนไม่ว่าจะเป็นใครก็ตามเราไม่ควรไปทำร้ายเขาไป รังแกหรือไปเบียดเบียนเพราะการรังแกหรือเบียดเบียนผู้อื่นเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ

(๒) กิจกรรมพุดจาไฟเราะพุดคำสัตย์ การพุดจาไฟเราะ พุดคำสัตย์ย่อมมีอานิสงส์มากใคร เห็นใครก็รัก ดังจะได้อธิบายดังต่อไปนี้

ปิยวาจา พุดอย่างรักกัน คือ คำสุภาพ ไฟเราะ นำฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์มี เหตุผล เป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความคิดเห็น เห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจรู้จักพุด ให้เกิดความเข้าใจดี สนิทสามัคคี เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

(๓) กิจกรรมการทำความดี รักษาพรหมวิหารธรรม “อภัยมัญญา” เป็นความรักที่แท้จริง เป็นธรรมที่แผ่ไปโดยไม่มีประมาณไม่มีขอบเขตไปยังมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยใช้หลักธรรม “พรหม วิหาร ๔” อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นหลักธรรมที่นักเรียนโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียน บ้านชุมแสงนำมาใช้ในการไม่ทำร้ายสัตว์และรังแกเพื่อน

๔ กิจกรรมตามหลักธรรม ทิศ ๖ กิจกรรมวันเด็กแห่งชาติ กิจกรรมวันแม่แห่งชาติ กิจกรรม วันพ่อแห่งชาติ และกิจกรรมวันไหว้ครู

การเคารพบิดามารดา และครูอาจารย์ ถือเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นการแสดงออก ถึงพฤติกรรมทางศีลธรรมลำดับต้นๆ เพราะบิดามารดา ครูอาจารย์เป็นบุคคลที่ควรยกย่องไม่ควรลบหลู่ ดูหมิ่น เพราะท่านเป็นผู้มีพระคุณอย่างหาที่สุดไม่ได้

๕.กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย วันวิสาขบูชา วัน อาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา วันอัฐมิบูชา โรงเรียนลำดับการ ดังนี้

- ทำบุญ ตักบาตรบริเวณสนามของโรงเรียน
- ฟังพระเทศน์ (โดยนักเรียนเป็นผู้ดำเนินพิธีกรรม)
- เวียนเทียนที่วัด หรือโรงเรียน
- หล่อเทียนพรรษา และร่วมกับชุมชนในการหล่อเทียนและแห่เทียนพรรษา
- โรงเรียนจัดบรรยายภาควันสำคัญทางศาสนาโดยประดับธงทิวสีเหลือง เชิญธง

๔. ปัจจัยแห่งความสำเร็จของโรงเรียนวิถิพุทธ แบ่งออกเป็น ๒ คือ

๑. ด้านการบริหารจัดการ โรงเรียนบ้านชุมแสงได้มีการคัดเลือกเป็นโรงเรียนวิถิพุทธ ดีเด่น ระดับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบุรีรัมย์ เขต ๔ และมีการนิเทศ ติดตาม ประเมินผล แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างต่อเนื่องและมีการจัดกิจกรรมเปิดบ้านโรงเรียนวิถิพุทธเพื่อ ถ่ายทอดความรู้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

๒. ด้าน บ้าน วัด โรงเรียน (บวร) ที่มีลักษณะเอื้อต่อการพัฒนาและการดำรงอยู่ ของโรงเรียนวิถิพุทธทั้งด้านการสร้างความตระหนัก ความมุ่งมั่นในการดำเนินงาน และการยินดีใน ผลสำเร็จร่วมกันของทุกฝ่ายจนเกิดระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน

๕. ประโยชน์ที่เกิดขึ้นในโรงเรียนวิถิพุทธ แบ่งออกเป็น ๔ คือ

(๑)ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับโรงเรียน โรงเรียนมีบุคลากรที่มีคุณลักษณะที่ดีในวิถิพุทธ มีการ บริหารจัดการ มีหลักสูตร มีแหล่งเรียนรู้และสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา รวมทั้งการจัดบรรยากาศและกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาผู้เรียนได้เป็นไปตามหลักไตรสิกขา

และบูรณาการกับชีวิตโดยผู้เรียนได้รับการพัฒนาเป็นผู้มีคุณลักษณะ กิน อยู่ ดู ฟังเป็น ดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่าและอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ตลอดทั้งบ้าน วัด โรงเรียน ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธและเกิดความสมานฉันท์ ร่วมมือกันในการพัฒนาโรงเรียนและสังคมตามวิถีพุทธอย่างต่อเนื่อง

(๒) ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับบุคลากรของโรงเรียน บุคลากรในโรงเรียนมีการปรับปรุงตนเองตามแนววิถีพุทธทุกคน โดยมีการลด ละ เลิก อบายมุข สิ่งเสพติดต่างๆ ส่งผลให้นักเรียน ไม่มีปัญหาเกี่ยวกับสิ่งเสพติดในโรงเรียนและชุมชนในท้องถิ่น

(๓) ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับผู้เรียน

๑. นักเรียนรู้และเข้าใจหลักการปฏิบัติตามแนวทางวิถีพุทธ

๒. นักเรียนทราบถึงผลดีของการปฏิบัติตามแนวทางวิถีพุทธ รู้และเข้าใจหลักการปฏิบัติตามแนวทางวิถีพุทธแล้วการดำเนินชีวิตจะมีความสุขและประสบความสำเร็จเมื่อมีปัญหาสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้อย่างมีสติ

๓. นักเรียนได้ปฏิบัติตามแนวทางวิถีพุทธ เมื่อนักเรียนปฏิบัติตามกิจกรรมดังกล่าวนี้แล้วทำให้เป็นที่ผู้ กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น และมีความสุข ประสบความสำเร็จ เป็นที่รักใคร่ของผู้อื่น

(๔) ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับทุกคน (ด้านการพัฒนา)

๑. พัฒนากาย (ภาวีกาย) คือ มีกายพัฒนาดี ด้วยสามารถนำเอาความรู้ที่ตนมีไปทำให้สุขภาพร่างกายของตนสมบูรณ์แข็งแรง นอกจากนี้ ก็มีการฝึกฝนกายของตนด้านการเห็นรูป ฟังเสียงดมกลิ่น กินอาหาร สัมผัสใช้ ให้ใช้การด้วยดีเป็นไปในแนวทางมีประโยชน์สร้างสรรค์แก่ชีวิตตน และรู้จักดำเนินชีวิตไปแบบสมดุล กลมกลืน มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมรอบตัวด้วยดี

๒. พัฒนาศีล (ภาวีกศีล) คือ มีศีลพัฒนาดี ด้วยมีความดีและความงามด้านพฤติกรรมทางศีลธรรม ระเบียบวินัย กฎกติกา และความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะสร้างสรรค์และก่อสันติสุขแก่ตนเอง สังคม และประเทศชาติ

๓. พัฒนาจิต (ภาวีกจิตตะ) คือ มีจิตใจที่พัฒนาดี ด้วยการฝึกอบรมจิต จนกระทั่งมีสุขภาพและสมรรถภาพจิตดี เป็นจิตที่มั่นคง มีสมาธิไม่วอกแวก เข้าใจ รู้เท่าทัน ไม่ยึดติดมากจนเกินไป

๔. พัฒนาปัญญา (ภาวีกปัญญา) คือ มีปัญญาพัฒนาดี ด้วยมีความรู้แจ้งเห็นจริงเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น (มิใช่ตามที่ตนอยากให้เป็น) รู้เท่าทันธรรมดา ไม่ยึดติดสิ่งต่างๆ มากจนเกินไป พร้อมกันนี้ก็มีความรู้ว่าอันไหนดีหรือชั่ว มีคุณหรือมีโทษต่อตนเองและสังคม แยกแยะวิเคราะห์ได้ด้วยปัญญาคิดเห็นชอบของตนเอง มีสติสัมปชัญญะในการทำ พูด และคิด

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

กิจกรรมด้านต่างๆ ของโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง สามารถนำมาพัฒนานักเรียนให้เป็นคนดี คนเก่งและมีความสุข โดยใช้หลักคุณธรรมพื้นฐานในการดำรงชีวิต ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทางที่ดี ซึ่งมาจากการเปลี่ยนแปลงจากภายในตัวผู้เรียน ซึ่งรูปแบบดังกล่าวสามารถนำไปใช้ได้จริง เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคมในระดับสถานศึกษา กิจกรรมประจำวัน เช่น ทำกิจกรรมร่วมกันของนักเรียนทุกชั้นเรียนหน้าเสาธง ก่อนเข้าห้องเรียนช่วงบ่าย และตอนเลิก

แถวกลับบ้าน การส่งเสริมให้ครูและบุคลากรในโรงเรียนทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี การทำกิจกรรมส่งเสริมความดี และการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม รวมไปถึงการปลูกฝังความคิด ไม่ให้ติดอยู่กับสิ่งล่อใจ เช่น ให้อ่านโทษของยาเสพติด สิ่งที่มีพิษเพื่อย

ในระดับครอบครัว ผู้ปกครองสามารถนำกิจกรรมมาปรับใช้กับบุตรหลาน เช่น กิจกรรมน้องไหว้พี่ พี่ไหว่น้อง กิจกรรมการสวดมนต์ไหว้พระ รักษาศีล ๕ กิจกรรมการรู้จักประหยัด อดออม เงิน หรือสิ่งของ และกิจกรรมเศรษฐกิจพอเพียงเป็นต้น ผู้ปกครองสามารถฝึกให้บุตรหลานทำสิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง และฝึกการช่วยเหลือผู้อื่นตามวัยและความสามารถ การทำกิจกรรมเพื่อสังคมร่วมกัน การเป็นตัวอย่างที่ดีให้บุตรหลาน เช่น การไม่ดื่มเหล้า สูบบุหรี่ หรือพูดจาไม่สุภาพ เอาใจเอาเปรียบผู้อื่น สอนให้บุตรหลานรู้จักรักการอ่าน สร้างวินัยและภูมิคุ้มกันให้แก่บุตรหลาน เพื่อลดปัญหาการติดเล่นเกม อินเทอร์เน็ต เที่ยวห้างสรรพสินค้า การชมรายการโทรทัศน์ที่ไม่มีประโยชน์

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป

ในการวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัย มีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๑) ศึกษาการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษาเขตพื้นที่การศึกษา เขตอื่นๆ

๒) ศึกษาการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาเขตพื้นที่การศึกษา เขตอื่นๆ

๓) ศึกษาการจัดการเรียนรู้วิชา พระพุทธศาสนาในสถานศึกษาระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ทั้งภาครัฐและเอกชน

บรรณานุกรม

๑.ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุต ๙๑ เล่ม.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๕.
- _____.พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหมิก จำกัด, ๒๕๔๙.
- _____.พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๕๓.
- _____.ปฏิรูปการศึกษาพระพุทธศาสนาจะไปอยู่ไหน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๔.
- _____.สยามสามไตร สื่อนาคตที่สไต ด้วยการศึกษไทยวิถีพุทธ. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๒.
- _____.โยนิโสมนสิการ-วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๕๖.
- _____.สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ (๑๙๘๗) จำกัด, ๒๕๕๓.
- พุทธทาสภิกขุ. จัปจิตด้วยธรรม ธรรมะฉบับวัยรุ่น. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, ๒๕๕๑.
- _____.คู่มือการศึกษาพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๔.
- ดร.อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา. ด้วยรักบันดาล...นิทานสีขาว เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สำนักพิมพ์ฟิลิกส์เซ็นเตอร์, ๒๕๔๔.
- อุบลรัตน์ เฟ่งสสิต. จิตวิทยาพัฒนาการ. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๒.
- ประพัฒน์ ตรีนรงค์ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. ความเป็นมาของพุทธศาสนาในเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๐.

สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
กระทรวงศึกษาธิการ. **แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗.
กรุงเทพมหานคร: บริษัท ออนป้า จำกัด, ๒๕๔๘.
กระทรวงศึกษาธิการ. **หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ชุมชน
สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๑.

(๒) วิทยานิพนธ์/งานวิจัย

- พระมหาสุพัฒน์ กลยาณธมโม (ศรีชมชื่น). “พระพุทธเจ้า : บทบาทและหน้าที่ในฐานะพระบรมครู”
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- พระมหาเสกสรร จิรภาโส (จีแสง). “การศึกษาวิเคราะห์หลักไตรสิกขาที่มีต่อการจัดการศึกษาไทย”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- ชัชวาลย์ ชานาญ. “การบริหารงานบุคคล เพื่อปฏิรูปการเรียนรู้ในโรงเรียนบ้านชุมแสงจังหวัดลพบุรี”.
วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิษฐ์
, ๒๕๕๐.
- อาจหาญ นิमितหมื่นไวย. “การประยุกต์ใช้หลักธรรมะเรื่องจิตตภาวนาเพื่อพัฒนาความฉลาดทาง
อารมณ์ของบุคลากร”. **วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบัน
บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๐.
- อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา. “การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนแบบบูรณาการคุณค่าความเป็น
มนุษย์ โดยอิงแนวคิดการเรียนรู้จากการหยั่งรู้ด้วยตนเอง”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎี
บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- ธนวัฒน์ ธรรมโชติ. “กระบวนการพัฒนาความเป็นครูจากมิติด้านใน : กรณีศึกษาหลักสูตร SSEHV
ของสถาบันการศึกษาบ้านชุมแสงประเทศไทย”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**.
บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๔.
- นายนัดดา ชื่นแสงเนตร์. “การศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐.
- พิชญ์รัตน์ บุญช่วย. “การศึกษากระบวนการสร้างภavana ๔ โดยใช้หลักไตรสิกขา”. **วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- ศกวรรณ ทัพพะพยัคฆ์. “การปลูกฝังความรู้และคุณธรรมทางพระพุทธศาสนาของนักเรียนชั้น
ประถมศึกษา: ศึกษาเฉพาะกรณี กลุ่มโรงเรียนประถมศึกษา ชั้นปีที่ ๕-๖ อ.บางกรวย
จ.นนทบุรี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬ
าลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

(๓) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่

โรงเรียนบ้านชุมแสง.หลักสูตรสถานศึกษาโรงเรียนบ้านชุมแสง พุทธศักราช ๒๕๕๕ ตามหลักสูตร
แกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ ประถมศึกษา จังหวัดบุรีรัมย์.
บุรีรัมย์: สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาบุรีรัมย์ เขต ๔ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้น
พื้นฐานกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๕๕. (อัดสำเนา)

_____.หลักสูตรสถานศึกษาโรงเรียนบ้านชุมแสง พุทธศักราช ๒๕๕๕ ตามหลักสูตร แกนกลาง
การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ มัธยมศึกษาตอนต้น จังหวัดบุรีรัมย์. บุรีรัมย์:
สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาบุรีรัมย์ เขต ๔ สำนักงานคณะกรรมการ การศึกษาขั้นพื้นฐาน
กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๕๕. (อัดสำเนา)

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์

นวัตกรรมการศึกษา ๕ รูปแบบ ดร. ลีกรัตน์ มณีรินทร์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ.
(ออนไลน์).แหล่งที่มา:<http://www.moe.go.th/5TypeSchool/index.html>, [๒๐ ธ.ค.
๒๕๕๗].

อปถนภกปฏิบัติ พรมวิหารธรรมข้อเมตตา สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราชสกลมหา
สังฆปริณายก วัดบวรนิเวศวิหาร. (ออนไลน์).แหล่งที่มา:[http://www.dharma-
gateway.com/monk/preach/somdej/sd_203.htm](http://www.dharma-gateway.com/monk/preach/somdej/sd_203.htm) [๒๐ ธ.ค. ๒๕๕๗].

การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมกับการคาดหวังของสังคม. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: [http://www.
oknation.net/blog/sainum/2010/09/02/entry-1](http://www.oknation.net/blog/sainum/2010/09/02/entry-1) [๒๐ ธ.ค. ๒๕๕๗].

วิศวกร...นักสร้างคน ผู้จัดการรายสัปดาห์. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: [http://www.manager.co.th
/mgrWeekly/ViewNews.aspx?NewsID=9480000097460](http://www.manager.co.th/mgrWeekly/ViewNews.aspx?NewsID=9480000097460) [๒๐ ธ.ค. ๒๕๕๗].

แต่งแต้ม จินตนาการผ่านนิทานสีขาว หนังสือพิมพ์ คมชัดลึก วันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๕๒.
(ออนไลน์). แหล่งที่มา: [http://www.komchadluek.net/detail/20090323
/6432A7.html](http://www.komchadluek.net/detail/20090323/6432A7.html) [๒๐ ธ.ค. ๒๕๕๗].

๑๖ ทฤษฎีการเรียนรู้ (Learning Theory). (ออนไลน์). แหล่งที่มา: [https://sites.google.com/
16-khid-hiy-mi-khid-lek](https://sites.google.com/16-khid-hiy-mi-khid-lek) [๒๐ ธ.ค. ๒๕๕๗].

รายการ คุณค่าความเป็นมนุษย์. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: [http://www.youtube.com/watch?v=
IrYZjiJ-qI8](http://www.youtube.com/watch?v=IrYZjiJ-qI8) [๒๐ ธ.ค. ๒๕๕๗].

สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: [http://mathayom.brr.ac.th/~all
user/yao/link1-1.htm](http://mathayom.brr.ac.th/~alluser/yao/link1-1.htm) [๙ ก.พ. ๒๕๕๗].

(๕) สัมภาษณ์

สัมภาษณ์,ว่าที่ ร.ต.ชานนท์ วันดีรัมย์, รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๕ สิงหาคม
๒๕๕๘.

สัมภาษณ์, คุณครูชาย ยาน้ำคำ, ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

สัมภาษณ์, คุณครูทวีศักดิ์ ลาสอน, ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

สัมภาษณ์, คุณครูฐิตียา เกียรติเจริญศิริ, ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณคุณวิมาลี จีระออน, ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณครูสายฝน เกริงรัมย์, ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณครูประพันธ์ มาชุมเหล็ก, ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณลอม ไชรัมย์, ผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณภัสรินทร์ เอ็บอิม, ผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณสถาพร พิเลศรัมย์, ผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณพะยอม โคกศรีนอก, ผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.
 สัมภาษณ์, คุณยุวดี จิตรแจ้ง, ผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณรัตนภรณ์ ศรีสุข, ผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

(๖) สันทนาการ

สัมภาษณ์, คุณอนวัตร บุญเล่ห์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณพิรพงศ์ สายกระสุน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณชัชวาลย์ จันทรมณี, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณณัฐวธู พิมพ์ภา, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณธิดาวรรณ ศรีสุข, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณรัชนิกร แทนแก้ว, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณกนกพร เรืองศรี, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณสิริภรณ์ บุญมาก, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณปรีชา พรหมนัส, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณพงษ์สิทธิ์ วิเศษสิงห์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณณัฐพงษ์ พรหมมาลุน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณธนชัย ชินฝัน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณอดิศักดิ์ สามผล, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณรุ่งโรจน์ การ์รัมย์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณสุพัตรา อยู่นาน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณตันหยง ชุมสิน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณยุพารัตน์ บุตรดี, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณกรกฤษฎ์ ดีล้อม, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณพัทธระ ผิวนวล, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณนริสา โคมทอง, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณศุภรัตน์ ไชรัมย์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณมณีนพร เข่นรัมย์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณวรรณภา พิสนทิยะ, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณอนุศักดิ์ กาดรัมย์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

สัมภาษณ์, คุณสันติภาพ พุฒเกิด, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณสรวิชัย สูงสุข, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณจิตติ เช่นรัมย์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณศิลา ปะการรัมย์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณธวัชชัย ชูโย, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณชลธิชา มั่นหมาย, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณทิตติญา พรหมนัส, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณสุมาลี เทพสมาน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณชนายุทธ ตุ่มนอก, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณพีรพัฒน์ ไชยรัมย์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณวีระชัย สายกระสุน, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณชานนท์ ปะการรัมย์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณสันติ พรหมนัส, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณพันพสา ศรีสุข, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณสุตารัตน์ มีทองคำ, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณวาสนา แทนแก้ว, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณสุตารัตน์ มีทองคำ, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณสุทธิดา ปะการรัมย์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณมณฑิยา บุญมาก, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณอาทิตย์ ผาเจริญ, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณอมรเทพ ทะเนินรัมย์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณวัชรินทร์ แก้ววิจิตร, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณพิมพ์พิไลย์ เพชรสาย, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
 สัมภาษณ์, คุณเสาวลักษณ์ แซะรัมย์, นักเรียนโรงเรียนบ้านชุมแสง, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ประวัติโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง

ประวัติโรงเรียนวิสุทธิโพธิ์โรงเรียนบ้านชุมแสง

โรงเรียนบ้านชุมแสงตั้งอยู่ เลขที่ ๑๒๓ หมู่ที่ ๒ ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบุรีรัมย์ เขต ๔ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานกระทรวงศึกษาธิการ ก่อตั้งเมื่อวันที่ ๕ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๒ มีพื้นที่รวม ๒๑ ไร่ ๒ งาน ๗๗ ตารางวาตั้งอยู่ห่างจากสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบุรีรัมย์ เขต ๔ เป็นระยะ ๗๐ กิโลเมตร ลักษณะของชุมชนเป็นสังคมชนบท ผู้ปกครองนักเรียน ร้อยละ ๙๙ ประกอบอาชีพ เกษตรกรรม เป็นหลักและมีฐานะยากจน ใช้ภาษาท้องถิ่นในการสื่อสาร คือ ภาษาเขมร นับถือศาสนา พุทธ และยึดถือขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ดั้งเดิม เช่น ประเพณี "โพนตา" ซึ่งเป็นการเซ่นไหว้ บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว

โรงเรียนวิสุทธิโพธิ์โรงเรียนบ้านชุมแสง เกิดขึ้นตามนโยบายของสำนักงานเขตพื้นที่ การศึกษาประถมศึกษาบุรีรัมย์ เขต ๔ ที่มีนโยบายให้สถานศึกษาในสังกัดทุกโรงเรียน สมัครเข้าร่วม โครงการโรงเรียนวิสุทธิโพธิ์โรงเรียนบ้านชุมแสง ได้สมัครเข้าร่วมโครงการโรงเรียนวิสุทธิโพธิ์ เมื่อวันที่ 20 เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2558 ได้เริ่มพัฒนาให้ความรู้ แก่ผู้บริหาร ครู ผู้ปกครอง และนักเรียน เป็น ลำดับจนถึงปัจจุบัน

ก) การกิจสถานศึกษา

โรงเรียนบ้านชุมแสง มีภารกิจในการดำเนินการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน คือ

๑. การจัดการศึกษาปฐมวัย กำหนดให้มีหลักสูตรการศึกษาปฐมวัยเป็นการเฉพาะ มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการเสริมสร้างพัฒนาการและเตรียมผู้เรียนให้มีความพร้อมในการเข้าเรียนชั้น ประถมศึกษาปีที่ ๑

๒. การจัดการศึกษาการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นการจัดการศึกษาโดยใช้หลักสูตรสถานศึกษา โรงเรียนบ้านชุมแสง พุทธศักราช ๒๕๕๓ โดยยึดตามหลักสูตรแกนกลางของสำนักงานคณะกรรมการ การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ มีการจัดการศึกษา ๒ ระดับ คือ ระดับประถมศึกษา และ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

ข) ตราสัญลักษณ์โรงเรียน

ค) คำขวัญโรงเรียน

มีวินัย ใฝ่เรียนรู้ เชิดชูคุณธรรม

ฅ) คติพจน์

ปัญญา โลภัสมี ปชโชโต : ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก

ง) สีประจำโรงเรียน

น้ำเงิน - ชมพู

จ) ปรัชญาประจำโรงเรียน

การศึกษามีคุณภาพ คนมีคุณภาพ

ฉ) พระพุทธรูปประจำโรงเรียน

ข) ลักษณะที่ตั้งและขนาด

ตำบลชุมแสง มีพื้นที่ ทั้งหมด ๑๘ หมู่บ้าน มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ ๗๒ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๕๒,๖๖๑ ไร่ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอสตึก โดยมีระยะห่างจากที่ว่าการอำเภอสตึก ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๒๖ กิโลเมตร และห่างจากศาลากลางจังหวัดบุรีรัมย์ ประมาณ ๖๔ กิโลเมตร เขตบริการของโรงเรียนบ้านชุมแสง ประกอบด้วย เขตพื้นที่การปกครองจำนวน ๑ ตำบล ๔ หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านชุมแสง บ้านแสงเจริญ บ้านตะโก และบ้านต้นสับ

ข) อาณาเขตติดต่อ

โรงเรียนบ้านชุมแสง มีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านต่างๆ ดังนี้

- * ทิศเหนือ มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลสนามชัย ตำบลกระสัง อำเภอสตึก
- * ทิศใต้ มีอาณาเขตติดต่อกับบ้านตามา ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก
- * ทิศตะวันออก มีอาณาเขตติดต่อกับบ้านโคกสิงห์ ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก
- * ทิศตะวันตก มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลหนองใหญ่ อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

ฅ) การนับถือศาสนา

ประชากรในเขตบริการของโรงเรียนบ้านชุมแสง นับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ ๙๙ รองลงมานับถือศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม ร้อยละ ๐.๕ และร้อยละ ๐.๕ ตามลำดับและประชากรที่เหลือนับถือศาสนาอื่น ๆ

ญ) ข้อมูลพื้นฐานทางการศึกษา

จำนวนนักเรียนก่อนประถมศึกษา และประถมศึกษา ปีการศึกษา ๒๕๕๘

ชั้นอนุบาลศึกษาปีที่ ๑ จำนวนนักเรียน ๓๑ คน

ชั้นอนุบาลศึกษาปีที่ ๒ จำนวนนักเรียน ๔๒ คน

รวมจำนวนนักเรียนระดับชั้นอนุบาลศึกษาทั้งหมด จำนวนนักเรียน ๗๓ คน

ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ จำนวนนักเรียน ๒๖ คน

ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๒ จำนวนนักเรียน ๓๕ คน

ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ จำนวนนักเรียน ๓๕ คน

ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ จำนวนนักเรียน ๒๙ คน

ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ จำนวนนักเรียน ๓๘ คน

ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ จำนวนนักเรียน ๓๖ คน

รวมจำนวนนักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาทั้งหมด จำนวนนักเรียน ๑๙๙ คน

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ จำนวนนักเรียน ๓๐ คน

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ จำนวนนักเรียน ๒๑ คน

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จำนวนนักเรียน ๓๖ คน

รวมจำนวนนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาทั้งหมด จำนวนนักเรียน ๘๗ คน

รวมจำนวนนักเรียนทั้งหมด จำนวนนักเรียน ๓๕๙ คน

ฎ) วิสัยทัศน์

คุณธรรมนำคุณภาพ ก้าวทันเทคโนโลยี บริหารจัดการศึกษาโดยการมีส่วนร่วม ภายใต้อำนาจของเศรษฐกิจพอเพียง บนพื้นฐานความเป็นไทย

ฎ) พันธกิจ

๑. ปลุกฝังให้ผู้เรียนมีคุณธรรม จริยธรรม นำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสร้างวิถีชีวิต
๒. ส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้เรียนมีคุณภาพและพัฒนาสู่ความเป็นเลิศ
๓. ส่งเสริม สนับสนุนการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้ เทคโนโลยีสารสนเทศและสื่อนวัตกรรม
๔. ส่งเสริม สนับสนุนการจัดการเรียนรู้โดยใช้ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น
๕. พัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษาให้มีทักษะ สามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ
๖. ส่งเสริมและพัฒนาการบริหารจัดการศึกษาโดยการบริหารแบบมีส่วนร่วม

ฐ) เป้าประสงค์

๑. ผู้เรียนมีคุณธรรม จริยธรรม นำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่วิถีชีวิต
๒. ผู้เรียนมีพัฒนาการเหมาะสมตามวัยและมีคุณภาพ
๓. ผู้เรียนมีความรู้ มีทักษะและก้าวทันการเปลี่ยนแปลงด้านสื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัย
๔. ผู้เรียนตระหนักและเห็นคุณค่าในศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น
๕. ครูและบุคลากรทางการศึกษามีทักษะที่เหมาะสมและมีวัฒนธรรมการทำงานที่มุ่งผลสัมฤทธิ์
๖. ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

ฑ) ประเด็นกลยุทธ์

๑. ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีคุณธรรม จริยธรรม สำนึกในความเป็นไทยและวิถีชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
๒. เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับการพัฒนาผู้เรียนอย่างมีคุณภาพ
๓. ส่งเสริมการใช้แหล่งเรียนรู้ เทคโนโลยีและสื่อนวัตกรรม เพื่อจัดการเรียนรู้และบริหารจัดการศึกษา
๔. ส่งเสริมและสืบสานศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น
๕. ส่งเสริม สนับสนุน การพัฒนาองค์ความรู้ของครูและบุคลากรทางการศึกษา
๖. พัฒนาระบบการบริหารจัดการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ เน้นการมีส่วนร่วม

ฒ) ผลงานการจัดการศึกษาในรอบปีผ่านมาของโรงเรียน

ผ่านการประเมินเพื่อรับรองต้นแบบโรงเรียนดีศรีตำบล จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ อย่างไม่มีเงื่อนไข เมื่อ วันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๕๖

ผ่านการประเมินตามโครงการส้วมสุขสันต์ จาก สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบุรีรัมย์ เขต ๔ ในระดับดีเยี่ยม ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๖

ผ่านการประเมินสถานศึกษาแบบอย่างการจัดกิจกรรมการเรียนรู้และการบริหารจัดการตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงหรือสถานศึกษาพอเพียงประจำปี๒๕๕๖ จากกระทรวงศึกษาธิการ ได้รับรางวัลรองชนะเลิศอันดับ ๑ ประเภทเนตรนารีสามัญ และ รองชนะเลิศอันดับ ๑ ประเภทเนตรนารีสามัญรุ่นใหญ่ กิจกรรมประกวดระเบียบแถวลูกเสือ – เนตรนารี ระดับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบุรีรัมย์ เขต ๔ ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๖

ได้รับรางวัลรองชนะเลิศอันดับ ๑ ประเภทเนตรนารีสามัญ และ รองชนะเลิศอันดับ ๔ ประเภทเนตรนารีสามัญรุ่นใหญ่ กิจกรรมประกวดระเบียบแถวลูกเสือ – เนตรนารี ระดับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบุรีรัมย์ เขต ๔ ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๗

ได้รับรางวัลรองชนะเลิศอันดับ ๑ กิจกรรม การแข่งขันพูดภาษาญี่ปุ่น ระดับ ม.๑-ม.๓ งานศิลปหัตถกรรมนักเรียนระดับชาติ ครั้งที่ ๖๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๗

ได้รับรางวัลชนะเลิศ การประเมินโรงเรียนวิถีพุทธ ประเภทสถานศึกษาขนาดใหญ่ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบุรีรัมย์ เขต ๔ ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๘ (ประกาศ สพ.บ.บุรีรัมย์ เขต ๔ ลงวันที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๕๘)

ได้รับรางวัลชนะเลิศ การแข่งขันทักษะการอ่าน-การเขียนคำพื้นฐานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ระดับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบุรีรัมย์ เขต ๔ ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๘

ผลงานการจัดการศึกษาในรอบปีที่ผ่านมาของโรงเรียน

ผลงานการจัดการศึกษาในรอบปีที่ผ่านมาของโรงเรียน

ภาคผนวก ข

หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจแก้ไขเครื่องมือการวิจัย

หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจแก้ไขเครื่องมือการวิจัย

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตา โทรศัพท์ ๐ ๘๑๑๓๓๒๒ ๖๐๓๓๓

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘ / ๐๔ วันที่ ๔ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์

เจริญพร รศ.วิเชียร ชานุตรบุณทวิกร

- สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โฉร่างวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ฉบับ
๒. เครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายวัชรพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๕๐ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง " การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ " ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของ การศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ พิจารณาแล้วเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในเรื่องนี้เป็นอย่างดี จึงใคร่ขอเรียนเชิญท่าน เป็นผู้เชี่ยวชาญพิจารณาตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ ดังที่ได้แนบมาพร้อมแล้วนี้ โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขออัญมโนทนาในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลบุญ, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๘๑-๘๓๒๒-๖๐๓๓๓

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง
ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด
อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๕๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘/ว ๐๔

๕ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์
เจริญพร ผศ.ดร.อภิวัฒน์ โพธิ์सान
สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงร่างวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ฉบับ
๒. เครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายวัชรพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๕๐ นิสิตปริญญาโท
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาค้นคว้าตามหลักสูตรดังกล่าว

ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
พิจารณาแล้วเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง จึงใคร่ขอเรียนเชิญท่าน
เป็นผู้เชี่ยวชาญพิจารณาตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ ดังที่ได้แนบมาพร้อมแล้วนี้
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี จึงขออนุโมทนาใน
ความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมหาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลปัญญา, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๐๗๒-๖๐๕๓๗, E-Mail : Kee_s@windowslive.com

อ.ดร.วท
อ.ดร.

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตา โทรศัพท์ ๐ ๘๑๓๗๒ ๖๙๓๗

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘/ว ๐๔ วันที่ ๕ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์

เจริญพร รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงร่างวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ฉบับ

๒. เครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายวัชรพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๕๐ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของ การศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ พิจารณาแล้วเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง จึงใคร่ขอเรียนเชิญท่าน เป็นผู้เชี่ยวชาญพิจารณาตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ ดังที่ได้แนบมาพร้อมแล้วนี้ โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่าน ด้วยดี และขออนุโมทนาในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลบุญ, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๙๓๗

๑. โครงร่างวิทยานิพนธ์
๒. เครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์

๐๕ ม.ค. ๕๙

ภาคผนวก ค

หนังสือขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

ตัวอย่างหนังสือขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์เพื่อการวิจัย
ตัวแทนผู้บริหาร

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง
ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘/ว ๐๙

๑/๓ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์
เรียน/เจริญพร ว่าที่ ร.ต. ชวนนท วัฒนวิสัย
สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย นายวัชรพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๕๐๐ นิสิตปริญญาโท
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาด้านหลักสูตรดังกล่าว

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้
ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการ
ติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขออนุโมทนาขอบคุณล่วงหน้ามา
ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลปณฺโญ, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๓๒๒-๖๙๓๓๗
E-Mail : Kee_s@windowslive.com

ในสัมภาษณ์แล้ว
150.พ 59

ตัวอย่างหนังสือขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์เพื่อการวิจัย
ตัวแทนคณะครู

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง
ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘/ว ๐๔

๑๗ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

เรียน/เจริญพร นายวิชาญ ขานคำดี

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย นายวิชาญ นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๔๐๕๐๕๐ นิสิตปริญญาโท
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาค้นคว้าหลักสูตรดังกล่าว

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้
ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการ
ติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขออภัยที่ขอความอนุเคราะห์ล่วงหน้านามา
โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลบุญ, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๔๓๗
E-Mail : Kee_s@windowslive.com

ในสัมภาษณ์แล้ว
18-๑-๕๙

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘/ว ๐๙

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๕๖๓ ๗๒๕๖

๑/๗

มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขออนุญาตเคราะห้สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

เรียน/เจริญพร นายภาณุวิทย์ งามชื่น

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย นายวัชรพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๕๐ นิสิตปริญญาโท
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการ
ศึกษาค้นคว้าหลักสูตรดังกล่าว

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้
ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการ
ติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขออนุมัติขอขอบคุณล่วงหน้ามา
ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลบุญโญ, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๔๑-๓๓๗๒-๖๐๓๓๗

E-Mail : Kee_s@windowslive.com

๑๗ สิงหาคม ๒๕๕๘
19 ๘.๑ 59

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง
ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘/ว ๐๙

๑/๒ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ให้สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์
เรียน/เจริญพร นางจิตติยา เกียรติเจริญศิริ

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย นายวัชรพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๕๐ นิสิตปริญญาโท
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาค้นคว้าหลักสูตรดังกล่าว

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้
ความสามารถเกี่ยวกับกรวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการ
ติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขออนุโมทนาขอบคุณล่วงหน้า
ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลบุญโญ, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑๕ ธันวาคม ๒๕๕๘
๒๐ ม.ค. ๕๙

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๔๑-๓๗๒-๖๔๓๗
E-Mail : Kee_s@windowslive.com

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง
ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘/ว ๐๙

๑/๗ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

เรียน/เจริญพร นางวิมาลี จิระฉวน

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย นายวัชรพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๕๐ นิสิตปริญญาโท
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาค้นคว้าหลักสูตรดังกล่าว

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้
ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการ
ติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขออนุโมทนาขอบคุณล่วงหน้ามา
ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลปณฺโญ, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๔๑-๓๓๗๒-๖๔๓๗
E-Mail : Kee_s@windowslive.com

รับทราบแล้ว
21 ม.ค. ๕๙

ตัวอย่างหนังสือขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์เพื่อการวิจัย
ตัวแทนผู้ปกครองนักเรียน

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง
ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘/ว ๐๙

๑๓ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

เรียน/เจริญพร นางพยอม โอภาสธรณี

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย นายวัชรพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๕๐ นิสิตปริญญาโท
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาดำเนินการดังกล่าว

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้
ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการ
ติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขออนุโมทนาขอบคุณล่วงหน้ามา
ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลปัญญา, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๙๓๗
E-Mail : Kee_s@windowslive.com

ให้สัมภาษณ์แล้ว
26 ธ.ค. 59

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง
ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘/ว ๐๙

๑/๗ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

เรียน/เจริญพร นางคอม ภิรัมย์

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย นายวัชรพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๕๐ นิสิตปริญญาโท
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาดมหลักสูตรดังกล่าว

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้
ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการ
ติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขออนุมัติขอคุณล่วงหน้ามา
ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลปณฺญ, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๙๓๗
E-Mail : Kee_s@windowslive.com

พิสิฐภรณ์ แก้ว
๒๗ ๘ ๕๙

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง
ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘/ว ๐๙

๑๒ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

เรียน/เจริญพร นางสาว จิราพร

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย นายวัชรพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๕๐ นิสิตปริญญาโท
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการ
ศึกษาค้นคว้าตามหลักสูตรดังกล่าว

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้
ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการ
ติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขออนุมัติหมายขอคุณล่วงหน้ามา
ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลปัญญา, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๔๓๗
E-Mail : Kee_s@windowslive.com

ใบสมัครงานแล้ว
28 ธ.ค 59

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง
ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘/ว ๐๙

๑๗ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

เรียน/เจริญพร นางวิมลวรรณ ตรีสุข

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย นายวัชรพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๕๐ นิสิตปริญญาโท
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการ
ศึกษาค้นคว้าหลักสูตรดังกล่าว

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้
ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการ
ติดต่อประสานงานนี้จะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขออนุมัติขอพบคุณล่วงหน้ามา
ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลปญโญ, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๙๓๗
E-Mail : Kee_s@windowslive.com

ในสำเนาฉบับแล้ว
๒ ก.พ. ๕๙

ตัวอย่างหนังสือขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์เพื่อการวิจัย
ตัวแทนนักเรียน

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง
ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด
ถ่านคูเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

มกราคม ๒๕๕๙

ที่ ศร ๖๑๔๘.๘/ ๖ ๐๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

เรียน/เจริญพร ดย. วีระชัย สายภักดิ์

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย นายวิรัชพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๐๔๐๕๐๕๐๐ นิสิตปริญญาโท
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้
 ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการ
 ติดต่อประสานงานในที่สุดจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขออภัยที่หากขอบคุนล่วงหน้ามา
 ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์ที่เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

Robert

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลปญฺโญ, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๔๓๗
E-Mail : Kee_s@windowslive.com

ໃບສະຫາດ (ລັອ
25.2.59

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง
ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘/ว ๐๙

๑๒ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

เรียน/เจริญพร ดร.ปวีณา พรมนัส

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย นายวัชรพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๕๐ นิสิตปริญญาโท
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาดมหลักสูตรดังกล่าว

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้
ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการ
ติดต่อประสานงานนี้สิดจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขออนุโมทนาขอบคุณล่วงหน้ามา
ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลปญโญ, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๓๒๒-๖๙๓๗
E-Mail : Kee_s@windowslive.com

9 พ.ค. ๒๕๕๙
21 ก.พ. ๕๙

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง
ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๕๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘/ว ๐๙

๑๗ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

เรียน/เจริญพร ดร. พงษ์สิทธิ์ วิเศษสิงห์

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย นายวัชรพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๕๐ นิสิตปริญญาโท
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาดมหลักสูตรดังกล่าว

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้
ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการ
ติดต่อประสานงานนี้สิดจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขออนุมัติขอคุณล่วงหน้านามา
ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลบุญ, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๙๓๗
E-Mail : Kee_s@windowslive.com

วิเศษสิทธิ์
๒๒ ก.พ ๕๙

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง
ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๘/ว ๐๙

๑๒ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

เรียน/เจริญพร ดร. นริศพร พรมมาคุณ

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย นายวัชรพล นามสกุล มะลิซ้อน รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๕๐ นิสิตปริญญาโท
โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธของ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์” ซึ่งมีคณะกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์คือ พระสุนทรธรรมเมธี, ดร. และ พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการ
ศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้
ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการ
ติดต่อประสานงานนี้สิดจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขออนุมัติขอพบคุณล่วงหน้ามา
ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลบุญ, ดร.)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๙๓๗
E-Mail : Kee_s@windowslive.com

ในสัมภาษณ์แล้ว
๒๒ กพ ๕๙

ภาคผนวก ค
แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก

เรื่อง การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

คำชี้แจง

๑. แบบสัมภาษณ์ชุดนี้ใช้เพื่อสัมภาษณ์ การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์
 ๒. ข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์เพื่อนำไปศึกษาการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์
 ๓. ผู้วิจัยเป็นผู้ทำการสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลด้วยการบันทึกเสียงและตอบลงในแบบสัมภาษณ์
 ๔. แนวคำถามในการสัมภาษณ์เชิงลึกชุดนี้เป็นการสัมภาษณ์แบบให้ตอบบรรยายตามความเข้าใจ มี ๕ ตอน ดังนี้
- ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์
- ตอนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบของโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์
- ตอนที่ ๓ ข้อมูลเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมสำหรับเด็กและเยาวชน
- ตอนที่ ๔ ข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์
- ตอนที่ ๕ ข้อมูลเกี่ยวกับความคิดเห็นและข้อเสนอแนะทั่วไปเกี่ยวกับวิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์
๕. ข้อมูลนี้ใช้เพื่อการวิจัยและเสนอผลการวิเคราะห์ในภาพรวมคำตอบของท่านถือเป็นความลับ ไม่มีผลกระทบต่อท่านแต่ประการใด

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก

เรื่อง การปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง
อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

แบบสัมภาษณ์นี้เป็นคำถามปลายเปิด ผู้ให้สัมภาษณ์สามารถตอบคำถามได้ตามความ
เข้าใจ

ตอนที่ ๑ ข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์

๑. ชื่อ-นามสกุล.....
๒. อายุ.....
๓. เพศ.....
๔. สถานภาพ.....
๕. วุฒิการศึกษา.....
๖. ศาสนา.....
๗. ☐ ผู้บริหารสถานศึกษา ☐ ครูผู้สอน ☐ นักเรียน ☐ ผู้ปกครองนักเรียน ☐ อื่นๆ
๘. อาชีพ.....

ตอนที่ ๒ ปัญหาว่าด้วยแนวคิดและรูปแบบของโรงเรียนวิถีพุทธ

๑). ทำไมจึงต้องจัดการเรียนการสอนแบบโรงเรียนวิถีพุทธ ?

.....

.....

.....

.....

.....

๒). การจัดการเรียนการสอนแบบโรงเรียนวิถีพุทธมีกี่รูปแบบ ?

.....

.....

.....

.....

.....

๓). โรงเรียนวิถิปุทธมีแนวทางของการจัดการเรียนการสอนอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

๔). ท่านคิดว่าการจัดการเรียนการสอนตามวิถิปุทธจะทำให้เกิดการเรียนรู้ได้จริงหรือไม่?

.....

.....

.....

.....

ตอนที่ ๓ ปัญหาว่าด้วยหลักพุทธธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถิปุทธ

๑).ท่านคิดว่าหลักธรรมของพระพุทธศาสนาเรื่องอะไร ควรนำมาสอนเด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถิปุทธเป็นพิเศษ ?

.....

.....

.....

.....

๒).ท่านคิดว่าหลักพุทธธรรมอะไรเหมาะแก่การนำมาพัฒนาชีวิตภายนอกของเด็กและเยาวชนด้านบุคลิกภาพ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ?

.....

.....

.....

.....

๓).ท่านคิดว่า หลักพุทธธรรมอะไรเหมาะแก่การนำมาพัฒนาชีวิตภายในของเด็กและเยาวชนด้านการคิด จิตใจ และด้านสติปัญญา?

.....

.....

.....

.....

.....

๔).ท่านคิดว่าหลักพุทธธรรมที่นำมาพัฒนาชีวิตเด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถิพุทธมีความเหมาะสมหรือไม่ อย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

ตอนที่ ๔ ปัญหาว่าด้วย วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง บริบทของโรงเรียนวิถิพุทธโรงเรียนบ้านชุมแสง

๑) กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมแก่เด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถิพุทธบ้านชุมแสงควรมีขั้นตอนและการดำเนินการอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

๒) วิธีการปลูกฝังคุณธรรมแก่เด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถีพุทธบ้านชุมแสงใช้วิธีการปลูกฝังอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๓) การปลูกฝังคุณธรรมแก่เด็กและเยาวชนด้านภายใน(บุคลิกภาพ สังคม สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ) และชีวิตภายใน(การคิด จิตใจ สติปัญญา)ควรปลูกฝังโดยวิธีการอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๔) ท่านคิดว่าการปลูกฝังคุณธรรมแก่เด็กและเยาวชนในโรงเรียนวิถีพุทธบ้านชุมแสงก่อให้เกิดข้อดีข้อเสียแก่เด็กและเยาวชนอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ตอนที่ ๕ ข้อเสนอแนะ

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

นายวัชรพล มะลิซ้อน ผู้สัมภาษณ์

ศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

สถานที่สัมภาษณ์ โรงเรียน/วัด/บ้าน.....ตำบล.....

อำเภอ.....จังหวัด.....วันที่.....เดือน.....พ.ศ.

๒๕๕๙

ภาคผนวก จ

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจแก้ไขเครื่องมือเพื่อการวิจัย

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจแก้ไขเครื่องมือเพื่อการวิจัย

๑. รศ.ดร. เอกฉันท จารุเมธีชน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

๒. ผศ.ดร. อภิภูวัฒน์ โพธิ์सान

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

๓. รศ. วิเชียร ชาบุดรบุญทริก

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

ภาคผนวก ฉ

รายชื่อผู้ตอบแบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

รายชื่อผู้ตอบแบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

๑. ว่าที่ ร.ต.ชานนท์ วันดีรัมย์	รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านชุมแสง
๒. นายชาย ยาน้ำคำ	ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๓. นายทวีศักดิ์ ลาสอน	ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๔. นางฐิตียา เกียรติเจริญศิริ	ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๕. นางวิมาลี จีระออน	ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๖. นางสาวฝน เกริงรัมย์	ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๗. นายประพันธ์ มาชุมเหล็ก	ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๘. นางพยอม โคกศรีนอก	ผู้ปกครองนักเรียน ๑๕๗ หมู่ที่ ๑๕ ต.ชุมแสง อ.สตึก
๙. นางลอม ไชรัมย์	ผู้ปกครองนักเรียน ๒๐ หมู่ที่ ๒ ต.ชุมแสง อ.สตึก
๑๐. นางยุวดี จิตรแจ้ง	ผู้ปกครองนักเรียน ๑๔๕ หมู่ ๒ ต.ชุมแสง อ.สตึก
๑๑. นางสาวภัสสนันท์ เอ็บอ้ม	ผู้ปกครองนักเรียน ๓๘ หมู่ที่ ๒ ต.ชุมแสง อ.สตึก
๑๒. นางสาวสถาพร พิเลศรัมย์	ผู้ปกครองนักเรียน ๘๕ หมู่ที่ ๒ ต.ชุมแสง อ.สตึก
๑๓. นางรัตนภรณ์ ศรีสุข	ผู้ปกครองนักเรียน ๔๓/๒ หมู่ที่ ๑๔ ต.ชุมแสง อ.สตึก
๑๔. เด็กชายอนุวัตร บุญเล่าห์	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๑๕. เด็กชายพิรพงศ์ สายกระสุน	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๑๖. เด็กชายชัชวาลย์ จันทรมณี	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๑๗. เด็กชายณัฐวุธ พิมพ์ภา	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๑๘. เด็กหญิงธิดาวรรณ ศรีสุข	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๑๙. เด็กหญิงรัชนิกร แทนแก้ว	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๒๐. เด็กหญิงกนกพร เรืองศรี	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๒๑. เด็กหญิงสิริภาภรณ์ บุญมาก	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๒๒. เด็กชายปรีชา พรหมนัส	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๒๓. เด็กชายพงษ์สิทธิ์ วิเศษสิงห์	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๒๔. เด็กชายณัฐพงษ์ พรหมมาลุน	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๒๕. เด็กชายธนชัย ชินฝัน	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๒๖. เด็กชายอดิศักดิ์ สามคผล	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๒๗. เด็กชายรุ่งโรจน์ การรัมย์	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๒๘. เด็กหญิงสุพัตรา อยู่นาน	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๒๙. เด็กหญิงต้นหยง ชุมสิน	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๓๐. เด็กหญิงยุพารัตน์ บุตรดี	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๓๑. เด็กชายกรกฤษณ์ ดีล้อม	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๓๒. เด็กชายพัทธระ ผิวนวนล	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบ้านชุมแสง
๓๓. เด็กหญิงนริสา โคมทอง	นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบ้านชุมแสง

ภาคผนวก ช

ภาพบรรยากาศการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

ภาพบรรยากาศการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

สัมภาษณ์ นางวิมาลี จีระออน, ครูชำนาญการพิเศษ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ๒๑ มกราคม ๒๕๕๙

สัมภาษณ์ นางสาวฝน เกร็งรัมย์, ครูชำนาญการพิเศษ,
โรงเรียนบ้านชุมแสง ๒๒ มกราคม ๒๕๕๙

สัมภาษณ์ นายประพันธ์ มาชุมเหล็ก, ครูชำนาญการพิเศษ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ๒๕ มกราคม ๒๕๕๙

สัมภาษณ์ นายชาย ยาน้ำคำ, ครูชำนาญการพิเศษ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ๑๘ มกราคม ๒๕๕๙

สัมภาษณ์ นายวิทักดี ลาสอน, ครูชำนาญการพิเศษ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ๑๙ มกราคม ๒๕๕๙

สัมภาษณ์ นางฐิตียา เกียรติเจริญศิริ, ครูชำนาญการพิเศษ
โรงเรียนบ้านชุมแสง ๒๐ มกราคม ๒๕๕๙

สัมภาษณ์ นางพยอม โคกศรีนอก, ผู้ปกครองนักเรียน
โรงเรียนบ้านชุมแสง ๒๖ มกราคม ๒๕๕๙

สัมภาษณ์ นางลอม โขรัมย์, ผู้ปกครองนักเรียน
โรงเรียนบ้านชุมแสง ๒๗ มกราคม ๒๕๕๙

สัมภาษณ์ นางยุวดี จิตรแจ้ง, ผู้ปกครองนักเรียน
โรงเรียนบ้านชุมแสง ๒๘ มกราคม ๒๕๕๙

สัมภาษณ์ นางสาวภัสนันท์ เอ็บอิม, ผู้ปกครองนักเรียน
โรงเรียนบ้านชุมแสง ๒๙ มกราคม ๒๕๕๙

สัมภาษณ์ นางสาวสถาพร พิเลศรัมย์, ผู้ปกครองนักเรียน
โรงเรียนบ้านชุมแสง ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙

สัมภาษณ์ นางรัตนารักษ์ ศรีสุข, ผู้ปกครองนักเรียน
โรงเรียนบ้านชุมแสง ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - นามสกุล	นายวัชรพล มะลิซ้อน
วัน/เดือน/ปี/เกิด	๒๒ กันยายน ๒๕๒๓
ภูมิลำเนา	บ้านเลขที่ ๕๔ หมู่ที่ ๑๕ บ้านน้อยชลประทาน ต.หนองใหญ่ อ.สตึก จ.บุรีรัมย์ รหัสไปรษณีย์ ๓๑๑๕๐
การศึกษา	การศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. ๒๕๔๐ สอบได้นักธรรมชั้นเอกที่สำนักเรียนวัดไร่ขิง พ.ศ. ๒๕๕๔ สอบได้บาลีประโยค หนึ่ง - สอง ที่สำนักเรียน วัดไร่ขิง การศึกษาทางโลก พ.ศ. ๒๕๔๙ จบปริญญาตรี คณะสังคมศาสตร์ วิชาเอก รัฐศาสตร์การ ปกครอง มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าที่การงาน ครูธุรการโรงเรียนบ้านชุมแสง เข้าทำงานเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ สถานที่ทำงานปัจจุบัน โรงเรียนบ้านชุมแสง ตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ รหัสไปรษณีย์ ๓๑๑๕๐ ปีที่เข้าศึกษา พ.ศ. ๒๕๕๖ ปีที่จบการศึกษา พ.ศ. ๒๕๖๐